

“Gənc yazarın e-kitabı”

Aydın Xan (Əbilov)

**“Kulturoloji – alternativ
düşünçələr”**

Elmi-analitik, kulturoloji-tənqidi yazılar

2012

Milli Virtual Kitabxananın təqdimatında

Bu elektron nəşr Yeni Yazarlar və Sənətçilər Qurumu ilə <http://www.kitabxana.net> - Milli Virtual Kitabxananın "Gənc yazarların İnternet resurslarında e-kitabla iştirakı təlimi" ("Gənc yazarların maarifləndirilməsi. İnformasiya texnologiyaları istifadəsinin inkişafı" altbölümü) kulturoloji-innovativ layihə çərçivəsində nəşrə hazırlanıb və yayılır.

Elektron Kitab N 06

YYSQ - Milli Virtual Kitabxananın e-nəşri N 06 (78 - 2012)

Kulturoloji layihənin bu hissəsini maliyyələşdirən qurum:

**Azərbaycan Respublikasının Gənclər və İdman Nazirliyi yanında
Azərbaycan Gənclər Fondu:**

<http://youthfoundation.az>

Aydın Xan (Əbilov)

“Kulturoloji – alternativ düşüncələr”

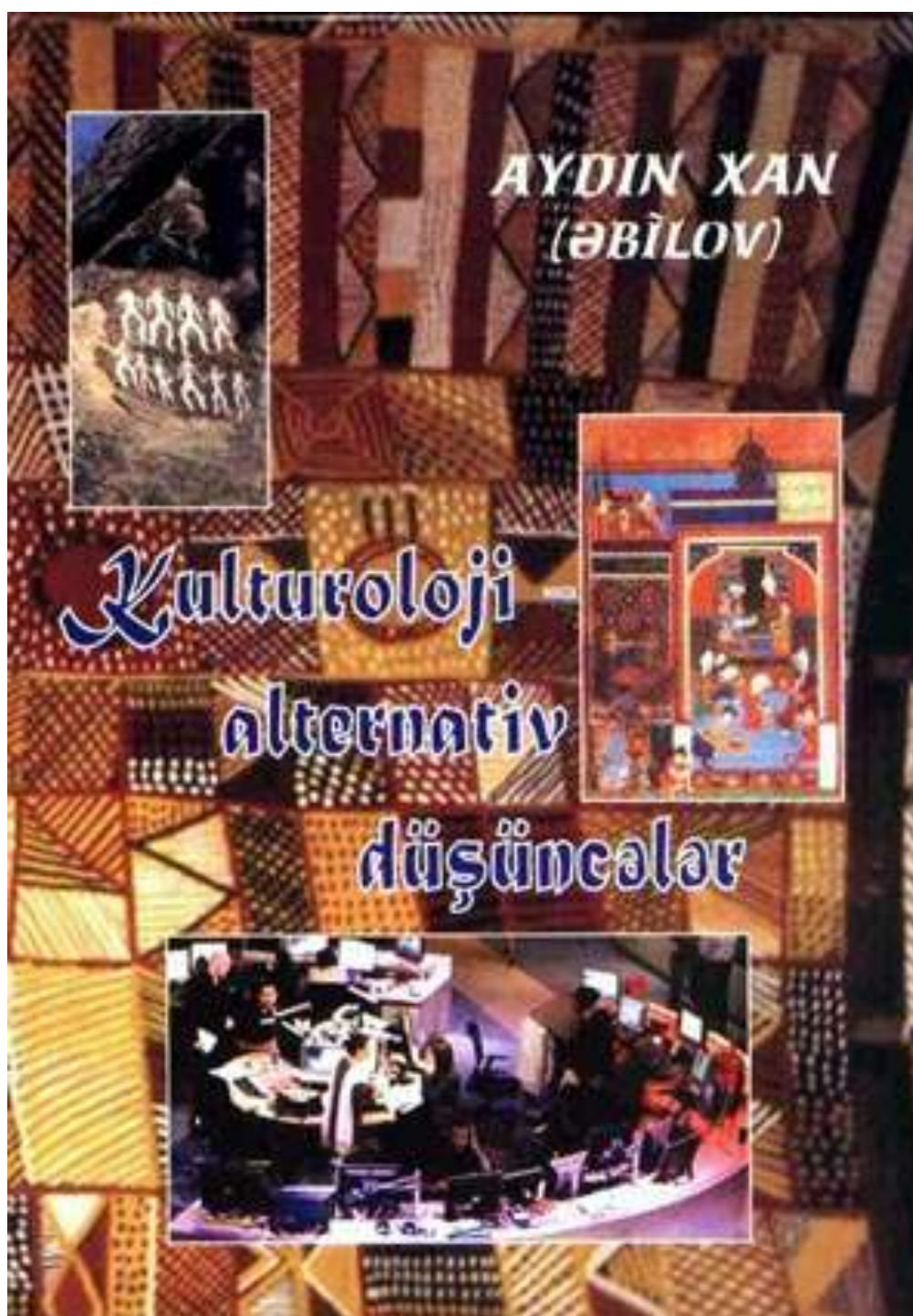
Elmi-analitik, kulturoloji-tənqidi yazılar

Kitab Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin xətti ilə, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin qərarı əsasında nəşr olunub...

YYSQ - Milli Virtual Kitabxananın e-nəşri N 06 (78 - 2012)

Virtual redaktoru və e-nəşrə hazırlayanı: Aydın Xan (Əbilov), yazar-kulturoloq

YYSQ - Milli Virtual Kitabxana. Bakı – 2012

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
MƏDƏNİYYƏT VƏ TURİZM NAZİRLİYİ

Yeni Yazarlar və Sənətçilər Qurumu

“İntellektual-Kulturoloji Ədəbiyyat”

Kitabxanası: 01

Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin

Tənqid Seksiyasının qərarı ilə nəşr olunur

Redaksiya heyəti: *Elçin Əfəndiyev, Nizami Cəfərov, Çingiz Əlioğlu, Nizaməddin Şəmsizadə, Aydın Xan (Əbilov) (məsul redaktor), Arif Əmrahov, Tehran Əlişanoğlu, Azər Turan, Bəsti Əlibəyli (məsul katib), Elçin Hüseynbəyli, Səlim Babullaoğlu, Nərgiz Cəbbarlı*

Elmi redaktor: *Səmil Salmanov, filologiya elmləri doktoru, professor,*

AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun şöbə müdiri

Rəyçi: *Nizami Cəfərov, AMEA-nın müxbir üzvü,*

filologiya elmləri doktoru, professor,

Məsul redaktor: **İqrar Cəfəroğlu**

Müəlliflik hüququ Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq qorunur. Müəllifin razılığı olmadan kitabın bütöv halda, yaxud hər hansı bir hissəsinin nəşri yasaqdır.

*Aydın Xan (Əbilov), 2006
YYSQ - “İKƏK”, 2006*

Aydın Xan (Aydın Əhməd oğlu Əbilov). “Kulutoroloji - alternativ düşüncələr”. Bakı: “Elm” Nəşriyyatı, 2006. - 324 səh.

Yeni Yazarlar və Sənətçilər Qurumunun sədri, istedadlı yazıçı-kulturoloq Aydın Xanın (Əbilov) humanitar kulturoloji düşüncələrini özündə əks etdirən bu kitabına çağdaş mədəniyyətimizin, ədəbiyyatımızın, filologiya elmimizin müxtəlif problem və məsələlərinə həsr olunmuş araşdırmalar, elmi-kütləvi məqalələr, mədəni-ictimai həyatımızda baş verən mürəkkəb prosesləri özündə əks etdirən materiallar daxil edilmişdir. Bu əsərlərdə müəllif humanitar kulturologiyanın, analitik və ədəbi tənqidimizin, ədəbi-bədii düşüncəmizin bir sıra aktual tərəflərini işıqlandırır, fərqli elmi mülahizələr irəli sürür, ədəbiyyat məsələləri və estetik-sənət problemləri ətrafında özünün fərdi fikirlərini oxucularla bölüşür, ədəbi-mədəni ictimaiyyətin nümayəndələri qarşısında yeni bilgi texnologiyalar ilə - modern estetik baxışlarla, alternativ filoloji-kulturoloji düşüncələrlə çıxış edir.

Topluya, eyni zamanda müəllifin bəşər sivilizasiyası və milli mədəniyyət tariximizə aid oxunaqlı esseləri, çağdaş ədəbi prosesimizin ağırlı məsələlərini işıqlandıran polemik söhbətin mətni də daxil edilmişdir.

Kitab ədəbi-mədəni ictimaiyyətin nümayəndələri, peşəkar ədəbiyyatçılar, filoloq-alimlər və Azərbaycan ədəbiyyatının tədqiqatçıları, kulturologiya ilə maraqlananlar, bədii söz həvəskarları, həmçinin geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

İSBN 5-8066-1706-8

4603000000
655 (07) 2006

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
MƏDƏNİYYƏT VƏ TURİZM NAZİRLİYİ

I Bölüm

Humanitar kulturologiya

Analitik tənqid

Alternativ filoloji münasibət

1. Çağdaş ədəbi-bədii düşüncə:

qurultaylararası milli ədəbi tənqid

2. Bədii fantastika: Azərbaycan

ədəbiyyatının gizli qatı

3. Tənqidçi-alim ömrünün yetmiş çaları

Çağdaş ədəbi-bədii düşüncə: qurultaylararası milli ədəbi tənqid

(Uğurlar, problemlər, mülahizələr: modern məruzə-mozaika)

Azərbaycan yazıçılarının XI qurultayı ərəfəsində silsilə ədəbi hadisələrin təşkili ilə bağlı qərarına əsasən, 2003-cü ildən başlayaraq, Yazıçılar Birliyi çoxsaylı ədəbi-mədəni tədbirlər — yaradıcılıq müşavirələri, dəyirmi masalar, təqdimatlar, ədəbi görüşlər və məclislər, diskussiyalar təşkil etdi. Əvvəlki ənənələrdən fərqli olaraq, qurultaylararası dövrdə milli söz sənətimizin çağdaş mənzərəsinə işıq salan, müxtəlif ədəbi janrlarda yaradılan bədii nümunələrin icmal və təhlilinə, eyni zamanda AYB-nin mətbu orqanlarının fəaliyyətinə, bir sözlə, yazıçılarımızın yaradıcılıq hesabatlarına həsr olunmuş müşavirələrdə dinlənən məruzələr ədəbi-mədəni ictimaiyyətin, oxucuların və filoloqların böyük marağına səbəb oldu. Ədəbiyyatımızın müxtəlif istiqamətlərinə nəzər salmaq bu dəfə yalnız yeni nəsil yazarlara və tənqidçilərə həvalə edilmişdi. Onu da bildirim ki, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin katibliyi milli ədəbiyyat tariximiz üçün əhəmiyyətini nəzərə alaraq, yaradıcılıq müşavirələrində dinlənən məruzələrin tam mətnini (bəzi düzəliş və əlavələrlə) toplu şəkildə nəşr etməyi gərəkli saymış və bu işi mənə həvalə etmişdir. Böyük həvəslə nəşrə hazırladığım “Ədəbi həyat: Qurultaydan qurultaya” toplusu AYB-nin “Yurd” Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi tərəfindən 2004-cü ildə, 300 nüsxəylə çap edildi. İnanıram ki, milli ədəbiyyat tariximizin müəyyən mərhələsi haqqında dolğun məlumatları özündə cəmləyən bu elmi-kütləvi nəşr gələcək nəsillər üçün də dəyərli mənbə olacaqdır.

Kitaba daxil edilmiş bu material 2004-cü il yanvarın 30-da mənim tərəfimdən “Qurultaylararası milli ədəbi tənqid” mövzusunda edilmiş məruzə əsasında hazırlanmışdır.

Ədəbi-mədəni həyatda fəallıq göstərən istedadlı intellektual sənət adamlarını kulturtrager hesab etmək olar. Doğrudan da, alman sözü olaraq, dilimizdə “mədəniyyət daşıyıcısı” anlamını verən kulturtragerlər — yazıçı, şair, dramaturq, tənqidçi, tərcüməçi, publisist, ədəbiyyatşünas kimi ədəbiyyat adamları fərqli yaradıcılıq enerjisini ortaya qoyaraq, həm söz xəzinəmizi zənginləşdirirlər, həm də özlərindən əvvəl yazılıb-yaradılmış sənət nümunələrini gələcək nəsillərə ötürürlər. Sözsüz ki, bu işdə onlara ilk öncə yaddaş, daha sonra əlyazmalar, kitablar, indi isə kompüter, internet və global informasiya şəbəkələri yardımçı olur. Fəqət insan amili — canlı və şüurlu intellekt sahibi olan, fərqli düşüncəyə malik şəxslərin rolu bu kulturoloji və ədəbi prosesdə əsas, həm də əvəzedilməzdir...

Öhdəsinə çoxistiqamətli mürəkkəb vəzifə düşən ədəbi tənqidin əhatə dairəsinə diqqət yetirək: ədəbiyyat hadisələrinə qiymət vermək, ədəbi mühiti izləməklə, onun uğurlu və zəif tərəflərini işıqlandırmaq, yaranmış bədii nümunələrinin vaxtında, özü də obyektiv təhlilini aparmaq, milli söz sənətində gedən prosesləri dünya ədəbiyyatı kontekstində dəyərləndirmək, klassik irslə yeni əsərlərin oxşar və fərqli tərəflərini müəyyənləşdirmək, kulturoloji duruma

aydınlıq gətirmək, ədəbi-mədəni mühitin elmi-filoloji çərçivələrini tapmaq, ənənələri yaşatmaqdan ötrü müəlliflərlə oxucular arasında əlaqələr yaratmaq və möhkəmləndirmək, ədəbi-mədəni ictimaiyyəti mədəniyyətin çağdaş durumu ilə müntəzəm, sistemli tanış etmək, zamanın tələblərinə uyğun estetik dəyərləri formalaşdırmaq.

Ədəbi tənqidin son beş-altı ildəki ümumi mənzərəsinə işıq salmaq bizim öhdəmizə qoyulanda, öncə tərəddüd etdik. Məruzəmizi hazırlamaqdan ötrü lazımi materiallarla tanış olanda, nəyə görə tərəddüd etdiyimiz bir daha aydınlaşdı. Son illər bir çox sahələrdə olduğu kimi, ədəbiyyatda, xüsusən də ədəbi tənqiddə çox maraqlı, mürəkkəb proseslər baş verir.

Ədəbiyyat — hər hansı bir ictimai-mədəni məkan-zaman daxilində çox mühüm bir hadisə kimi təsiredici vasitə, milli şüuru formalaşdırmaqda xüsusi rol oynayan, ümumi ictimai fikri istiqamətləndirən intellektual-yaradıcılıq sahəsidir. Söz sənətinin “hakim”i rolunda isə, əlbəttə, ədəbi tənqid çıxış edir. Bayaقدan sadaladığımız cəhətlərinə görə, ədəbi tənqidin missiyası daha ağır, lazımlı və əhəmiyyətliyədir. Lakin bir formasıyanın diqtəsile, müəyyən ənənələr çərçivəsində — çox ciddi siyasi-ideoloji, ədəbi-mədəni platformada inkişaf edən ədəbi tənqid ötən yüzilliyin doxsanıncı illərinin ortalarında özünün tənəzzül dövrünü yaşadı. Qarabağ münaqişəsi, müharibə, milli azadlıq hərəkatı, iqtisadi-siyasi sabıtsızlıq, dövlət çevirilişlərinə cəhd, sosial-mədəni durğunluq, yeni, demokratik dövlət quruculuğu proseslərinin güclənməsi, dünyada gedən qlobal hadisələr kimi bütün obyektiv və subyektiv səbəbləri sadalamaqla məruzəmizin əsas məqsədindən uzaqlaşmaq fikrində deyilik. Lakin bircə cəhəti mütləq vurğulamaq yerinə düşərdi: çağdaş ədəbiyyatımıza, xatırlanan dövrdə yaranan bədii əsərlərə rəğmə, ədəbi tənqidimiz kölgədə qalan filoloji vasitə kimi zamanın, milli mədəniyyət tariximizin yaddaşına həkk olundu.

Milli filoloji elmimizdə bir çox alimlərin tənqid, ədəbi tənqid və ədəbi publisistika, habelə elmi publisistika anlayışları ilə bağlı fərqli mülahizələrə, hətta təsnifatlara da rast gəlmək mümkündür. Məruzəmizi hazırlayan zaman onların böyük əksəriyyətinin real ədəbi faktlardan çox, kənardangəlmə nəzəriyyələrə söykəndiyini aydınlaşdırdıq. Biz bir neçə cəhətinə görə ədəbi-tənqidi materialları, ümumən isə ədəbi tənqiddə və qismən də ədəbiyyatşünaslıq elmimizdə - filoloji düşüncəmizdə baş verən hadisələri tədqiqə cəlb etmək istədik. Məsələn, *klassik tənqid, ənənəvi tənqid, peşəkar tənqid, ədəbi publisistika, ədəbi essestika, yazıçı tənqidi, həvəskar tənqid, modern tənqid, postmodern tənqid, qadın tənqidi, müqayisəli tənqid, avropatıpli tənqid, şərqitpli tənqid* və s. və i.ə. Lakin bütün təsnifatlar kimi, bizimki də birtərəfli alındı. Spesifik araşdırmalar zamanı daha çox elmi effekt verdiyini nəzərə alıb, icmal xarakterli bu məruzə-mozaikamızı daha çox analitik-intellektual, bir qədər də kulturoloji yöndə hazırlamağı qərara aldığımızı.

Bu məqamda Rusiyanın tanınmış ədəbiyyatşünası və ədəbi tənqidçisi Natalya İvanovanın “Literaturnaya qazeta”nın 19 iyun 1997-ci il tarixli sayındakı “Un, su və maya” adlı məqaləsinin bir parçası yada düşür: “*Yazıçını una, oxucunu suya bənzətsək, əlbəttə ki, ədəbi tənqidçini maya hesab etməliyik. Onsuz isə böyük mənada rus söz sənəti adlı cərəyi yapmaq mümkün deyil*”...

Qeyd etdiyimiz kimi, ədəbiyyat tarixi və nəzəriyyəsi ilə birgə milli ədəbiyyatşünaslığımızın aparıcı qoluna çevrilə bilməyən ədəbi tənqiddə elə ciddi bir böhran, geriləmə prosesi baş verdi ki, onu aradan qaldırmaq üçün 1997-ci ildən bu yana tənqidçilərimiz çox böyük zəhmətə qatlaşmalı oldular. **Kamal Təhəzadə, Bəkir Nəbiyev, Yaşar Qarayev, Şamil Salmanov, Tofiq Hacıyev, Xeyrulla Məmmədov, Seyfulla Əsədullayev, Şamil Qurbanov, Nizaməddin Şəmsizadə, Akif Hüseynov, Nadir Cabbarov, Nizami Cəfərov, Tofiq Hüseynoğlu** kimi peşəkar tənqidçilər daha çox ədəbiyyat nəzəriyyəsi və söz sənəti tarixi ilə məşğul olmağa başladılar. Onların çağdaş ədəbiyyat meydanını tərk etməsi, əslində, ədəbi tənqidimizdən - filoloji düşüncəmizdən birdən-birə böyük bir tənqidçi nəslinin getməsi demək idi. Məhz bundan sonra çağdaş ədəbiyyata sadıq qalan bir neçə qələm adamı ilə yanaşı, milli ədəbi tənqidimizdə nəsil dəyişikliyi prosesi baş verdi, yeni imza sahibləri ədəbiyyat meydanına qədəm basdılar. Çoxdan peşəkar tənqidçiliklə məşğul olan **Vaqif Yusifli, Kamal Abdulla, Arif Əmrahov, Tehran Əlişanoğlu, Cavanşir Yusifli** və başqaları ilə birlikdə nisbətən yeni nəsil nümayəndələri sayılan **Əsəd Cahangir, Aydın Xan (Əbilov), Elnarə Akimova, İradə Musayeva, Xanverdi Turaboğlu** kimi yeni nəslin nümayəndələri ədəbi tənqidimizin növbəti mərhələsinə qoşuldular.

2002-ci ildən etibarən AYB sədri, xalq yazıçısı Anarın təşəbbüsü ilə “**Ədəbiyyat qəzeti**”ndə peşəkar tənqidçilərin — **Vaqif Yusifli, Tehran Əlişanoğlu, Əsəd Cahangir və Aydın Xanın** iştirakıyla həftəlik yazıların verilməsinə başlandı. Daha sonralar isə **Nizami Cəfərov, Azər Turan, Ədalət Əsgəroğlu, Nərgiz Cabbarova, Sərvaz Hüseynoğlu və Elnarə Akimova** kimi qələm adamları tərəfindən davam etdirilən bu kultur-layihə qısa müddətdə ədəbi-mədəni ictimaiyyətin diqqətini cəlb etdi. Əsasən ədəbi mənzərəyə işıq salan, çağdaş ədəbiyyatımızda baş verən hadisələrə dərhal münasibət göstərən bu silsilə elmi-kütləvi yazılar əsl ədəbi-tənqidi nümunələr kimi yadda qaldı.

Bakıda və bölgələrdə işıq üzü görən “**Azərbaycan**”, “**Ulduz**”, “**Mars**”, “**Mütərcim**”, “**Söz**”, “**Şəfəq**”, “**Aran**” kimi ədəbi dərgilərdə, “**525-ci qəzet**”, “**Yeni Azərbaycan**”, “**Ədalət**”, “**Ekspres**”, “**Xalq Cəbhəsi**”, “**Kaspi**”, “**Sözün işığı**” kimi çoxsaylı qəzetlərin ədəbiyyat əlavələri və səhifələrində tənqidçilər arasında aparılan sorğular, sənət söhbətləri, həmçinin, esselər, məqalələr ədəbi tənqid ilə ədəbi publisistikamızın inkişafına xüsusi tökan verir.

2003-cü ildə Azərbaycan Mədəniyyət Fondunun sədri **Kamal Abdullanın** təsisçisi olduğu, istedadlı şairlər **Salam** və **Etimad Başkeçidin** səyi nəticəsində nəşr olunan “**Ruh**” qəzetində ədəbi tənqidlə bağlı çox maraqlı polemika getdi. “**Ədəbi tənqidimiz müstəqildirmi?**” məsələsi ətrafında geniş diskussiya açıldı və bir çox tənqidçilər problemlə bağlı öz münasibətlərini bildirdilər.

Sonralar bölgədə — Cəlilabad rayonunda şair **Ədalət Salman** tərəfindən buraxılan “**Sözün işığı**” ədəbi qəzetində də bu problem ətrafında aparılan müzakirələr bir daha göstərir ki, ədəbi-mədəni ictimaiyyətimiz milli ədəbi tənqidimizin taleyinə heç də biganə deyil.

Ötən qurultaydan bu tərəfə ədəbi tənqidimizdə baş verən proseslərin statistik tərəfindən çox, fəlsəfi-kulturoloji cəhətləri bizim diqqətimizi çəkdi. Ümumi, üzdə olan məsələlərə toxunmaqla, problemləri qabartmağı, uğur və perspektivləri müəyyənləşdirməyi qarşımıza məqsəd qoyduğumuzdan, ədəbi tənqidimizin nəzəri-estetik tərəflərinə toxunmaya bilmərik. Peşəkar ədəbi tənqidimizin formalaşdığı XIX əsrdən bu yana onu amansızlıqla izləyən metafizik mübahisələr son altı ildə də öz aktuallığını itirmədi: bizə ədəbi tənqid lazımdır mı?

Sözsüz ki, çağdaş ədəbi tənqid deyəndə, bu filoloji sahənin bizə XIX yüzillikdə böyük **M.F.Axundov** vasitəsilə gəlmiş Avropa tipini nəzərdə tuturuq. Əslində isə Şərqdə ədəbi tənqidin tarixi söz sənətinin keçdiyi zaman yolu qədər qədim və zəngindir.

Geridə qoyduğumuz son altı ildə belə bir fikir özünə yer tapdı ki, ədəbi tənqiddən çox “bədi tərifi” qol açıb qanadlanır. Bir çox tənqidçilər ictimai-mədəni vəzifəsinin öhdəsindən gələ bilmədiyinə görə, daha asan yol seçdilər: *“Nə tələb edirlər yazıq, təki yaxamızdan əl çəksinlər!”* Hətta fərdi və fərqli tənqidçi yaradıcılığına malik səviyyəli qələm sahiblərinin özləri belə bu “özünüqoruma” metoduna üstünlük verməklə, ədəbi tənqidəki böhranın daha da dərinləşməsinə rəvac verdilər. Məhz belə bir şəraitdə ədəbi tənqid dinamik inkişaf edən çağdaş ədəbiyyatdan geri qaldı və günü bu gün də o geriləmənin qarşısını almaq mümkün deyil.

Bu yerdə xalq şairi **Rəsul Rza**nın vaxtilə yazdığı *“Tənqidimiz haqqında bəzi qeydlər”* məqaləsindəki fikirlər lap yerinə düşür: *“Tənqidimizdən biz nə istəyirik, nə gözləyirik?.. Tənqidimizin çatışmayan mühüm bir cəhəti də yaradıcı tənqidin az olmasıdır. Biz yazıçıdan yaradıcılıq tələb edirik. Zəhmət çəkin siz də, tənqidçi yoldaşlar, yaradın, yəni söz deyın, elə tənqidi məqalələr yazın ki, biz beş ildən sonra, bir il sonra onları yadımıza salaq, elə tənqidi məqalələr yazın ki, biz onlardan öyrənək...”*

Öz aktuallığını indi də itirməyən bu fikirlər o zaman deyilib ki, dünya ədəbiyyatında ədəbi tənqid özünün ən yeni forma və məzmunu ilə filoloji elmin qabaqcıl istiqamətinə çevrilməkdə idi. Tənqid fəlsəfəylə birləşib yeni kulturoloji mahiyyət, məna kəsb etməyə başlamışdı. Qərbdə, tarixini ötən əsrin iyirminci illərindən götürən strukturalizmin Fransadakı spesipik forması — elmi-fəlsəfi istiqaməti güclü inkişaf edirdi. **Rolan Bart**, **Jan Derrida** kimi filosoflar ədəbiyyat nəzəriyyəsinə, ədəbi tənqiddə tez-tez müraciət edərək, onun ictimai-mədəni, sosioloji-fəlsəfi mahiyyətini qabartmağa başladılar. Amma bu proseslərin bizim milli filoloji düşüncəmizə kulturoloji təsiri çox zəif idi.

Bəlkə də buna görədir ki, Azərbaycanın vaxtilə bir elmi-mədəni məkanda qonşu olduğu Rusiyada dünya ədəbi-mədəni hadisələrə vaxtında reaksiya verən proseslər baş verirdi, bizdə isə əksinə, qəribə bir elmi-ədəbi susqunluq hiss olunurdu daha çox folklor və klassik poeziya məsələləri ilə məşğul idik. Məsələn, strukturalistlərdən təsirlənərək semiotikanın qızgın tərəfdarı kimi tanınan, nüfuzlu ədəbiyyatşünas-tənqidçi **Mixail Baxtin**ə filoloji müxalifətdə duran dəyərli nəzəriyyəçi, kulturoloq **Yuri Lotman** elmi məktəbinin nümayəndələrinin

ədəbiyyatşünaslığa gətirdikləri yeniliklər, nədənsə, bizim milli ədəbi tənqidimizdə hiss olunmurdu. Ədəbi tənqidimizdəki geriləmənin başlanğıcı ötən əsrin ortalarına gedib çıxır: güclü müstəmləkə keçmiş SSRİ-yə sözün hər mənasında sərf etmədi...

Klassik, yaxud ənənəvi ədəbi tənqid bir tərəfdən bədii ədəbiyyatla bağlı intellektual yaradıcılıq sahəsi hesab olunursa, digər tərəfdən söz sənətini öyrənən elmi-analitik düşüncə forması sayılır. Zaman və məkan daxilində çıxış edərək, yaranan bədii nümunələrin anlamını və qiymətini verməklə, ədəbi prosesə fəal müdaxilə edən, habelə ictimai düşüncəni istiqamətləndirmək baxımından ədəbi tənqidin əsası hələ XIX əsrdə qoyulsa da, çağımızda o, çox mürəkkəb və rəngarəng filoloji sahə sayılır.

Hər bir elm sahəsi kimi ədəbi tənqidin də müxtəlif janrları mövcuddur. *Resenziya, hər hansı bir əsər haqqında tənqidi material, icmal, problematik məqalə, çağdaş ədəbi proses barədə monoqrafiya, esse, ön söz, qəzet məqaləsi, ədəbi portret, polemik replika, ədəbi söhbət, müsahibə, bibliografik qeydlər* və b. Bu mənada tənqidçi özündə nəzəriyyəçi, kulturoloq, filoloq, filosof, ictimaiyyətçi, publisist, politoloq, sosioloq, psixoloq, estetik kimi mütəxəssislərin əsas keyfiyyətlərini birləşdirməlidir: intellektual səviyyə, istedad, elmi hazırlıq, zəhmətsevərlik kimi cəhətlər də öz yerində.

Çağdaş ədəbi prosesdə, ümumən isə milli mədəniyyətimizdə baş verən müxtəlif olaylara nəzər salanda, onların lokal — yerli səciyyəli, yoxsa qlobal — dünya əhəmiyyətli kulturoloji hadisələr olduğunu təyin və təhlil etmək, yeni tariximizin tələblərinə uyğun dəyərlərin, meyarların müəyyənləşdirilməsi çox vacibdir və tədqiqatçıların — tənqidçi və kulturoloqların bu gün qarşılarında duran çox ciddi, əsas vəzifələrdəndir.

Son on-on beş ildə baş verən ədəbi-mədəni olaylara qiymət vermək, əsas hadisələri müəyyənləşdirmək nə qədər çətin olsa da, onun vaxtı artıq çoxdan gəlib çatıb. Müləhizələrimizdə obyektiv nəticələr əldə etmək üçün son illərdə respublikamızda, eyni zamanda yaxın və uzaq ölkələrdə — dünyada baş verən bir çox ictimai-siyasi, ədəbi-mədəni prosesləri xatırlamaq mütləq vacibdir. Artıq on üç ildən çoxdur ki, nəhəng Sovet imperiyasından qurtularaq müstəqil ölkənin azad vətəndaşları kimi hər cür sensor, total dövlət nəzarəti, ideoloji qadağalardan uzaq bir cəmiyyətdə yaşayırıq. Respublikamızda sivil dəyərləri əsas götürən azad vətəndaş cəmiyyəti — demokratik dövlət quruculuğu prosesi günü-gündən genişlənir. Bütün bunların isə öz növbəsində ədəbi prosesin canlanmasına, inkişafına və yeni-yeni sənət uğurlarının əldə edilməsinə ünvanlanması şübhəsizdir. Bu qurumların böyük əksəriyyətinin müxtəlif səviyyəli, əgər belə demək mümkünsə, ideoloq-tənqidçiləri var ki, bu da milli ədəbi-nəzəri düşüncəmizdə estetik müxtəlifliliyinə təkan verir. Milli ədəbi prosesimizdə baş verən bu mürəkkəb sənət olayları isə bizdə inam yaradır ki, yaxın gələcəkdə Azərbaycan ədəbiyyatı nəinki Şərqdə, həm də Qərbdə rəqabətə davamlı bir mədəniyyət faktoruna çevriləcək.

Qloballaşmaya doğru sürət götürmüş çağdaş dünyada baş verən böyük olaylar,xüsusən də mədəniyyətlərin integrasiyası pərdəsi arxasında intellekt və milli dünyagörüş sistemlərinin yarışı — bəlkə də daha dəqiq desək, savaşı zamanı zəif mədəniyyətə və ədəbiyyata malik xalqların yeri son sıradadır. Yeni dünya düzəmində bir sıra dəyərlər dəyişilmiş,dövrün tələblərinə uyğun forma və məzmun rəngarəngliyi meydana çıxmışdır.

Çağdaş milli ədəbiyyatlar — global dünya söz sənətinin tərkib hissəsi olduğundan — planetimizdə baş verən bütün olayların təsirinə tez məruz qalır. Əgər yaradıcı insanlar dünya ilə qarşılıqlı münasibətlərdən təcrid olunublarsa, deməli, ədəbiyyatımızın inkişafında da müəyyən geriləmələr mövcuddur. Nəzərə almaq lazımdır ki, milli ədəbiyyatların çağdaş durumunu qiymətləndirməkdən ötrü mütləq əlavə böyük müqayisə obyektı olmalıdır. Başqa sözlə, dünyanın aparıcı ölkələrində baş verən ədəbi-mədəni proseslərin nəticələri ilə tanış olmalıyıq ki, öz söz sənətimizin vəziyyətini lazımınca dəyərləndirək. Milli ədəbiyyatın müəyyən zamanlardakı durumlarına qiymət verəndə, bir neçə cəhəti unutmaq lazım deyil: söz sənətinin məhəlli deyil, bəşəri bir hadisə olması; ədəbiyyatın gerçək hadisələr, tarixi olaylar və müəyyən məkan çərçivəsində inkişafı; yaradıcı insanın səviyyəsi — intellekti, ictimai-mədəni sifəti; ümumdünya harmoniyasının diqtəsi, tarixin gedişatı və s.

XIX yüzilliyin sonu,XX əsrin əvvəllərində üç istiqamətdə — əsasən Rusiya vasitəsi ilə Avropaya,Türkiyəylə Qərba, həmçinin İranın köməkliyi ilə Şərqa — ümumdünya ədəbiyyatına integrasiya edən, forma müxtəlifliyinə, metod rəngarəngliyinə, məzmun dolğunluğuna yiyələnən, dünya kulturoloji olaylarının təsirindən dövrünün çağdaş mədəni dəyərlərinə cavab verən, yüksək estetik tələblərə uyğun, milli ruha malik nümunələri ortaya qoyan milli söz sənətimizin - bir çox ədəbi-fəlsəfi cərəyan, məktəb, həmçinin metodlarla inkişafının - qarşısı kobudluqla alındı. Rəsmi dairələr — sovet sistemi milli yaradıcı təfəkkürün təbii axarının qarşısını almağa çalışırdı. Lakin dövlət müstəqilliyini bərqərar edəndən bu tərəfə, xüsusən də son illər yenə o kulturoloji rəngarəngliyi müşahidə edirik.

XX əsrdə ən davamlı, özündə bir sıra sənət istiqamətlərini birləşdirən modernizm və ondan sonra yarananlara şamil olunan postmodernizm bir kultur-dəb kimi həm bizim milli söz sənətimizə, həm də keçmiş Sovetlər Birliyini əhatə edən ədəbi-mədəni məkana son on-on beş ildə daxil olsa da, bu ad altında oxuculara təqdim edilən əsərlərin böyük əksəriyyəti mahiyyət etibarilə o cərəyanlara cavab vermir. İlk öncə ona görə ki, modernizm, xüsusən də postmodernizm heç də ancaq ədəbiyyat metodu — sənət modeli deyil, əksinə, təfəkkür, intellekt forması, dünyaya baxış üslubu,fəlsəfi görüş, həyatı duyumdur.

Qərb aləmi modernizmə qədər böyük bir fəlsəfi-estetik,ədəbi-kulturoloji yol qət edib: Avropa və Amerikani,Uzaq və Yaxın Şərqi əhatə edən ümumdünya intellektual məkan yaradılıb. Bu fərqli fəlsəfi-estetik dərkətmə vasitəsini kifayət qədər sayda anlayan hazırlıqlı fərdlər ortaya çıxıb. Bizdə ədəbiyyatı və yaradıcı sənətin bütün növlərini, o cümlədən ictimai,siyasi,iqtisadi,fəlsəfi,elmi, intellektual, məənəvi,dini,psixoloji sahələri əhatə edən modernizmi və postmodernizmi cəm halda bilən, həttao barədə ümumi məlumatlara malik insanların sayının məhdud olması imkan vermir ki, bu mənada bir toplum kimi özümüzü

dünyaya tanıdaq. Az sayda da olsa, indi istedadlı gənclik yenilik həvəsi ilə yazır-yaradır və bütün ümidlər də onların gələcəkdə görəcəkləri işlərədir.

Son illərin ictimai-siyasi, iqtisadi-sosial hadisələri ədəbi-mədəni prosesləri üstələdiyinə görə, ictimai-publisistik tənqid ədəbi-elmi tənqidi kölgədə qoyub. Əgər əvvəllər, deyək ki, **Mirzə İbrahimov, Mehdi Hüseyn, Rəsul Rza, yaxud Asif Əfəndiyev, Xudu Məmmədov, Aydın Məmmədov** ədəbi-tənqidi yazılarını ictimai-siyasi ruhda qələmə alaraq milli-vətəndaşlıq mövqeyini ortaya qoyurdularsa, indi əksinədir: məsələn, bir sıra diletantlar ictimai-siyasi görüşlərinə görə yazarlarımızı qınayır, çağdaş söz sənətindən “hakimiyyət uğrunda siyasət” kimi yararlanmağa səy göstərirlər.

Ölkəmizdə işıq üzü görmüş ədəbiyyat nümunələrinin kəmiyyət və keyfiyyətinə nəzər salanda, — əlbəttə, bir çox istisnaları çıxmaq şərtilə, — qəbul edilmiş ümumi ədəbi dəyərlərin sıradan çıxdığını görürük. Zamanın yaratdığı imkanlardan, o cümlədən dövlətimizin nəşr azadlığından nəşriyyatlarımızın əksəriyyəti, həmçinin ədəbi-mətbu orqanlarımızın bir çoxu sui-istifadə edəndə, nəticəsindən asılı olmadan, mənəvi-mədəni bünövrəmizə — milli ruhumuza sağalmaz yaralar vurmuş olurlar...

Ədəbi tənqidimizin geniş və konkret istiqamətlərini müəyyənləşdirərkən, bir sıra maraqlı nəticələr əldə etmiş oluruq. Çağımızda ədəbi tənqidimizin dünya ədəbi-fəlsəfi düşüncə standartlarına cavab verəcək beş əsas yönünü müəyyənləşdirmək mümkündür:

- ədəbi tənqidin ənənəvi istiqaməti;
- ədəbi tənqidin ideoloji istiqaməti;
- ədəbi tənqidin kulturoloji istiqaməti;
- ədəbi tənqidin poetik-fəlsəfi istiqaməti;
- ədəbi tənqidin texnoloji istiqaməti.

Son beş il göstərdi ki, keçmiş sovet ideologiyasından gen-bol bəhrələnən klassik ədəbi-tənqidi düşüncə artıq son böhran dövrünü də yaşadı və tarixin arxiv ədəbiyyatı adlı rəfində özünə yer etdi. Hazırda ədəbi tənqidimizin kulturoloji istiqaməti ən çox inkişaf edib. **Nizami Cəfərov, Nizaməddin Şəmsizadə, Kamal Abdulla, Tehran Əlişanoğlu, Cavanşir Yusifli, Əsəd Cahangir, Elnarə Akimova**, həmçinin bu materialın müəllifinin araşdırma və tənqidi məqalələri kulturoloji mətnlər hesab oluna bilər. Ədəbi tənqidin texnoloji istiqamətində araşdırmalar aparan filoloqlar nümunə kimi anadilli mətnləri təhlilə cəlb etməkdə çətinlik çəkirlər. Halbuki sonuncu — ədəbi tənqidin texnoloji istiqaməti əvvəlkiləri — həm ənənəvi, həm ideoloji, həm də kulturoloji istiqamətləri özündə birləşdirir və daha çox intellektual ruhuna görə fərqlənir. İnternet və şəbəkə ədəbiyyatının açarı sayılan bu istiqamət dünya səviyyəsində özünün inkişaf sürətinə görə seçilir.

Bu məqamda milli və dünya fəlsəfi-filoloji ictimaiyyəti maraqlandıra biləcək, hələ 2002-ci ildə irəli sürdüyümüz yeni bir ədəbi-fəlsəfi düşüncə forması — *virtualizm cərəyanı* barədə açıqlama vermək istəyirik ki, ədəbi-tənqidin texnoloji istiqaməti barədə aydın təsəvvürlər yaransın.

Bizdə çox vaxt İnternetdə yerləşdirilən elektron səhifələrlə **şəbəkə ədəbiyyatını** — **virtual əsərləri** qarışdırırlar. **Üzeyir Hacıbəyov, Bəxtiyar Vahabzadə, Anar, Elçin** kimi bir çox tanınmış qələm adamlarının **İnternet** saytlarında yerləşdirilən materiallara, həmçinin oradakı bədii əsərlərə rəğmən, **virtual ədəbiyyat** nümunələri tamam başqa mətnlər sayılır. Artıq günümüzdə kitab mətnləri öz yerini **elektron - virtual mətnlərə** verməkdədir. Yazı və oxu prosesi kompüter vasitəsi ilə aparıldığına görə klassik ədəbi üsulları, məsələn, rəvayətçiliyi *qeyri-xətti* və *qeyri-ardıcıl* nəql etmə əvəzləyir.

Tez-tez dəyişən, sanki sonsuzluğa tərəf istiqamət götürmüş, çoxsaylı variantları və müxtəlif qatları ilə seçilən virtual ədəbi nümunələr reallığın əksi kimi müəllif ilə oxucu arasında interaktiv əlaqələri genişləndirir. Ədəbi zövqü, intellektual səviyyəsi, fəlsəfi baxışları və dünyagörüşündən asılı olaraq istənilən oxucu **hiperməkanda** yerləşdirilən **virtual əsərin** müəllifinə çevrilə bilər. Bu işdə ona **Qlobal İnformasiya Şəbəkəsinin hipertekst** imkanları şərait yaradır.

Doğrudan da, **virtual əsərlərə** nəzər salanda maraqlı ədəbi-texnoloji formalarla rastlaşmaq mümkündür. Bir mətnlə tanış olan vaxt **hipertekstin bir çox** imkanlarından— məsələn, kompüterçilərin, **İnternet** istifadəçilərinin “**link**” (yönəltmə, istiqamətləndirmə) və “**hiperlink**” adlandırdıqları funksiyalardan bəhrələnməklə, ani bir zaman ərzində başqa mətnə keçmək, daha sonra isə sonsuz sayda mətnlərlə tanış olmaq mümkündür. Hazırda bu üsuldan əsasən **KİV** nümayəndələri, o cümlədən elmi-tədqiqat işləri ilə məşğul olanlar, daha çox isə **elektron-virtual** kommersiya aləminin adamları faydalanırlar. Ədəbi-sənət adamları, həmişəki kimi, real həyatdan geri qalmaq, yenə son sırada bu hərəkata qoşulublar. Bu mənada “**YeniSi**” — **www.yenisi.net** **İnternet** ünvanındakı avtomatlaşdırılmış azərbaycandilli ədəbiyyat saytını ilkin təcrübə kimi qəbul etmək olar.

Onu da qeyd edək ki, iki cür ədəbi əsərlər var: onları kompüterdə yerləşdirmək, yəni bu mətnlərin elektron nəşri xüsusi effekt verir. Birincisi, klassik ədəbi nümunələrdir ki, — deyək, xalq ədəbiyyatımızın iri abidələrindən olan “**Kitabi-Dədə Qorqud**” eposundan, yazılı “**Avesta**”dan tutmuş, yazıçı **Anarın** hazırladığı “**Min beş yüz ilin Oğuz şəri**” antologiyasına kimi indiyə qədər ortaya çıxmış kitablar (əsərlər) — onların bədii imkanları **hipertekstin** tələblərinə cavab verir. Və bu əsərləri elektron aləmə — **hiperməkana** köçürəndə **virtual labirint** onların bütün qatlarını və mənalarını açmağa imkan yaradır: yorulmadan bir bölümdən digərinə çox asanca keçmək, geriye qayıdıb təkrar tanışlıq, mətnin istənilən iki və daha artıq hissəni bir səhifəyə gətirib müqayisə etmək və s. və i. a. Düzdür, bunu klassik üslubda yazılmış istənilən əsərə də şamil etmək mümkündür, lakin unutmamaq olmasın ki, bu, yalnız mətbu nümunəni elektron nəşrlə əvəzləmək deməkdir. İkinci qism əsərlər isə məxsusi olaraq yalnız kompüter və şəbəkə üçün yazılıb və onları kitab şəklində nəşr edəndə orijinallığını itirir. Biz məhz bu qəbil əsərləri **virtual ədəbiyyat** nümunəsi kimi qəbul edirik.

Təvazökarlıqdan uzaq olsa da, bu yerdə qeyd etməyə bilmərəm: yeni kulturoloji-texnoloji sənət cərəyanının poetikasına cavab verən “*Dünyanı əvəzləyən yazı*” adlı ilk **virtual**

romanımızı hələ 202-ci ilin payızında “*Ədalət*” qəzetinin — “*Pərvanə*” buraxılışında nəşr etməyə məcbur olduq. Səbəbi isə budur ki, ölkəmizdə hələ də İnternetin yaratdığı nəhəng imkanlardan istifadə edənlərin sayı barmaqla ölçüləcək qədərdir. Xüsusən də yaradıcı adamlarımız unudurlar ki, bəşəriyyətin özünü dərk etdiyi andan can atdığı mütləq arzusu — dünyanın birləşməsi problemini İnternet artıq həll edib. Qlobal zamanənin ən böyük uğuru İnternet və bu kimi yeni texnologiyalar vasitəsi ilə çağdaş insanın dünyanı ovçunun içində yerləşdirməsidir. Virtualizmin poetikasibarəsində mülahizələrimizi buradaca yarımçıq kəsməli oluruq: baxmayaraq ki, bu poetika düşüncə texnologisinə görə qədim Şərq - “Min bir gecə”, həmçinin klassik Türk-Azərbaycan dastan poetikasına çox yaxındır...

Ədəbi-tənqidi yaradıcılıq nümunələrinin təsnifatını apararkən müəlliflərin peşəkarlığını və mətnlərin elmi-estetik dəyərlərə cavab verməsini əsas götürərək tənqidimizi bir neçə yerə bölə bilərik:

- *peşəkar ədəbi tənqid*;
- *ədəbi-nəzəri və ya modern tənqid*;
- *yazıçı tənqidi*;
- *ədəbi publisistika*;
- *qadın ədəbi tənqidi*;
- *ədəbi jurnalistika*;
- *postmodernist tənqid*;
- *İnternet - şəbəkə tənqidi...*

Sevindirici haldır ki, son altı ildə peşəkar tənqid yaradıcılığı ilə məşğul olan tənqidçilərimiz imkan tapan kimi öz əsərlərini kitab şəklində oxucularımıza təqdim edirlər. Bu proses ədəbiyyat tariximizin ayrılmaz hissəsi kimi maraqlı və ədəbi hadisələrin salnaməsi baxımından faydalı hesab olunmalıdır.

Çağdaş ədəbi prosesin maraqlı cəhətlərindən biri də odur ki, nəşr olunan yeni monoqrafiya, araşdırma və ədəbiyyatşünaslıq əsərlərində çox zaman ədəbi tənqid elementləri, ruhu çox güclü hiss edilir. Biz bunu Bəkir Nəbiyevin “*Çətin yollarda*”, “*İstiqlal yollarında*”, Şamil Salmanovun “*Akademik Kamal Talıbzadə*”, Anarın “*Mübarizə bu gün də var*”, Elçinin “*Ədəbiyyatımızın yaradıcılıq problemləri*”, İlyas Əfəndiyev. Şəxsiyyəti və sənəti haqqında bir neçə söz”, Aqşin Babayevin “*100 yaşlı Nazim Hikmət*”, Flora Xəlilzadənin “*Məmməd Araza məktub*”, Vaqif Sultanlının “*Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı*”, “*Ədəbi-nəzəri illüstrasiyalar*”, Sona Xəyalın “*Rəsul Rza*” kimi onlarca kitablarda və filoloji araşdırma məcmuələrində də müşahidə edə bilərik.

Analitik tənqid: ədəbi tənqidin tədqiqi

Ağsaqqal tənqidçimiz, akademik **Kamal Talıbzadə**dən sonra ədəbi tənqidin tənqidi ilə ciddi məşğul olan, milli ədəbi tənqidin elmi-nəzəri məsələlərinə həsr edilmiş ədəbi-elmi əsərləri — *“Ədəbiyyatımızın yaradıcılıq problemləri”* (“Təhsil”, 1999), *“Tənqid və nəsr”* (“Günəş”, 1999), *“Ədəbi düşüncələr”* (“Qapp-Poliqraf”, 2002), *“Azərbaycan ədəbi tənqidinin və ədəbi prosesin problemləri”* (“Çinar-çap”, 2003) kimi tədqiqat kitabları işıq üzü görmüş xalq yazıçısı, filologiya elmləri doktoru, professor **Elçin** həm də ədəbiyyatşünas və peşəkar tənqidçi kimi tanınır. Onun 2002-ci ildə *“525-ci qəzet”*in bir neçə sayında getmiş *“Müasir dövrdə Azərbaycan ədəbi tənqidinin yaradıcılıq problemləri”* adlı elmi-nəzəri araşdırmasını milli ədəbi tənqidimizin çoxillik proqramı kimi qəbul etmək mümkündür.

Elçinin görkəmli xalq yazıçısı İ.Əfəndiyevə həsr etdiyi *“İlyas Əfəndiyev: şəxsiyyəti və sənəti”* adlı monoqrafiya-memuar əsəri isə filoloji elmimizdə yenilik xarakterlidir. Müəllifin *“Ədəbi düşüncələr”* kitabını isə janr baxımından dünya ədəbiyyatı və milli söz sənətinin annotasiya adlandırma biləri. Ədəbi-analitik fikri intellektual tədqiq və tənqid obyektini kimi fəlsəfi-nəzəri süzgəcdən keçirən *“Azərbaycan ədəbi tənqidinin və ədəbi prosesin problemləri”* və *“Ədəbiyyatımızın yaradıcılıq problemləri”* monoqrafiyaları ilə Elçin bir daha sübut edir ki, çağdaş ədəbi-mədəni prosesə təsir etmək və ədəbi mühiti istiqamətləndirmək gücündədir.

Yeri gəlmişkən, “Təhsil” nəşriyyatının 2003-cü ildə nəşr etdiyi *“Ürəklərdə yol tapanda: Azərbaycan ədəbi tənqidi Elçin yaradıcılığı haqqında”* ədəbi tənqid toplusundakı müxtəlif nəsil tənqidçilərin məqalələrində də bu ana fikir ümumiləşir: yazıçı, ədəbiyyatşünas alim, peşəkar tənqidçi, bir sözlə, əsl ədəbiyyat xadimi...

Peşəkar ədəbi tənqid, analitik və ya

modern tənqidlə məşğul olanlar

Araşdırmalarımızın əhatə etdiyi zaman kəsiyində - 1997-2003-cü illər ərzində ədəbi tənqidimizin ağsaqqalı, akademik **Bəkir Nəbiyev**in dövrü mətbuatda, xaricdə, elmi topluslarda çoxsaylı ədəbi-nəzəri məqalələri işıq üzünə görüb. *“Çətin yollarda: ədəbiyyatımıza dair araşdırmalar”* (“Elm”, 2000), *“İstiqlal yollarında”* (“Elm”, 2001), qardaş Türkiyədə də təkrar nəşr olunan *“Almas İldırım”* monoqrafiyalarında güneyli-quzeyli Azərbaycan ədəbiyyatının elə bir ciddi problemi, mübahisəli məsələsi qalmır ki, Bəkir müəllim toxunmasın. Ötən yüzilin siyasi repressiya qurbanlarının yaradıcılığından tutmuş, ən yeni nəsil yazarların ədəbi nümunələrinə qədər — çağdaş söz sənətimizə elmi-intellektual baxışlardan ibarət ədəbi-tənqidi yazıları həm də ədəbiyyatşünaslıq materialları kimi öyrənmək, tədris etmək olar. Mühacirət və diaspor ədəbiyyatı ilə bağlı son tədqiqatları ilə B.Nəbiyevin yaradıcılığını əksər tənqidçilərimizə yenə də nümunə olaraq göstərmək mümkündür. Alimin 2003-cü ildə *“Ədəbiyyat qəzeti”*nin iki sayında verilmiş proqram xarakterli *“Yeni vəzifələr qarşısında”* adlı materialını isə nəinki XXI əsr milli söz

sənətimizin, həm də Türk Dünyası filoloji elminin yüksəliş istiqamətləri barədə elmi öngörmə kimi də qəbul etmək olar.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun ədəbiyyat nəzəriyyəsi şöbəsində filologiya elmləri doktoru, professor, ağısaqqal tənqidçimiz, dövrü mətbuatda, elmi-filoloji dərgilərdə tez-tez ədəbi-tənqidi və ədəbiyyatşünaslıq materialları ilə çıxış edən, habelə *“Akademik Kamal Talıbzadə”*, (Elm”, 1998), *“Tənqidçi və ədəbi proses”* (Elm”, 2000) kimi monoqrafiyaların, onlarla tənqidi məqalənin müəllifi **Şamil Salmanov**un rəhbərliyi ilə ədəbi proseslə bağlı maraqlı tədqiqatlar aparılır, diskussiya və görüşlər təşkil olunur.

Tənqid kitablarının sayı və mətnlərin hər mənada rəngarəngliyinə görə seçilən qələm sahibi kimi tənqidçi, filologiya elmləri namizədi **Vaqif Yusiflinin** 1998-ci ildə “Gənclik” nəşriyyatında *“Tənqid yarpaqları”*, *“Karvanbaşı, yolun hayanadı”*, *“Yollar hara aparır?”*, **Cavanşir Yusifli** ilə birgə *“Bu nə sehrdir belə...”*, 2002-ci ildə “Mütərcim” nəşriyyatında *“Tənqid və bədii söz”*, 2003-cü ildə isə elə həmin nəşriyyat tərəfindən *“Tənqid də yaradıcılıqdır”* kitabları, həmçinin ədəbi tənqidin demək olar ki, bütün janrlarında qələmə aldığı 80-ə yaxın yazıları tanınmış rus tənqidçisi V.Belinskinin məşhur *“Tənqid — dövrün fəlsəfi dərkidir”* fikrinə tam cavab verir. “Azərbaycan” dərgisinin baş redaktor müavini kimi çalışan V.Yusifli son 30 ildə milli tənqidimizin aparıcı simalarından biri kimi 500, 120, 250 nüsxəylə çıxan kitablarında dövrünün və ədəbi prosesin üzdə olan bütün hadisələrinə — əsərlərə, yaradıcı simalara, istedadlı cavanlara və s. — münasibət bildirərək sanki çağdaş ədəbiyyatımızın iki əsrin görüş səhnələrini qələmə alır.

Bu peşəkar qələm sahibinin yaradıcılığına ədəbi-mədəni ictimaiyyətdə birmənalı münasibət olmasa da, hər halda Vaqif Yusiflinin tənqidi məqalələri klassik tənqidin bütün tələblərinə cavab verməklə milli bədii söz sənətimizin bir çox maraqlı tərəflərinə aydınlıq gətirəcək səviyyədədir və zaman keçdikcə, bu mətnlər ədəbiyyatşünaslığımızın nəzəri tərəflərinin bir istiqaməti kimi öyrəniləcək. Vaqif Yusifli həm də bir bədii redaktor olaraq *“Ədalət”*, *“Xalq Cəhbəsi”*, *“Yeni Azərbaycan”* kimi qəzetlərdə müxtəlif ədəbiyyat buraxılışları, səhifələri hazırlayır, ədəbi prosesə fəal müdaxilə edir. Tənqidçinin bir əsas fikrinə biz də şərik çıxırıq ki, son illər milli ədəbiyyatımızın irihəcmli nəsr qolu axsayır, başqa sözlə, çağdaş roman təfəkkürü zəifləyib.

İctimai-fəlsəfi düşüncə meydanında intellektual beyin mərkəzinə çevrilən Azərbaycanda Atatürk Mərkəzinin rəhbəri, AMEA-nın müxbir üzvü, professor, filologiya elmləri doktoru **Nizami Cəfərov** 2002-ci ildə milli ideologiya boşluğunu doldurmağa yönəldilmiş *“Azərbaycanşünaslığa giriş”* adlı sanballı kulturoloji tədqiqat əsərini elmi ictimaiyyətin diqqətinə təqdim etdi. Öz lazımı qiymətini hələ də almayan bu iri monoqrafiyası ilə N.Cəfərov bir daha sübut etdi ki, bəşəriyyətə Nizami, Füzuli, Tusi kimi neçə-neçə dahi mütəfəkkir bəxş etmiş Azərbaycan elmi-mədəni düşüncəsi zəifləməmiş, əksinə, yeni-yeni simalar yetişdirməkdədir. Bu kitab bir sıra qiymətli cəhətlərinə görə fərqlənsə də, bir amil xüsusilə diqqəti cəlb edir: milli ideologiyamızın formalaşmasında ədəbiyyatımızın rolu əvəzedilməzdir. Bu böyük işdə tənqidçi və kulturoloqlarımızın rolu və məsuliyyəti isə ondan da böyükdür. Vaxtilə peşəkar ədəbi-tənqidlə ciddi məşğul olmuş, sonralar elmi-fəlsəfi

yaradıcılığının yeni mərhələsinə keçərək, özünü daha çox nəzəriyyəçi və kulturoloq kimi göstərmiş N.Cəfərovun 2003-cü ildə *“Ədəbiyyatdan siyasətə”* adlı kitabındakı *“Tənqidin tənqidi”*, *“Ədəbiyyat siyasəti,yaxud ədəbiyyatdan siyasətə”*, habelə dövrü mətbuatda getmiş bu sayaq məqalələrin, esselərin, müsahibələrin əsas məna yükü bir məsələdə birləşir ki, onunla biz də şərikik: ədəbiyyat həm də ictimai hadisədir, onsuz nə yeni dövlət quruculuğu prosesi gedə bilər, nə milli ideologiya formalaşar.

Yaradıcılığının genişliyinə, ədəbi tənqiddəki xidmətlərinə və gətirdiyi yeniliklərə görə seçilən tənqidçilərimizdən biri də özünü Yaşar Qarayev məktəbinin davamçısı sayan, filologiya elmləri doktoru **Tehran Əlişanoğlu**dur. Müxtəlif orqanlarda həm də *T.Mustafayi,T.Alişan, Tehran,T.Mustafayev, Sadiq* və b. imzalarla çıxış edən bu istedadlı imza sahibi hələ 1995-1997-ci illərdə “Press-Fakt” qəzetindəki “Ədəbiyyat söhbətləri”ni 2003-cü ildə “Yeni Azərbaycan” qəzetinin “Ədəbiyyat” əlavəsinin səhifələrində təkrarlayanda bir sıra maraqlı mətləblərə aydınlıq gəldi: çağdaş milli söz sənətimizin bir sıra ciddi problemləri hələ də öz həllini gözləyə-gözləyə illəri tarixə yollayır.

T.Əlişanoğlu *“Məqamlar”* (“Ədəbiyyat qəzeti”, 1996-1998), *“Özgə ədəbiyyat”*, *“Tənqid müstəvisi”*, *“Tənqid meridianları”*, *“Kollaj”*, *“Tənqidçinin dəftərindən”*, *“Polemik”*, *“Tənqid”*, *“Tənqid romanı”*, *“YeniSi” — www.yenisinet.net*, *“Proza N”*, *“Proza önə çıxdı”* kimi ədəbi ictimaiyyətin arasında səs salmış yazılarında, habelə *“Əsrdən doğan nəsr”*, *“Azərbaycan nəsrində sosrealizm çevrəsində”*, *“Azərbaycan yeni nəsr”* (“Elm”, 1999) kimi kitablarında modern tənqid üslubuna meyl göstərir, dövrümüzün mürəkkəb ədəbi-mədəni hadisələrinə, çağdaş ədəbi prosesə, milli ədəbiyyat mənzərəsinə fərqli kulturoloji qiymət verməyə çalışır. Dünya filoloji düşüncənin dəbdə olan ən dəyərli formalarını milli söz sənətinə tətbiq etməyə çalışan tənqidçi hər dəfə uğur qazanmasa da, apardığı neo-maarifçilik missiyası onu ədəbi-mədəni həyatımızın fəalları sırasına çıxartmışdır. Son vaxtlar şəbəkə ədəbi tənqidi ilə ciddi məşğul olan tənqidçi qlobal filoloji proseslərə fəal qoşulmağa çalışır.

AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru, görkəmli tənqidçi-alimimiz **Bəkir Nəbiyev**in başçılığı ilə ölkəmizin filoloji elminin məbədi sayılan bu tədqiqat ocağında çalışan **Şamil Salmanov, Şirindil Alişanlı, Məhərrəm Qasımlı, Zaman Əsgərli, İmamverdi Həmidov, Arif Səfiyev, Tahirə Məmmədov, Azad Rüstəmov və **Rəhilə Qeybullayevanın** ədəbi-tənqidi, nəzəri-estetik düşüncələri söz sənəti tariximizin mühüm nəzəri faktları kimi yadda qalacaq.**

Gənc istedadların üzə çıxarılmasında xüsusi xidmətləri olan tənqidçi **Arif Əmrahoğlu**nun ədəbi-tənqidi məqalələri çağdaş ədəbiyyatımızın ümumi mənzərəsinə çizməyə xidmət etsə də, əslində söz sənəti tariximizin müəyyən mərhələsinin salnaməsi kimi yadda qalır.

Professor **Qəzənfər Paşayev**in Azərbaycan türklərinin ayrılmaz parçası kimi İraq türkmanlarının ədəbiyyatını çağdaş milli söz sənətinə qovuşdurmağa xidmət edən böyük layihələri, kitab və məqalələri ayrıca bir məruzənin mövzudur.

Tədqiqatçı alim **Sabir Nəbioğlu**nun Güney Azərbaycan ədəbiyyatının tədqiqinə və tanınmasına xidmət edən onlarca məqaləsini də qeyd etmək yerinə düşər.

Qurultaylararası müddətdə ədəbi tənqidimizin ən maraqlı simalarından biri də gənc və istedadlı intellektualımız, kulturoloji araşdırmaları ilə ədəbi-mədəni ictimaiyyəti maraqlandıra bilmiş, ədəbiyyat meydanında sənət katalizatoru missiyasını uğurla yerinə yetirən **Əsəd Cahangir**dir. *“Söz”, “Yeni əsrin ibtidası”, “Kim yatmış, kim oyaq”, “Biri var, biri yox”, “Oteleya”, “İskəndərnamə”, “Ədəbi düşüncələr”, “Səs”, “Minillərin ayrıcında”, “Ya Sin”, “Qış notları”, “Gedirəm çiçək dərməyə”, “Yeni şerin manifesti”, “Qarabağnamə”, “Retrospektiv nələr vəd edir?”* və başqa maraqlı, ədəbi ictimaiyyəti polemikaya - sənət mübahisələrinə vadar edən yazıların M.F.Axundovdan üzü bəri yol gələn nəzəri-estetik düşüncəmizin — bədii intellekt məşəlimizin Əsəd Cahangir kimi bir qədər iddialı, bir qədər də yazdıqlarını mifikləşdirməyə meyilli, fəqət perspektivli cavan ideoloq-tənqidçinin əlində XXI əsrin global, integrasiyaya meyilli mürəkkəb sivilizasiya yoluna zəka saçacağına inanırıq.

Ədəbi prosesə təsir gücünə görə seçilən, dövrü mətbuat və ədəbi dərgilərdə imzasına fasilələrlə rast gəldiyimiz, lakin az qala hər il yeni ədəbi-tənqidi məqalələr, nəzəri araşdırmalar toplusu ilə peşəkar ədəbiyyatçıları yaradıcılığına tərəf boylanmağa məcbur edən **Cavanşir Yusifli** 1998-ci ildə *“Bədii mətnin sirləri”* (“Mütərcim” nəşriyyatı), 2002-ci ildə *“Bir söz söylə, bu dünyadan olmasın...”* (“Mütərcim”) və ötən il *“Ədəbiyyatda yaşamağın formulu”* (“Nurlan”) kitablarında ədəbi düşüncəmizin bir sıra problemlərini qabardır, milli və dünya filoloji dəyərləri qarşılaşdırmaqla çağdaş söz sənətimizdə baş verən prosesləri qiymətləndirməyə çalışır. *“Tənqidin ölümü”, “Tənqidin böhranı başladı”* kimi yazılarında Cavanşir Yusifli nə qədər ədəbi pessimist mülahizələr irəli sürsə də, *“Füzulidən Folknerə qədər”, “Ədəbiyyatda yaşamağın formulu”* və başqa esselərində hələ belə bir inam yaşayır:

“... SÖZ-ün bütün enerjisi səfərbər edilərək, az qala dünyanın altını üstünə çevirir, məhz belə məqamda içində yaşadığımız gerçəklik nəsr təfəkküründə — deyək ki, roman janrının sərhədləri daxilində SON Nəfəs kimi yaşanılır...” (“Nəsrin bitməyən sualları”).

Bu fikri çağdaş ədəbi tənqiddə də şamil edə bilərik.

Bu qələm sahiblərindən başqa, müxtəlif ədəbi nəsillərə məxsus tənqidçi, ədəbiyyatşünas, yazıçı və şairlərdən **Seyfulla Əsədullayev, Pənah Xəlilov, Tofiq Hacıyev, Şamil Qurbanov, Vilayət Quliyev, Şirindil Alışanlı, Nadir Cabbarov, Qorxmaz Quliyev, Xeyrulla Əliyev, Alxan Bayramoğlu, Safura Quliyeva, İntiqam Qasımzadə, Nizaməddin Şəmsizadə, Nəriman Əbdülrəhmanlı, Azər Turan, Rahid Ulusel, Rəşad Məcid, Cahangir Məmmədli, Nizaməddin Mustafa, İsmayıl Vəliyev (Öməroğlu), Rüstəm Kamal, Məmmədli Mustafa, Oqtay Hacımusalı** və başqaları ardıcıl olmasa da, ədəbi-tənqidi yazılarla dövrü mətbuatın qonağı olurlar. Lakin təəssüflər olsun ki, kifayət qədər hazırlıqlı ədəbiyyatçılar çağdaş milli ədəbi-bədii söz sənətimizin ümumi və xüsusi problemlərinə aid materiallarla deyil, özlərini, yaxud dost-taşıqlarını başqalarından müdafiə etməkdən ötrü, yaxud yeni kitablar haqqında

resenziya ilə, ən yaxşı halda isə hansısa cavan yazara “uğurlu yol” arzulamaq üçün mətbuat səhifələrinə çıxırlar.

Daha çox intellektual türkoloji dəyərlərdən çıxış edərək çağdaş ədəbiyyatımızın mənəvi saflığına çalışan istedadlı imza sahibi **Azər Turanın** müxtəlif mətbuat orqanlarında və ədəbi dərgilərdə çağdaş ədəbi proseslə bağlı silsilə sənballı məqalələri işıq üzü görüb.

Ədəbiyyatşünas-şair **Rəfiq Yusifoğlu** “**Azərbaycan poemasi: problemlər, perspektivlər**” monoqrafiyasında, “*Ədəbiyyatşünaslığın əsasları*” (“Sabah”, 2001) və “*Uşaq ədəbiyyatı*” (“Təhsil” 2001) araşdırmalarında, həmçinin ədəbi proses, yaradıcılıq məsələləri ilə bağlı “Ulduz”, “Azərbaycan”, “Literaturnı Azerbaydjan” kimi ədəbi dərgilərdə dərc olunan silsilə məqalələrində ədəbi tənqidimizin bir sıra maraqlı tərəflərinə, xüsusən də çağdaş lirik-epik əsərlərin, uşaq ədəbiyyatının problemlərinə toxunmuş, onları elmi-nəzəri süzgəcdən keçirməyə nail olmuşdur.

Gənc tənqidçi **Xanverdi Turaboğlunun** imzası çoxlarımıza artıq tanışdır. Bu imza sahibinin müxtəlif vaxtlarda dövrü mətbuatda və ədəbi dərgilərdə iyirmiyə yaxın məqaləsi işıq üzü görüb. “*Ədəbi nəşrlər. Zaman öz hökmünü verməyə hələ tələsmir*”, “*Tənqid haqqında söz*”, “*Pərvanə şama gəlirmi?*”, “*Göy üzünə sığınan şer*”, “*Çağdaş tənqidimiz*”, “*Ömrün poeziyası və poeziyanın ömrü*”, “*Ağ şerlər və ya mənəvi ucalığa aparan poeziya*”, “*Müasirlərimiz hekayə janrında*” və b. məqalələrində X.Turaboğlu ənənəvi tənqidin yolunu davam etdirir.

Yazıçı ədəbi tənqidi

Yazıçılar Birliyinin sədri, xalq yazıçısı **Anarın** yola saldıığımız minilliyin sonunda cəmiyyətimizin intellektual hissəsinə ünvanladığı “Azərbaycançılıq haqqında düşüncələr” adlı ictimai-siyasi, elmi-mədəni, ədəbi-fəlsəfi essesi, eyni zamanda “**Gecə düşüncələri**”, “**Mübarizə bu gün də var...**” və başqa kitabları, həmçinin dövrü mətbuatda, ədəbi dərgilərdə işıq üzü görmüş məqalələri, müsahibələri, əslində, bayaq qeyd etdiyimiz yeni milli ideologiyanın formalaşmasında çox ciddi fəlsəfi-mədəni əsərlər sayıla bilər. **Elçin, Vaqif Səmədoğlu, Adil Mirseyid, Salam, Əlizadə Nuri, İlqar Fəhmi, Sona Xəyal** kimi müxtəlif nəsil yazarların yaradıcılığı barədəki məqalə və esseləri Anarı bir estetik və kulturoloq kimi oxuculara tanıtdırır. Anarın yaradıcılığında ədəbi-tənqidi məqalələr və esselər geniş yer tutur ki, bu da başqa bir elmi tədqiqat işinin mövzudur.

Xalq yazıçısı **Əkrəm Əylislinin** “**Əylisdən Əylisəcən**” kitabı ilə bütöv halda tanış olmadığımıza görə, ədəbi ictimaiyyətin birmənalı qarşılamadığı bu əsər barədə fikir yürütməyi məqbul hesab etmədik. Əslində bu problem, yəni ədəbi-tənqidi kitabların az tirajla işıq üzü görməsi, kiçikhəcmli tənqidi nümunələrin müxtəlif mətbuat orqanlarında getməsi bütün ədəbiyyatsevərlər kimi biz peşəkarların da işini əngəlləyir.

Tanınmış istedadlı şair-publisist, tərcüməçi **Çingiz Əlioğlu** müxtəlif ədəbi nəsil nümayəndələrinin yaradıcılığı haqqında düşüncələriylə, yeni kitablara yazdığı “Ön söz”ləriylə, ədəbi proseslə bağlı mülahizələriylə, dövrü mətbuatdakı, habelə elektron KİV-dəki çoxsaylı sənət müsahibələriylə özünü əsl ədəbiyyat bilicisi kimi tanıdıb. Onun milli bədii söz sənətimizin, xüsusən də çağdaş poeziyamızın mövcud durumu barədə “Ədəbiyyat qəzeti”, “Ulduz” dərgisi kimi nüfuzlu nəşrlərin səhifələrində dərc olunan silsilə ədəbi-tənqidi məqalələrində günümüzün ədəbiyyat hadisələrinə çağında sənətkar qiyməti verilir, ictimai düşüncəmizi əsl intellektual-estetik fikrə tərəf istiqamətləndirir...

Altı il bundan əvvəl, yəni 1997-ci ildə ədəbi tənqidlə bağlı qurultay məruzəsi etmiş, son vaxtlar isə bədii yaradıcılıq, elmi-pedaqoji fəaliyyətlə ciddi məşğul olan, tez-tez maraqlı dram əsərləri ilə yazıçı-dramaturq, tərcüməçi-esseist **Kamal Abdullanın** ədəbi-estetik baxışlarını əks etdirən yazılara az rast gəlsək də, onun son kitabı — **“Kədərli seçmələr”** (“Mütərcim”, 2002) toplusuna daxil edilmiş ədəbi-bədii esseləri müəllifin yaradıcılıq əhatəsinin genişliyindən xəbər verir. Vaxtilə 1993-cü ildə **“Yolun əvvəli və axırı”** adlı ədəbi-bədii esselər kitabı ilə özünü peşəkar ədəbi tənqidçi kimi sübut etmiş kulturoloq-yazıçının estetik-nəzəri yaradıcılığına milli filoloji elmimizin, sözsüz ki, böyük ehtiyacı var. ABŞ və Avropada elmi mühazirələrlə çıxış edən Kamal Abdullanın akademik Azad Mirzəcanzadə ilə birgə müəllifi olduğu və rusca nəşr edilən **“Bakı Slavyan Universitetində mühazirələr”** (“Mütərcim”, 2003) kitabı, həmçinin onun **“Sirr içində Dastan və yaxud gizli Dədə Qorqud-2”** (“Elm”, 1999) monoqrafiyası da sübut edir ki, milli humanitar-kulturoloji səviyyəmiz dünya standartlarından heç də geri qalmır.

“Ədalət”, “525-ci qəzet”, “Qobustan”, “Xalq Cəhbəsi” kimi mətbu orqanlarda çıxış edən şair-publisist **Tofiq Abdinin** bir çox yazıları təkcə qardaş Türkiyə ədəbi-mədəni düşüncəsinin inkişafında rolu olan imza sahiblərini Azərbaycan oxucusuna yaxından tanıtdığına görə maraqla izlənilir.

Yazıçı-dramaturq **Elçin Hüseynbəyli** fəal ədəbi-ictimai yaradıcılıqla yanaşı, qələmini tənqid sahəsində də sınaıyır. Nasirin **“Ədəbi polemikadan ədəbsiz polemikaya qədər”, “Əylislə Əylislinin arasında”, “Rafiq Tağıya qeyri-separat məktub”, “Mümkün olanı reallaşdırmaq”, “Elçinin “Araba”sı var”, “Onu sevənlərin hamısı orada idi”, “Dəvdən can qurtarmağın yolları”** və b. yazılarında müstəqil sənətkar baxışı, ədəbi hadisələrə fərdi və obyektiv münasibət görünür.

“Avanqard” Yaradıcılıq Forumunun sədri, şair-publisist **Dəyanət Osmanlı** qələmini həm də ədəbi tənqiddə sınaıyaraq son illərdə bir sıra maraqlı, həm də polemik yazılarla dövrü mətbuatda çıxış etmişdir: **“Sənət və siyasət”** silsiləsindən olan məqalələr (“Günaydın”, 2000), **“Ədəbiyyat siyasəti və yazıçı mövqeyi”, “Müstəqilliyimiz və sənətin yeni ictimai dərkisi”,** yeni kitablar haqqında resenziyaları istedadlı qələm sahibinin yaradıcılığının maraqlı

hissələrini təşkil edir. Bu yazılarda ədəbi mühitdə baş verən sənət hadisələrinə və söz sənətimizin çağdaş mənzərəsinə fərqli, seçilən və mübahisəli baxışı aydınca hiss etmək mümkündür.

Dünya Gənc Türk Yazarlar Birliyinin sədri, şair-tədqiqatçı **Əkbər Qoşalı** çağdaş Türk Dünyası ədəbiyyatının ən yeni imzalarının əsərlərindən ibarət almanaxlar buraxdırmaqla yanaşı, qələmini ədəbi tənqid sahəsində də sınayır, ədəbiyyatın tədqiqi və təbliği sahəsində uğurlu layihələr gerçəkləşdirir. Əkbərin ədəbi proses və çağdaş ədəbiyyatın ən aktual problemlərinə həsr olunmuş *“İlahi sözdür şer”*, *“Sözümüz var olsun”*, *“Yarınlara şükür”*, *“...Vari”*, *“Bir baxış”* məqalələri bir daha sübut edir ki, yeni nəsillə milli söz sənətimizin inkişafına, onun dünya ədəbiyyatı adlı mədəni-mənəvi xəzinənin dəyərli parçasına çevrilməsinə çalışırlar.

Son illər ədəbiyyat meydanında qəti addımlarla irəli addımlayan istedadlı cavanlardan biri də şair-tərcüməçi, publisist **Səlim Babullaoğlu**dur. Son illər gənclərin yaşlı nəsillə yazarlara, xüsusən də “altımışncılar” nəslinə qısqanc münasibətinə rəğmən, S.Babullaoğlu 2001-ci ildə xalq yazıçısı Elçinin yaradıcılığı barədə düşüncələrini “525-ci qəzet”in səhifələrinə çıxartdı. *“Alt mətnlər”* essesi, əslində, dünyaşöhrətli rus şairi İosif Brodskini Azərbaycan oxucusuna yaxından tanıtdırmış, ədəbiyyat sahəsində ədəbiyyat sahəsində Beynəlxalq Nobel mükafatına layiq görülmüş bu modernist sənətkarın şerlərini ana dilimizdə canlandırmış S.Babullaoğlunun çağdaş milli ədəbiyyata tərəf boylanmasının başlanğıcı da hesab etmək olar.

“Üsyan”, *“Tən ortasından açılan kitab”*, *“Estetə doğru”*, *“Həqiqi ad”*, *“Təsadüfi ədəbiyyat”*, *“Diaspor və ədəbiyyat”* yazıları yaxın gələcəkdə Səlimin bir tənqidçi kimi sənət baxışlarının sistemliliyinin bünövrəsi kimi də qəbul etmək olar.

S.Babullaoğlu *“Yeni Azərbaycan”* qəzetinin rus dilində çıxan həftəlik *“Seqodnya”* əlavəsində milli və dünya ədəbiyyatının ən tanınmış nümayəndələrinin yaradıcılığının təbliğinə xüsusi fikir verib. Bu işdə şəxsən bizim Səlimlə birgə kultur-layihəmiz uğurlu alındı: *Viktor Pelevin, Riçard Bax, Xorxe Luis Borxes, Vladimir Sorokin, Xulio Kortasar, Karlos Kastaneda, Frans Kafka, Paviç, Umberto Eko, Xaruki Murakami, Milorad Paviç* kimi dünya şöhrətli söz sənətkarlarının ədəbi sənət görüşlərinə işıq salan materialları birgə hazırlayaraq qəzet səhifəsinə çıxarmışdıq.

“Pərvanə” Ədəbi Məclisin sədri, şair-publisist **Qəşəm Nəcəfzadə** son illər ədəbi mühitimizin fəallarından biri kimi bir sıra maraqlı məqalələr müəllifi kimi də tanınmışdır. Məclisin hər həftə keçirilən ədəbi tədbirlərində, dövrü mətbuat və elektron KİV-də milli söz sənətimizin qızgın təbliğatçısı kimi çıxış edən Qəşəm Nəcəfzadə, eyni zamanda, *“Ədalət”* qəzetində *“Pərvanə”* ədəbiyyat və incəsənət əlavəsi hazırlayır. Qəşəm Nəcəfzadənin bu qəzetin səhifələrində bir çox ədəbi-tənqidi məqalələri, esse və resenziyaları çıxıb. *“Şairlər azad deyil”*, *“Poeziya, sən nədən?”*, *“Mən həmişə öz içimdəki həyəcana inandım”*, *“Keçmişə atılan daşlar gələcəyə dəyir”* və başqa yazıları şairin tənqidi baxışlarının get-gedə ciddiləşdiyindən xəbər verir.

Şair-publisist, tərcüməçi **Ədalət Əsgəroğlu** öz yaradıcılığının ən məhsuldar dövrünü yaşayaraq, müxtəlif qəzet və dərgilərdə getmiş *“Sözün vətəndaşlıq haqqı”, “Bu karvanı qoru, Allah”, “Qələm sultandır...”*, *“Evləri var xana-xana”, “Qeyrət dedik, heyrət etdik”* yazılarında çoxlarının qələmə ala bilmədiyi mənəvi-mədəni problemləri vətəndaş qeyrəti ilə, bütün kəskinliyi ilə ictimaiyyətə çatdırır.

“Yeni Azərbaycan” və “Ekspress” qəzetlərində ədəbiyyat əlavələrinə məsul, şair-publisist **Xanəmirin** elə bir yazısı olmur ki, səs-küylə qarşılanmasın: *“Turançılıq əlifbadan başlayır”, “Əlifba səltənəti”, “Dərinin üzərində və altındakı şeir”, “Vidadidən və Vaqifdən ədəbiyyatımızda başlanan və ayrılan yol”, “Yazılı şərin vacibliyi”, “Yeni şəra yeni qafiyə təklifi, yaxud qafiyə girdabında qalan şeir”*. Son yazıda modernist düşüncəli Xanəmir poeziyamızda yeni sənət təklifi ilə çıxış edir: səs qafiyəsi əvəzinə mənə qafiyəsi yaratmaq.

“Aran” jurnalının baş redaktoru, şair-publisist **Sərvaz Hüseynoğlu**nun müxtəlif ədəbi-ictimai hadisələrə yazıçı mövqeyi *“Pəncərədən daş gəlir”, “Ruhla zaman arasında”* kitablarında, bir sıra məqalələrində xüsusi sezilir. Bölgələrimizdə yaşayan qələm adamlarının ömür və yaradıcılıq yoluna ədəbi işıq salması ilə seçilən şair sənət polemikalarına qoşulur, *“Öldürüləndən sonra güllələnenlər”, “Gümüşü furqon”un nağılı*, *“Ədəbi mühitin özü və sözü”* kimi yazılarında obyektiv mülahizələrini irəli sürür.

“Ədəbiyyat qəzeti”nin şöbə müdiri, şair-publisist **Adil Cəmilin** son dövrlərdə ədəbi tənqiddə meyli *“Məşhurlaşmaq sindromu”, “Kitab nəşri, yoxsa kərpic istehsalı”, “Didərgin ellər ozanı”, “Sözün siqləti”* kimi maraqlı yazıların meydana çıxmasına səbəb olub.

Fikrət Qoca, Ayaz Vəfalı, Vidadı Babanlı, Əli Səmədli, Fikrət Sadıq, Ələkbər Salahzadə, İslam Sadıq, Zəlimxan Yaqub, Aqil Abbas, Adil Mirseyid, Rafiq Tağı, Əbülfət Mədətoğlu, Salam, Kəramət, Qulu Ağsəs, Əyyub Qiyas, Faiq Balabəyli, Samir Sədaqətoğlu, Şərif Ağayar, Dayandur Sevgin, Elnur Astanbəyli, Hikmət Məlikzadə, Etimad Başkeçid, Rafiq Hümmət kimi şair və yazıçılarımızın çoxsaylı ədəbi-tənqidi, publisistik əsərləri bir daha sübut edir ki, çağdaş ədəbi-bədii düşüncəmiz artıq böhran durumunu adlayıb və yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoyub.

Xanımlarımız və ədəbi tənqid,

yaxud qadın ədəbi tənqidi

“Bu günün tənqidi”, “Deyirlər şirindir dünya”, “Yaşar Qarayev yaradıcılığında Azərbaycançılıq ideyaları”, “Sözə inam olanda”, “Ədəbi həftənin yekunları”, “Bir daha

proza haqqında”, “Proloqdan öncə”, “İçi şəkil dolu şerlər”, “Yadlaşmayan irsin ünvanı — Kamal Talıbzadə” kimi silsilə yazıları ilə ədəbi ictimaiyyətin diqqətini cəlb edə bilmiş **Elnarə Akimovanın** yaxın gələcəkdə qadın tənqidçilərimizin ön sırasında duracağına olan inamımızı get-gedə möhkəmləndirir.

Bir çox tənqidçilərimiz xas problemin — Elnarə Akimovanın yazılarındakı dil və üslub ağırlığının isə tezliklə aradan götürəcəyinə inanırıq. Daha çox kütləvi oxucuya ünvanlanan ədəbi-tənqidi yazılarda terminlərlə yüklənmiş elmi üslubdan tez-tez istifadə edən tənqidçi özü ilə sırası ədəbiyyat həvəskarları arasında əlaqəni qırılmış olur. Yeri gəlmişkən, bu tənqidi qeydlər T.Əlişanoğlu, C.Yusifli, Ə.Cahangir və bizim özümüzə də şamil oluna bilər.

AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun ədəbiyyat nəzəriyyəsi şöbəsinin əməkdaşı **Pərvanə Bəkirqızının** *“Müasir Azərbaycan dramaturgiyası və postmodernist meyillər”, “Ədəbiyyatda qadın yaradıcılığı və onun tədqiqi problemləri”, “Postmodernist şer və ikinci sərbəstləşmə”* (“Yeni Azərbaycan” qəzetinin “Ədəbiyyat” əlavəsi, 2003) məqalələri həm çağdaş ədəbi hadisələrə, həm də çağdaş söz sənətimizdə baş verən proseslərə maraqlı yanaşmasına görə fərqlənir.

“Azərbaycan” qəzetinin mədəniyyət şöbəsinin müdiri, tanınmış şair-publisist **Flora Xəlilzadənin** məqalələri və resenziyaları ədəbi ictimaiyyətin diqqətini həmişə cəlb etmişdir. Onun son illər işıq üzü görmüş materiallarından sayılan *“Biz nə oxuyuruq”, “Nərgiz” nəşriyyatına məktub”, “Ədəbi oğurluq”* məqalələri, bir sıra yazıçı və şairlər haqqında portret yazıları, həmçinin bu günlərdə nəşr olunmuş *“Məmməd Araza məktub”* kitabı bir daha sübut edir ki, xanım yazarlarımızın ədəbi tənqiddə nüfuzu get-gedə artır.

AYB Ədəbi Əlaqələr və Bədii Tərcümə Mərkəzinin rəhbəri, yazıçı **Afaq Məsudun** *“Duyğular imperiyası”* adlı esse-serialı sədrlik etdiyi qurumun missiyası ilə üst-üstə düşür. Milli ədəbi-bədii essemizin inkişafına təkan verən bu yazılar həm də qadın ədəbiyyatımızın çiçəklənməsindən xəbər verir.

Tənqid, publisistika və ədəbi jurnalistikamızın zənginləşməsində xüsusi zəhməti olan xanımlarımızdan biri də **Bəsti Əlibəylidir**. Ötən il yaradıcılıq uğurlarına görə xüsusi fərqlənəntənqidçinin müstəqil mətbuat orqanlarımızın arasında milli ədəbiyyata diqqət və qayğısına görə seçilən, Anar və Şərif Ağayar kimi müxtəlif nəsillərin qələm sahiblərinin son yaradıcılıq uğurları barədə sanballı məqalələr müəllifi olan Rəşad Məcidin baş redaktorluğu ilə işıq üzü görən *“525-ci qəzet”*in hər sayında verilən məqalələri, ədəbi söhbətləri maraqla qarşılanır. Çağdaş ədəbi prosesi işıqlandırmaq baxımından diqqəti cəlb edən bu silsilə yazıları söz sənətimizin müxtəlif tərəflərinə Bəsti Əlibəylinin fərqli baxışları kimi də qəbul etmək mümkündür. Ədəbi hadisələrə global dünya söz sənətinin gedişatı baxımından qiymət vermək cəhdi həmişə maraqla qarşılanan tənqidçi-publisistin fikirləri birmənalı qarşılanmasa da, bircə məsələ aydındır: milli ədəbi tənqidimiz çox maraqlı bir qələm sahibi əldə edib.

Ədəbi publisistika və çağdaş tənqidimizdə yeni bir imza kimi **Nərgiz Cabbarlının** yaradıcılığına diqqət onun iki il bundan öncə gənc yazarların toplantısında tənqidlə bağlı maraqlı məruzəsindən sonra başladı. Çağdaş və dünya ədəbiyyatının təbliği ilə bağlı N.Cabbarlının gərgin zəhmətini ehtiramla qiymətləndiririk. Bu gənc tənqidçinin müxtəlif dövrü mətbuatda getmiş yazıları — *“Yeni nəsil ədəbiyyatı”, “Üçüncü günün adamı”, “Çadır adamlarının məmləkəti”, “Oxşarlar, paralellər”, “Tanıdığımız İsa Hüseynov, tanımadığımız Muğanna”, “Çaşqın şair obrazı”, “Müharibə və ədəbiyyat”, “Fotoyaddaş, suallar poeziyası və akkordların sədası”, “Şəhid şair yaradıcılığı”* və b. məqalələri Nərgiz xanımın müxtəlif nəsil yazarların yaradıcılığına bəzən heyrətlə, bəzən tənqidi, bəzən isə sevgilə ədəbi baxışlarıdır.

Sevinc Muğannanın “İsa Muğannanın sənət möcüzələri” (“Elm”, 2000), *Pərvanə Məmmədovanın “Varlıq” jurnalında ədəbiyyat məsələləri* (“Elm”, 2000), *Mərzyyə Nəcəfovanın “Qarabağ mövzusu bədii publisistikada”* (“Nafta-press”, 2000), *Samirə Orucovanın “Rəsul Rzanın ədəbi-tənqidi görüşləri”* (“Elm”, 2001) mövzularındakı monoqrafiyalarında ədəbi tənqidimizin bir çox qaranlıq məsələlərinin aydınlaşdırıldığının şahidi oluruq.

Südəbə Ağabalayeva, Laura Cəbrayılı, Güllü Yoloğlu, Aygün Həsənoğlu, Həyat Şəmi, Hicran Hüseynova, Qiymət Məhərrəmli, Rəsmiyyə Sabir, Aləmzər Sadıq qızı, Fərqanə Mehdiyeva, Sona Xəyal, Kəbutər, Nüşabə Hüseynli, Zöhrə kimi xanım yazarlarımız son illər vaxtaşırı olaraq dövrü mətbuatda ədəbi publisistik yazılarla çıxış edirlər.

Fərqli, yaxud postmodern tənqid

Özlərini “postmodernist” elan etmiş və ədəbi-mədəni gəncliyi, ədəbiyyat meydanında kövrək addımlarını atan yeni ədəbi nəslə, sadəcə, heyrətləndirməklə məşğul olan **M.Köhnəqala, R.Qaraca, H.Herisçi, S.Baycan, Z.Əzəmət, A.Yaşar, N.Kamal** və başqalarının yazmaq hüquqlarına hörmətlə yanaşmaqla, bəzi fikirlərimizi onlara xatırlatmağa məcburuq. Yazı, ədəbiyyat dünyanın bədii formasının bir parçası olmaqla yanaşı, həm də ictimai hadisə, zaman və sivilizasiyanın qeyri-maddi daşıyıcısı sayılır. Sözsüz ki, hər şeydən, istənilən üslubda yazmaq olar, fəqət mətn — bəşəri harmoniyanın daşıyıcısını korlamaq, ədəbiyyatın ruhunu qaraltmaq yaraşmaz. **C.Coys, F.Kafka, U.Folkner, Q.Markes, İ.Brodski, U.Eko** kimi nəhəng qələm ustaları ədəbi-estetik cərəyanlar deyil, böyük sənət əsərləri yaradıblar.

Axı bizdə ABŞ, Fransa, Almaniya, İtaliya, İngiltərə, Yaponiya kimi intellektual ədəbi-fəlsəfi mühit hələ yetişməyib ki, istənilən intellektual şəxs yeni-yeni cərəyanlar, təlimlər irəli sürsün. Əlbəttə, bu, bizim arzumuzdur. Biz hələ onu demirik ki, dünyada gedən estetik-nəzəri, ədəbi-fəlsəfi proseslərdən başı çıxan, ədəbi ictimaiyyətimizə əsl sənət həqiqətini göstərəcək milli Lotmanlarımız, Baxtinlərimiz, Lixaçovlarımız formalaşmayıb.

Amma hər şey əksinədir: ciddi tənqidçilərimiz və ədəbiyyat nəzəriyyəçilərimizin öz yaxalarını qırağa çəkmələri ona gətirib çıxarıb ki, modernizm, postmodernizm, intellektualizm, postintellektualizm, virtualizm kimi ədəbi-kulturoloji cərəyanlar, metod və sənət görüşləri barədə özlərini eksperimentçi “modern”, “postmodern” yazar adlandıran cavanlar oradan-buradan eşitdiklərini ədəbi ictimaiyyətə, hazırlıqsız oxuculara sırımaqla məşğuldurlar.

Fitri istedadla malik yaradıcı insan yeni sənət cərəyanı, fəlsəfi əksətdirmə metodu təklif edə bilər. Lakin bunun üçün həmin şəxsin həm də dərin zəkası, çoxqatlı intellekti, başqa sözlə, ciddi intellektual səviyyəsi, analitik ümumiləşdirmə və fərqli sistemləşdirmə bacarığı, intuitiv düşüncə sürəti və s. olmalıdır. Təəssüflər ki, son 15 ildə biz özümüzün milli elmi-kulturoloji mühitimizi hələ də formalaşdırma bilməmişik.

Bu kəskin qeydlərimizə baxmayaraq, adları sadalanan müəlliflərin ədəbi mühiti titrətmək və prosesi canlandırmaq, habelə dünya söz sənətində gedən proseslərin milli ədəbiyyatımızda əksini görmək kimi xoş niyyətləri alqışlanandır, əgər onların bəzi yazılarındakı təhqir və ədəbi oyunbazlığı nəzərə almasaq.

İnternet və ya şəbəkə ədəbi tənqidi

Son vaxtlar Azərbaycan dilində yaradılan, həmçinin türksə və rusca yayımlanan İnternet saytlarındakı müxtəlif forum və elektron səhifələrdə şəbəkə ədəbi tənqidinə rast gəlirik. Bu sətirlərin müəllifinin də fəal qoşulduğu bu yeni ədəbi-texnoloji proses özünün ilkin dövrünü yaşasa da, artıq bütün dünyada geniş vüsət tapıb. Şəbəkə ədəbi tənqidi interaktivliyinə və canlılığına görə ənənəvi ədəbi tənqiddən fərqlənir ki, yeni nəslin nümayəndələri də çox vaxt ondan köhnə nəsllə qarşı etiraz forması kimi geniş istifadə edirlər. Belə ki, milli İnternet resurlarından “www.yenisi.net”, “www.alatoran.org/forum” kimi saytlardakı ədəbi-tənqidi yazıları, esseləri, ədəbi publisistika materiallarını, polemika mətnlərini, forumlardakı mübahisələri misal kimi göstərmək mümkündür.

Axıra qalan mülahizələr

Ədəbiyyatı böyük bir qalaya — deyək ki, Babil qülləsinə oxşatsaq, ədəbi tənqidi bu nəhəng tikilinin mərtəbələrini birləşdirən pilləkənə bənzədə bilərik. Pilləkənsiz bir bərtəbədən digərinə qalxmağa — dırmaşmağa cəhd edəndə isə sürüşüb yıxılmaq ehtimalı daha çox olur. Fikrimizcə, dünya ədəbiyyatının bütün tənqid “pilləkən”lərini ən azı tanımalıyıq ki, mərtəbələri — söz sənətinin keçdiyi mərhələləri asanca adlaya bilək.

Bu mənada ədəbi tənqidimiz dünya peşəkar ədəbi düşüncəsindən bir qədər geridə qalır. Məsələn, *vaxtilə sovet filoloji elitasının ədəbiyyatşünaslığın “formal metodu” saydığı və az qala var-gücü ilə ona qarşı mübarizə apardığı bir ədəbi-tənqidi cərəyanın — ötən*

yüzdəlliyin 30-cu illərindən etibarən Böyük Britaniyada ortaya atılmış, bədii əsərin semantik baxımından anlamını təklif edən tənqidçi A.Riçards, mətnin çoxsaylı məna qatları ilə izahına üstünlük verən tənqidçi U.Emson, filosof T.Hyum, şairlərdən T.S.Eliot, E. Paund tərəfindən müdafiə edilən, daha çox ABŞ-da özünə tərəfdarlar tapan və marksist ədəbiyyatşünaslığa qarşı çıxması ilə fərqlənən “yeni tənqid” nəzəriyyəsi barədə biz nə isə bilirikmi!?

Yaxud, XIX-XX əsrin psixoloji məktəblərindən — **kulturo-tarixi psixologiya, psixoanaliz, analitik psixologiya, individual psixologiya, humanitar və koqnitiv psixologiya**, həmçinin ötən yüzilin ən maraqlı, dəbdə olan düşüncə istiqamətlərindən — **fenomenologiya, fundamental ontologiya, hermenevtika, Frankfurt məktəbinin tənqidi fəlsəfəsi, poststrukturalizm, postmodernizm, analitik fəlsəfə** kimi intellektual sahələrdəki fəlsəfi-nəzəri, elmi-estetik düşüncədə klassik və çağdaş ədəbiyyatın müxtəlif tərəflərini, təbiətini və fəlsəfəsini açan maraqlı, bəzən isə bir-birinə zidd metodlara, mülahizələrə rast gəlmək mümkündür. Biz hələ fəlsəfə ilə ədəbiyyatın sintezini işləyən cərəyan və istiqamətləri demirik. Hər halda belə tədqiqat və araşdırmaları aparmaq indiki və gələcək milli ədəbiyyat elitasının, yeni nəsil intellektualların borcudur. Milli kulturoloji xəzinəmizin zənginləşməsi arzusu ilə hamınıza minnətdarlığımızı bildiririk.

P.S. Bizim Azərbaycanda, Rusiyada, Türkiyədə, Gürcüstanda, ABŞ-da, İranda, Belçikada işıq üzü görmüş ədəbi-kulturoloji yazılarımız, elmi-nəzəri məqaləmiz, həmçinin “Ədəbi-bədii publisistika: poetika və tipologiyası” mövzusunda elmi dissertasiyamız barədə geniş məlumat verməyə isə sadəcə, imkanımız olmadı...

P.P.S. Ölkəmizin Prezidenti cənab İlham Əliyevin xüsusi sərəncamı ilə 1994-cü ildən gerçəkləşdirilməsinə başlanılan kulturoloji layihədə — latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasıyla kitabların kütləvi nəşri zamanı ədəbi-tənqidi ədəbiyyata da lazımi diqqət ayrılmalıdır. Ədəbi-tənqidi əsərlərdən ibarət toplu və dərgilərin müntəzəm nəşrini isə arzu olaraq qəlbimizdə, dəyəsən, hələ çox gəzdirməli olacağıq. Ötən əsrin sonlarına yaxın “Ədəbi tənqid” adlı dərginin birinci sayı işıq üzü görsə də, indiyə qədər ikinci sayının intizarındayıq...

Əlavə: 2005-ci ildən “Körpü” və “Tənqid.net” adlı ədəbi-tənqidi toplular nəşr olunmağa başlayıb. İnternetdə “Tənqid.net” adlı sayt da fəaliyyət göstərir.

Zəruri qeyd: Bu məruzə-mozaikamızı Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi uğrunda mübarizə aparmış, azadlıq hərəkatı zamanı varlığını milli ruhumuza qatmış mərhum tənqidçi-həmkarımız Aydın Məmmədovun, dünyalarını bu yaxınlarda dəyişmiş ədəbiyyatşünas alimlər Yaşar Qarayev və Samil Qurbanovun əziz xatirəsinə bağışlayıram.

Kitab çapa hazırlanarkən, qəflətən bu dünyadan getmiş elmi rəhbərim, professor, ədəbiyyat dostum və tənqidçi həmkarım Şamil Salmanovun da işıqlı ruhu qarşısında baş əyirəm...

Bədii fantastika:

Azərbaycan ədəbiyyatının gizli qatı

Ötən əsrin səksəninci illərinin ortalarında keçmiş **SSRİ**-də keçirilən sosioloji sorğuların nəticələrinə görə, 250 milyondan çox əhalisi olan ölkədə fantastik bədii əsərlər ən çox oxunan və müasir gənclərin maraqlandıqları, sevə-sevə mütaliə etdikləri ədəbiyyat nümunələrindəndir. Bu illərdə hər üç məktəblidən, hər beş mütəxəssisdən, hər yeddi tələbədən və hər səkkiz fəhlədən biri nəinki müntəzəm olaraq fantastik əsərlər oxuyur, həm də bu ədəbi nümunələri özlərinin sevimli janrı hesab edirdilər.

Fantastika: bədiilik, yoxsa elmilik?..

Uzun müddət ədəbiyyatşünaslar, tənqidçilər, filosoflar, kulturoloqlar, sosioloqlar ciddi bir filoloji problem ətrafında böyük müzakirələr, ədəbi polemikalar aparırlar: fantastik ədəbiyyat deyəndə hansı əsərlər nəzərdə tutulur? Ümumiyyətlə, fantastika nəyə deyilir?

Tanınmış fransız fantastı **Jül Vernin** dövründə fantastikanı ya əyləncə ədəbiyyatı, ya macəra əsərlər, ya da elmi-kütləvi ədəbiyyat hesab etmişlər. **XIX-XX** yüzilliklərdə ədəbiyyatsevərlər, hətta bir çox filoloqlar belə hesab edirdilər ki, bu növ əsərlərin əsas vəzifəsi elm və texnikanın ən dəyərli və yeni nailiyyətlərini geniş oxucu kütləsinə tanıtmadır. Əlbəttə, son üç-dörd əsr bəşəriyyətin maarifçilik erası qəbul etsək, bu fikirdə müəyyən mənada həqiqət var. Amma müasir dünya söz sənətinin böyük bir qolunu təşkil edən, geniş ədəbi-estetik, kulturoloji-fəlsəfi yükü olan bir ədəbiyyat növünün ədəbi-mədəni mənasını məhdudlaşdırmağa ehtiyac yoxdur.

Fantastik əsərlərlə bağlı araşdırmalar apararkən, maraqlı tarixi-filoloji faktlarla rastlaşmaq mümkündür. Məsələn, fantastik əsərlər yaratmaq üçün ötən əsrin iyirminci illərində **Amerika Birləşmiş Ştatları** vətəndaşı, fantast **Hüqo Hersbekin** təklif etdiyi *“resept” — 75 faiz elm və 25 faiz ədəbiyyat* — indi mütəxəssislərə tarixi-ədəbi zarafat kimi görünə bilər. Lakin fantastikaya bu cür baxış (yəni texnisizmi bədiiliyin əsas meyarı kimi götürmək) ona gətirib çıxarmışdı ki, **XX** əsrin əllinci illərinə qədər fantastik əsərlər ciddi ədəbiyyat nümunəsi hesab edilmirdi. Hətta belə bir fikir mövcud idi: fantastikanın kütləvililiyi ancaq onun proqnozlaşdırıcı xüsusiyyətlərindən irəli gəlir.

Doğrudan da vaxtilə — elə yaşadığımız günlərdə də — görkəmli fantast-yazıçılar elm və texnikaya aid çoxlu proqnozlar verib, yeni-yeni fərziyələr, qabaqcıl ideyalar irəli sürüblər. Zaman keçdikcə bu ideyaların əksər hissəsi gerçəkləşir. Misal kimi nümunələr də göstərmək olar: *sualtı qayıq (J.Vern)*, *lazer şüası (A.Tolstoy)*, *televiziya (Robid)*, *atom enerjisi (H.Uells)* və s. və i. a.

Keçmiş SSRİ ədəbiyyatşünasların tədqiqatlarına görə, **Jül Vernin 108 fantastik ideyasından yalnız 10-u yanlış olub və ya prinsip etibarilə bu ideyaların həyata keçirilməsi mümkün deyil**. Qalan **98** halda yazıçının gələcəyin ictimai-iqtisadi uğurlarından, texniki ixtiralarından, elmi

kəşflərindən xəbər verən əsərlərində böyük uzaqgörənliklə təsvir etdiklərinin hamısı doğru çıxmışdır.

Herbert Uellsin gələcəkdə gerçəkləşəcəyi barədə əvvəlcədən xəbər verdiyi *86 ideyadan 75-i indiyə kimi ya artıq həyata keçib, ya da çağdaş elmin məlumatlarına əsasən, reallaşması mümkündür. Aleksandr Belyayevin* verdiyi *50 proqnozdan 47-si doğru çıxmışdır*. Siyahını uzatmaq da olar, lakin əsas mətləbdən uzaqlaşmamaqdan ötrü bu misallarla kifayətlənməli oluruq...

Gələcəkdən yazan fantastlar da futuroloq və proqnozçuların yararlandığıları metodlara müraciət edirlər: **modelləşdirmə**, **ekstrapolyasiya** (*müəyyən bir sahəyə, dövrə aid olan məfhumların, yaxud hadisələrin başqa sahəyə, dövrə şamil edilməsi*) və **analoji metod**. Lakin futuroloqlar və proqnozçular yoxlama, həm də sübutlara əsaslanan elmi araşdırmalara, yəni kəmiyyət-fakt amillərinə arxalanırlar. Fantastikanın isə, xüsusilə də onun bir forması olan elmi fantastikanın üstünlüyü ondadır ki, o, keyfiyyət amillərinə, insanın və cəmiyyətin həyatındakı sosial-fəlsəfi, mənəvi-psixoloji, mədəni-texnoloji, ictimai-kulturoloji dəyişikliklərə əsaslanır.

Fantastika — vaxtilə kosmik eranın gəlişini tezləşdirərək oxucunu qarşıda gələn kosmik era ilə — planetlərarası uçuşlarla tanış edir, bu bəşəri hadisəyə insanları hazırladırdı. Daha çox yazılan elmi-fantastik əsərlər həm də kainatın fəth edilməsinin əsas mərhələləri haqqında — Yer planetinin süni peyklərindən və orbit stansiyalarından tutmuş, ta başqa planetlərdəki, özgə ulduz sistemlərindəki uçuşlara qədər olan qabaqcıl nailiyyətlər barədə əvvəlcədən xəbər verir. Hətta fantastlar kosmik uçuşlarda baş verə biləcək texniki nasazlıqlar barədə də əvvəlcədən xəbər verə bilməmişlər. Heç də sirr deyildi ki, keçmiş sovet, indiki Rusiya və Amerika Birləşmiş Ştatlarının kosmik gəmilərinin uçuş proqramlarında fantastların bu “xəbərdarlıq” ları xüsusi nəzər alınır. Hazırda da bu məsələyə diqqətlə fikir verilir.

Televiziya, kompüter texnologiyaları, qlobal və lokal informasiya şəbəkələrindən, məsələn, İnternetdən tutmuş, ta mobil rabitə vasitələrinə qədər hər bir texniki yenilik ilk öncə fantastların təxəyyül məhsulu nəticəsində - ideya şəklində yaranmışdır: daha sonralar isə onların ixtira edilməsi faktları da dediklərimizə əyani sübutdur. Ancaq bütün bunlar heç də onu göstərmir ki, fantastik əsərlərin müəllifləri “çertyojlarla”, “rəqəmlərlə” işləyirlər. Elmin müxtəlif sahələri ilə yaxından tanış olan fantastlar alim deyil, ilk növbədə yaradıcı sənətkar, başqa sözlə, yazıçıdırlar. Fantastika, xüsusən də bədii fantastika heç də elm ilə söz sənətinin “*calağından*” ibarət deyil, dünya ədəbiyyatının müstəqil bir qolu, həm də çoxəsrlik və zəngin ənənələrə malik bir yaradıcı fəaliyyətin istiqaməti, bədii təxəyyülün məhsuludur.

Bir cəhəti də nəzərdən qaçıрмаq lazım deyil: çox zaman bizim filoloji elmimizdə fantastika ilə elmi fantastika anlayışlarını eyni bir termin kimi işlədirlər. Bu mənada elmi-fantastik əsərlər anlayışı fantastikanın bir forması olduğuna görə, daha məhdud mənada işlənilməlidir. Çox vaxt isə bizdə “elmi-fantastik ədəbiyyat”, yaxud “elmi fantastika” ifadəsini işlədəndə, bu anlayışın konkret mənasını deyil, məhz daha geniş mənasını, daha dəqiq desək, bədii fantastikanı nəzərdə tuturlar.

Fantastik əsərlər də bədii söz sənətinin başqa nümunələri kimi yazıçıya imkan verir ki, müxtəlif ədəbi üsullardan istifadə etməklə, yaradıcı təxəyyülün məhsulu olan gerçəkliyin bədii formasını — ilkin sənət modelini yaratsın. Fantastik əsərləri oxuyan oxucunu hər şeydən əvvəl insan münasibətləri, fərdin cəmiyyətdə yeri və rolu, şəxsiyyətin iç dünyası,

psixoloji-mənəvi aləmi, intellekti maraqlandırır. Bu yerdə böyük fransız filosofu **Blez Paskal** sözləri yada düşür: *"İnsanı ancaq insan maraqlandırır"*.

Müxtəlif vaxtlarda ədəbiyyat adamları fantastika barədə maraqlı fikirlər söyləmişlər. Həmin fikirlərin bəziləri, əslində, bu ədəbi yaradıcılıq növünün izahını asanlaşdırdığına görə onların bəziləri ilə tanış olaq:

"Fantastika kimi bədii sənətin heç bir növü yaradıcı şəxsiyyətə azad əl-qol açmaq imkanı verə bilməz. O, dünyada hər şeyi əhatə edə bilir, necə ki, əhatə edir: macərə romantikasıdan tutmuş, satiraya və sosial analizə qədər" (Robert Şekli).

"Məgər fantastika ədəbiyyatın qanunlarına şamil edilmir?! Ədəbiyyat, hətta fantastik ədəbiyyat belə, məlumdur ki, "insanşünaslıqdır", nəinki "özgəplanetsünaslıq". Bu prinsipial qaydanı bir daha xatırlamaq lazım gəlir, yoxsa bəziləri fikirləşir ki, fantastikanın realizmlə heç bir ümumi əlaqəsi yoxdur, az qala hər cür cəfəngiyyatdır" (Aleksandr Kazansev).

"Elmi-fantastik janrda əsər yazan müəllif gərək elmi-texniki tərəqqinin ictimai inkişafı, cəmiyyət həyatı ilə bağlanan nöqtələrinin mahiyyətini düzgün təyin etsin. Yəni elmi-texniki tərəqqi heç bir zaman elmi-fantastik janr üçün mərkəzi və əsas məqsədə çevrilə bilməz..."

"...Ən vacibi elmi biliklərin zəngin faktlar xəzinəsinə, kəşflərə, texniki inkişafın nailiyyətlərinə arxalanaraq cəmiyyət həyatının özünü göstərməkdir" (Əkbər Ağayev).

Avropa tipli peşəkar bədii nəsr əsərlərinin yarandığı dövrdən — XIX əsrdən üzü bəri Azərbaycan ədəbi söz sənətində fantastikanın yeri, onun bədii ədəbiyyatın və milli dilin inkişafındakı rolu haqqında mülahizələrimizə keçməzdən öncə *"Fantastika nəyə deyilir?"* sualını aydınlaşdırmaq lazımdır. Elmi qənaətlərimiz Azərbaycan ədəbiyyatının müasir dövrünə, daha dəqiq, XX əsrə aid olduğuna görə, bədii fantastikanın ən çox inkişaf etmiş bölümü olan elmi-fantastik əsərlərə xüsusi diqqət ayıracağıq. Amma bu, heç də o demək deyil ki, diqqət mərkəzimizdə ancaq elmi-fantastik əsərlər duracaq: yeri gələndə, fantastikanın digər qollarına aid edilən əsərləri də tədqiqat obyektinə çevirəcəyik. Unutmaq lazım deyil ki, milli söz sənətimizdə bədii fantastikanın yalnız bir istiqaməti — elmi fantastika daha çox inkişaf edib.

Onu da nəzərdən qaçıрмаq olmaz ki, bu mövzuya milli filoloji elmlərimizdə yetərinə az müraciət olunub. Buna görə də araşdırmamızda müqayisəli-kulturoloji təhlilə, məlumatlandırmaya daha geniş yer ayırmalı olduq: gələcəkdə bu ədəbi sənət probleminə diqqət ayıracaq tədqiqatçılara məsələyə daha dəqiq - poetik-tipoloji münasibət bildirməyi tövsiyyə edirik.

Hər şeydən əvvəl onu bildirək ki, biz bu araşdırmamızda elmi-fantastik əsərləri tədqiq etməklə bədii fantastikanın özəlliklərinə nəzər yetirməyə üstünlük verdik. Geniş və əhatə dairəsi nəhəng olan bədii fantastika sahəsinin ən çox yayılan, kütləvi sayılan, dünya və milli ədəbiyyatda özünə xüsusi yer tapmış bir istiqaməti kimi elmi-fantastik əsərlər tədqiqatçıların diqqətini daha çox cəlb edir.

Dünyamızın gələcəyi, "zaman" maşınında səyahət, yerkənarı sivilizasiya nümayəndələri ilə əlaqə, başqa günəş sistemlərinə uçuşlar, özgə varlıqlar, Yer planetindən kənarda mövcud

olan həyat, elmi-texniki inkişaf, qlobal - bəşəri məsələlər və başqa problemlər Azərbaycan fantastik yazıçılarını da həmişə maraqlandırır.

Hələ XX yüzilliyin otuzuncu illərində elmi-bədii fantastikanın maraqlı nümunələrindən sayılan **“Gələcək şəhər”** hekayəsini (1933) qələmə alan tanınmış ədib **Yusif Vəzir Cəmənzəminli** əgər ötən əsrin otuzuncu illərinin siyasi repressiya qurbanı olmasaydı, bəlkə də ədəbiyyatımızda böyük bir fantastik yazıçı yetişə bilərdi. İstedadlı nasirin 1934-cü ildə yazdığı **“Qızlar bulağı”** romanındakı qeyri-adi elementlər bir daha onu göstərir ki, ədibin bədii fantastikaya olan marağı ötəri deyildi.

Ötən əsrin otuzuncu illərində fantastik əsərlər yazılsa da, dövrün rəsmi ideologiyası ona az qala **“kapitalizm realizmi”** damğası vurmuşdu. Bu, subyektiv səbəb olsa da, obyektiv səbəblər də fantastikanın güclü inkişafının qarşısını alırdı: rəsmi kommunist ideologiyasına uyğun gəlməyən əsərlər yazanların, fərqli düşüncələrin represiyası, İkinci Dünya müharibəsi, “sosialist realizmi” metodunun oxucu zövqünü, ədəbi istiqaməti “partiyalı, həm də sinifli” ədəbiyyat axarında azdırması və s. və i.ə.

Müharibədən sonra özünün böyük ideoloji-estetik səhvinə anlayan Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının və onun “vint”ciyi sayılan keçmiş SSRİ Yazıçılar İttifaqının ədəbiyyat haqqında bir sıra ciddi məlum qərarlarından sonra fantastik əsərlərin yazılması, tərcüməsi və çapı üzərində qoyulmuş qeyri-rəsmi məhdudiyyətlər aradan götürüldü. Keçmiş SSRİ-nin hər yerində olduğu kimi, o dövrdə ittifaqın tərkibinə daxil olan Azərbaycanda da bu növ əsərlər yazılmağa başladı. Müttəfiq respublikaların birinin paytaxtı kimi Bakıda yazılıb çap edilən əsərlər əsasən rus dilində idi. O dövrün elmi dilinin, həmçinin millətlərarası ümumittifaq ünsiyyət vasitəsinin rusca olduğunu nəzərə alan yazıçılar fantastikada olan “elmi”liyə, həm də Azərbaycan oxucusunda belə əsərlərə marağın azlığına görə bu qəbil ədəbiyyatı çox vaxt rusca yazıb-yaradırdılar. Eyni zamanda zaman və məkan amillərini də unutmaq olmaz: o dövrdə — XX əsrin ortalarında rusca yazmaq, əslində, iki yüz milyondan çox oxucu kütləsinin anladığı, müəllim etdiyi dildə yazmaq demək idi. Azərbaycan oxucusunun fantastik əsərlərə meylinin zəif olması faktında həqiqət, məntiq olsa da, fikrimizcə, buna əsas səbəb o dövrdə azərbaycanlı ədəbiyyatsevərlər üçün “müasir elmi nəgıl”ların bir qədər yabançı görünməsi idi. Geniş mənada götürəndə, Azərbaycan oxucusunun mühafizəkarlığı da bu məsələdə az rol oynamırdı. Şərq estetik dünyagörüşünə malik milli Azərbaycan ədəbiyyat adamı yenicə Avropa tipli ədəbi nümunələrə maraq göstərməyə başlamış, bir növ, fərqli sənət prinsiplərinə yiyələnirdi. Belə bir zamanda həm xarici müqavimət — rəsmi ideoloji basqı nümunəsi olan “sosialist realizmi” metodunun təsiri — həm də daxili marağın zəifliyinə baxmayaraq, hər halda yavaş-yavaş da olsa, bu növ ədəbiyyat - bədii fantastika nümunələri yaranırdı.

Qeyd etmək lazımdır ki, ötən əsrin 50 və 80-ci illərində **Bakı**da rusdilli sovet fantastlarının böyük nümayəndələri yaşayıb-yaradırdı: **Q.Altov, E.Voyekunski, İ.Milkin, R.Baxmatov, İ.Lukyanov, V.Juravlyov, V.Ostrovski, P.Amnel, R.Leonidov, V.Karaxanov, M.İbrahimbəyov** və b. Bu dövrdə həm də bədii fantastik əsərlər Azərbaycan dilinə tərcümə edilməyə başlandı. Ədəbiyyatın böyük bir qolu olan bədii fantastikaya respublikamızda maraq məhz bu amillərə görə get-gedə gücləndi. Və bu da Azərbaycan dilində yazıb-yaradan fantastların sıralarını artırdı: **Emin Mahmudov, Namiq Abdullayev, Əhməd Xaspoladov, Z.Quliyev, Hüseyn İbrahimov, Sadıq Elcanlı, Qabil Əhmədov** və başqalarının yaradıcılığında. Əlbəttə, burada söhbət yalnız **Quzey Azərbaycan**

ədəbiyyatından gedir. **Güney Azərbaycan** ədəbiyyatında fantastikanın yeri məsələsi başqa tədqiqat mövzusu olduğuna görə, biz bu barədə məlumat verə bilmirik: halbuki, o tayda **Səməd Behrəngi** kimi maraqlı ədib var.

Bu araşdırmamıza başlayarkən, hər şeydən öncə fantastika terminini aydınlaşdırmağa və dəqiqləşdirməyə ehtiyac duyulduğunu müşahidə etdik. Azərbaycan milli ədəbiyyatşünaslığında bir sıra elmi və filoloji terminlər kimi, fantastika anlayışı da dəqiqləşdirilməyib. Bu məsələni aydınlaşdırmaqdan ötrü - bədii fantastika haqqında geniş araşdırma apararkən, tədqiqat materialları kimi daha çox azərbaycanca olan elmi və bədii mətnlərdən, müxtəlif illərdə işıq üzü görmüş ədəbi nümunələrdən yararlanmağa üstünlük verdik. Lakin lazım gələndə, rus və xarici mənbələrə, bir sıra elmi-ədəbi ədəbiyyatlara da müraciət etməyi unutmadıq.

Fantastikanın özəlliklərinə yeni bir baxış

Hər şeydən öncə biz **“Fantastika nə deməkdir?”** sualına təkrar qayıtmalı və onun elmi-kulturoloji həqiqətə yaxın cavabını özümüz üçün aydınlaşdırmalıyıq ki, bu növ əsərlərin poetikasına, özəlliklərinə düzgün nəzər sala bilək.

“Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası” kitabında oxuyuruq: *“Fantastika (yunanca phantastike — təxəyyül bacarığı) dünyanı əks etdirmə forması: fantastikada real təsəvvürlər əsasında təsvir olunan Kainatın məntiqi cəhətdən uyuşmaz (“fövqəladə”, “qəribə”) mənzərəsi yaradılır. Fantastika mifologiyada, folklorda, incəsənətdə, sosial utopiya da geniş yayılmışdır. Bədii ədəbiyyat, teatr və kinoda, təsviri sənətdə fantastika qroteks obrazlarda, simvol və süjet konstruksiyalarında müəllifin və bütün bir dövrün dünyabaxışını ifadə edə bilər.”* (“Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası”, X cild, Bakı, “AES” nəş., 1989, səh. 507).

“Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti” kitabında isə bu ifadənin anlamı belə verilir: *“Fantastika. 1. Xəyaldən yaranan fikirlər, təsəvvürlər, surətlər, xəyyali təsəvvür, gerçəkliyin mübaligəli və ya fəvqəltəbii şəkildə təsviri. Elmi fantastika. Yazıçı fantastikası. Hadisələrin şişirdilmiş və ya fəvqəltəbii şəkildə təsviri. Jül Vernin fantastikası.*

2. Həqiqətdən mövcud olmayan, qeyri-real, xəyal kimi görünən şey.” (“Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti” IV cild, Bakı, “Elm” nəş., 1987, səh. 268).

“Ədəbiyyatşünaslıq terminləri lüğəti” (Bakı, “Maarif” nəş., 1978) kitabında bu filoloji anlayışın izahına rast gəlmədik.

“Kratkaya Literaturnaya Ensiklopediya” (“Qısa Ədəbiyyat Ensiklopediyası”) kitabının yeddinci cildində (*Moskva, “Sovetskaya Ensiklopediya” nəş., VII cild, 1972*) isə fantastika xüsusi bədii metod kimi göstərilir. Orada qeyd edilir ki, fantastik metod reallıqdan çox qeyri-adilikdən, “möcüzəlikdən” istifadə etməklə, fantastik obrazlar, süjet xətti və xəyali hadisələr vasitəsilə həyat olaylarını əks etdirir.

Bəs Azərbaycan ədəbiyyatşünaslıq elmi və ədəbi tənqidi fantastika haqqında hansı mülahizələrlə çıxış edir?! Hər şeydən əvvəl onu qeyd etmək ki, *“qeyri-ciddi”, “əyləncə”,* ən

yaxşı halda isə **“uşaq ədəbiyyatı”** hesab edilən fantastik əsərləri respublikamızda çox vaxt əsl bədii nümunə kimi qəbul etmək istəməyiblər. Bunun məntiqi nəticəsi isə ona səbəb olub ki, Azərbaycan ədəbiyyatında fantastikaya aid edilə biləcək əsərlərin **“çəkisi”** çox yüngüldür. Biz kitabxanaların kataloqlarından, biblioqrafik ədəbiyyat və vəsaitlərdən, qəzet və jurnal materiallarından, ayrı-ayrı tədqiqat əsərlərindən, məqalələrdən istifadə edərək, milli ədəbiyyatşünaslarımızın, ədəbi tənqidimizin bir çox nümayəndələrinin fantastikaya aid fikirlərini öyrənməyə başlayanda kulturoloji geriləmə faktını ürəkaçırsıyla qarşılamalı olduq. Bəzi materialları nəzərdən keçirməklə, bir sıra məsələlərə aydınlıq gətirmək istəyirik.

Fantastika haqqında yazanların, fikir yürüdənlərin böyük əksəriyyəti ilk növbədə akademik **Məmməd Cəfərin “İki qurultay arasında Azərbaycan sovet ədəbiyyatı”** məqaləsindən sitat gətirirlər. Bu yazı ilə maraqlandıq və məlum oldu ki, **M.Cəfərin Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının** qurultayında məruzə etdiyi **“İki qurultay arasında Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı”** mövzusunda çıxışının tezislərini əhatə edən bu məqalədə fantastikaya aid geniş məlumat verilmir.

Məmməd Cəfərin1980-ci ildə Bakıda nəşr olunmuş **“Həmişə bizimlə”** kitabında yer almış həmin məqalədə azərbaycandilli yazıçılara məsləhət və tövsiyə edilir ki, bu qəbil ədəbi əsərlərin yetişən gənc nəslin tərbiyyəsində çox güclü rolu olduğunu unutmasınlar, milli bədii fantastik nümunələr yaratsınlar.

Zaman baxımından bir qədər uzağa getsək görərik ki, əvvəllər də respublikamızda çıxan qəzet və jurnallarda bu cür əsərlərin yaradılmasının vacibliyi vurğulanırdı. Eyni zamanda onu da əlavə etmək yerinə düşər: dövrü mətbuatda ciddi tənqid olunanların ön sıralarında fantastik əsərlərin müəllifləri çoxluq təşkil edirdi.

Bu mənada1954-cü ildə **“Azərbaycan müəllimi”** qəzetində yazıçı-publisist **Əli Qasimovun “Muğanda qütb parıltısı”** məqaləsi diqqətimizi cəlb etdi. Dövrün ən çox çap olunan **Azərbaycan** fantastı kimi **Emin Mahmudovun** elmi-fantastik hekayələr toplusu barəsində resenziya xarakterli material maraqlı filoloji fakt hesab oluna bilər. O illərin ədəbiyyatının və ədəbi tənqidinin hakim sovet ideologiyasına xidmət edən **“sosialist realizmi”** metoduyla işlədiyini nəzərə alsaq, müəllifin bu mövzuda məqalə yazması özünü-özlüyündə təqdirəlayiq hadisə idi. Lakin ideoloji qadağalar və dövrün ədəbi tələbləri məqalə müəllifini məcbur edirdi ki, qəbul olunmuş ümumi standartlara uyğun yazı yazsın. Onu da bildirək ki, bu məqalədə də fantastik əsərlər **“uşaq ədəbiyyatı”** nümunəsi kimi qələmə verilir. Ədəbi nümunələrin özündən çıxış edərək, onun bədii xüsusiyyətlərini, müəllif üslubunun, təsvir vasitələrinin, təhlilindənsə, yaxud ideya həllini, süjet xəttinin inkişafını, fantastik xüsusiyyətlərini izah etməkdənsə, müəlif kitabda verilmiş hekayələrdəki fantastik ideya və fərziyyələri sovet elminin inkişafına, uğurlarına aid etməyə çalışır.

Məqalə müəllifinin belə bir qənaəti çox qərribə səslənir: **“Uşaqlar üçün yazılmış əsərlərdə uşaq surətlərinin verilməsi əsərin daha da maraqla oxunmasına, oxucular tərəfindən ancaq rəğbətlə qarşılanmasına səbəb olur. Ancaq “Canavar ovu” hekayəsindən başqa kitabdakı hekayələrin heç birində uşaq surəti yoxdur.”** (Ə.Qasimov. **“Muğanda qütb parıltısı”**, **“Azərbaycan müəllimi”** qəzeti, N 22, 1954).

Maraqlıdır ki, dünya filoloji təcrübəsində **“böyük və uşaqlar”** üçün ədəbiyyat kimi birtərəfli prinsipdən imtina edildiyi bir vaxtda, bizim ədəbi tənqid o vaxt da, indi də bu bölgüdən yararlanmaqda israrlıdır. Fikrimizcə, güclü, yaxud zəif, ciddi və ya əyləncə

ədəbiyyatı ola bilər, lakin ünvanlamağından asılı olmayaraq, həm uşaqlar üçün nəzərdə tutularaq yazılmış, həm də böyükklərdən ötrü qələmə alınmış əsərləri sənətkarlıq — bədiiilik nöqteyi-nəzərdən təhlil etmək lazımdır. Amma sözü gedən məqalədə biz bunu görmürük. **Ə.Qasimov** həmin məqaləsində yazıcını öz hekayələrində dini ifadələr işlətdiyinə görə tənqid edir. Əlbəttə, biz başa düşürük ki, bu, o dövrün tələbi idi: lakin, o vaxtlar belə mülahizələri qələmə almamaq imkanının da olduğunu unutmaq olmaz. Bu məqalənin yenidən əlinə qələm alıb fantastik əsərlər yazmaq istəyən gənc yazıçıya göstərdiyi mənfi təsirin nə qədər böyük olduğunu anlamaq o qədər də çətin deyil.

“Sovet uşaq yazıçısı”, “sovet elmi-fantastik ədəbiyyatı” kimi ideoloji qəliblərə tərəf yazıcını itələmək meyl, ümumiyyətlə, o dövrün fantastları haqqında və bədii fantastikaya aid yazılmış əksər ədəbi-tənqidi məqalələrdə çox güclü hiss olunur. İctimai-mədəni mühitin bu təsirindən fantastik əsərlər yazan müəlliflərin özləri də əsl ədəbi nümunələr deyil, uşaqlar üçün yazıb-yaratdıqları barədə düşünürdülər. Bu cəhət isə əlbəttə, fantastik əsərlərin bədii keyfiyyətinə təsir göstərməyə bilməzdi. Məlum məsələdir ki, uşaqları inandırmaq böyükkləri aldatmaqdan daha asan məsələdir. *“İndirmaq-aldatmaq”* isə öz növbəsində fantastik əsərlərin bədii keyfiyyətinə və inkişafına, eyni zamanda belə ədəbi nümunələri yaradan yazıçıların sənətkarlığına mənfi təsir göstərir, böyük mənada götürəndə, ədəbiyyatın zənginləşməsinə mane olurdu.

Nümunə üçün elə həmin **Emin Mahmudovun** yaradıcılığına diqqətlə nəzər yetirəndə bunun əyani şahidi oluruq. Yazıcının *“Kainat gəmişi”* və *“Veneranın göyləri od içindədir”* povestlərinin müxtəlif illərdə çap edilmiş kitab variantlarına (biz hələ jurnal variantlarına toxunmur) nəzər salmaq kifayətdir ki, onlardakı “kosmik dəyişiklikləri” aydın görək. Müxtəlif illərdə işıq üzünə çıxmış kitablarda verilmiş bu elmi-fantastik povestlərin variantlarını nəzərdən keçirəndə görürük ki, onlar arasında məkan, zaman, hadisələrin inkişafı və gedişatı, elmi fərziyyələr və fantastik fikirlər müxtəlifdir, həmçinin bir-birindən bəzən lap çox fərqlənir.

Bütün dünyada fantastik əsərlərə marağın get-gedə artdığı bir vaxtda — ötən əsrdə respublikamızda bu sahəyə münasibət heç də ürəkaçan deyildi. Fantastik əsərlər ancaq uşaqlar üçün nəşr olunan dərgilərdə - *“Pioner”, “Göyərçin”* jurnalları, *“Azərbaycan pioneri”* qəzeti və başqa bu tipli mətbu orqanlarda çap edilirdi. Oxucuların rəğbətini qazanmış fantastik əsərlərdən ibarət kitablara keçmişdə *“Azərbaycan Dövlət Uşaq və Gənclər Nəşriyyatı”*, indi isə *“Gənclik”* adlanan nəşriyyatda, az sayda isə *“Maarif”* nəşriyyatının illik planlarına salsalar da, onların bəziləri vaxtında, arzu edilən nüsxəylə işıq üzünə çıxmırdı. Elitar ədəbiyyat nəşriyyatları sayılan *“Azərnəşr”, “Yazıçı”* və başqa nəşriyyatların qapısı isə fantastların üzünə bağlı hesab olunurdu.

T.Mahmudovun *“Elmi-fantastik hekayələr kitabı”* (“Azərbaycan müəllimi” qəzeti, 29 sentyabr 1966), **E.Mahmudovun** *“Odlar yurduunun fantastikası”* (“Kitablar aləmi” jurnalı, 1966, N 3; bu məqalə həm də onunla marağı cəlb edir ki, müəllif burada Azərbaycan Yazıçılar İttifaqı ətrafında yazıçıları daha sıx birləşdirmək üçün 1963-cü ildə xüsusi fantastik ədəbiyyat komissiyası yaradılması haqqında məlumat verir), **C.Əhmədovun** *“Elmi-fantastik əsərlər”* (“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 13 iyun 1973) və başqa bu səpkidə qəzet, habelə jurnal materiallarında çapdan çıxmış əsərlərin məzmunu haqqında qısa məlumatları özündə əks etdirirdi. Bu məqalələrin bəzilərində isə ən yaxşı halda fantastik əsərlər yazan yazıçılara tövsiyələr verilir, ara-sıra onların ünvanlarına kiçik tənqidlər də səslənirdi.

Fikrimizcə, fantastika haqqında Azərbaycan dilində daha sanballı hesab edilə biləcək məlumat **Emin Mahmudovun** “*Ədəbiyyat və incəsənət*” qəzetində çap edilmiş “*Həyat və fantastika*” məqaləsidir. Düzdür, bu məqalə daha çox elmi-kütləvi səciyyəlidir, nəinki ədəbi-tənqidi. Lakin hər halda məqalədə yazılma dövrü üçün fantastikanın poetikasına yeni bir baxış hiss olunurdu. Müəllif məqalənin əvvəlində qeyd edir: “*Fantastikanı təkcə fantastik ədəbiyyat mənasında başa düşmək, əslində, bu məfhumun mənasını kiçiltmək deməkdir. Fantastika insanın xəyalı, arzusudur*”.

Doğrudan da, yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, bizim ədəbiyyatşünaslıq elmimizdə və ədəbi tənqiddə fantastika termini ilə fantastik ədəbiyyat anlayışı çox vaxt eyniləşdirilir. Biz bu məqalənin üzərində dayanmaqla E.Mahmudovun, fikrimizcə, nisbətən doğru olan mövqeyini aydınlaşdırmaq məqsədini güdürük.

Emin Mahmudov sözü gedən məqaləsində az da olsa, bu məsələyə aydınlıq gətirməyə çalışır. Müəllif *Helbert Uelsin, Jül Vernin, A.K.Doylun, Cek Londonun* fantastik ideya və fərziyyələrinin necə gerçəkləşdiyini misallarla göstərir və qeyd edir: “*...Onların əsərlərində təsvir olunan hadisələrin artıq həyat həqiqətinə çevrildiyini göstərmək mümkündür*”.

Müasir fantastika həyatdan geri qalır mı? Bu suala məqalə müəllifinin cavabı belədir: “*...Müasir texnika görünməmiş sürətlə inkişaf edir. Onun addımları elə nəhəngdir ki, yazıçı düşündüyü bir ideyanı bədii əsər şəklində yazıb çap etdirənə qədər onun fantaziyası olaraq qalacağına inanmır. Buna görə də uzunömürlü fantastik əsər yazmaq üçün “kosmosa ziyarət etməyi üstün” tutur. Çünki elm aləmində kosmos əsri yeni başlanmışdır. Onun gələcəyi olduqca valehedicidir. Burada xəyal üçün geniş meydan vardır*”. Bu sitat daha çox fantastikanın bir bölümü olan elmi fantastikaya aid olsa da, hər halda maraqlı mövqedir. Eyni zamanda onu da unutmamaq olmasın ki, həm onda, həm də indi fantastika anlayışı ilə elmi-fantastika termininin işlənmə sərhədləri dəqiqləşdirilməyib. Müəllif çox düzgün qeyd edir: “*...Yazıçı təxəyyülü ilə alim təxəyyülü eyni şey deyil*”.

Sələfləri kimi **E.Mahmudov** da fantastikanın “ideoloji” tərəfinə daha diqqətlə nəzər salmağı üstün tutub yazır: “*Ancaq müasir fantastikada, xüsusilə də Qərbi fantastikasında xəstə bir cəhət nəzəri cəlb etməkdədir. Bu da onun detektiv ədəbiyyatla getdikcə daha çox qaynayıb qarışmasıdır...*

Belə yazılarda materializm və idealizm bir-birinə elə yoğrulub qarışdırılır ki, onların sərhədlərini ayırmaq belə mümkün olmur...

...Təəssüf ki, sovet yazıçıları arasında da Qərbin bu “valehedici xoruna” qoşulan tək-tək yazıçılara təsadüf edilir. Onlar “fantaziya quraşdırmaq yarışında” geri qalmamaq üçün burjua yazıçılarını təqlid edir, materializmdən əl çəkib idealizmə qoşulurlar”.

Daha sonra müəllif Bakıda yaşayıb yaradan rusdilli fantastların adını sadalayaraq qeyd edir: “*Onların bir çoxunun əsərləri təkcə vətənimizdə (yəni keçmiş SSRİ-də — A.X.) deyil, onun sərhədlərindən xeyli uzaqlarda belə şöhrət tapmışdır. Bu əsərlərin bir çoxu Bakıya, Azərbaycana həsr olunsada, onların təəssüf ki, heç biri Azərbaycan dilinə tərcümə olunmamışdır. Halbuki, gənc nəsli gələcək barədə ciddi düşündürmək, onlarda elm və texnikaya həvəs oyatmaq, uzaq səyahətlərə ruhlandırmaq üçün belə əsərlərə böyük ehtiyac var*”.

Əlbəttə, bu məqalə bir neçə on il bundan öncə yazılsa da orada qoyulan problemlər indi də öz aktuallığını itirməmişdir. Bu gün həm filoloqlarımızı, həm də kulturoloqlarımızı bu sual ciddi maraqlandırmalıdır: *həm sovet dövründə, həm də bu gün Azərbaycanda fantastik əsərlərə maraq nə üçün zəifdir?* Bu sualın cavabını tapmaq o qədər də çətin deyil. Sadəcə, o dövrün rəsmi ideoloji orqanları, hakimiyyət dairələri SSRİ-nin gələcəyini yalnız kommunist sistemində görürdülər.

Yer planetinin, dünyamızın gələcəyini isə hər bir fantast bir cür görürdü. Dünyanın hər yerində müxtəlif fantastik əsərlər (*yəni elmi fantastika, utopiya, qorxulu fantastika və s.*) çap edildiyi zaman, fantastikanın “*müasir, bir qədər də elmi nağıl*” kimi qəbul olunduğu keçmiş SSRİ-də, xüsusən də onun əyaləti sayılan Azərbaycanda çoxlu-çoxlu nağıllar, dastanlar, miflər, əsatirlər və başqa folklor nümunələri çap edilirdi.

Azərbaycan oxucusunun fantastik əsərlərə olan tələbatını isə özündə fantastik arzu və xəyalları birləşdirən şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri ilə ödəməyə çalışırdılar. Bu prosesin müsbət tərəfinə baxmayaraq (*şifahi xalq ədəbiyyatının ən qədim nümunələrinin üzə çıxarılaraq nəşri, hakim sovet ideologiyasının xalqın öz soy-kökündən uzaqlaşdırmaq siyasətinə qarşı milli özünəqayıdış sərəfə kimi folklordan yararlanmaq, ədəbi dili xalq dili ilə zənginləşdirmək kimi xeyirli addımlar*) mənfi cəhətləri də vardı. *Fantastik ədəbiyyatın geniş inkişaf etdiyi ölkələrin uşaq və gənclərinin dünyagörüşü (fantaziyası) ilə azərbaycanlı həmyaşıdlarının dünyagörüşünü müqayisə edəndə görürük ki, elə onda da, lap indinin özündə də üstünlük bizimkilərin xeyrinə deyildir.*

Emin Mahmudov öz məqaləsini gənc yazıçılara məsləhət verməklə davam etdirir: “*Fövqəladəlik, superfantastika ardınca qaçmaq nə qədər zərərlidirsə, fantastikanı primitivləşdirmək də bir o qədər faydasız və zərərli*”. İlk baxışdan araşdırıcının bu fikiri ilə razılaşmaq olar, lakin bundan sonra müəllif öz məqaləsini aşağıdakı nəticə ilə yekunlaşdırması bizi bir qədər çaşıdır:

“*Təkcə fantastika sahəsində çalışan yazıçılar deyil, elm və texnikanın, ədəbiyyat və incəsənətin bütün sahələrində çalışan adamlar qeyd edirlər ki, XX əsrin adamını heyrləndirmək çətin məsələdir. Məhz buna görə də “ultra-müasir” Qərb fantastikalarının çoxusu oxucuları heyrləndirmək üçün dəridən-qabıqdan çıxır, adamyeyən ağaclardan, ölənlərin ruhundan, uçan boşqablardan bərk-bərk yapışırlar. Sağlam ruhlu, realist fantastikanın yolu isə başqadır. O, oxucuları heyrləndirməyə yox, düşündürməyə, daha parlaq gələcək, bəşəriyyətin işıqlı sabahı olan kommunizm cəmiyyəti barədə düşündürməyə səy göstərir. Müasir burjuaziya cəmiyyətinin eybəcərliyini, zülm və zorakılığı, kapitalın insanı necə şikəst etdiyini cəsarətlə ifşa edir. Fantastikanın əsl inkişaf yolu budur*”. Biz isə öz növbəmizdə, bu sitata əlavə şərh vermədən bu fikirlərin izahını tarix və zamanın, o dövrün ideologiyasının və ədəbi tənqidin vicdanına buraxırıq.

Qeyd etdiyimiz kimi, Azərbaycan dilində fantastikaya aid mötəbər mənbənin, ciddi elmi əsərlərin yoxluğuna baxmayaraq, bəzi kitablarda bu məsələyə toxunulmuş və fikirlər söylənilmişdi. Toxunduğumuz problem milli söz sənətinə aid olduğuna görə, biz Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında fantastikayla bağlı söylənilən mülahizələrə daha çox yer ayırmağa çalışırıq.

Filologiya elmləri doktoru, professor **Elçin Əfəndiyev**in “*Tənqid və ədəbiyyat problemləri*” kitabındakı “*Tənqid və nəsr*” fəslinin “*Azərbaycan bədii nəsrinin bəzi janr*

məsələləri” hissəsi bu cəhətdən nəzərimizi cəlb etdi. Müəllif fantastikanı deyil, təkcə elmi-fantastik əsərləri bir janr kimi qəbul etməyi təklif edir:

“Janr məfhumu nəzəri cəhətdən hələ dəqiq öyrənilmədiyindən nisbətən mücərrəd anlayışdır və buna görə də bəzən ədəbi növlə qarışdırılır. Məsələn, bəzən romana janr, tarixi romana isə roman janrının növü kimi baxırlar, bəzən isə tarixi romanı da ümumiyyətlə, roman kimi janr adlandırırlar, tarixi roman janrı... Rəngkarlıqda bu anlayış nisbətən dəqiq müəyyənləşdirilmişdir və orada, məsələn, məişət janrı, yaxud natürmört janrı məfhumları işlədiyi kimi, biz də elmi-fantastik janrı, detektiv janr terminlərini işlətməyin tərəfdarıyıq”. (Elçin, *“Tənqid və ədəbiyyat problemləri”*, Bakı, “Yazıçı” nəş., 1981, səh. 327)

Belə bir fikrə məqaləsindən sitat gətirdiyimiz müəllifdən başqa aşağıdakı tədqiqatçıların elmi əsərlərində də rast gəlmək mümkündür.

Filologiya elmləri doktoru, professor **Qara Namazovun** *“Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı”* (Bakı, “Maarif” nəş., 1984, səh. 327) kitabında oxuyuruq: *“Dünya ədəbiyyatında elmi-fantastik janr məşhur fransız yazıçısı J.Vernin adı ilə bağlıdır...”*

Mövzu ilə bağlı *“A.N.Tolstoy və onun elmi-fantastik romanları”* məqaləsinin müəllifi, filologiya elmləri doktoru, professor **Əkbər Ağayevin** qeydləri də diqqəti cəlb edir: *“Həmin əsərlərin bu yeni nəşri ilə əlaqədar olaraq elmi-fantastik janrın bəzi cəhətlərini xüsusilə xatırlamağı lazım bilirik...”*

Elmi-fantastik janrda əsər yazan müəllif gərək elmi-texniki tərəqqinin ictimai inkişafı, cəmiyyət həyatı ilə bağlanan nöqtələrinin mahiyyətini düzgün təyin etsin” (A.N.Tolstoy, *“Fantastik romanlar”*. Bakı, “Maarif” nəş., 1988, səh. 9).

Allahverdi Eminovun *“Elmi fantastika inkişafın tələbidir”* məqaləsində də oxuyuruq: *“Müasir elmi-texniki tərəqqi ədəbiyyatın qarşısında ciddi tələblər qoyur. Janr təxəyyülü gələcəyi görməyə can atır. Fantastik janra oxucu ehtiyacı getdikcə çoxalır”* (*“Fantastik hekayələr və povestlər”*, Bakı, “Maarif” nəş., 1987, səh.7).

Bu və digər sitatlardan da göründüyü kimi, fantastikadan bəhs edən əksər azərbaycanlı müəlliflər onu janr, çox zaman isə elmi-fantastik janr hesab edir. Hətta güclü ənənələri olan rus və keçmiş sovet ədəbiyyatşünaslıq elmində də bu barədə indi də maraqlı elmi polemikalar, mübahisələr gedir. Bütün bu mübahisəli fikirləri burada sadalamaq imkan daxilində mümkün olmadığını nəzərə alıb, biz daha mötəbər saydığımız bir misalla kifayətlənmək istəyirik: **“Qısa Ədəbiyyat Ensiklopediyası”** (*“Kratkaya Literaturnaya Ensiklopediya”*, Moskva, *“Sovetskaya Ensiklopediya”* nəş., 1964, səh. 915) kitabında elmi-fantastik, sosioloji-utopik, kosmik-macəra romanları məişət, psixoloji və başqa romanlar kimi öz tematikalarının ümumi xarakterlərinə görə roman janrının növləri kimi qələmə verilir. Amma burada kiçikhəcimli başqa bədii fantastik əsərlər barədə, onların təsnifatı haqqında aydın fikir söylənilmir.

Beləliklə, bütün bu sitatları gətirməklə ədəbi tənqidin fantastika haqqında fikirlərini biləndən sonra, təkrarən nəzərə çatdırmaq istəyirik ki, bizim milli filoloji fikrimizdə hələ də fantastika termininin izah etdiyi anlayışın dəqiq mənası yoxdur. Odur ki, hər yerdə (bunu biz misallarda da müşahidə etdik) fantastikanı janr kimi təqdim edilir. Maraqlıdır, görəsən, şeri, hekayəni, povesti, romanı və yaxud dram əsərini, bədii filmi, teleseriall bir janrda

birdləşdirmək mümkündürmü? Və ya bəzi tədqiqatçılar fantastikanı mövzu kimi tədqiq etməyə çalışırlar: fantastik mövzu, elmi-fantastik mövzu və s. və i. a. Keçmişdən, gələcəkdən, başqa planetdən, kosmik müharibələrdən və s. bəhs edən fantastik əsərləri bir mövzuya aid etmək məntiqə sığışarmı?

Həmçinin fantastikanı stil, müəllif üslubu və s. hesab edənlərlə razılaşmayaraq, biz öz növbəmizdə, fantastikanı metod kimi araşdırmağı elmi-metodoloji cəhətdən daha məqsədə uyğun hesab edirik. Əlbəttə, bütün subyektiv fikirlər kimi bizim bu kulturoloji təklifimiz də ideal variant sayıla bilməz. Lakin bu variant nə qədər subyektiv olsa da, bizcə, elmi həqiqətə daha yaxın sayıla bilər: *fantastikanı bir ədəbi-bədii metod kimi götürsək daha düzgün olar*. Bədii fantastik əsərləri tədqiqat obyektini kimi götürəndə filoloqların elmi qənaətləri, tədqiq imkanları daha genişlənir və bu da ədəbi nümunənin araşdırılmasına, bədii nümunələrin poetik-tipoloji izahına xidmət edə bilər. Bir metod kimi öyrəniləndə fantastika bədii düşüncə forması kimi daha geniş məna tutumuna malik olur. Yəni fantastikanın dünya ədəbiyyatı tarixində rolunu izah etmək ancaq onu bir metod kimi öyrənilən araşdırmaqla mümkündür.

“Həyat hadisələrini təsvir etmək və onları ümumiləşdirmək üçün yazıçının əsas götürdüyü prinsip bədii yaradıcılıq metodu adlanır” (Ş. Mikayılov, “Ədəbiyyat nəzəriyyəsi”, Bakı, “Maarif” nəş., 1978, səh. 124).

“Geniş mənada bədii metod yazıçının varlığa münasibətinin ən ümumi tipinə, yəni ədəbiyyatda yazıçının həyat faktlarını seçib ümumiləşdirdiyi, qiymətləndirdiyi və bədii surətlərlə göstərdiyi zaman əsas götürdüyü başlıca prinsiplərə deyilir” (Ə. Mirəhmədov, “Ədəbiyyatşünaslıq terminləri lüğəti”, Bakı, “Maarif” nəş., 1978).

Əslində, bu misallardan da aydın görünür ki, fantastikanı bədii inikas metodu hesab etmək mümkündür. Fantastikanı metod kimi götürməyi qərara alırıqsa, onda elmi fantastikanı və fantastikanın digər formalarını başqa bir anlayışla — bölüm termini adı altında sistemləşdirməyi təklif edirik. Nəzərə almaq lazımdır ki, bu bölümlərə aid edilən əsərlər öz ideya həllinə, süjet xəttinin inkişafına, mövzusuna, üslubuna, müəllif stilinə, fantastik fikir, hadisə və ideyalarına görə təsnif edilir. Beləliklə, *fantastik metoda* aid edilən bədii əsərlərin özlərini də aşağıdakı bölümlərə ayırmağı düzgün hesab edirik:

Elmi-fantastik;

Elmi-texniki fantastika;

Fəlsəfi fantastika;

Utopik-fantastik;

Antiutopik-fantastik;

Satirik-fantastik (*bura həm də yumoristik-fantastik əsərləri də daxil etmək olar*);

Psixoloji-fantastik;

Macəra-fantastik;

Kosmik-fantastik;

Detektiv-fantastik;

Mifoloji-fantastik;

Qorxulu-fantastik (*yaxud dəhşət-fantastik əsərlər*);

Nağıl-fantastik;

Alleqorik-fantastik;

Fentezi (*elmi fantastikanın sərbəst qolu*) və s. və i.a.

Qeyd etmək vacibdir ki, indiyə qədər fantastikanın təsnifatını vermək üçün çoxlu cəhdlər olmuşdur. Əsasən **rus-sovet** ədəbiyyatşünaslığında göstərilən bu cəhdlərin çoxunu filoloji dairələr, ədəbi tənqid qəbul etməyib. Fantastika metod kimi götürülmədiyinə görə, bu təsnifatların hamısı birtərəfli alınmışdı. Məsəl üçün, fantastikanı bir janr kimi tədqiq etməyi üstün tutan **V.Çumakov**un təsnifatını göstərmək olar. Tədqiqatçı fantastik obrazın, ideyanın və ya hipotezanın əsərin daxilində oynadığı roluna görə fantastik əsərləri sistemləşdirib iki yerə bölməyi təklif edir: *“formal stilli fantastika”*, yəni ancaq bədii priyom kimi istifadə edilən və *“məzmunlu fantastika”*, yəni fantastika əsərin mövzusunu, yaxud əsas məzmununu təşkil etsin.

Əslən Bakıdan olan həmyerlimiz, tanınmış sovet fantastı **Q.Altov**un təsnifatı da diqqəti ilk baxımdan cəlb edir. Belə ki, vaxtilə **Q.Altov** fantastikanı ideyasına və situasiyaya əsasən (vəziyyət və şəraitə, hadisələrin gedişinə görə) təsnif etməyə səy göstərmiş. Tədqiqatçı faktlara əsasən fantastikanı 10 sinifə, 73 yarım sinifə, 326 qrupa və 2034 yarım qrupa bölməyi məqsəduyğun sayıb (*A.N.Osipov, “Bibliografiya fantastiki” — “Fantastikanın bibliografiyası”, rusca, Moskva, “İzdatelstvo MPI”, 1990, səh. 17*).

Fikrimizcə, həm birinci, həm də ikinci tədqiqatçı fantastikanı bir metod kimi götürmədiklərinə görə, onların bu təsnifatları yarımçıq alınmışdır. Əlbəttə, bizim təklif etdiyimiz təsnifat da qüsurlardan xali deyil. Bizdən sonra kimsə bu ağır işi öz öhdəsinə götürüb daha mükəmməl bir təsnifat təklif etsə, problemin qismən də olsa, həllinə nail olardıq. Ancaq unutmaq lazım deyil ki, tərəfimizdən təklif edilən bu təsnifat Azərbaycan ədəbiyyatında mövcud olan ədəbi materiallar və dilimizə tərcümə edilmiş fantastik əsərlərə görə aparılmışdır. Ola bilər ki, bundan sonra fantastik metodla yazılmış hər hansı bir əsərə təsnifatdakı bölümlərin heç birinə daxil etmək mümkün olmasın. Məhz bu zaman təsnifatın yeni bölümlərə ehtiyacı olacaq.

Beləliklə, fantastikanı bir ədəbi-estetik metod kimi götürəndə, maraqlı və ciddi faktların mövcudluğu ilə rastlaşmalı oluruq. Fantastikanı ədəbi-bədii düşüncə tərzini kimi dünya ədəbiyyatı tarixində rolu çox qədim, həm də zəngindir. Təbiət və cəmiyyətin psixoloji və sosial-mənəvi, həmçinin ictimai-fəlsəfi, kulturoloji, əxlaqi, estetik imkanlarını qeyri-adi obrazlarla göstərən fantastik əsərlərdə ənənəvi sənət növlərindən fərqli olaraq bütün bunlar özünəməxsus formada əks etdirilir. Gerçəkliyə fantastik münasibət və realist-tipik predmetlik bu növ ədəbi düşüncə tərzini başqa sənət formalarından ayırmağa imkan verir. Fantastik əsərlərdə bədii təxəyyül elmi faktlara, bəzən də texniki proqnozlara söykənsə də, yazıçı ədəbi material kimi quru anlayışları deyil, bədii surətlərin yaşantılarını əsas götürür:

fantastların həyat hadisələrinə münasibəti, cəmiyyətin qarşılaşdığı sosial-fəlsəfi problemlər və global məsələlərə dair qənaətləri digər yaradıcı şəxslərindən fərqlənir. Bu mənada elmi-fantastik əsərlər bədii təxəyyülün elmi düşüncə ilə birləşməsi nəticəsində meydana çıxdığını deyə bilərik. Onu da vurğulayaq ki, məhz belə incəliklərinə görə, bədii və elmi düşüncənin məhsulu sayılan fantastik əsərlərin poetikasını aydınlaşdırmaq üçün tədqiqatçıdan xüsusi intellektual hazırlıq, universal təfəkkür və ensiklopedik biliklər tələb edir.

Bu baxımdan fantastik elementlərə şifahi ədəbiyyatın növləri olan miflərdə, əfsanələrdə, nağıllarda, dastanlarda və s. rast gəlmək mümkündür. Yazılı ədəbiyyatda isə fantastikanın izlərini səmavi kitab sayılan **“Bibliya”**-nın hələ ilk hissələrində müşahidə etmək mümkündür. **“Əhdi-Ətiq”** adlanan bu kitablardakı məşhur *Nuh tufanı, Babil qülləsi, Musa peyğəmbərin yəhudi xalqını Qırmızı dənizin sularını ayırmaqla, bir sahilə o biri sahilə aparması* və başqa hekayətlər buna misal ola bilər. Ərəblərin **“Min bir gecə”**, hindistanlıların **“Mahabharata”** və **“Ramayana”**, azərbaycanlıların **“Kitabi-Dədə Qorqud”** kimi çoxlu sayda xalq eposlarında fantastik obrazlar, qeyri-adi təsvirlərlə rastlaşmaq mümkündür.

Dünya yazılı bədii ədəbiyyatında isə fantastika elementlərinə klassik qədim şairi **Homerin “İliada” və “Odiseya”** poemalarından tutmuş, ta İran mütəfəkkiri **Firdovsinin “Şahnamə”** dastanı, yaxud **F.Rablenin “Qarqantua və Pantagrüel”**, **C.Sviftin “Qulliverin səyahətləri”** əsərlərinə qədər ədəbi nümunələrdə görmək mümkündür. Tarixən və indinin özündə də ədəbiyyatın inkişafı fantastikanın müxtəlif qollarının — bölümlərinin yaranmasına səbəb olur.

Utopik və ilkin elmi-fantastik əsərlərin yaranması fantastikanın daha da inkişafına təkan verdi. **F.Bekonun “Yeni Atlantiada”** kitabı belə əsərlərin ilk nümunələrindən oldu. **T.Mor, İ.Kipler, C.Svift, J.Vern, U.Morris, H.Uells, A.Tolstoy, A.Belyayev, A.Yefremov, A.Struqatski, B.Struqatski, R.Bredberi, A.Əzimov, R.Şekli, A.Klark, S.Kinq, S.Lem, K.Abe, A.Verkor** və başqa sənətkarların yaradıcılıqlarının əsas hissəsini məhz fantastik əsərlər təşkil edir. Fantastika ədəbiyyatın ən böyük istiqamətlərində — lirik, epik və dramatik əsərlərdə geniş tətbiq olunur. Biz hələ incəsənətin digər sahələrində, deyək, kinoda, rəssamlıqda ondan gen-bol bəhrələndiyindən danışırıq: bu mənada fantastik filmlər, qorxulu filmlər və başqa sənət nümunələrini xatırlamaq yerinə düşərdi.

Maraqlıdır ki, elmi-fantastik ədəbiyyat anlayışı bu qəbil ədəbi-bədii nümunələrin özündən sonra yaranmışdı. Bizim dilimizə bu termin bir ədəbi-mədəni məkanda olduğumuza görə ruscadan keçib. Bəs bu anlayış necə yaranıb?

1920-ci ildə fransız fantastikasının atası sayılan **Jül Vernin** ingilis dilinə çevrilmiş fantastik əsərlərini oxuyandan sonra ixtisasca mühəndis olan, eyni zamanda özü də ortabab fantastik əsərlər yazan və həm də elmi-kütləvi jurnalın nəşiri olan amerikalı **Hüqo HERNSBEK** (1884-1967) ilk dəfə bu ifadəni işlətməmişdir. Hərfi mənası **“elmi belletristika”** olan bu anlayış rus dilinə **“nauçnaya fantastika”** (elmi fantastika) kimi tərcümə edilib və bizim fikrimizcə, sonuncu öz mənə tutumuna görə daha dəqiq, düzgündür. **H.HERNSBEK**in yaratdığı bu yeni anlayış onu özünü **“Amerika elmi fantastikasının atası”** kimi məşhurlaşdırdı və bu günə qədər də Amerika Birləşmiş Ştatlarında tanınmış fantast yazarlara verilən mötəbər ədəbi mükafat məhz onun adını daşıyır.

Elmi-fantastik əsərlərin banisi hesab edilən böyük fransız yazıçısı **Jül Vern** heç özü də bilmədən ədəbiyyat tarixində fantastikanın inkişafına yeni bir təkan vermiş oldu. **“Qeyri-adi səyahət”** silsiləsindən **J.Vern** ömrü boyu müxtəlif mövzularda 63 roman yazmışdır ki, onların

bəziləri ana dilimizə çevrilərək respublikamızda kitab şəklində nəşr olunub. Oxucular tərəfindən maraqla qarşılanan bu əsərlərin müəllifinin əsas məqsədi öz dövründə coğrafi bilikləri populyarlaşdırmaq idi. Əsasən fantastikanın macəra və elmi-fantastik bölümlərindən istifadə edərək haqqında bəhs açdığı bu qeyri-adi sərgüzəştlər zamanı **J.Vernin** qəhrəmanlarına yeni nəqliyyat vasitələri, yəni hava şarları, sualtı qayıqlar, hər şəraitdə uça bilən aparatlar və s. lazım gəlirdi. O vaxtlar hələ yaradılmamış yeni texnika ilə müxtəlif ekspedisiyaların üzvlərini təchiz edərək macərə dalınca göndərən yazıçı öz bədii əsərlərində coğrafi kəşflərdən çox, yeni elmi kəşflərdən, fantastik ideya və tapıntılardan yazırdı. Məlumdur ki, səyahət romanlarında təhlükələrlə dolu sərgüzəştlərdən bəhs olunur. Odur ki, **J.Vern** ədəbi yaradıcılığında macərə-fantastik romanla ilə, əgər belə demək mümkünsə, *“coğrafi-texniki”* roman arasında tarazlıq yaratmağa səy göstərmişdir. Böyük fantastın elə romanları var ki, elmi fikir, ideya və informasiya ön planda verilir. Buna misal kimi *“20 min ilə su altında”* əsərini göstərə bilərik.

Ədibin süjet xəttinin əsasını sərgüzəşt və detektiv motivlər təşkil edən bir sıra oxunaqlı romanları da oxucular tərəfindən maraqla müətlə edilir. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, güclü intuisiyaya malik yazıçı o dövrün elminə tanış olmayan təyyarə, vertolyot, sualtı qayıq, kosmik gəmi və başqa bu kimi elmi-texniki ixtiralar barədə əvvəlcədən məlumat verə bilmişdir.

“Texniki fantast” sayılan **J.Vern**ə baxanda böyük ingilis fantastı **Herbert Uells** daha çox *“elmi fantast”* hesab olunurdu. Belə ki, təzə elmi prinsiplər axtarmayan, ancaq köhnə ideyaların texniki canlanmasından bəhs edən **J.Vern**ə nisbətən **H.Uells** daha yeni, hələ heç yerdə eşidilməmiş ideyalardan yazırdı. *“Gözəgörünməz adam”*, *“Dünyaların müharibəsi”*, *“Zaman maşını”* kimi oxunaqlı əsərlərin müəllifi olan **H.Uellsin** yaradıcılığı elmi fantastikanın klassik nümunələrindən hesab edilir.

Azərbaycan türkcəsində fantastik metodun tələblərinə cavab verən epik (roman, povest, hekayə, novella) və dram əsərləri haqqında geniş bəhs edəcəyimizdən, onlar barədə indidən danışmaq istəmirik. Lakin bu metoddan bəhrələnərək yazılmış lirik, yaxud epik-lirik əsərlərə təsadüf etmədiyimizə görə bizə daha yaxın və yaxşı tanış olan rus-sovet ədəbiyyatına müraciət etmək qərarına gəldik. Bu yerdə, əlbəttə, unutmamaq lazım deyil ki, söhbət XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatından gedir.

Rusiya ədəbiyyatşünaslığında belə əsərlərə *“elmi poeziya”* nümunələri də deyirlər. *“Elmi poeziya”*-nın ilk nümunələrinə **N.Morozovun** 1910-cu ildə çap etdirdiyi *“Zvezdnyye pesni”* (*“Ulduz nəğmələri”*) kitabında rast gəlmək olar. **N.Morozovun** *“dünya qaranlıqlarına... həmişə həyat yolu”* gətirən planetlərdən, o planetlərin orbitlərinin möhkəmliyindən, oradakı öz-özünü təkrarlayan əbədi həyatdan və başqa anlayışlardan bəhs edən *“Planetlər”*, *“Lira bürcü”*, *“Şimal qütbünün yuxusu”*, *“Torpağın səsi”*, *“Kristallar”*, *“Biz kimik”* və başqa şeirlərini fantastik metodun tədqiqatına cəlb etmək mümkündür.

XX əsr rus filoloq, riyaziyyatçı, fizik və astronomu sayılan **V.Bryusov** rus “elmi poeziyasının” ən böyük nümayəndəsi, tanınmış fantast hesab edilir. Elmin ayrı-ayrı sahələrinə aid müxtəlif fantastik fərziyyələr söyləyən **V.Bryusov** özünün “elmi şeirlərini” (o cümlədən *“Uşaq ümidi”*, *“Elektron aləmi”* və b.) orjinal, həm də lirik bir dildə qələmə alıb. *“Uşaq ümidi”* şerində uşaqlıqda qırmızı **Mars** planetinə uçmaq xəyallarını qələmə alır. Doğrudan da, təkcə hansısa bir elmi fərziyyəni irəli sürməklə, **V.Bryusov** nəinki özünün bir fantastik

şairlər yazan şair olduğunu sübut edir, həm də fantastik metodun lirik növünün də yaratmağın mümkünlüyünü göstərir. “*Mir elektrona*” (“*Elektron aləmi*”) şerinə nəzər saldıq:

*Ola bilsin ki, bu elektronlar
beş materiki olan dünyalardır,
İncəsənət, bilik, müharibə, taxt-tac, —
Həm də qırx əsrin yaddaşı!*

*Həm də, ola bilsin ki, hər atom
yüz planeti olan Kainatdır:
Orda da burdakı kimi olan var, —
olmayan yox, ancaq həcmi kiçik...*

*Baş bilənləri öz sonsuz dünyalarını
Varlığın mərkəzi hesab edir.
Sirlərin həqiqətinə qovuşmaq istəyirlər —
Və mənim kimi baş sındırırlar.*

(*Sətri tərcümə müəllifindir. - A.X.*)

(“*Kibernetičeskiy Peqas*”, *Leninqrad*, “*Detskaya literatura*” nəş., 1989, səh. 81).

Şairin haqqında bəhs etdiyi elektron aləmi bizim dünyamız ilə paralel mövcuddur. O aləmdə də bütün canlılar dünyasını fərqləndirən həyat gücü, əzəmətlik və zəriflik var. Fantastik yazar eyni zamanda elektron aləmi müstəqil kosmik aləm kimi təqdim etməyə çalışır.

Fantastik poeziyaya dair çoxlu misallar göstərmək olar. Belə əsərlərə nümunə kimi V.Xlebnikovun “*Gələcək şəhər*”, A.Qasterin “*Order paçkası*”, N.Assevin “*Ulduz şerləri*”, Q.Şengeliyanın “*Venera*”, A.Tarkovskinin “*Dünyanın mərkəzində*”, Y.Tkaçevin “*Gəlmə*”, “*Robot*”, N.Sapriqinanın “*Kosmik qu quşu*”, V.Şefnerin “*Marslı*”, “*Fantastika*” və başqalarını göstərmək olar.

1989-cu ildə belə əsərlərdən seçmələr topla şəklində **Rusiyada** — keçmiş **Leninqrad**, indiki **Sankt-Peterburq** şəhərində **“Kibernetik Peqas”** adı ilə çap edilmişdir.

Qismən iri həcmli, epik-lirik əsərlər kimi tanınmış rus söz ustası **V.Mayakovskinin** **“Uçan proletariat”** və **S.Kirsanovun** **“Axıncı dövrün adamı”** poemalarını misal göstərmək olar. Sabiq Sovetlər dönmində **V.Mayakovskinin** **“Uçan proletariat”** poemasının ancaq ideoloji tərəfini tərifləyiblər. Lakin bizi onun ideoloji tərəfindən çox fantastik tərəfi maraqlandırır. Poemada 2125-ci ildən bəhs edən şair bir neçə fantastik fikirlər söyləmişdir. Əsər 1925-ci ildə yazılmışdır. Moskvanın göylərinə “özüyazan” təyyarə qalxaraq, şəhərin hər yerindən görünən, ulduz şüası kimi işıq saçan **“Axıncı xəbərlər”**i havada “yazır”. Böyük hərflərlə yazılır: **“Əmr. Səfərbərlik”**. Kapitalistlərin başladığı qlobal müharibəni bütün dünya insanlarına xəbər vermək üçün keçmiş SSRİ-nin paytaxtı Moskva şəhərində yerləşən **Qırmızı meydandan** içində **“Komintern sədrləri”** olan səkkizqanadlı, sərbəst komintern tribunası göyə qalxır. Ümumdünya “radiomitinqi” başlanır. Təyyarələrin gecə uçuşlarını asanlaşdırmaq üçün **“milyard şamdan ibarət süni günəş”** yandırılır. Əsərdə şairin göstərdiyi hadisə və ideyaların bəziləri artıq bizim əsrdə gerçəkləşdi: ikinci dünya müharibəsi, atom bombası, lazer şüası, kosmik laboratoriyalar, elmi-texniki inqilabın təsiri, ekoloji çirklənmə və s.

Bu cür misalların sayını artırmağa lüzum görmədiyimizə görə Azərbaycan ədəbiyyatından bircə faktla kifayətlənməli oluruq. Xalq şairi **Rəsul Rzanın** **“Kibernetik şer”** adlı poetik nümunəsi bir daha sübut edir ki, dünya söz sənətində kifayət qədər yayılmış fantastik poeziyanın milli ədəbiyyatında da inkişafına zəmin var...

Milli Azərbaycan fantastikası

Biz artıq özümüz üçün aydınlaşdırdıq ki, ədəbiyyat tarixində, o cümlədən Azərbaycan bədii söz sənətində bir ədəbi metod kimi fantastikanın işlənmə dairəsi çox genişdir. Araşdırmalar aparan zaman, Azərbaycan ədəbiyyatında fantastikanın yerini və rolunu öyrənməyə çalışanda, antixron metoddan istifadə etməyi qərara aldım. Yazılı ədəbiyyatımızı nəzərdən keçirəndə görürük ki, söz sənətinin hər iki qolunda fantastik metodun izləri, elementləri özünü güclü göstərir. Milli ədəbiyyatşünaslıq məqalələrində qədim miflərimizdə, əfsanələrimizdə, nağıllarımızda, dastanlarımızda və hətta eposlarımızda fantastikadan, o cümlədən fantastik elementlərdən geniş istifadə edildiyi barədə müfəssəl məlumat olduğuna görə, biz bu barədə söhbət açmaq istəmirik.

Diqqətlə nəzər salanda, klassik Azərbaycan ədəbiyyatı nümunələrində də fantastikanın izlərini görmək mümkündür. Keçmiş sovetlər dönmində elə ədəbi nümunələrə rast gəlinirdi ki, onları **“sosialist realizmi”** metodundan çox fantastik metodun utopiya bölümünə aid etmək olar.

Tədqiqata cəlb etdiyimiz mövzu daha çox XX əsr **Azərbaycan** ədəbiyyatına aid olduğuna görə, milli bədii söz sənəti tariximizə nəzər salmaq imkanımız məhduddur. **Əsatir və miflərdəki ruhlar, tanrılar, danışan heyvanlar; nağıllardakı sehrli üzük, adamı gözəgörünməz edən sehrli papaq (H.Uellsin “Gözəgörünməz adam”ının izləri Şərq — Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatındakı “sehrli papaq”a gedib çıxmır ki?!), uçan xalça, divlər, əjdahalar, cənnət-cəhənnəm, ilanlar padşahlığı; dastan və eposlardakı Misri qılnc,**

qanadlı at, əbədi həyat suyu, özüyəriyən başmaqlar, Təpəgöz və s. məgər fantastik əsərlərin təsvir vasitəsi, obrazı və mövzusu deyilmi?

Şərqi və Azərbaycanın mütəfəkkir şairi **Nizami Gəncəvinin** şifahi xalq ədəbiyyatındakı, həmçinin dini mətnlərdəki fantastik elementlərdən istifadə edərək özünün məşhur **“Xəmsə”**sinə aid edilən müxtəlif poemalarındakı **“Xeyir və Şər”, “Çoban və üzük”, “Qara geyinmiş şəhər”, “İsgəndərin xoşbəxtlər ölkəsinə çatması”** kimi mənzum hekayətləri fantastikanın işlənmə dairəsinin bizim fikirləşdiyimizdən də geniş olduğunu göstərmirmi?

Məgər **Abbasqulu ağa Bakıxanovun** **“Miratül-cəmal”** əsərinin **“Xəyalların uçuşu”** hissəsi utopik fantastikanın tələblərinə cavab vermirmi?

Lakin mövzunun konkretliyi bizə imkan vermir ki, bunlar barədə çox geniş məlumat verək. Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı deyəndə, XX əsrin iyirminci illərindən sonrakı — vaxtilə sovet adlanan — dövrünü nəzərdə tuturuq. Bu dövrdə hakim sovet ideologiyasına xidmət edən ədəbiyyatşünaslar yalnız “sosialist realizmi” metodu ilə yazılan əsərləri alqışlayırdılar. Rəsmi ədəbi siyasət də məhz bu istiqamətdə qurulurdu. Odur ki, XX əsrdə Azərbaycan ədəbiyyatında fantastikanın yalnız bir qolu daha geniş inkişaf etmişdi ki, o da elmi fantastika bölümünə aid idi. Məhz buna görə də milli bədii söz sənətimizdə elmi-fantastik əsərlər daha çox yazılıb-yaradılırdı. Lakin ictimai-siyasi hadisələrin inkişafı, o cümlədən, keçmiş Sovetlər İttifaqının süqutu ilə əlaqədar olaraq ədəbiyyatda yaradıcılıq azadlığı fantastikanın digər növlərinin də sürətlə yaradılmasına təkan verə bilər. Fəqət təəssüflər olsun ki, müstəqil Azərbaycanın yeni nəsil mütaliəçisi hələ də güclü bədii fantastika nümunələrinin yazıldığını görmür.

Bəs çağdaş Azərbaycan bədii fantastika nümunələri hesab etdiyimiz ədəbiyyat haçan yaranıb, onun ilk nümunəsini kim yazıb? Bu suala cavab vermək üçün bir qədər milli ədəbi-bədii fantastikanın tarixinə nəzər salmaq lazım gəlir. Bayaq qeyd etdiyimiz kimi, fantastikanın da tarixi digər ədəbi növlərin tarixi kimi qədimdir. Lakin XIX əsrə kimi fantastik ədəbiyyat digər ədəbi nümunələrə, deyək ki, realizm, yaxud romantizm metoduna aid edilən əsərlərə nisbətən daha az işlənmə dairəsinə malik olub. Amma XIX əsrdən başlayaraq fantastikanın nisbətən qədimi — utopik, elmi-fantastik bölümləri ilə yanaşı, yeni — psixoloji fantastika, detektiv fantastika, kosmik fantastika növləri yaranmağa başladı. Bu dövrdən etibarən elmi-fantastik əsərlərin daha çox yaranmasına səbəb, fikrimizcə, elmin və texnikanın sürətlə yeniləşməsi, həm də inkişafı oldu.

Qonşu Rusiya ədəbiyyatında fantastik ənənə mövcud olsa da, **A.Belyayev, A.Tolstoy** kimi sənətkarlar onu inkişaf etdirib populyarlaşdırdılar. Bir vaxtlar rus ədəbiyyatının təsirindən Azərbaycan bədii söz sənətində ədəbi fantastik əsərlər, o cümlədən, elmi-fantastik nümunələr yaranmağa başladı. Qeyd etmək yerinə düşər ki, XX əsr ədəbiyyatımızda Avropatıpli professional bədii nəsrin hələ təzə-təzə inkişaf etdiyini nəzərə alsaq, ilk milli elmi-fantastik əsərin çevik və kütləvi janr sayılan hekayə şəklində yaranmasının səbəbi aydın olar.

“Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası”ndakı **“Elmi-fantastik ədəbiyyat”** məqaləsində yanlış bir faktla qarşılaşdıq: **“Azərbaycan ədəbiyyatında elmi-fantastik ədəbiyyatın ünsürlərinə ilk dəfə S.Hüseynin “Təzə şəhər” hekayəsində təsadüf olunur...”** (**“Azərbaycan**

Sovet Ensiklopediyası”, Bakı, 1980, VIII cild, səh. 51). Uzun müddət araşdırsaq da, belə bir əsərə rast gəlmədik.

Professor **Qara Namazov** isə doğru olaraq göstərir: *“Azərbaycan sovet ədəbiyyatında elmi-fantastik janrda yazılmış əsərlərin ilk nümunələri 30-cu illərə təsadüf edir. Y.V.Çəmənzəminlinin 1933-cü ildə çap etdirdiyi “Gələcək şəhər”, az sonra Ə.Əsgərovun çapdan çıxan “Bahadırın yuxusu” hekayəsi elmi-fantastik janrda yazılmışdır...”* (Qara Namazov, *“Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı”, Bakı, “Maarif” nəş., 1984 səh. 326).*

Araşdırmalar nəticəsində məlum oldu ki, doğrudan da Azərbaycan ədəbiyyatında ilk elmi-fantastik əsər **Yusif Vəzir Çəmənzəminlinin** “Gələcək şəhər” hekayəsidir. Bu barədə “Azərbaycan sovet ədəbiyyatı” adlı ali məktəblər üçün dərslik kitabında *“Yusif Vəzir Çəmənzəminli”* məqaləsində professor **Tofiq Hüseynov** yazır: *“Y.V.Çəmənzəminli “Gələcək şəhər” (1933) hekayəsi ilə Azərbaycan sovet nəsrində ilk fantastik əsərini yaradır, həm də əsərdəki elmi ünsürlər “Gələcək şəhər”i elmi-fantastikaya yaxınlaşdırır...”* (*“Azərbaycan sovet ədəbiyyatı”, Bakı, 1988, “Maarif” nəş., səh. 189).*

Y.V.Çəmənzəminlinin *“Gələcək şəhər”* hekayəsi ilk dəfə **1933-cü ildə** özbək dilində kitabça şəklində çap edilmişdir. Əsərin latın qrafikası ilə yazılmış 31 səhifəlik və ərəb qrafikası ilə yazılmış 44 səhifəlik iki əlyazması mövcuddur. Hekayənin dilində rusca işlənmiş təyyarə, kompas və başqa bu kimi sözlər öz dövründə Azərbaycan türkcəsi üçün təzə ifadələr idi. İlk milli elmi-fantastik hekayə olduğuna görə, əsərin məzmununu diqqətlə nəzərdən keçirməyi lazım bildik. Qeyd edək ki, hekayə on iki hissəyə bölünmüşdür və hər bir hissədə də yeni bir elmi fərziyyə, ideya, yaxud fantastik fikir vardır.

Hekayə qonşu Gürcüstanın paytaxtı Tiflisdən - indiki Tbilisi şəhərindən yola düşən və Azərbaycanın Kürdəmir bölgəsinə kimi rahat uçan təyyarənin birdən-birə ağ buludların içində azmasıyla başlanır. Güclü külək əsir və təyyarə sürətini dəyişib bir neçə saatdan sonra mavi boşluğa daxil olur. İçində Həsən və Sandro adlı iki sərnəşin olan təyyarə onmörtəbəli binanın damına oturur. Ətrafdakı evlərin damında ağac və güllərdən ibarət yaşıl bağçalar salınmışdı. İki gündən bəri yemək yeməyən səyyahlar onlara tanış olmayan bu şəhərin yeməxanalarının birinə dəvət edilir. Yeməxanada hazır xörəklər stolun üstünə avtomatik gəlir. Yeməkdən sonra Sandro özünü pis hiss edir. O, ətrafdakılardan xahiş edir ki, onu həkimin yanına aparsınlar. Ona aynalı telefon, yəni — müasir ifadəylə desək — videotelefon verirlər. Telefonun aynasından yaşlı həkim Sandronun dilinə baxmaqla xəstəni müayinədən keçirir və lazımi dərman yazır...

Yeri gəlmişkən, yazıçı hekayədə indi ekran və ya monitor adlandırdığımız ifadənin əvəzinə ayna sözünü işlədir. Çox təəssüflər olsun ki, sonralar bu söz ədəbi dilimizdə geniş işlədilmədi. Əlbəttə, XX əsrin sonlarına yaxın televiziya, daha sonralar İnternet vasitəsilə məsafədən müayinə və müalicənin effektindən xəbərdar olan çağdaş oxucunu bu metod ilə təəccübləndirmək çətindir. Lakin unutmamaq olmasın ki, bu hekayə yetmiş il bundan öncə qələmə alınıb.

...Hekayədə baş verənlərə diqqət ayırıq: bir saatdan sonra hazır dərmanı gətirirlər. Sonra qonaqlar avtomobillə şəhərə gəzməyə çıxırlar. Birdən avtomobilin “motoru” sönür. Bunun səbəbini soruşanda, onlara belə bir cavab verilir: *“Avtomobillərin, tramvayların, adam basmasın deyə, motorlarına bir makina qoyulmuş. Ön tərəfdə maneə görünən kimi motor öz-özünə dayanır...”*

Hər on addımdan bir makina qoyulmuşdu, üzərində cürbəcür şeylər yazılmışdı: qəhvə, şokolad, kitab, karandaş, meyvə...

Yazıların yanındakı düymələrə barmaq basıldıqda, o saat yan qapıdan bir şey çıxaraq verilirdi. Makinalar şüurlu bir halda insanları əvəz edirdi". (Y.V.Çəmənzəminli, "Əsərləri", I cild, Bakı, "Azərnəşr" nəş., 1966, səh.351).

Bu misallardan da aydınlaşır ki, hekayədə göstərilən "makina"lar bizim indi başa düşdüyümüz kompüterlər — intellektual elektron cihazları mənasında işlədilir. Qonaqlar havada rəngbərəng yazılar yazıldığını müşahidə edirlər. Göydə teleqraf xəbərləri, şəhər hadisələri, elanlar, siyasi, ictimai, tibbi informasiyalar qeyd olunurdu. İşıq vasitəsilə havada yazılan bu xəbərlər beş-on dəqiqədən bir dəyişirdi. Söhbət lazer şüasından gedir ki, Y.V.Çəmənzəminliyə qədər ilk dəfə fantastik ədəbiyyata onu rus yazarlarından A.Tolstoy və V.Mayakovski gətirib.

Bu qərribə şəhərin küçələrini yumaq üçün makina vasitəsilə buludlar toplanır və gündə iki dəfə yağış yağdırılır. Səyyahları dispanserdə makina qarşısına qoyub bədənlərinin şəkillərini çəkirlər. Bədənlərinin əksi qarşıdakı ekrana düşür. Əvvəl dərinin altı, sonra əzələlər, damarları və başqa orqanlar incə nöqtələrinə kimi ekranda görünür. Həsənin ciyərində kiçik bir ləkəni görüb üstünə işıq buraxırlar. Sonra isə ona şərbət kimi bir maye — "ilac" içirdirlər. Üç gündən sonra ləkə yox olur. Sandronun böyrəyindəki kiçik bir daşı da işıq ilə əridirlər. Burada ürəyi, ciyəri dəyişir, süni gözlər qoyurlar. Hətta qoca kişinin hüceyrəsini dəyişib onu gəncləşdirirlər. Bütün bu tibbi yeniliklər, əslində, bizim günlərdə təbabətdə geniş tətbiq edilən lazer və başqa yeni texnologiyalara aiddir ki, tanınmış Azərbaycan nasiri hələ ötən əsrin ilk yarısında onlar barədə məlumat vermişdir. Bu şəhərdə yeraltı dəmir yolu, fırlanan pilləkən, qaldırım (ayağı basan kimi küçənin tininə aparan) səyyahların təəccübünə səbəb olur. Sonra səyyahları avtomobil fabriki ilə tanış edirlər. Fabrikdə makinalar bir tərəfdən buraxılan xam dəmirdən hazır avtomobillər buraxırdılar. Bir işçi beş makinaya nəzarət edir. Bütün texnoloji ağırlıq makinanın üzərinə düşür. Altı saatlıq iş gününə malik işçilərin hərəsinin öz şəxsi avtomobili var. Cocuqlar üçün yurdlar (yəni bağçalar), 15 mərtəbəli məktəb binası, sənət məktəbləri, yemək evi (yeməxana nəzərdə tutulur), dispanserlər, qiraət və kitabxana, müasir hamam fabrik işçilərinin sərəncamında idi. Yayın üç qızmar ayı ərzində Günəş şüalarından topladıqları elektrik enerjisini makinalar xüsusi qüllələr vasitəsilə, özü də naqillərsiz şəhərə ötürürlər. Şəhərin meydanlarında üstündə "kesmişin güzgüsü" yazılmış ekranda üç əsr əvvəlki Ərdəbili göstərilir. Məhərrəmlik ayındakı başyarmanı, zəncirvurmanı seyr edən səyyahlar gördüklərinin bir kino lenti olmasıyla maraqlanırlar.

"Vaxtilə çəkilməmişdi, — dedi, — bu saat çəkilir. Bilirsiniz ki, dünyada heç bir şey yox olmur. Səslər dalğa ilə havaya yayılan kimi şəkillər də havaya keçərək olduğu yerdən uzaqlaşır. Bu şəkillər və səslər müəyyən makina vasitəsilə uzaqlardan alınır. Makina qüvvətli olarsa, insaniyyətin ibtidai həyatından başlayaraq yaxın əsrlərə qədər göstərə bilər... Bu günkü səslər havada dalğalanan kimi, ibtidai səslər də dalğalanır. Yalnız fərqi burdadır ki, qədim zamanlar vücuda gələn səslərin havadakı dalğa dairəsi əsrlərdən bəri genişlənərək bizdən uzaqlaşmışdır. İndiki makinalar ən uzaq dalğaların səslərini alaraq kağız üzərinə qeyd edir. Hətta makinalar müxtəlif dilləri də havada tapıb araşdırırlar".

Bizim fikrimizcə, bu parçadakı fantastik fərziyyə və ideyalar öz yazılma dövrünə görə dünya fantastik ədəbiyyatının ən qabaqcıl ənənələri səviyyəsində durur. Əsərdə bəzən utopik

fantastikanın ünsürlərinə rast gəlmək mümkün olsa da (qoca və uşaqlardan başqa hamının işlədiyi bu diyarda pul deyilən şeyin nə olduğunu bilmirlər), hekayəni elmi-fantastik bölümə aid edə bilərik.

Hekayənin bədii həllini heç də uğurlu hesab etmək mümkün olmasa da, hər halda fantastik tərəfi çox maraqlı görünür. Əsərin sonunda səyyahlar heyrətini gizlədə bilmirlər:

“Həsən başını tərpətdi:

— Bunlara çatmaq olarmı? — dindi.

Sandro qəti səslə:

— Olar. Biz də bunlar kimi adam deyilikmi? Ancaq qarşımızda duran maneələri qırıb atmalıyıq...

— Biz də bunlar kimi yeni şəhər, sosializm qura bilərik. Çünki hər bir şey bizim əlimizdədir, yalnız çalışmaq lazımdır...”

Hekayənin əlimizin altında olan variantı beləcə sonlanır: *“O gün səyyahlar təyyarəyə minib qalxdılar və bizim dünyaya uçmağa başladılar.”* Qeyd etmək lazımdır ki, əlyazmadakı sonuncu səhifə cırıldığına görə, əsərin necə bitdiyi məlum deyil. Realist əsərlər yazan yazıcının birdən-birə fantastik əsərlərə keçməsinə necə izah etmək olar? Məlum səbəblərə görə — ötən əsrin otuzuncu illərinin siyasi repressiyalarının qurbanlarından biri kimi Azərbaycandan kənarda yaşamağa məcbur olmuş Y.V.Çəmənzhəminlinin belə əsərlər yazmasının səbəbini məhz dövrün ictimai-siyasi hadisələrinin sənətkara psixoloji təsirində axtarmaq lazımdır.

Ədibin bir ildən sonra yazdığı “Qızlar bulağı” romanı irihəcmli ilk ciddi milli Azərbaycan tarixi-fəlsəfi bədii nəsr nümunəsi hesab olunur. Nasir bu romanında dünyalar qədər sevdidi, lakin imperiya tərəfindən didərgin salınmış vətəninə — Şimali Azərbaycan tarixinin mifologiyası və folklor materialları əsasında ulu babalarımızın həyat təcrübəsini, mənəvi-əxlaqi və fəlsəfi-dini görüşlərini, yaşayış tərzini, xalq adət-ənənələrini göstərmək, dolayısı ilə gələcək nəsillərə çatdırmaqdan ötrü bəzən fantastikanın imkanlarından da bəhrələnməmişdir. Bu mənada Y.V.Çəmənzhəminlinin həyatı bizə böyük rus yazıçısı A.Tolstoyun taleyini xatırladır.

“Gələcək şəhər” hekayəsinin Azərbaycan ədəbiyyatında yaranan sonrakı fantastik əsərlərə təsiri kifayət qədər olsa da, hələ uzun zaman onun səviyyəsinə qalxan ədəbi nümunə yaranmadı. Sözsüz ki, söhbət azərbaycanca yazılmış fantastik əsərlərdən gedir. Düzdür, ötən əsrin ortalarında ədəbiyyat haqqında partiyanın məlum qərarlarında fantastik əsərlərin yaradılması məsləhət bilinirdi. Odur ki, ana dilimizdə fantastikadan seçmə tərcümə nümunələri və orijinal bədii əsərlər çap edilsə də, bu proses kampaniyaçılıqdan o yana gedib çıxa bilmirdi. Bu dövrdə Azərbaycan türkcəsində ara-sıra uğurlu bədii fantastik əsərlər yazılsa da, onların sayı çox məhdud idi.

Azərbaycandilli fantastları sayılan **Emin Mahmudov** (*“Günəş şəhər”, “Muğanda qütb parıltısı”, “Ulduzlar yolumuzu gözləyir” adlı hekayələr toplusu, “Kainat gəmi”, “Veneranın göyləri od içində”, “Zülmət dənizi” kimi povestlər*), **Namiq Abdullayev** (*“Şehirli oğlan”, “İtirilmiş dünya”, “Gecələr uzanaydı”, “Dirilmə” kimi fantastik hekayələr və povestlər toplusu*), **İbrahim Hüseynov** (*“Pankeyanın övladları”, “Aqvanın məhəbbəti”*

və başqa povestləri), **Anar** (“Əlaqə” povesti), **Qabil Əhmədov** (“Yad dünyadan qonaq”, “Veneranın göyləri maviləşir” povest və hekayələr toplusu) və başqa yazıçıların yaradıcılığı haqqında ədəbi tənqid birtərəfli olsa da, öz sözünü demişdi. Bu əsərlərin bir çoxu özünün bədii həllini tapmasa da, milli ədəbiyyatımızda fantastikanın inkişafı — ədəbi fakt və bədii material baxımından filoloq-mütəxəssisləri maraqlandırmalıdır. Fikrimizi əsaslandırmaq üçün təkcə bir faktı xatırlamaq yerinə düşərdi: **Azərbaycan** ədəbiyyatında milli bədii nəsr qolunun ən sanballı formasına aid edilə biləcək irihəcmli fantastik roman tapmaq çox çətindir.

Fantastik bədii nəsrin inkişafının son illərdəki ağırlığının gənc yazıçıların üzərinə düşməsi faktı heç kim üçün sirr deyil. Bu cəhətdən, ötən əsrin 80-ci illərində milli ədəbiyyat meydanına qədəm qoyan **Sadiq Elcanlının** yaradıcılığı marağı cəlb edir. Yazıcının “*Ədəbi sevginin xatirələri*” povestini, “*Yaddaş yangısı*” və “*Qanlı quzğun meydanı*” romanlarını fantastik metodun mifoloji-fantastik bölümünə aid etmək olar.

“*Yaddaş yangısı*” romanında həyatı reallıqla mifik-nağılvari fantastik düşüncə bir-birini tamamlayır: yaddaş işığında ulularla müasirlər, dünənlə bu gün görüşdürülür. Romanın ideya-bədii məntiqi də onu göstərir ki, öz kökünə söykənən, öz mənəvi genetik yaddaşının gücüylə silahlanan xalq məğlubedilməzdir. Sadiq Elcanlı bu ciddi problemə “*Qanlı quzğun meydanı*” mifoloji-fantastik romanında da toxunmuş və onun həllinə səy göstərmişdir. Romanın mifoloji obrazlar sistemi, ideya-bədii məntiqi təsdiq edir ki, öz milli yaddaşı, tarixi gücünə arxalanan xalq, millət məğlubedilməzdir: o toplum tezliklə böyük azadlığa, əsl qələbəyə qovuşacaq.

“*Qanlı quzğun meydanı*” romanında ən maraqlısı odur ki, müəllif fantastikanın geniş imkanlarından istifadə edərək, mənsub olduğu xalqın dünənli-bugünlü meydan və azadlıq həqiqətlərini göstərməyə çalışır. Oyanan yaddaşın simvolu kimi ümumiləşdirilən Ceyhun obrazı tarixi və milli özünüdərk səhnələrindən keçir, son nəticədə qələbəyə qovuşur. Hiss olunur ki, gənc nasirə böyük qırğız yazıçısı **Çingiz Aytmatov**, həmçinin tanınmış Azərbaycan nasiri **Mövlud Süleymanlı** müsbət təsir göstərmişdir. Mifoloji-fantastikanın tələblərinə daha yaxşı cavab verdiyinə görə, **Sadiq Elcanlının** “*Əbədi sevginin xatirələri*” povesti üzərində durmağı qərara aldıq.

Hər şeydən əvvəl onu qeyd edək ki, yazıçı özünəməxsus yazı tərz, sənət duyumu və sadə dili ilə digər azərbaycanlı fantastlardan fərqlənir. Bir cəhəti də qeyd etmək yerinə düşər ki, əgər **S.Elcanlıya** qədər həm dünya, həm sovet (keçmiş SSRİ ərazisində yaşayan xalqların ədəbiyyatı nəzərdə tutulur), həm də Azərbaycan ədəbiyyatında mifologiyadan bəhrələnən yazıçılar (**X.L.Borxes**, **M.Bulqakov**, **Q.Q.Markes**, **Ç.Aytmatov**, **İ.Hüseynov-Muğanna**, **M.Süleymanlı** və b.) çox olsa da, nasir ilk dəfə olaraq real hadisələri mifoloji-fantastik düşüncələrlə qovuşuqda, vəhdət halında verməyi bacarıb. Xeyrin şər üzərində qələbəsini alqışlayan müəllif bu povestində insanın mənəvi böyüklüyü, məğlubedilməzliyi, onun həyata, işığa, gələcəyə olan əbədi sevgisini təsvir edir.

Çingiz Aytmatovun “*Əsrə bərabər gün*” romanının giriş sözündə söylədiyi fikirlər yada düşür. Böyük qırğız ədibi ön sözündə bildirir ki, demək istədiklərini oxuculara çatdırmaqdan ötrü fantastikadan istifadə etmişdir, lakin bu fantastika realizmin fantastikasıdır. Əgər **Ç.Aytmatov** realizmin fantastikasını yaratmağı qarşısına məqsəd qoyaraq onun həllinə çalışmışsa, deməli, fantastikanın imkanları bitib-tükənməzdir...

S.Elcanlı bu povestini 28 fəsilə ayırmışdır. Hər fəsil müstəqil başlığa və müxtəlif nağıllardan parçalar şəklində epiqraflara malikdir. Bəzən bu epiqraflar uğurlu seçilməyə də, hər halda müəllifin şifahi xalq ədəbiyyatı ilə, xüsusən nağıl və miflərlə yaxından tanış olduğuna dəlalat edir. İlk öncə diqqəti o cəlb edir ki, müəllif öz əsəri üçün mövzunu və məkanı başqa yerdən deyil, məhz Bakının dillər əzbəri olmuş məşhur *“Neft Daşları”*ndan götürüb. Əsəri diqqətlə nəzərdən keçirəndə o da hiss olunur ki, müəllif həm də neftçilərin gərgin və ağır zəhmətini, əməyi ilə yaxından tanışdır.

Povest mavi Xəzərin öz qoynuna sıxıb qucaqladığı *“Neft Daşları”*nda yerləşən tənha buruqda çalışan bir qrup əmək adamının şiddətli küləyi ilə qarşılaşması və tufana düşməsi ilə başlanır. Müstəqil platforma kimi nəhəng dəmir dirəklər üstündə qurulmuş böyük meydançanın üzərində yerləşən, hündürlüyü 74 metrə çatan iri buruğa nəzarət edən neftçilərə ərzaq gətirən qayıq-bufet, həmçinin texniki avadanlıq, iş başında olan fəhlə və mühəndislərdən ibarət 8 nəfər müəmmalı şəkildə dənizin dibinə qərq olur. Axtarışlar heç bir nəticə vermir. Sarsıdıcı və vahiməli hadisə ilə birlikdə göy üzərində yanar buludlar peyda olur. Dənizdəki tufanın ən şiddətli anlarında qəfildən gözə görünən həmin qırmızı buludlar Palçıq təpəciklər yatağına, düz itkin buruğun yerləşdiyi istiqamətə *“hücum çəkmiş”*, səmada ani yanar qövs cızmışdı. Bu hadisəni zəlzələylə, adi təsadüflə və *“kosmik oğurluqla”* bağlayan hər bir insanın öz ehtimalı vardır. Əslində bu sualın cavabı oxucu üçün axıra qədər aydın olmur. İyirmi altı gündən sonra respublikanın əksər qəzetləri neftçilərin faciəli yox olması ilə əlaqədar nekroloq dərc edirlər: *“Onlar Vətən uğrunda həlak olmuşlar. Onların şanlı xatirəsi əbədi yaşayacaqdır”*.

Bəs nağıllardakı Məlikməmməd kimi qaranlıq dünyaya *“qərq olanlar”* kimlərdi? Neft Daşları zonasında dəniz relyefinin və mürekkəb geofiziki proseslərin dərin bilicisi sayılan baş geoloq, professor Həbib Qaşqay, qayıq-bufetdə işləyən gənc qız Nüşabə, qayıq-bufeti idarə edən, Nüşabəyə dəlicəsinə vurulmuş Ələddin, gənc romantik yazıçı — neftçilərin şanlı və şərəfli əməyi ilə bağlı roman yazmaqdan ötrü material toplamaq məqsədilə buruqda usta köməkçisi vəzifəsinə düzələrək işləyən — Saday, buruq ustası Rəşid Kələntərli, usta Məhəmməd və daha iki nəfərdən ibarət bu kiçik itkin dəstənin taleyi qalır təbiətin insafına. Əsərin süjet xətti qədim Azərbaycan nağıllarının poetikasına uyğun gəlir. Qaranlıq dünyaya düşmüş insanlar ümidlərini itirmirlər, həm özləri mübarizə aparır, həm də o dünyanın xeyirxah qüvvələrinin köməkliyi ilə, özü də çoxlu əzab-əziyyətlərdən sonra işıqlı dünyaya çıxırlar. Ancaq bir fərqli cəhət var ki, nağıllarda bu cür hadisələr bir nəfərin (Məlikməmməd, Keçəl və başqa baş qəhrəmanların) başına gəlsə, bu povestdə bir neçə surət iştirak edir. Fikrimizcə, əsərin yazılma tarixinə (1988) nəzər salsaq, bunun səbəbini izah etmək çətin olmaz: axı o dövrdə kollektivçilik əhval-ruhiyyəsi hər yerdə olduğu kimi, ədəbiyyatda da hakim mövqe tuturdu. İlk baxışdan əsəri oxuyanda adama elə gəlir ki, buradakı xeyirxah qüvvələr qeyri-adi məxluqların bir nümayəndəsidir. Lakin povesti diqqətlə oxuyanda maraqlı bir cəhət hiss olunur: Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatında, o cümlədən nağıllarımızda xeyirxah qüvvə sehirli quş və ya ağ qoç obrazında göstərilirsə, əsərdə bu qüvvəni əbədi məhəbbət, həyata sevgi, qələbəyə inam, bilik və başqalarına hörmət hissləri əvəz edir. Düzdür, əsərin qəhrəmanlarının işıqlı dünyaya, yəni yer üzünə çıxmalarına yeraltı aləmin qeyri-adi varlıqlarının nümayəndəsinin köməyi dəyir. Lakin professor Qaşqayın biliyi, gənc yazıçı Sadayın cəsarəti, bufetçi Nüşabənin məhəbbəti, qayıqçı Ələddinin həyat eşqi, buruq ustası R.Kələntərlinin əzəmətli gücü olmasaydı, bu kiçik dəstə qaranlıq dünyadan çox çətin ki, qurtula bilərdi. Ancaq nə etmək olar: hər hansı bir mübarizə qurban tələb edir.

Zülmət aləmlə mübarizə aparan bəzi insanların faciəli surətdə həlak olmasına baxmayaraq, sağ qalıb işıqlı dünyaya çıxanların simasında ölənlərin ruhu da xilas olub həyata qayıdır.

Süjet xəttinə nəzər salaq: ayılan kimi professor Qaşqay düşdükləri şəraiti qiymətləndirib özünü ələ ala bilir. Məzarı xatırladan zülmət qaranlıqdan qorxmayan professor tez bir zamanda nə baş verdiyini hiss edir, şəraitə uyğun addımlar atır: qatı qaranlığa baxmayaraq, ilk əvvəl “fəlakət yoldaşları”nı axtarmağa başlayır. Və doğrudan da elm, bilik, savad, bir də həyat təcrübəsi professorun doğru yolda olduğuna zəmanət verir. O, iş yoldaşlarının ikisini tapa bilməsə də, özünü itirmir. Başlarına gələn fəlakəti əvvəldən axıra kimi yadına salaraq, dəstəyə başçılıq etməyi öz boynuna götürür. Onlarla birlikdə dənizin altına qərq olmuş qayıq-bufetdəki ərzaq, ov tufəngi, bıçaq, habelə başqa gərəkli əşyaları, neftçilərin iş prosesində işlətdikləri ləvazimatları və su ehtiyatını bir yerə toplamağı tapşırır. Professor əllərində olan ərzaq və suyu qənaətlə işlətmək üçün gündəlik normanı müəyyənləşdirir. İlk baxışdan elə görünə bilər ki, süjet xətti adama artıq məlumdur. Lakin hadisələrin dinamikliyi və gərginliyi oxucu marağına səbəb olur. Neftçi Məmmədin aldığı yaradan keçinməsi, onun basdırılması, ruhi sarsıntılar keçirən Ələddinin müalicəsi, başları xarab olmasın deyər, professorun təklifi ilə adamların müəyyən işlərlə məşğul olması elə dəqiqliklə verilmişdir ki, bu cür iradəli insanların istənilən şəraitdən sağ-salamat çıxacaqlarına oxucu heç bir şübhə etmir. Professorun təklifi ilə onlar xilas yolunu axtarmağa başlayırlar. Müəllif elə bil bununla şəxsiyyətin cəmiyyətdəki xüsusi rolunu göstərməyə çalışır. Məhz bir nəfərin dedikləri ilə hərəkət etdiklərinə görə, fəlakətə düşmüş insanlar xilas ola bilirlər. Öz dövrü üçün belə bir qənaətlə çıxış etməyin yazıçıdan ötrü asan olmadığını başa düşmək heç də çətin deyil. Hamı bir nəfərə, professoru qulaq asdığına görə, nizam-intizam yaranır və adamlar qarşılıqlı qoyduqları məqsəddə çatırlar. Həbib Qaşqay nəinki özünün, həm də başqalarının həyatına görə cavabdeh olduğunu bir dəqiqə də unutmur. O, hətta qeyri-adi məxluqlarla rastlaşanda belə, sayıqlığını itirmir. Bəs bu qeyri-adi məxluqlar və ya varlıqlar kimlərdir? Işıq saçdıqlarına və həm də onlara xeyirxah xilaskar kimi baxdığına görə, Nüşabə bu qeyri-tanış varlıqları *“imbia”* adlandırır ki, bunun da mənası *“ışıqlı məxluq, bizi işıqlığa apar”* deməkdir. Düzdür, müəllif bu məxluqlar barədə elə bir aydın məlumat vermədiyinə görə, oxucuda müəyyən suallar yaranır: *“Onlar özgəplanetlidirləmi?” “Yeraltı dünyanın şüurlu məxluqlarıdırlarsa, onda nə üçün yazıçı bu barədə daha geniş məlumat vermir?” “Yox əgər kosmosdan gələn varlıqladırsa, onda nəyə görə yazıçı onların heç olmasa haradan gəlmələri barədə kiçik də olsa bir informasiya vermir?”* və s. və i.ə.

İkinci ehtimal bir qədər inandırıcı görünür: ona görə ki, imbiyalarda primitiv hərəkətləri, silahsız-texnikasız olmaları, vəhşilər kimi adam qanını içmələri və insanların başını kəsməklə onları qətlə yetirmələri, qəbilə başçısına tabe olmaları və başqa bu kimi ştrixlər bizə imkan verir ki, onları ancaq qaranlıq dünyanın sakinləri kimi qəbul edək. Professor Qaşqayın rəhbərliyi ilə dəstənin üzvləri imbiyalarda bir neçəsini tələyə salır və sonra da “yaxşılıq” edib onları xilas edərək azadlığa buraxırlar. Bu “yaxşılıq” itmir və həmin imbiyalarda işıqlı dünyaya aparan yolu azmış insanlara göstərilir.

İmbia “qəbiləsi”ndəki münaqişə isə insanların və bayaq qeyd etdiyimiz “yaxşılığın” qələbəsi ilə başa çatır. Qəbilə başçısı insanlara kömək edən imbia erkəyini ölümə məhkum edir. Professor Qaşqay başqa çıxış yolunun olmadığını görüb ov tufəngi ilə qəbilə başçısını vurub öldürür. Bu epizodun özündə çox böyük məna var: inkişafın qeyri-inkişaf — gerilik üzərində sözsüz hökmranlığı. Digər imbiyalarda adamlara yol göstərən imbianı yeni qəbilə başçısı seçirlər. Öldürülmüş qəbilə başçısının isə ürəyinin qanını qızıl cama sıxıb yeni

başçıya verirlər. Bundan sonra insanlar yenə xilas yoluna davam edirlər. İlk baxışdan hər şey yaxşı gedir. İnsanlar ilə imbiəların münaqişəsi “qan tökülməklə” həll olunmasına baxmayaraq, hər halda sülh yolu ilə bitir. Amma sonrakı hadisələr bir qədər başqa istiqamətdə inkişaf etməyə başlayır. Lakin dəhşət fantastikası bölümünün imkanlarından istifadə edən müəllifin (hətta aralarındakı barışığa baxmayaraq) Ələddin ilə usta Kələntərlinin başını imbiələrə nə üçün kəsdirədi oxuculardan ötrü müəmmalı qalır. Professora yuxuda deyildiyi kimi, işıqlı dünyaya ancaq üç nəfər — özü, Nüşabə və gənc yazıçı Saday gəlib çıxır. Bu bir növ işığın qaranlığa, xeyirin şərə, insan həyatının ölümə qalib gəlməsi demək idi.

Əsərlə tanış olan oxucu görür ki, müəllif bir çox bəşəri suallara cavab axtarmağa çalışır: insan və dünya, həyat və tarix, başlanğıc və son, məhəbbət və tale. Əlbəttə, bu suallar heç də oxucu üçün təzə deyildir. Lakin müəllifin bu suallara mifoloji baxımdan cavab axtarması onu göstərir ki, yazıçı ədəbiyyatda öz sözünü demək arzusundadır. İnsanın yaşı nə qədərdir? Bu bəşəri suala yazıçının cavabına baxaq: *“O uzaq, ötərgi fəhm professoru belə bir duyumu da diqtə edirdi ki, sən qırx üç yox, milyonlarca yaşın var... Və professorun içəri dünyasındakı dərinliyə axan nur-ışığı həmin milyonlarca yaşın izlərini, xatirələrini tutub gedirdi. O milyonlarca yaşın izləri, xatirələri sirli bir şəfaqla nurlanırdı, son dərəcə əlçatmaz, anlaşılmaz duyğular, fəhmlər, səslər, küylər yığnağı kimi canlanırdı. Professora elə gəlirdi ki, milyonlarca yaşın izlərini, xatirələrini tutub getdikcə, o, nəinki tək adamların, eləcə də heyvanların, quşların, ağacların, otların, daşların, kəsəklərin də səsinə, çıxırtısını eşidir...”* (Sadıq Elcanlı, “Əbədi sevginin xatirələri”, Bakı, “Gənclik” nəş., 1987, səh.73).

Yüz illər boyu Şərq ilə Qərb filosoflarını, yazarlarını düşündürən çoxsaylı mürəkkəb fəlsəfi problemləri yazıçı professor Qaşqayın düşüncələrində araşdırır və ortaya çıxan ən böyük suala cavab tapmaq istəyir.

Bədəndən ayrılan can yaşarmı tək?

Canlar hara gedir, söylə bir görək?

— soruşan böyük mütəfəkkir **Nizami Gəncəvi** kimi cavan yazıçını da *“olum və ölüm”* problemi çox maraqlandırır.

Geologiya-mineralogiya elmləri doktoru, dünyanın dialektik getişatına, fiziki-kimyəvi qanunauyğunluqlarına inanan professor **Həbib Qaşqay**ın düşündükləri isə bunlardır:

“Elm meyitin çürüməsini, torpağa çevrilməsini inkar etmir. Maddə itmir, yox olmur, çevrilmir, cildini dəyişmir. Bütün kainat, bütün canlı və cansız varlıq sayı bəlli elementlərin müxtəlif birləşməsindən ibarətdir. Adamlar həmin adamın çürüntüsü arasında əlaqə mütləq yox dərəcəsindədirmi? Bəli, ölüm can və cəsəd vəhdətinin pozulması, protoplazma ətalətidir, yaşarı ahəngdarlığın fiziki tənəzzülüdür. Lakin mütləq məhvədirmi? Yox, aşkar nisbilikdir. Qoca Eynşteynin nisbilik nəzəriyyəsi burda da özünü doğruldur. Can və cəsədin ahəngdar vəhdəti pozulur, nisbi sona çatır; cəsəd fiziki-kimyəvi

çevrilmələrə məruz qalır; dövr edir, təzədən çevrilir. Lakin itmir, mütləq sona çatmır, dövr edir, təzədən qayıdır...”

Adi bir insanın beyin və ürək, fəhm və instinkt işığında milyon illərin yaddaşına, xatirələrinə, genetik sirrlərinə qayıtmağının mümkünlüyünə inanmaq olarmı?! Huşa getmiş professor Qaşqayın başına nə gəlir? *“Quru kəllələr belədən-belə dığırlandı, təsbəh dənələri qışqırırdı. Hardasa nəhəng bir çarx fırlanırdı, bu qarışıq səsləri, çığırtıları dən kimi üyüdüdü. Təzə doğulanlar böyüyüdü, böyüyüb istəklərini ötənlər ölüdü, ölənlər çürüyüb torpaq olurdu, çürüyüb torpaq olanlar buğda cildində, mer-meyvə donunda təzədən qayıdırdı, kişilərdə gücə-qüvvəyə, hamilə qadınlarda arzuya-murada dönüdü. Bir də görürdün buğda cildində qayıdan bir şah oğlu şahzadə bir şərçənin yemi olurdu, o, quşcuğazın gücündə-qüvvəsində yaşayırdı, davam edirdi; gücü dünyaca olan nəhəng bir kərgədan qızıl yanaqlı alma donunda bir gözəl gəlinin qismətinə düşüdü, o gəlinin bətnindəki süd qoxulu səslər həmin kərgədan nəfəsindən diksinirdi; bir tənbal oğlu tənbal də tənbalı cildində bir ıgıdın qəlyanına dolurdu, tüstü olub onun ciyərlərinə yayılırdı, onu işdən-gücdən soyudurdu, bezdirirdi. Həbib Qaşqay bir selbək sərçə canına sığına-sığına kərgədan gücündən diksinə-diksinə, tənbal oğlu tənbalın tüstüsündən bezə-bezə gedirdi. Milyonlarca yaşın izləri, xatirələri tükənmək bilmirdi. Nəhəng çarx fırlanırdı, illərin, min illərin səslərini, çığırtılarını dən kimi üyüdüdü. Ana bətnində başlayan, qoca duyğularında can verən, torpağa dönən, cilddən-cildə düşən, sahilsiz illər boyunca itibbatmadan, sona çatmadan dövr edən, müqəddəs dualar qədər doğma və vahiməli olan səslər, çığırtılar Həbib Qaşqayın qulaqlarını batırırdı, ölü kimi sakitcə uzanıb bu qulaqbatırıcı, vahiməli qara-qışqırığa, milyonlarca illərin xatirələrinə dalmışdı. O uzaq-uzaq xatirələr həyat ağacının zirvəsində, son ucunda dayanmış Həbib Qaşqayı necə, nə yolla keçmişdi, milyon illərin qəfildən oyanmış yaddaşına, belə bir möcüzənin baş verdiyinə insanları necə, nə yolla inandırasan...”*

Əsərdən sitat gətirdiyimiz bu parçadakı fəlsəfi informasiyanın çoxluğu povestin oxunuşunu bir qədər ağırlaşdırsa da, müəllif onları elə verməyə çalışıb ki, oxucunu yormasın. Belə ki, bu fikir-düşüncələr professor Qaşqayın beynində ancaq çox gərgin psixoloji sarsıntılar keçirtirdi zaman yaranır. O, cavanlara görə yemək və içməkdən imtina edir. Professorun işıqlı siması oxucuların qəlbində əbədi olaraq həkk olunur. İndiki müasir şəraitdə, belə çətin zamanədə yaşadığımız bir vaxtda Həbib Qaşqay kimi ədəbi qəhrəmanlara cəmiyyətin necə də ehtiyacı var! Vətən torpaqlarının düşmən tapdağı altında olduğu bir vaxtda bu əsərin gənclərimizin torpağa məhəbbət, tarixə inam, millətə sevgi ruhunda tərbiyələndirilməsində çox böyük rolu ola bilər. Onu da vurğulamaq yerinə düşərdi ki, gənclərin mənəvi-intellektual cəhətdən inkişafında fantastik əsərlərin rolunun çox böyük olduğunu nəzərə alıb, orta və ali məktəb dərslərlərində belə əsərlərdən istifadə edilməsi müsbət nəticələr verərdi.

Çağdaş Azərbaycan bədii fantastik nəsrinə barədə qısaca da olsa, ümumi məlumatlar verəndən sonra belə bir məntiqli sual ortaya çıxa bilər: digər ədəbi növlərdə necə — deyə ki, dramaturgiyada — fantastikadan istifadə edilmişdirmi? Bizi maraqlandıran bu suala cavab tapmaq heç də asan deyil. Belə ki, Azərbaycan teatrlarında səhnəyə qoyulan dram əsərlərinin heç də hamısı çap edilməyib. Onların içində fantastik əsərləri seçmək imkanı bir qədər məhdudd olduğuna görə, çap olunan bir dram əsəri ilə kifayətlənməli olduq: söhbət tanınmış Azərbaycan yazıçısı Ənvər Məmmədخانlının 1970-ci ildə yazdığı *“Kəllə və qızıl gül”* pyesindən gedir. Müəllif bu əsərin janrını feerik komediya kimi müəyyənləşdirmişdir. Fikrimizcə, müəllif “feerik” (əfsanə məzmunlu teatr tamaşası, yaxud fantastik hissələri

simvollarla əvəzlənən pyes) anlayışını fantastika sözü ilə əvəz edə bilərdi. Əsəri təhlil edəndən sonra onun psixoloji-fantastik bölümün tələblərinə bütünlüklə cavab verdiyinin şahidi olduq. Onu qeyd etmək lazımdır ki, əsərin qəhrəmanının (baxmayaraq ki, o, robotdur) faciəli taleyini oxuyandan sonra müəllifin pyesin janrını komediya kimi müəyyənləşdirməsi bizim üçün bir qədər qaranlıq qaldı. Fikrimizcə, yazıçı senzuranı azdırmaq məqsədi ilə onu elə yazmışdı. Həm də unutmamaq olmasın ki, o dövrdə fantastik metodu ilə yazılmış əsərləri ciddi ədəbiyyat nümunəsi kimi qəbul etmək istəmirdilər. **Ə.Məmmədخان**lının bütün yaradıcılığına məxsus fəlsəfi ümumiləşdirmə və üslub ağırlığı bu pyesində də özünü göstərir. Özü də müəllifin toxunduğu insan psixologiyası, əbədlilik və azadlıq, dünya və həyat kimi problemlər əsərə psixoloji çarlardan başqa, həm də fəlsəfi mənalara verir. Demək olar ki, ilk və həm də uğurlu bir fantastik dram əsəri kimi *“Kəllə və qızılgül”* dramı bizim ciddi marağımıza səbəb oldu.

Üç hissəli bu pyes on yeddi “röya”dan ibarətdir. Çox maraqlıdır ki, müəllif ədəbiyyatşünaslığımızda qəbul edilmiş şəkil və ya səhnə deyil, “röya” anlayışını işlətməmişdi. Birinci hissənin ilk röyası Neyrokibernetika İnstitutunun laboratoriyasında elmi şüaranın icrası ilə başlayır. İnstitutun üç elmi əməkdaşının — Fərid, Cahid və Rizvanın yaratdıqları Ron adlı elektron robot səhnənin yuxarısındakı ekranda kötü üstə oturaraq əlində tutduğu insan kəlləsinin sümüyü üstündə qələmlə nə isə yazır. Layihəyə görə, Ron düşünən maşındır və o, canlı həyata qovuşmadan onun haqqında düşünməlidir. Lakin bu cansız robot elə ilk səhnədə üzünü insanlara tutub deyir:

“Düşünmək — yaratmaqdır. Yaratmaq üçünsə mən azad olmalıyam. Bu ekrandan qopub düşməliyəm. Zirzəmiyə enib beynim üzərində özüm işləməliyəm. Lakin mənə süni bir zəka kimi yaradan tanrılar, mənə süni bir azadlıq verməyə qorxurlar. Tanrılarda prinsip yoxdur. Tanrılar həmişə prinsipsiz olublar...” (Ənvər Məmmədخانlı, *“Seçilmiş əsərləri: II cildə”*, Bakı, “Yazıçı” nəş., 1985, səh. 137).

Beləliklə, elə ilk epizoddan görürük ki, əsərdə böyük, həm də bəşəri xarakter daşıyan münaqişə yaranır. İnsan və yaratdığı düşünən maşın arasında münaqişə mübarizəyə çevriləcəkmi? İnsan, yaxud robot, şüur və ya elmin yaratdığı düşünən maşın, Yaradan, ya da yaradılan yaşayacaq bu dünyada?! Bu sualları elə əvvəldən ortaya atan yazıçının bəşəri məsələlərə belə həssaslıqla yanaşmasını ancaq alqışlamaq olar. Ron insanın yaratdığı ilk elektron robotlar nəslinin nümayəndəsidir. Lakin o, hələ ilk nəsil maşınlardandır. Əlbəttə, həm o dövrün, həm də zamanımızın oxucusu müəllifi qınaya bilər ki, dünya fantastiklərinin yaratdıqları bioloji robotlar az qala insanı üstələdikləri halda, nə üçün əsərin qəhrəmanının beyni əlli ton ağırlığında? Hələ üstəlik də böyük bir binanın zirzəmisində yerləşir, özü də bir şəhərin işlətdiyi elektrik enerjisi qədər enerjini “udur”?! Ancaq unutmamaq lazım deyil ki, **Ə.Məmmədخان**lı elmi-fantastik əsər yazmağı qarşısına məqsəd qoymamışdı. Yazıçı insan psixologiyasının qatları, sirləri və qəribəlikləri ilə maraqlandığına görə, əsər daha çox psixoloji dram formasında qələmə alınmışdır.

Beləliklə, Ron adlı robotun beyni ondan ayrı, Neyrokibernetika İnstitutunun təcrübə laboratoriyasının yerləşdiyi binanın yekə zirzəmisində yerləşir. Yazıçı robot simasında insana, onun hiss və duyğularına, yaddaş və şüuruna, hətta sovet ideologiyasının az qala tabu qoyduğu bir məsələyə — şüuraltına (və ya *Ziqmund Freydin təklif etdiyi təhtəşüura*) münasibətini, özü də cəsarətli münasibətini bildirir. Yazıçı insan psixologiyasının müxtəlif tərəflərini və elementlərini maddiləşdirərək onun dərin qatlarına varmaq istəyir. Belə ki, robotun beyninə “nitq”, “düşünmək”, “məntiq”, “şöhrət”, “özünü tənqid” və başqa “bloklar”ı

açıb-bağlamaqla onun “tanrı”ları olan insanlar (həm də müəllif) insan psixologiyasını öyrənməyə, göstərməyə çalışırlar. Və haradasa buna nail ola bilirlər. Gəlin, bir-bir bunları nəzərdən keçirək.

“Nə qədər ki, o bir şey yaratmamışdır, nə isə ixtira etməmişdir, — mən onun düşündüyünə inanmayacağam...” — dramaturq sanki institut direktorunun bu sözləri ilə oxucunun özünü düşündürməyə vadar edir. Qeyd etmək lazımdır ki, əsər sovet ideologiyasının ictimai düşüncədə və mənəviyyatda hakim mövqe tutduğu bir dövrdə yazılsa da, oxucu müəllifin sovet yazıçılarına xas olmayan bir cəsarətlə şəxsiyyət azadlığını tərənnüm etdiyini görür, həmçinin yaşadığı zamanın qayda-qanunlarına qarşı barışmaz sənətkar mövqeyi ilə rastlaşır. Gənc alim **Cahidin** dediyi sözlərə diqqət yetirək:

“Nə üçün onun azadlığı bizi qorxudur? Biz ona düşüncə vermişik ki, düşünməsin? Quşa qanad vermişik ki, uçmasın? Proqrama görə o, şəxsiyyətə dönüb məhv olur...”

Əsəri oxuduqca ədəbi-fəlsəfi problemlər silsiləsinə rast gəlirik: azad düşüncə, yaradıcı şəxsiyyət və zaman, fərd və cəmiyyət, seçilmiş fərdlər, maşın və fərd, tarixə, xalq adət-ənənələrinə biganəlik, yaradan və yaradılan, nəsillər arasındakı münasibətlər, təbiət və dünya, məhəbbət və gözəllik, təklik və əbədiyyət və s.

Hər şeydən əvvəl bu əsərin yazıldığı dövrə nəzər salmaq vacibdir. Çünki bu dövrdə bəşəriyyəti maraqlandıran, hətta qorxuya salan məsələlərlə, problemlərlə tanış olmadan bu kimi müxtəlif əsərlərin əsas mənasını başa düşmək mümkün deyil. 1970-1980-ci illərdə dünya təkcə elmi-texniki inqilab deyil, həm də hərbi, siyasi, ekoloji və mənəvi böhranlar içində çabalayırdı. Bu problemlərin böyük əksəriyyəti indi də aktualdır. Baxmayaraq ki, onların bəziləri öz həllini tapıb, ancaq o zaman — XX əsrin ikinci yarısından sonra iki rəqib sistemə bölünən dünya bir neçə ümumi və xüsusi, həm də bəşəri problem qarşısında aciz qalmışdı. Elm və texnika — inkişaf məhvə doğru aparıb çıxarmır ki? Elmi-texniki inqilab ekologiyanın düşməni deyil ki? Atom təhlükəsi realdır mı? Sovet İttifaqı dünyanın inkişafına mane olmur ki? Üçüncü Dünya müharibəsi olacaqmı? *“Kəllə və qızılgül”* pyesi qələmə alınan vaxt bu və digər suallar hamını — tərəqqipərvər bəşəriyyətin əksər düşünən insanlarını narahat edirdi. O vaxt hətta belə bir lətifəyə oxşar məsələ dillərdə gəzirdi:

“Bir dahidən soruşurlar ki, üçüncü dünya müharibəsində hansı tərəf qalib gələcək? Cavab verir ki, qalibin kim olduğunu deyə bilməz, fəqət onu dəqiq bilir ki, dördüncü dünya müharibəsində əsas silah daş və ağac olacaq.”

Belə bir şəraitdə fantastik səhnə əsəri yazan **Ə.Məmmədخانlı** dünya ədəbiyyatının ən gözəl ənənələrindən istifadə edərək, onu bir ziyalı kimi narahat edən məsələlərə münasibətini bildirir. Müqayisə üçün onu da xatırlamaq yerinə düşər ki, o dövrdə bütün dünyada yaranan elmi-fantastik əsərlərdə əsas süjet xətləri bunlar idi:

- 1) *Gələcəkdə Yer planetinin taleyi;*
- 2) *Üçüncü Dünya müharibəsi və ya atom savaşı;*
- 3) *Başqa planetdən gəlmələrin “kosmik səlib yürüşünə” qarşı ümumplanetin müdafiəsi ideyası;*
- 4) *Elmi-texniki inqilabın, xüsusən də kompüter və robot texnikasının inkişafı nəticəsində yarana bilən təhlükə, yəni insan öz yaratdıqlarının əsirinə çevrilməyəcək ki?*

Əlbəttə, daha başqa süjet xətlərini də müəyyənləşdirmək olar. Lakin sadaladıqlarımız ötən yüzilliyin ortalarında dünya ədəbiyyatında daha çox işlənən, çox yayılmış süjet xətləri idi. Bu mənada *“Kəllə və qızılgül”* dramı dördüncü süjet xəttinə malik psixoloji-fantastik əsərdir. Əsərə nəzər salaq. Robot Ronun tələbi ilə beyninin açarını onun özünə verirlər. Lakin layihənin elmi rəhbəri olan professor elə o an əmr edir ki, onun azadlığını dərhal nəzarət altına alsınlar:

“Yoxsa onun azadlığı bizə baha oturur, yaxud bu azadlıq onu tez qudurdur”.

Yazıçı sanki bununla ötən əsrin əllinci illərində — keçmiş sovet diktatoru İ.Stalin vəfat edəndən sonra, keçmiş SSRİ-də baş verən demokratik dəyişikliklərə, o dəyişikliklərin meydana gətirdiyi məşhur dissident hərəkətinə işarə edirdi. Dramaturq düşüncələrini hətta robot Ronun dilindən deyir: *“Müəllim, mənim azadlığımıza qeyri-azadlıq lazımdır?”* Məlum məsələdir ki, adi bir robotun dili ilə sənətkar bu sualı zamanəsinə verirdi, o dövrün siyasi sistemindən bunu soruşurdu. Robot ona qızılgül hədiyyə gətirən, laboratoriyada adi süpürgəçi işləyən Lumu xala ilə söhbətlərində belə, çox ciddi, həm də fəlsəfi məsələlərə toxunur:

“Ron. Gözəllik nə qədər həyəcanlı imiş...”

Nəzəri olaraq mən bilirdim ki, güllər, çiçəklər hansı milyard atomların kiçik tufanıdır, amma təsəvvür eləməzdim ki, gözəllik ilə üz-üzə gələndə...”

Və ya:

“...Deyirəm, bəlkə mən o üç nəfər gənc tanrının, tanrılıq təcrübələri az tanrıların dahiyənə səhviyəm?”

Bu artıq klassik fəlsəfə deyil, fantastikanın yaratdığı texniki fəlsəfəsidir. Fikir verəndə görürük ki, yazıçı belə texniki fəlsəfədən həyat fəlsəfəsinə çox asanlıqla keçə bilir:

“Rom. Lumu xala, mənim heç kəsə və ya heç nəyə yoxdur, yalnız düşünməkdən başqa... Nəsillər gələcək bu dünyaya, nəsillər gedəcək bu dünyadan, mənim isə işim-gücüm yalnız düşünmək olacaq...”

Lumu. Yox bala, heç kəs bu dünyada qurd ilə qiyamətə qalmayacaq. Bir də axı nəyə lazımdır, kimə lazımdır həmişə bu dünyada qalmaq? Yay deyirsənmi, yay elə haman yaydır, qış deyirsən, qış elə haman qışdır, bozbaş deyirsən, vallah bozbaş elə haman bozbaşdır...”

Robotun beyninə *“özünütənqid”* bloku bağlayandan sonra *“tarixdə ilk dəfə ağıllı bir varlıq öz ağılını bəyənmir”*. Bunu eşidən insanlar arasında belə bir dialoq gedir:

“Direktor. ...Bəyənmir, indidən özünü dahi hesab etsəydi, sizi axmaq vəziyyətdə qoyardı.

Rizvan. İlahi, nə qədər çətin imiş tanrı olmaq!

Direktor. Mümkün deyil tanrı olmaq! Əgər mümkün olsaydı, göylərin bütün tanrıları bir-birinin dalınca istefaya çıxmazdılar.

Ron. Elədir, müəllim, öz yaratdıqlarından geri qalan tanrılar həmişə tərəqqiyə əngəl olublar”.

Əgər tanrı tərəfindən yaradılmış insan nə isə yaradırsa, deməli, özü də allahlıq mərtəbəsinə yüksəlir. İslam və Şərq, xristian və Qərb fəlsəfəsini çox gözəl bilən, sufiliyə və hürifiizmə, dialektik materializm və ateizmə yaxından bələd olan **Ə.Məmmədخانli** bu səhnə əsərində fəlsəfənin bütün sahələrindən bəhrələnmişdir. Yazıcının klassik fəlsəfədən texniki fəlsəfəyə, həyat fəlsəfəsindən siyasi fəlsəfəyə necə keçdiyini biz aşağıdakı parçadan da aydın görürük:

“Rizvan. Təbiət ulduzdan əvvəlki maddəni milyard il çalxalayandan sonra bizim beynimizi yaratdı. Amma ulduzdan əvvəlki maddəni nənəm nehrəsinə töküb bir milyon il çalxalasaydı, bu gün mənim əlimdə bundan daha kamil bir beynim olardı...”

Siyasi fəlsəfəyə və ya yazıcının yaşadığı mühitə etirazına aid isə bu parça yaxşı misaldır:

“Rizvan. Nə danışırısan, Ron? Hər tərəfdə maqnitafon var, nə danışırıqsa yazılır. Xahiş edirəm, mümkün qədər idealizmdən uzaq ol!”

Ron. Hərdən mən bir az düşünmək istəyəndə, sən dərhal qorxuya düşürsən.

Rizvan. Ah, Ron, elə düşün ki, xatasız olsun! Yoxsa professor bizi ittiham edər ki, sənənin simanda idealist bir maşın yaratmışıq...”

Yuxarıda qeyd etdiyimiz yarıdan ilə yaradılan arasındakı bəşəri problemi isə yazıçı belə göstərir:

“Ron. ...Məni quraşdırarkən, şəxsən sən nəyə doğru can atırdın?”

Cahid. Həyatın adiliyindən qaçırdım, Ron, məni ağzına alıb aparan ötürilikdən xilas olmaq üçün mən sənəin ətəyindən yapışdım. Ürəkdə həmişə sonsuz idrak yanğısı var. Anlamadığın böyük qaranlıqı işıqlandırmaq arzusu... Biz çox az bilirik, Ron, amma biz çox bilməliyik... Və kainat özü bizim üçün xam materialdır, yeni bir kainat qurmaq üçün... Beş milyard il sonra bizim günəş sistemi məhv olsa belə, yenə insan düşüncəsi qalacaq və bəlkə o insan düşüncəsi yeni günəş sistemi tikintisinə başlayacaq...”

Burada dramaturq artıq rəsmi hakim sovet materialist düşüncəsindən uzaqlaşaraq idealist fəlsəfəsinə yaxınlaşır. Bəs həyatın mənasını müəllif nədə görür?

“Ron. Deyirdi həyat nədir anlamadım, amma qeyri-mümkünə inanıb yaşamaq lazımdır. Deyirdi sən getməyi bacarsaydın, Ron, mən inanardım ki, sən gəlmişdin, yaxud yox olsaydın, inanardım ki, sən vardın...”

Pyesin ən maraqlı cəhətlərindən biri də odur ki, fantastik əsər yazmasına baxmayaraq, **Ə.Məmmədخانli** elm və texnikanın inkişafının insanların öz tarixi keçmişini unutmasına aparıb çıxarmasını tənqid edir. **“Cəhrə”** sözünü eşidən robot onun mənasını soruşanda, böyük texniki nailiyyət sahibi olan alimlər buna cavab verə bilmirlər. Deyirlər ki, gərək özləri muzeyə gedib cəhrənin nə olduğunu öyrənsinlər. Müəllif, həmçinin, insan xasiyyətindəki şöhrətpərəstlik, eqoizm və başqa bu kimi mənfi cəhətləri də tənqid edir. Robotun beyninə “eqoizm blokunu” calayan kimi o, “mən-mən” deyər yalnız özündən danışmağa başlayır. Yaxud “şöhrət bloku” işə düşən kimi Ron xüsusi “kabinet” xəstəliyinə düşür. Ancaq süpürgəçi nəvəsinin göndərdiyi qızılgülü cansız maşına bağışlayanda o, heç nə anlamır. Sanki yazıçı bununla demək istəyir ki, məhz gözəllik hissinə malik olan insan qəlbi canlı adamı cansız və ruhsuz maşından, robotdan fərqləndirir.

Əsrlərin görüşdüyü bir zamanda həyatın axarı hansı səmtə doğru olacaq? Müəllif bu bəşəri suala cavab axtarır:

“Əfruz. *Bura gəl Cahid, ora, çölə bax, Cahid, yağış altında tək-tənha bir at gəlib rels yanında durub başını aşağı salıb. Niyə çıxıb bir yana getmir?*

Cahid. *Burda, bu rels yanında yolu qurtarıb Ruz, yeddi min il çapandan sonra indi bilmir hara getsin.*

Əfruz. *Bəşəriyyət...*

Cahid. *Uşaq kimi zalımdır, Ruz!*”

İnsan və təbiət, insan və dünya probleminə isə dramaturqun münasibəti birmənalı deyil:

“Rizvan. *Mübarəkdir, Lumu xala, tamaşa eləyirəm, bu, o qocaman süpürgədir ki, min illərdən bəri bəşəriyyəti zir-zibil içində boğulmaqdan xilas eləyib, çünki bütün saysız-hesabsız canlılar içində bu dünyanı zibilləyən yeganə bir məxluq varsa, o da hamamda çox çimməyi sevən insandır...*”

Konstruktorların birinin beyninin fotosəklini çəkib öz beynini ona oxşatmaq istəyəndə robot görür ki, beyni buna dözmür. Ron məcburiyyət qarşısında qalıb tez onu demontaj etməli olur. Robot ilə alim arasındakı dialoq isə XX əsr ilə insan arasındakı sorğu-suala bənzəyir:

“Ron. *Canlı beynin davam gətirmədiyinə mənim elektron beynim davam gətirmədi. Və üstəlik demə, siz hələ məni yaradıb qurtarmamış mənimlə mübarizəyə başlamısınız. Şüurardınız mənə get deyirmiş, dağıl deyirmiş, sökül deyirmiş, yox ol deyirmiş!*

Rizvan. *Şüurardım min dəfə lənətə gəlsin, yəni mən bu qədər prinsipsizəm?*

Ron. *Ah, tanrılar həmişə prinsipsiz olublar. Məni yaradanda siz bilirdiniz ki, əgər düşüncə düşüncədirsə, heç vaxt xamuta gəlməyəcək və düşünən bir dəmir belə əmrə boyun əyə bilməz.*

Rizvan. *Ron, bizi sənin elektron beynini canlı beynimizə dost və eyni zamanda nəcib bir rəqib kimi quraşdırmışdıq.*

Ron. *Elə ona görə mənim elektron beynim düşünməyə başladı ki, mən kiməm, yaxud nəyəm? Əgər mən yalnız özüm üçünəmsə, onda özüm üçün nə idim?*”

Pyesin sonunda haqqında söhbət gedən Ron — əsərin “baş qəhrəman”ı olan robot özünə “texniki qəsd” etsə də, oxucuda bu intihar bədbinlik doğurmur:

“Ron. *Bilirəm siz yorulmayacaqsınız. Bir halda ki, siz havanı yormusunuz, torpağı yormusunuz, suyu yormusunuz və siz axırda ulduzları da yoracaqsınız! Və beyniniz heç vaxt başa düşməyəcək ki, hər şeyi başa düşmək mümkün deyil.*

Rizvan. *Maşın üçün mümkün deyil, Ron. Düzdür, bizim idrakımız mühasirədədir. İfrat böyük ilə ifrat kiçik arasında. Ulduzun sonsuzluğu arasında. Amma biz bu mühasirəni qıracağıq. Biz idrakımızı bu mühasirədən çıxaracağıq. Nə dedin, fikrin, düşüncənin düşməni çox böyükdür? Elədir, düşünməyən, böyük sonsuz kainat düşünən bu kiçik planetə kəc baxır.*

Ron. *Və yaşadığının eynidir sizin beyniniz. Dağları, dənizləri, uçurumları, qaranlıq meşələri, yeraltı zəngin filiz yataqları və bütün sairə ilə...*

Robot məhv olan zaman əlindəki kəllə ilə qızılgülü nə edəcəyini soruşanda o, kəlləni qaytarır, gülü isə əlində saxlayır: *“...Qoyacam yoxluğumun qəbri üstünə, əbədiyyətə nəğmə oxusun!”* — və son sözü bu olur: — *“Gördüyünüz rəya sizə deyəcək ki, gözəllikdən qopan çılpaq düşüncənin başına çox bəla gələcək”.*

“Rizvan. *...Biz onunçün “gözəlliyi qavrayış” blokunu quraşdırıb qurtara bilməmişdik, amma elə bil bütün o saysız-hesabsız kamil blokların hamısından o yarımçıq blok daha yaxşı işləyib və elektron beyin gözəllik nədir sualına cavab tapıb.*

Əfruz. *Yox Rizvançik, gözəllik nədir sualına gözəllik özü belə, cavab verə bilmir. Sırr bizə cavab vermir, amma bizi xoşbəxt eləyir. Bu, özü bir sirdir. Və bütün dünyanın anlaşılmaq sirləri içində bizi xoşbəxt eləyən yeganə bir sirr varsa, o da yalnız gözəllikdir ki, insan ürəyini heç vaxt ondan qopartmaq olmaz!”*

Doğrudan da, insan nə yaradırsa, ilk növbədə gözəllik haqqında düşünür. **Ə.Məmmədخانlını** da məhz insan taleyi düşündürdüyünə görə belə bir gözəl əsər yazmışdır.

Beləliklə, sadaladığımız ədəbi nümunələrdən də göründüyü kimi, bədii fantastika geniş araşdırma və filologiya mübahisələr tələb edən ədəbiyyatın böyük qoludur. Fantastikanın böyük bir aləm olması barədə bir sıra tanınmış insanlar çox maraqlı fikirlər söyləmişlər:

“Əsl həqiqətdə, gələcəkdən, uzaq planetdən danışanda mən müasir problemlərdən və zamanın adamlarından danışiram, baxmayaraq ki, bütün onlara qalaktik libas geydirməli oluram...” (Stanislaw Lem).

“Hər hansı elmi-fantastik əsər öz yarandığı dövrün elmi bilikləri, tarixi şəraiti ilə həmişə yaxından bağlı olur. Hər yazıçı bu janra müraciət etmir, elmi-fantastik janrda əsər yazan müəllifdən zamanın elmi biliklərinə yiyələnmək, elmi kəşflərin və tapıntıların, texniki yüksəlişin ümumi istiqamətlərini düzgün başa düşmək tələb olunur...”

Harada elmi, texniki kəşflər, faktlar ictimai rəng alır, cəmiyyət həyatında sosial mənə və məzmun kəsb edirsə, elmi-fantastik janrın mövzuları da oradan doğur, o nöqtədən başlayıb ictimai inkişaf prosesində yer tutan sosial zövqlə və xəyalla, arzu və istəklərlə təmasa girən fantaziyaya geniş meydan yaranır...” (Əkbər Ağayev).

İlk baxışdan müasir Azərbaycan ədəbiyyatında fantastikanın yeri çox da əhəmiyyətli görsənmir. Lakin milli söz sənətimizdə bu ədəbi düşüncə formasının xüsusi yeri vardır. İnsanlarda, xüsusən də gənclərdə elmə, biliyə, sənətə, həmçinin texnikaya həvəs, maraq və məhəbbət yaradan fantastik əsərlərin rolu danılmazdır. XX əsrin əksər böyük ixtiraları və texniki nailiyyətləri barədə məlumatlara ilk öncə fantastik yazarların əsərlərində rast gəlinməsi faktı da dediklərimizə əyani sübutdur. Ədəbi dilin vasitəsi ilə elmi anlayışların, xüsusilə də sahə terminlərinin inkişafında fantastik ədəbiyyatın, ilk növbədə isə tərcümə ədəbiyyatının xidmətləri əvəzsizdir. Dünya dillərinin bir-birinə yaxınlaşmasında, ümumişlək beynəlxalq terminlərin yaranmasında fantastik əsərlərin rolu artıq ədəbiyyatşünaslar tərəfindən qəbul edilmişdir.

Çağdaş Azərbaycan dilinin ədəbi və bədii qatında çoxlu yeni ifadələr, anlayışlar, terminlər var ki, onlar ilk əvvəl fantastik əsərlərdə işlənmişdir (kompüter, lazer, robot və s.). Bu filoloji prosesin özünün də araşdırmaya ehtiyacı var.

Fantastik əsərlərin ana dilimizə çevrilməsi bədii tərcümə sənətinin püxtələşməsinə də təkan verib. Vaxtilə fantastik əsərləri dilimizə fantast yazırlar deyil, sırası tərcüməçilər çevirdiyinə görə bir sıra tərcümələrin keyfiyyəti istənilən səviyyədə olmurdu. Lakin yaxşı-pis, bu tərcümələr ortada olan boşluğu aradan qaldırırdı.

Bir fakta da toxunmaq yerinə düşər. Bədilik və sənətkarlıq cəhətdən xarici yazıçıların qələmə aldıkları fantastik nümunələr daha yüksək səviyyədə olduğundan milli Azərbaycan fantastlarına nisbətən əcnəbilər daha çox oxunurdu. Məhz bunun nəticəsidir ki, hələ keçmiş SSRİ zamanı Bakının *“Gənclik”* nəşriyyatında çap edilən *“Macəra və fantastika kitabxanası”* (25 cildə) və elə o nəşriyyatın nəşrə hazırladığı *“Dünya uşaq ədəbiyyatı kitabxanası”* (50 cildə) seriyasına daxil olan fantastik əsərlərin demək olar ki, çox hissəsini xarici yazıçıların əsərləri təşkil edirdi. Ancaq *“Maarif”* nəşriyyatının nəşrə hazırladığı *“Məktəb kitabxanası”* seriyasına daxil edilən fantastik nümunələrin çox hissəsini rus və azərbaycanlı fantastların əsərlərindən ibarət kitablar təşkil edir. Fikrimizcə, azərbaycanlı fantastların əsərlərindən ibarət kitab seriyasının təşkil edilməsinin vaxtı çoxdan keçib. Qəribədir, bütün dünyada fantastik ədəbiyyata oxucu marağının artdığı və bu cür kitabların tezliklə satıldığı bir vaxtda bizdə fantastik ədəbiyyata meyl yenə də zəifdir.

Son illər isə bəzi jurnal və həftəlik qəzetlərdə, məsələn, *“Ayna-Zerkalo”* qəzetində çap edilən fantastik hekayələr fantastikaya olan oxucu tələbatını ödəməsə də, hər halda yaxşı hal kimi qəbul edilməlidir. Düzdür, qəzet tərcümələrinin keyfiyyəti mütəxəssisləri qane etməsə də, hər halda gələcəkdə bu sahənin inkişafına təkan verəcək amil kimi bu tərcümələrin əhəmiyyəti çox mühümdür...

Ədəbiyyatla yaxından tanışlıq orta məktəb partasının arxasında keçən illərdə başlayır. Odur ki, fantastik əsərlərin orta məktəb dərslərinə salınması müsbət nəticə verə bilər. Quru elmi dilə nisbətən bədii dillə qələmə alınmış fantastik əsərlər vasitəsilə elmin bir çox sahələri ilə tanışlıq məktəblilərin intellektual inkişafına böyük kömək edə bilər. Məsələn, riyaziyyatın, fizikanın, kimyanın, astronomiyanın, tarixin və başqa fənlərin öyrədilməsində, mənimsədilməsində kiçikhəcmli fantastik hekayələrin böyük rolu ola bilər.

Bütün bu yazdıqlarımızı **Azərbaycan** dövlət xadimi və mütəfəkkiri **M.Ə.Rəsulzadənin** sözləri ilə bitirmək istəyirik: *XX əsr qılncı, at oynatmaq əsri deyil, elm-bilik dövrüdür*. Bu mənada qeyd etmək yerinə düşər ki, fantastika XX əsrin *“yeni maarifçilik”* missiyasını öz üzərinə götürmüşdür.

Məhz buna görə də elmin, biliyin, inkişafın və texnikanın son uğurlu nailiyyətlərini, həmçinin fantastik proqnoz, ideya və fikirləri ədəbiyyata gətirən, insan aqlının ən dərinliklərində olan informasiyanı belə üzə çıxarmağı bacaran, oxucuları heyrləndirən fantastik ədəbiyyata xüsusi hörmət, məhəbbət və qayğı olmalıdır.

“Azərbaycan” dərgisi, 2004

Tənqidçi-alim ömrünün yetmiş çaları

XX əsr Azərbaycan milli söz sənətinə, ədəbiyyatşünaslıq elmi və ədəbi tənqid tarixinə nəzər salanda maraqlı imzalara, adlı-sanlı qələm sahiblərinə, görkəmli alimlərin adlarına rast gəlirik. Böyük mənada götürəndə, ötən yüzilliyin mürəkkəb və ziddiyyətli ədəbi-mədəni proseslərinin ilk öncə milli söz sənətimizə, həmçinin Azərbaycan ədəbiyyatı nümunələrini yaradanlara təsir etdiyini (bəlkə də əksinə) görsək də, şair, nasir və tərcüməçilərə nisbətən tənqidçilərin, habelə ədəbiyyatşünasların tarixi xidmətlərinin az qiymətləndirildiyinin şahidi oluruq. Çox zaman isə onların böyük zəhmətləri, ədəbiyyatımızın tədqiqi sahəsindəki misilsiz xidmətləri unudulur. **F.Köçərli, Ə.Abid, H.Zeynalli, Ə.Nazim, M.Arif, M.Rəfili, H.Arashlı, M.Cəfər, Ə.Ağayev, Ə.Mirəhmədov, K.Talıbzadə** və başqa tənqidçi-ədəbiyyatşünaslardan sonra ötən əsrin 50-60-cı illərində orta nəsil filoloq-mütəxəssislərdən ibarət böyük bir dəstə ədəbi tənqid sahəsinə nüfuz etməyə başladı. Onların sırasında biz B.Nəbiyev, Q.Xəlilov, M.Əlioğlu, S.Əsədullayev, Y.Qarayev, A.Hüseynov, A.Səfiyev, K.Məmmədov, T. Hacıyev və başqa tanınmış tənqidçi-ədəbiyyatşünasları, filoloq-alimləri görürük. Bu nüfuzlu qələm adamlarından biri də milli ədəbiyyatşünaslıq məktəbinin layiqli davamçısı, hələ aspirant ikən filoloqların marağına səbəb olmuş məqalələri ilə dövrü mətbuatda çıxış edən və bununla da özünü bir tənqidçi kimi təsdiqləyən **Şamil Salmanov** Azərbaycan söz sənətinin müxtəlif problemlərinin tədqiqi ilə ciddi məşğul olmağa başlayır.

Məlumdur ki, ötən əsrdə Azərbaycan keçmiş Sovetlər Birliyi tərkibinə qatılmış və XX əsrin zaman etibarilə böyük bir hissəsini məhz SSRİ adlı nəhəng bir imperiyanın daxilində yaşamağa məcbur olmuşdur. Dünyada və yaxın qonşu respublikalarda baş verən bütün lokal və global hadisələr — ictimai-siyasi, iqtisadi-sosial, elmi-mədəni, kulturoloji-ədəbi proseslər birbaşa, yaxud dolayısı ölkəmizə də öz təsirini göstərmişdir. Ötən yüzilliyin 30-cu illərinin siyasi repressiyaları — bütün sahələrdə olduğu kimi, ədəbiyyatşünaslıq elmində çalışan milli kadrlarımızın da böyük bir nəslinin aradan götürülməsinə səbəb oldu. Sonra İkinci Dünya müharibəsi baş verdi. Bu böyük olaylar istər-istəməz filologiya elmimizdə özünün dərin və mənfi izini buraxdı. Belə bir şəraitdə orta nəsil tənqidçi-ədəbiyyatşünasların yetişib meydana çıxması əsrin ikinci yarısına təsadüf etdi və bu nəsil yeni ədəbi-nəzəri istiqamətin təşəkkülü kimi mürəkkəb bir vəzifəni həyata keçirməli oldu.

Bir cəhəti də qeyd etməmək mümkün deyil: İkinci Dünya müharibəsi bitəndən, xüsusən də keçmiş SSRİ-nin despot rəhbəri İ.V.Stalin dünyasını dəyişəndən sonra, başqa milli respublikalarda olduğu kimi, Azərbaycanda da imperiya ədəbi-metodoloji təfəkkürünə qarşı çox maraqlı, gərgin daxili — mənəvi bir mübarizə başlandı. O hərəkəti humanitar müqavimət, yaxud kulturoloji mübarizə də adlandırmaq olar. Yaşlı nəsil yəqin xatırlayır: elm və ədəbiyyatın bütün sahələrində milli oyanış baş verirdi. Klassik ədəbi əsərlər, folklor və şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri yenidən nəşr olumağa başladı; **“Kitabi-Dədə Qorqud”**, **“Koroğlu”** kimi xalq epos və dastanları tədqiqata cəlb edildi; ana dilində dərsliklər hazırlandı; yeni bədii əsərlər yarandı; tarixi mənbələr araşdırıldı, Azərbaycan dilinin müxtəlif problemləri işləndi, ana dilimizin dövlət dili hüququ şüurları məşğul etməyə başladı. Hətta 50-ci illərin axırlarına yaxın buna ciddi təşəbbüs də göstərildi. Bütün bunların ədəbiyyata yeniləşdirici təsiri oldu, ədəbi-bədii düşüncəni tədricən müxtəlif buxovlardan xilas etdi.

Ədəbiyyatda — poeziyada xalq şairi **R.Rzanın** başçılığı ilə bu kulturoloji mübarizənin yeni mərhələsi başlandı və **Ə.Kərim, F.Qoca, Ə.Salahzadə, İ.İsmayilzadə** kimi yeni nəsil şairlər

tərəfindən bu işlər davam etdirildi. Bədii nəsrə İ.Şıxlının, İ.Əfəndiyevin, B.Bayramovun cəhd göstərdiyi müqaviməti *İ.Hüseynov (Muğanna), Ç.Hüseynov, Anar, Ə.Əylisli, Elçin* daha da qüvvətləndirdilər. Və belə bir şəraitdə ədəbiyyatşünaslıq məkanımıza bayaq bəzi nümayəndələrinin adını qeyd etdiyimiz orta nəsil filoloq-mütəxəssislər daxil oldu ki, onlardan biri də bu gün qələmini yerə qoymayan, filologiya elmləri doktoru, professor, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun ədəbiyyat nəzəriyyəsi şöbəsinin müdiri, Ali Attestasiya Komissiyasının filologiya üzrə ekspert şurasının üzvü kimi tanınan **Şamil Salmanov**dur.

Professor **Şamil Salmanov**un ömür yoluna — 70 illik həyatının tənqiddə və milli söz sənətinə həsr olunmuş 45 illik zaman kəsiyinə nəzər salanda çox maraqlı, zəngin, mürəkkəb elmi-ədəbi, tənqidi-pedaqoji bir yaradıcı taleyi ilə rastlaşırıq.

1960-cı ildə Azərbaycan Elmlər Akademiyası Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda əvvəlcə aspirant, sonra isə elmi əməkdaş kimi ədəbi tənqid yaradıcılığına və tədqiqatçı fəaliyyətinə başlayan Ş.Salmanov yuxarıda qeyd etdiyimiz humanitar müqavimət — kulturoloji mübarizənin mərkəzinə düşmüş oldu. Burada ilk dəfə sovet dövrü ədəbi prosesinə, onun bir çox meyllərinə, axtarışlarına, mübahisəli problemlərinə yeni, daha obyektiv, tarixən gerçək münasibət özünü göstərirdi. Ədəbiyyat İnstitutunda indinin özündə də elmi-tarixi əhəmiyyətini itirməmiş ikicildlik fundamental “Azərbaycan sovet ədəbiyyatı tarixi” kitabının nəşrinə hazırlıq gedirdi. Bütün rəsmi-ideoloji basqılara rəğmən, milli söz sənəti tarixinin çərçivələrini müəyyənləşdirən, ədəbiyyatşünaslığın — ədəbiyyat nəzəriyyəsinin və ədəbi tənqidin metodoloji istiqamətinin dəqiqləşdirilməsi, onun elmi-nəzəri səviyyəsinin qiymətləndirilməsi baxımından bu kitabın əhəmiyyəti çox böyük idi. Məhz buna görə də milli intellektuallarımızın ən dəyərli nümayəndələri ilə yanaşı, istedadlı filoloq-ədəbiyyatşünas kimi Şamil Salmanov da bu böyük elmi-filoloji işə cəlb olundu. Ona bu kitabın ötən 20 əsrin 30 və 60-cı illər poeziyası hissəsini yazmaq etibar edildi.

Bu onilliklər həqiqətən də sovet ədəbi dövrünün çox maraqlı, bununla yanaşı, həm də mürəkkəb mərhələləri idi. Əvvəlki vaxtlarda, məsələn, 40-50-ci illərdə, amiranə — partiya təzyiqi dövrlərində bu mərhələlərin poeziyasını əslinə uyğun şəkildə qiymətləndirmək, yenilik axtarışlarına yeni münasibət ifadə etmək çətin idi, bəlkə heç mümkün deyildi. Lakin XX əsrin 60-cı illərində buna imkan yarandı və buna görə Şamil Salmanovun poeziyaya həsr olunmuş oçerklərində 20-30-cu illərin poeziyasına, bu poeziyanın yenilik meyllərinə və axtarışlarına tamamilə yeni bir baxış, yeni təfəkkür əlamətləri sezilirdi: bu meyl isə çox qüvvətli idi. O, 20-ci illərin sərbəst şerinin həddlərini təyin etməyə çalışır, şair M.Rəfilinin poeziyasına birtərəfli baxışı dağdır və ona yeni bir münasibəti təsdiq edirdi. Yaxud 30-cu illərdə Səməd Vurğun, Süleyman Rüstəm poeziyası ilə yanaşı, Rəsul Rza şerinin yeni poetik prosesin təşəkkülündə müstəqil iştirakını təyin etməyə çalışırdı. Məsələn, bu ikicildlikdə 60-cı illər poeziyası yeni mərhələ kimi təqdim olunurdu və burada Rəsul Rzanın kəskin partiya tənqidinə məruz qalan “*Rənglər*” silsiləsi şairin yeni yaradıcılıq uğurları sırasında təqdim olunurdu. Bütün bu kimi məziyyətlər Ş.Salmanova böyük etimadlar doğururdu: eyni zamanda onun yolunu həm də çətinləşdirirdi. Elə “*Azərbaycan sovet ədəbiyyatı tarixi*” ikicildliyinə həsr olunan rəylərdə ən çox Ş.Salmanovun oçerkləri mübahisələr doğurur, vulqar-sosioloji tənqiddə məruz qalırdı. Gənc tənqidçi müqavimətlərə rast gəlirdi. İstedadlı filoloq ona bəslənən etimadları, məsələn M.Arif kimi müdrik bir ədəbiyyatşünasın ümidlərini, etimadlarını doğrultdu, amma...

Bu vacib missiya onun özünün fərdi elmi yaradıcılığının inkişaf etdirilməsinə mane oldu. Düz 10 il üstündə ciddi işlədiyi çox maraqlı bir mövzunu — o dövr üçün görünməmiş filoloji qəhrəmanlıq tələb edən bir problemi — **“Azərbaycan sovet şerinin ənənə və novatorluq problemi”** adlı namizədlik işini yalnız 1970-ci ildə bitirə və müdafiə edə bildi. Yeri gəlmişkən, alim eyniadlı monoqrafiyanın çapını da düz 10 il gözləməli oldu. Sosialist realizmi metodunun qəbul etmək istəmədiyi ənənə, novatorluq, yenilikçilik məsələsi — həm də milli poeziyada — Ş.Salmanovu əbəz yerə düşündürməmişdi: vaxtilə onun özü də modern şer yazan bir qələm sahibi kimi ad çıxarmışdı...

Rus və dünya filoloji yeniliklərindən bəhrələnən ədəbiyyatşünas-tənqidçi bu elmi araşdırmasında milli filoloji elmimizin əsas istiqamətlərini rəhbər tutaraq, nəzəri kateqoriyalar — bədii üslub, ənənə və novatorluq, metod və janr, tənqid və ədəbi proses əlaqələri barədə yeni mülahizələr irəli sürür, **Mikayıl Rəfili, Cəfər Cabbarlı, Mikayıl Müşfiq, Rəsul Rza** və b. yenilikçi şairlərin yaradıcılığına fərqli bir baxış nümayiş etdirirdi. Elmi əsərin ən yaddaqalan cəhətlərindən biri də o idi ki, tədqiqatçı araşdırdığı mətnləri rus və dünya ədəbiyyatından götürdüyü nümunələrlə müqayisə etməkdən çox, zəngin Azərbaycan poeziyasına üstünlük verirdi. XX əsrin birinci yarısında milli poeziyamızda gedən maraqlı prosesləri izləmək, onlara lazımi qiymət vermək nə qədər çətin olsa da, Ş.Salmanov qarşısına qoyduğu məqsədə nail ola bildi. Məhz buna görədir ki, **“Azərbaycan sovet şerinin ənənə və novatorluq problemi”** monoqrafiyası elmi-filoloji aktuallığını indi də itirməmişdir.

Çağdaş ədəbiyyatşünaslıq və milli filologiya məktəbimizin nəzəri-estetik fikrinin inkişafına Şamil Salmanovun sistemli elmi-ədəbi yaradıcılığı xüsusi töhfələr vermişdir. Uzun müddət ədəbi-tənqidi məqalələrlə dövrü mətbuatda və filoloji toplularda çıxış edən Ş.Salmanovun alim-tənqidçi mövqeyi ədəbi-elmi ictimaiyyətimizin qəbul etdiyi peşəkar münasibət hesab olunur.

1970-80-ci illərdə AEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun nəşrə hazırladığı **“Ədəbi proses”** məcmuələrinin poeziya və tənqid icmallarını məhz Ş.Salmanov yazmışdır. Həmin icmallar ədəbi tənqidin bu janrının milli ədəbi-nəzəri fikrimizdə yeni nümunəsi hesab edilə bilər və edilməlidir. Bunlarda klassik tənqidin meyarları və ənənələrinə ciddi şəkildə əməl olunmuşdur. Ş.Salmanov bu tənqid məcmuələrinin hazırlanmasında yaxından iştirak etmişdir. Çoxəsrlik milli poeziyamızın, eyni zamanda ədəbiyyatımızın başqa növlərinin istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsində, çağdaş şerimizin inkişafına təkan verilməsində bu məcmuələrin təsiri çox böyük idi...

Professor Şamil Salmanovun qələmindən çıxan **“Müasirlik mövqeyində”** (1982), **“Poeziyanın kamilliyi”** (1985, professor Yaşar Qarayevlə birlikdə), **“Poeziya və tənqid”** (1987), **“Akademik Kamal Talıbzadə”** (1998), **“Tənqidçi və ədəbi proses (akademik B.Nəbiyevin ədəbi-elmi fəaliyyəti və tənqidi görüşləri)”** (2002) kimi kitab və monoqrafiyalar, çoxsaylı elmi məqalələr, tənqidi yazılar, resenziyalar bu gözəl insan və alimin 70 illik ömrünün müxtəlif çalarlarının göstəricisidirsə, elmi-pedaqoji fəaliyyəti o palitranı daha da rəngarəng edir. Belə ki, professorun elmi rəhbərliyi ilə böyük bir yeni nəsil filoloq-mütəxəssislər çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatının müxtəlif problemlərini araşdırır, elmi namizəd və doktorluq dissertasiyaları üzərində işləyirlər. Ş.Salmanovun elmi redaktorluğu ilə işıq üzü görmüş kitablar, monoqrafiyalar artıq çoxdandır ki, filoloji ictimaiyyətimizin müraciət etdiyi ciddi qaynaqlar hesab olunur.

Bütün bu işlər Şamil müəllimin əsas ixtisasının — professional ədəbi tənqidçi bacarığının lazımi istiqamətdə inkişafına qətiyyəən mane olmur. Ədəbi tənqiddə maraq və sevgisi alimin son ciddi elmi araşdırmasında — *“Müasir Azərbaycan ədəbi tənqidinin təşəkkülü və inkişaf meylləri”* mövzusunda doktorluq dissertasiyasında da özünü büruzə verir. Filologiya elmləri doktoru Ş.Salmanov yüksək peşəkarlıqla bu sanballı elmi-tədqiqat əsərində tənqidimizdə mərhələləri, onun ayrı-ayrı görkəmli nümayəndələrinin yaradıcılığı timsalında professional ədəbi tənqidimizin metodoloji axtarışlarını qiymətləndirməyi, sistemləşdirməyi bacarıb. Tanınmış tənqidçi-ədəbiyyatşünaslarımızın milli söz sənəti tariximizin və filoloji xəzinəmizin inkişafındakı rolunu, xidmətlərini ciddi elmi mülahizələrlə ümumiləşdirməklə tədqiqatçı-alim, əslində, son illərin dəbdə olan *“bizə ədəbi tənqid lazımdırmi?!”, “tənqid sovetlərdən qalmadı...”* kimi diletant fikirlər irəli sürən savadsız insanlara çox ciddi cavab verir...

Ötən əsrin 90-cı illərində dövlət müstəqilliyini ikinci dəfə bərqərar edən müstəqil Azərbaycanımızın yeni dövlət quruculuğu prosesində ciddi yer tutan milli elm və mədəniyyət siyasətinin yeni mərhələsi başlandı. Bu siyasətin hər iki qolunda **Şamil Salmanov** fəal iştirak edir: istər elmi, istər filoloji, istər pedaqoji, istərsə də ədəbi-bədii yaradıcılıqla — ədəbiyyatşünaslığa aid məqalələr, ədəbi- tənqidi yazılar və... şeir yazan — məşğul olan yubilyar özünün 70 illik şərəfli ömür yoluna alnıaçıq nəzər sala bilir. Hər il Şamil Salmanov ömrünə yeni bir çalarıyla daxil olur: görkəmli alim, müdrik ziyalı, milli intellekt sahibi kimi dəyişkən zamanın gedişatından bir addım da geri qalmır. Elmi sessiya, konfrans və məclislərdə məruzələr oxuyur, polemika və diskussiyalara qoşulur, dövrü mətbuatda məqalələr, resenziyalar, müsahibələrlə çıxış edir, ədəbi prosesə fəal müdaxilə edir.

Son bir neçə ildə AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda çoxcildlik milli ədəbiyyat tarixi üzərində ciddi iş aparılır və ədəbiyyatşünas-alim Ş.Salmanov da bu filoloji prosesin mərkəzində duranlardandır. Orta məktəb şagirdləri üçün ədəbiyyat dərslikləri yazılmasından tutmuş, aspirantların əsl filoloq kimi yetişməsinə qədər, ali təhsil ocağında vaxtaşırı pedaqoq kimi çalışmasını da bura əlavə etsək, adamın heç inanacağı gəlmir ki, **Şamil Salmanovun** avqustun 17-də 70 illik yubileyi tamam oldu...

Qeyd etdiyimiz kimi, keçmiş SSRİ vaxtı Azərbaycanda milli hərəkatın çox maraqlı forması, humanitar müqavimət — kulturoloji mübarizə öz bəhrəsini verdi: ölkəmiz dövlət müstəqilliyini ikinci dəfə geri qaytara bildi. Budur, yeni əsrə - təzə dövrəyə, fərqli zamana gəlib çıxmışıq: get-gedə qloballaşan planetimizdə baş verən mədəniyyətlərarası inteqrasiya və dünyanın birləşməsi prosesi Azərbaycana da öz təsirini göstərir. Belə bir gərgin şəraitdə humanitar müqavimət — kulturoloji mübarizənin yeni forması yaranıb: intellektual yarış. İnanırıq ki, bu intellektual yarışın ön sıralarında yeni nəsillərlə yanaşı, professor **Şamil Salmanov** da hələ çox irəliləyəcək, ömrünü yeni uğur çaları ilə zənginləşdirəcək...

“Ədəbiyyat qəzeti”, 2004

P.S. Əzizim Şamil müəllim, bu kitab çapa hazırlanarkən, sizin ölüm xəbərinizin acısını yaşamalı oldum...

Bilirəm ki, bu ərafədə sizin böyük şəxsiyyətiniz kimi sadə ruhunuz da həm mənimlə, həm də kitabımladır...

Siz bu kitabı ön söz yazmaq istəyirdiz. Bəlkə də bunu vədəsiz ölüm əvəzinə etdi, kim bilir: hər halda, mən bu ilk kitabımı sizin ruhunuza ərməğan edirəm...

II Bölüm

Ədəbi tənqid

Ədəbi-bədii düşüncələr

Alternativ filologiya

1. “İdeal”ə doğru aparan yol...
2. Tarixin söz formatını yaradan intellektual sənətkar
3. Milli yaradıcı intellektuallığın Anar zirvəsi
4. "Atlantlar": ədəbi inci, poetik-sənət nümunəsi
5. Yaralı milli mənəviyyatımızın balladası
6. Lirik bədii nəsr: yazıçı ürəyinin çırpıntıları...
7. "Düyünlənmiş yumruq": zamanın nəbzinə uyğun yeni mənzum dram

“İdeal”ə doğru aparan yol...

Muğanna — xalq yazıçısı **İsa Hüseynov** ötən əsrin çox mürekkəb bir dövründə bədii yaradıcılığa başlayanda artıq yüz ildən çox idi ki, Azərbaycan ədəbiyyatında professional bədii nəsr ənənələri inkişaf edirdi. Sözsüz ki, milli nəsrimizin kökləri çox-çox qədimlərə gedib çıxır — “Avesta”dan tutmuş, “Kitabi-Dədə Qorqud” eposuna, “Koroğlu” dastanına qədər: yazılı ədəbiyyatda isə bizə fars dilində gəlib çatmış “Munisnamə”dən başlamış, Məhəmməd Füzulinin “Hədiqətü-s-süəda” kimi müxtəlif mərhələlərini keçmiş bu növ ədəbi-bədii əsərlərin sayı söz sənətimiz tarixində çoxdur. Lakin **A.Bakıxanovdan, M.F.Axundovdan, N.Nərimanovdan** sonra yaranan bədii nəsr nümunələri artıq avropatipli ədəbi əsərlərə şamil edilir ki, onları da biz, şərti olaraq, professional nəsr adlandırırıq.

Bu baxımdan XX əsrdə Azərbaycan nəsrinin özünün zənginliyi ilə dünya söz sənətində xüsusi yeri var. **Ədbülrəhim bəy Haqverdiyev, Cəlil Məmmədquluzadə, Yusif Vəzir Cəmənzməinli, Məmməd Səid Ordubadi, Süleyman Rəhimov, Mirzə İbrahimov, İlyas Əfəndiyev, Mehdi Hüseyn, Əli Vəliyev, İlyas Şıxlı, İsa Hüseynov (Muğanna), Cingiz Hüseynov, Anar, Elçin, Əkrəm Əylisli, Yusif Səmədoğlu** kimi çoxsaylı tanınmış yazıçıların yaradıcılığına diqqətlə nəzər salan təcrübəli oxucu professional bədii nəsrimizin bir əsrdə keçdiyi yolun mahiyyətinə dərinlənə varə bilər...

İsa Hüseynovun ilk kitabı **“Bizim qızlar”** (1953) adlanırdı. Daha sonralar ədibin müxtəlif vaxtlarda **“Dan ulduzu”, “Yanar ürək”, “Doğma və yad adamlar”, “Teleqram”, “Tütək səsi”, “Kollu koxa”, “Ömrümdə izlər”, “Saz”, “Məhşər”, “İdeal”, “İsahəq, Musahəq”** və indiyə qədər işıq üzü görən başqa kitablarında toplanmış bədii nəsr nümunələri — oçerk, hekayə, povest, roman, roman-epopeya kimi janrlarda qələmə aldığı əsərlər ədəbi-mədəni ictimaiyyətin diqqətini cəlb edəndən sonra ədəbi mübahisə, polemika, müzakirə, həmçinin, tənqid, tərif, tədqiqat və təhlil obyektinə çevrilmişdir. Əlbəttə, bütün bunlar — sənət uğurları hər sənətkarə nəsib olmur.

Ədəbiyyat tariximizdə “yeni nəsr” deyilən sənət istiqamətinin bünövrəqoyanlarından sayılan **İsa Hüseynov - Muğanna** son vaxtlar adlarını sadaladığımız əsərlərin bəzilərindən imtina etsə də, bu bədii nümunələr mədəniyyət — ədəbiyyat faktlarıdır ki, onların böyük əksəriyyəti milli nəsr tariximizdə ədəbi hadisə sayılır.

Qüdrətli bir sənətkar olaraq **İsa Hüseynov — Muğanna** özünəməxsus təfəkkür və dünyabaxışa malik bir yazıçı kimi daim öz əsərləri üzərində çalışır, onları təkmilləşdirir, yeniləşdirir, kamilləşdirir. Baxmayaraq ki, o əsərlərin bütün variantları həm mövzu aktuallığına görə, həm problemlərin qoyuluşu və həllinə görə, həm də sənətkarlıq baxımından çox orijinal, maraqlı, həmişə yenidir: ədəbiyyat tarixində öz yerini tutub. Yazıçının elə əsərinə rast gəlik ki, vaxtilə onun ilk variantı hekayə şəklində, sonra povest, daha sonralarsa roman və romanlar silsiləsi formasında işlənilib. Bu mənada **“Saf Ağ”** romanlar silsiləsini yada salmaq yerinə düşər.

Dünya bədii söz sənətində tanınan böyük sənətkarların əksəriyyətinin yaradıcılığına nəzər salanda buna oxşar faktlara rast gəlmək mümkündür. Dünya ədəbiyyatının korifey ədiblərindən sayılan **Migel de Saavedra Servantesin “...Don Kixot...”, Viktor Hüqonun “Səfillər”, Daniel Defonun “...Robinzon Kruzo...”, Lev Tolstoyun “Hərb və sülh”, Fyodor**

Dostoyevskinin “Karamazov qardaşları”, Ceyms Coysun “Uliss”, Mixail Bulqakovun “Usta və Marqarita”, Umberto Ekonun “Qızılgülün adı” və başqa bu kimi böyük romanlarla bir sırada duran “İdeal” romanı yazıçı Muğannanın şah əsəri sayılır.

Dünyanın modelini, yaxud gerçəkliyin sənətkar təxəyyülündəki formasını əks etdirən *“İdeal”* romanının *“Yanar ürək”* variantından başlamış, ta *“Saf Ağ”* romanlar silsiləsinin əsas bünövrəsi sayıla biləcək *“İdeal”* roman-epopeyasına qədər mətnləri izləmək yetər ki, Muğannanın həm də qədim Şərq — Azərbaycan ədəbi-fəlsəfi fikrinin layiqli davamçılarından biri kimi ədəbiyyat tariximizə düşdüyünü anlayasan...

Muğanna zəngin, mürəkkəb, hamının qəbul edə bilmədiyi, fəqət şərəfli, əsl sənət yolunu keçən bir yazıçıdır. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində **Muğannanın** əsərləri həm də ilk modern bədii nəsr nümunələri sayıla bilər. Əslində, *“İdeal”*ın 1985-ci il nəşrindən başlayaraq **Muğanna** dünya ədəbiyyatının ən maraqlı nümunələri siyahısına layiq postmodern romanını oxucularına təqdim etdi.

Ədibin qızı, tədqiqatçı Sevinc Muğanna “İsa Muğannanın sənət möcüzəsi” monoqrafiyasında (Bakı, “Elm” nəşriyyatı, 2000) yazır: *“Narahatlıq keçirib, şübhəyə düşməyək. Elmimizin “Div” adında düşməni — cəhalət nə qədər güclü olsa da, kamil insan qüdrətinə inamı itirmək olmaz. Bu sözlər ilk baxışda patetikdir, ola bilər ki, bəzi oxucularımızda, hətta istehza doğursun. Çünki əsrlərlə davam edən əsarətdən sonra bu son on ildə sərhədlər açıq olduğuna görə, daxilimizdə əxlaqi, mənəvi pozğunluq yaradan yabançılar çoxalıb, saysız-hesabsız məsuliyyətsiz qəzetlərin ideoloji, dini hərc-mərcliyi içində insanın maariflənməsinə, saflaşmasına, kamilləşməsinə inamsızlıq təbliği güclənib. Amma eyni zamanda, kainatla, planetlərlə əlaqələri təsdiq edən faktlar, tamamilə şəkk-şübhəsiz, real hadisələr də artıb. Həmin hadisələr — faktlar çox vaxt gizlədilirdi, planetlərarası işıq gəmiləri “nepoznanniy letayüşiy obyekt” adlandırılırdı. “Sverx-derjava”nın “alim” adlanan qulları Yerdə hakimiyyəti itirmək qorxusundan titrəyən “Rəhbər”lərinin hökmü ilə hər şeyi danırdılar. Planeti büsbütün zəhərləyib, hətta atmosferi də zədələyib su basqınlarından necə fəlakət törəyəcəyini anlayandan sonra, nəhayət, üzərimizdə işıq gəmilərində gəzənlərin bədnəsiyyət olmadıqlarını da anlayıblar. Bilirik ki, bu mövzuda ədib özü çox danışır, planetimizi gözləyən labüd fəlakətdən qurtuluş yolunu, Kainat həqiqətlərini — Saf Ağ Elmini sürətlə tədris etməkdə gördüyünü çəkinmədən deyir”...*

Əgər diqqətli oxucular xatırlayırlarsa, ötən əsrdə dünyanın başlanğıcı və sonu, bəşəriyyətin keçdiyi tarix adlı mürəkkəb yol mövzusunda çoxlu əsərlər yazılırdı. Daha çox fantastik yazıçıların ədəbi inhisarında olan bu aktual problematik mövzu çox zaman müxtəlif sənət cərəyanlarının nümayəndələrini də həmişə düşündürmüş və son nəticədə böyük, dəyərli əsərlər meydana çıxmışdı. Lakin ruh baxımından Muğannaya, özünün *“Əsrə bərabər gün”* və *“Edam kötüyü”* romanları ilə başqa bir türk-qırğız nasiri **Çingiz Aytmatov** daha yaxın idi. Kiçik bir qəzet məqaləsində paralellər aparmaq qeyri-mümkündür, ancaq bir mühüm cəhətin üstündə durmağı daha önəmli saydıq.

Əsərlərini əsasən rusca yazan Ç.Aytmatovun romanları dünyanın aparıcı dillərinə çevrilib yayılmasına rəğmən, Muğannanın ondan heç də geri qalmayan, çox zaman isə üstələyən dəyərli bədii-fəlsəfi nəsr nümunələrinin əcnəbi dillərə çevrilib ölkəmizdən kənarda yayılmaqla, milli Azərbaycan ədəbiyyatını dünyaya daha yaxından tanıtmaq imkandan məhrum olub.

Rus və qismən də türk oxucusuna (*“İdeal”*ın 1998-ci il nəşri qardaş Türkiyədə olub) tanış olan Muğannanın əsərləri, əslində, çoxdan ingilis, fransız, alman, ərəb və başqa aparıcı dillərə tərcümə edilməli, bütün dünyada tanınmalıdır. Lakin bu məsələdə bir qədər obyektiv problemlər də mövcuddur. Məlumdur ki, Muğanna *“İdeal”* əsərini roman-model şəklində işləmişdir. Əsərin mövzusunda tutmuş, əhatə etdiyi məkan və zaman sərhədlərinə qədər, çoxqatlı bəşəri problemlərdən başlamış, “olum və ölüm”ün səbəblərini aydınlaşdırmağa kimi çox mürəkkəb, fəlsəfi, kulturoloji bir mətn olaraq (unutmayaq ki, *“Ənşər— mənşər”*, *“Cəhənnəm”*, *“GurŪn”*, *“İsahəq, Musahəq”* kimi əsərləri birləşdirən *“SafAğ”* romanlar silsiləsinin açarı, əsas mənası məhz *“İdeal”*da açıqlanır) həm də çox maraqlı, hələ kodları axıra qədər öyrənilməyən yeni linqvistik — semantik vahidlərə malik dillə qələmə alınmış ciddi bir ədəbi-fəlsəfi nümunədir. Yazıçı özü müsahibələrində bu dilin bəşəri dil, əsas dünya dili olduğunu, kainatın sirlərini yalnız onun vasitəsilə öyrənərək dərk olunmasının mümkünlüyünü bildirir.

Dünyanın birləşməsi, yaxud da dəbdə olan ifadə ilə desək, qloballaşma, mədəniyyətlərin — millətlərin inteqrasiyası problemi bəşəriyyəti, insanları, xüsusən də yaradıcı sənətkarları həmişə düşündürmüş, nəticədə böyük sənət əsərləri ortaya qoyulmuşdu. Qloballaşmaya Azərbaycanın xalq yazıçısı Muğannanın da münasibəti çox ciddi, orijinal və maraqlıdır. İlk əsərlərində rüşeym halında görünən, *“İdeal”*ın son variantında isə əsas problem kimi qoyulan bu aktual məsələyə Muğannaya qədər istər Şərq, istərsə də Qərb, ümumiləşdirsək, dünya ədəbiyyatında, eyni zamanda ictimai-siyasi, dini-fəlsəfi, ədəbi-kulturoloji baxışlarda çox toxunulmuşdu.

Böyük mütəfəkkir-şairimiz **Nizami Gəncəvinin** *“Xəmsə”*sində, xüsusən də *“İskəndərnamə”* mənzum roman-diologiyasından başlamış, ta Muğannanın *“İdeal”* əsərinin də daxil olduğu *“SafAğ”* romanlar silsiləsinə qədər Azərbaycan ədəbiyyatında da bir böyük sual, — *“Varlığın mənası nədir?”* — əslində, məhz bu aktual problemin qloballaşma məsələsinin izahına həsr olunub. Lakin bu bəşəri mövzuya Muğannanın baxışı hamıdan fərqli və orijinaldır...

Muğannanın son dövr yaradıcılığı nəinki geniş oxucu kütləsinə, heç peşəkar ədəbiyyatçıların böyük əksəriyyətinə də tanış deyildir. “Azərbaycan Milli Ensiklopediyası” Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi tərəfindən 2003-cü ildə 300 nüsxəylə buraxılan *“İsahəq, Musahəq (və ya Anadil ötən yerdə)”* romanı ədibin işıq üzü görməsini gözləyən əsərlərindən biridir. Yazıçının özünün *“İdeal”* romanının kamil variantı hesab etdiyi son əsəri də nəşr ümidinə həsrət qalıb. Ancaq bütün bunlar heç də yazıçını həvəsdən salmır. Hər il iyunun 12-də dünyaya göz açmasını növbəti ildönümünü qeyd etdiyimiz Muğannanın qəlbi yaşının bu müdrik çağında da yazıb-yaratmaqla döyünür...

Muğannanın əsərlərində tarixə, zamana, dünyaya, bəşəriyyətin keçdiyi mərhələlərə, global və lokal hadisələrə, milli və bəşəri problemlərə münasibət fərqlidir. Xüsusən də müxtəlif millətlərə parçalanmış bəşəriyyətin ayrı-ayrı hissələrinin ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə etdikləri dillərə özünəməxsus baxışları olan yazıçının ədəbi-estetik, fəlsəfi-linqvistik görüşləri fəlsəfə, kulturologiya, tarix, etnoqrafiya, semantika, siyasətşünaslıq, məntiq, estetika, qrammatika, ədəbiyyatşünaslıq, din və başqa elm, mədəniyyət, mənəviyyat sahələrinin sintezinə aid olduğuna görə, ədibin yaradıcılığını araşdıran tədqiqatçıda ən azı orta səviyyəli intellektual hazırlıq tələb edir.

Muğannanın özünün bildirdiyinə görə, **“SafAğ”** romanlar silsiləsinə daxil olan əsərlərin dili bəşəriyyətin yeganə ünsiyyət vasitəsi sayılan bəşəri dildir. O dili çox az adam bilir: ***Muğların — Bağ elminin bilicilərinin kainatın sirrini açıqlayan kitabları vaxtilə dünyanın müxtəlif mötəbər kitabxanalarından — Bağdad, Qahirə, Təbriz və başqa şəhərlərdə yerləşən kitab saxlanğıclarından — götürülüb, bəziləri gizlədilib, bir çoxları isə yandırılaraq məhv edilib. Ən sonuncu hadisə isə İraqda Səddam Hüseyn rejiminin iflası uğradığı günlərə təsadüf edir: yenə Bağdad, Mosul, Kərkükün ən qədim muzey və kitab saxlanğıclarındakı qədim əlyazmalar və ədəbiyyat nümunələri yandırıldı, oğurlandı, itib batdı...***

Ötən yüzilliyin ikinci yarısında Fransada yaranan və dünyaya yayılan postmodernizm-strukturalizm və ona yaxın başqa əbədi-fəlsəfi cərəyanların nümayəndələri belə bir fikir irəli sürdülər: ***“Mətn dünyaya bərabərdir”***. Amma bu maraqlı fikir bədii ədəbiyyatda çox gec öz əksini tapdı. Tək-tük əsərlərin adını çəkmək olar ki, bu yeni baxışın təklif etdiyi modelə uyğun gəlsin. Argentinalı **Luis Xorxe Borxeslə**, italiyalı **Umberto Ekoyla**, türkiyəli **Orxan Pamukla** yanaşı, həm də çoxlarından əvvəl Muğannanın ***“İdeal”*** romanı bu problemin ədəbi həllinə həsr olunmuşdu. Doğrudan da, görəsən, Dünya Mətnə sığışa bilərmi?

Səməvi kitablar sayılan ***“Avesta”, “Bibliya”, “Qurani-Kərim”*** bu sualın birbaşa cavabı olsa da, Muğanna problemə öz baxışlarını təklif edir. ***“İdeal”*** roman-epopeyada və o sıradan olan əsərlərdə ***“SafAğ Elmi”*** — Kainat həqiqətlərinin izahına səy göstərilir. Sadə oxucunun dərk etmək iqtidarında olmadığı bu elmi anlamaqdan, onun göstərdiyi Ali Həqiqət yolunun yolçusuna çevrilməkdən ötrü mütləq insanda üçüncü göz — idrak vasitəsi açıq olmalıdır. Bunun üçünsə Muğannanın dünyagörüşünün, fəlsəfi baxışlarının kütləviləşməsi adi insandan tutmuş, intellektual araşdırıcıya qədər bütün adamlara aydın olmalıdır.

Biz də öz növbəmizdə xalq yazıçısı, görkəmli bədii söz sənətkarımız **Muğannaya — İsa Hüseynova** can sağlığı və yeni-yeni sənət uğurları arzulayır, o günü səbirsizliklə gözləyirik.

“Ədəbiyyat qəzeti”, 2003

“Körpü” dərgisi, 2005

Tarixin söz formatını yaradan intellektual sənətkar

Artıq tarixə qovuşmuş ötən yüzillikdəki - XX əsrdəki Azərbaycan ədəbiyyatının proza qoluna nəzər salanda, bir çox müəlliflərin maraqlı ədəbi-bədii nəsr əsərləri ilə tanışlıq imkanı əldə edirik. İlk baxışdan kəmiyyət amilinin son nəticədə keyfiyyətə mütləq təsir edəcəyini nəzərə alsaq, ötən yüzilliyin ikinci yarısında milli ədəbi-bədii nəsr əsərlərimizin səviyyəsi dünya kulturoloji normalarına cavab verməli idi. Fəqət...

Çağdaş ədəbiyyat tariximizdə maraqlı bir iz buraxmış yazarlardan danışanda, çoxsaylı ədəbi simalarla yanaşı, özünəməxsus bədii yaradıcılığa, fərdi estetik-fəlsəfi düşüncə tərzinə malik ciddi bir imza sahibi də yada düşür: **xalq yazıçısı, ədəbiyyatşünas-tənqidçi, kulturoloq Elçin...**

Dəyərli sənətkarın yaradıcılığına yenidən nəzər yetirəndə, çox məsələləri özümüz üçün aydınlaşdırdıq və ədəbiyyat adamlarına da maraqlı olacağını düşünüb bu kulturoloji esseni qələmə aldığımız...

Vəzifələr, fəxri adlar - idraki zəhmətin bəhrəsi

Xalq yazıçısı, filologiya elmləri doktoru, professor, ötən əsrin və zəmanəmizin görkəmli nasiri ("Mahmud və Məryəm", "Ağ dəvə", "Ölüm hökmü" romanları, çoxsaylı hekayə və povestləri), müstəqillik dövrünün ciddi dramaturqu, yeni yüzilin həm ustad esseisti, həm də analitik tənqidçisi, ümumiləşdirsək, çağdaş dövrümüzün kulturoloqu, eyni zamanda Azərbaycan Respublikası Baş nazirinin müavini, xaricdə yaşayan soydaşlarımızla mədəni əlaqələri qurmaqda əvəzsiz xidmətlər göstərmiş "Vətən" Cəmiyyətinin yaradıcısı - uzun müddət sədri olmuş, sözün bütün mənasında, həyat və yaradıcılığı ilə ictimaiyyətimizin örnəkli insan kimi qəbul etdiyi fərqli şəxsiyyət, başdan-ayağa qədər ziyalı missiyasını layiqincə yerinə yetirən - diqqətli oxucu bu nəhəng cümlədən də asanca hiss edə bilər ki, haqqında yazmağa çalışdığımız ədibi heç də pis tanımırıq: əlbəttə, söhbət şəxsi tanışlıqdan deyil, əsərlərinə, mənalı ömür yoluna bələdçilikdən gedir, - Elçin ilə ədəbi-mədəni mübahisələrə (əslində isə estetik ünsiyyətə) girişmək çoxlarının səviyyəsi xaricində olsa da, milli ədəbiyyatımızın sonbəşiklərindən biri tək biz buna çalışdıq. Zənnimizcə, günümüzün söz sənətində - ədəbi prosesində "oğul"ların, yəni, deyək ki, "yetmişinci"lərin, yaxud "səksəninci"lərin "ata"ları ilə - "altmışıncı"larla aralarındakı münasibətlərin kəskinliyinə rəğmən, bizim kimi yaradıcı "nəvə"lərin - "doxsanıncı"ların dövrümüzün çağdaş ədəbiyyat ağsaqqallarından biri ilə virtual polemik diskussiyaya girişməyi anlaşılandır, hətta alqışlanmalıdır...

Düşündüklərimiz, anladığımız

Ədəbi nəsl anlayışı keçmiş Sovet İttifaqı məkanında vahid bir sənət, ədəbi-bədii düşüncə forması - rəsmi-ideoloji “sosrealizm” metodu saxlanılan vaxtlarda işlənən ifadə idi. Tarixə qısa bir nəzər salaq: XIX yüzilliyin sonu, XX əsrin əvvəllərində üç istiqamətdə - əsasən Rusiya vasitəsi ilə Avropaya, Türkiyələ Qərbə, həmçinin İranın köməyi ilə Şərqə - ümumdünya ədəbiyyatına inteqrasiya edən, forma müxtəlifliyinə, metod rəngarəngliyinə, məzmun dolğunluğuna yiyələnən, dünya kulturoloji olaylarının təsirindən dövrünün çağdaş mədəni dəyərlərinə cavab verən, yüksək estetik tələblərə uyğun, milli ruha malik nümunələri ortaya qoyan milli söz sənətimizin - ədəbi cərəyan, məktəb, həmçinin metodlarla birçə - inkişafının qarşısı 1920-ci ildən bu tərəfə kobudluqla alınırdı, yaradıcı təfəkkürün təbii axarının qarşısına süni sədlər çəkilirdi. Əlbəttə, süni surətdə ədəbiyyatın qarşısı kəsiləndə, canlı, mürəkkəb, vahid bir varlıq olan yaradıcı proses və onun arxasında duran söz sənəti sahiblərində - hələ də sirri açılmamış - qərribə müqavimətin yaranması qanunauyğundur: axı təbiətdən də məlumdur ki, təsir əks-təsirə bərabərdir. O kulturoloji müqavimət isə sənətbaxış - estetik-fəlsəfi mübarizəyə çevriləndə, simvollarla dolu ədəbiyyat, müxtəlif qatlı anlayışlar, qədim yunanların təbirincə desək, sənətin “ezop dil”i ortaya gətirilirdi - hamının dərk edə bilmədiyi terminlər, ifadələr, ardınca isə müəllif stili, yazı manerası, orijinal üslublar, dəst-xətlər yaranır.

Bu mənada ötən əsrin ideoloji havasızlığından boğulan sənət adamlarının ortaya qoyduqları “ədəbi nəsil” anlayışı, əslində, yaradıcılıqlarındakı və dünyaya baxışlarındakı fərqlərinə görə sənətkarları (bir qrup yaradıcı insanları) bir birindən ayırmaq - o dövrlərdə məqbul, çox vaxt vacib sayılsa da, - çağımız üçün öz lazımı əhəmiyyətini itirib. Axı indi biz azad, müstəqil ölkədə, hər cür ideoloji qadağalar, siyasi repressiyalar, habelə rejim nəzarətindən uzaq bir cəmiyyətdə yaşayırıq. İndi hər şeyi öz adıyla adlandırmağın vaxtıdır. Gəldiyimiz qənaətdən də göründüyü kimi, ədəbiyyata gəlmiş yaradıcı insanları - istedadlı gəncləri ayrıca bir ədəbi nəsil tək yox, ortaya çıxartdıqları əsərlərinə görə qiymətləndirmək, fərqləndirmək, başqa sözlə, təqdim və təhlil etmək daha düzgün, metodoloji cəhətdən elmi-ədəbi dəqiqliyə, fəlsəfi-kulturoloji həqiqətə daha yaxın olardı.

XX əsrin söz sənət olaylarına ötəri baxış

XX əsrdə ən davamlı, özündə bir sıra sənət istiqamətlərini birləşdirən modernizm və ondan sonra yarananlara şamil olunan, postmodernizm bir kultur-dəb kimi həm bizim milli söz sənətimizə, həm də keçmiş Sovetlər Birliyini əhatə edən ədəbi-mədəni məkana son on-on beş ildə ciddi müdaxilə etsə də, bu anlayış altında oxuculara sınıyan əsərlərin bəlkə də böyük əksəriyyəti mahiyyət etibarilə o cərəyanlara cavab vermir. İlk öncə ona görə ki, modernizm və postmodernizm yalnız ədəbiyyat metodu deyil, əksinə təfəkkür, intellekt forması, dünyabaxış üslubu, fəlsəfi görüş, həyati duyum hesab olunur. Qərb dünyası modernizmə qədər böyük bir fəlsəfi-estetik, ədəbi-kulturoloji yol qət edib, Avropa və Amerikayı, bəzən isə Uzaq və Yaxın Şərqi əhatə edən intellektual məkan yaradıb (həmin global proses indi də davam edir: əfsuslar ki, bizə çox ləng gəlib çatır), bu dərk etmə vasitəsinə kifayət sayda anlayan hazırlıqlı insanlar yetişdirib. Bizdə ədəbiyyatı və yaradıcı sənətin bütün növlərini, o cümlədən ictimai, siyasi, iqtisadi, fəlsəfi, elmi, intellektual, mənəvi, dini, psixoloji sahələri əhatə edən modernizmi və postmodernizmi cəm halda bilən

bir yana dursun, ümumi məlumatlara malik insanların sayının məhdud olması imkan vermir ki, bu mənada bir toplum kimi dünyaya səsləlsin...

XXI əsrin ilk onilliyində də bütün sahələrdə olduğu kimi, bədii ədəbiyyatda da “şou” qurmadan, səs-küy yaratmadan özünü sübut və təsdiq etmək çox çətin olacaq. Digər tərəfdən də son zamanlar cəmiyyətimizdə yaradıcı mühitə qarşı olan nihilist diqqətsizliyin axırı az qala ona gətirib çıxartdı ki, cəmiyyətdə özünə qarşı sayğısızlıq, bir az da tünd ifadə etsək, ictimai marağın sönüklüyünü görən yazarlar toplumun müqəddəs saydığı ehkamları dağıtmağa meyl göstərir, lazım gələndə milləti tənqid etməkdən belə çəkinmirlər: əsas məqsəd isə cəmiyyətin diqqətini özünə sarı, dolayısı milli mədəniyyətin, ciddi söz sənətinin çağdaş ağır durumuna tərəf yönəltməkdir. Bu mənada son illər baş verən hadisələr anlaşılandır, ətrafdakı millətlərin, xalqların taleyinə, tarixinə nəzər salanda, görürük ki, oxşar aqibət onların da başına gəlib. Əslində, dünyada baş verən bütün hadisələr kimi, kulturoloji olaylar da global xarakter daşıyır və yazıçı Elçinin yaradıcılığına qiymət verəndə onun yazıb-yaratdığı dövrdə beynəlxalq aləmdə baş verənlərə nəzər salmadan obyektivliyi gözləmək mümkün deyil...

Milli ədəbiyyatımızın Elçin izi

Ötən əsrin 50-ci illərinin ortalarında Azərbaycanın daxil olduğu keçmiş SSRİ adlı nəhəng ölkədə çox müəkkəb proseslər baş verirdi. Sovetlər Birliyinin qoca və əzəzil diktatoru İ.Stalin dünyasını dəyişəndən sonra Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının yeni islahatçı baş katibi N.Xuruşov şəxsiyyətə pərəstiş dövrünü qamçılamağa başladı. Belə bir gərgin vaxtda bütün sahələrdə olduğu kimi, ədəbiyyata da yeni nəsil yaradıcı insanların axını gücləndi. İndi “altmışıncı”lar deyərək adlandırdığımız o dövrün yeni nəslinin içində seçilənlərdən biri də gənc və perspektivli nasir, istedadı ilə həmyaşıdlarından fərqlənən Elçin idi. O, yaradıcılığının ilk dövründən başlayaraq, əslində, bir neçə istiqamətdə mübarizə aparmalı oldu. Rəsmi sovet ideologiyası və dövlət sensorunu aldatmağa çalışan, bir yandan Stalin dövrünün yazıçılarının artıq aktuallığını itirmiş estetik sənət prinsipləri ilə mübarizəyə girişən, başqa tərəfdən – **“İlyas Əfəndiyevin oğludur: fikir verməyin, atasının şöhrətini xərcləyib qurtarandan sonra unudulacaq”** - deyib, ağız büzənlərə fərdiliyini-fərqliliyini sübut edən, ən əsası isə o dövr Azərbaycan sovet ədəbiyyatını əyalət düşüncəsinin ortabab nümunəsi - lokal statistik (“SSRİ-də müttəfiq respublikaların məzmunca xəlqi, formaca sovet ədəbiyyatına böyük qayğı göstərilir!” kimi şüarları xatırlamaq heç də pis olmazdı) hadisə tək qiymətləndirən mərkəzdəki - Moskvadakı rəsmi ədəbiyyat elitası ilə sözün hər mənasında vuruşanlardan olan Elçin milli ədəbi-mədəni məkana belə bir müəkkəb zamanda ayaq basdı.

Əli Kərim, Anar, Əkrəm Əylisli kimi cavan intellektualların ön sıralarında addımlayan, ABŞ ilə Qərbi Avropada məşhur tələbə və gənclərin dinc azadlıq hərəkatının - “hippi”lərin mədəni-mənəvi qiyamının sanki Azərbaycanda qeyri-leqal nümayəndəsi idi gənc Elçin: uzun saç saxlayır, “Azadlıq” radiosunu daim dinləyir, qadağan olunmuş “Bitlz” pop-qrupunun gənclərin himninə çevrilmiş mahnılarına qulaq asırdı...

“Elçin: Seçilmiş əsərləri” - on cildə sıғыşmış qlobal düşüncə...

Əslində, yazar şəxs əlinə qələm alan gündən yaşadığı dövrü, zamanın bir hissəsi olan vaxtı tarixə həkk etməyə başlayır. Bu baxımdan yazıçının ötən il “ÇİNAR-ÇAP” nəşriyyatı tərəfindən nəfis şəkildə, çağdaş dünya nəşr standartlarına tam cavab verən oncildlik **“Seçilmiş əsərləri”**nin ayrı-ayrı kitablarındakı irili-xırdalı əsərləri - bədii, ədəbi, elmi, tənqidi, publisistik, sənədli yazıları təkrarən oxumaq - Elçinin indiyə qədər əksini yaratdığı virtual-kulturoloji dünyaya baş vurmaq kifayətdir ki, dövrün əsas cizgilərini ap-aydın görəsən, duyasan, yaşayasan.

Yazıçı oncildliyinə yazdığı “Hakim oxucudur” qeydlərində maraqlı mülahizələrlə yaradıcılığının pərəstişkarlarını təkrarən özünün – sözünün sehrinə salır:

“...Mənim 2 cildlik ilk “Seçilmiş əsərlər”im 1987-ci ildə nəşr olunub. Sonralar xeyli kitabım çıxsə da, bu, mənim ikinci “Seçilmiş əsərlərim”dir.

Mən bu cildlərə yalnız mətbuatda çap olunmuş əsərlərimi salmışam.

Bu 10 cildlik mənim üçün,əlbəttə, indiyə qədərki yazı-pozu işlərimin, bir növ, yekunlaşdırılmasıdır və orası da aydın məsələdir ki, bu zaman da, istər-istəməz, bir sual peyda olur: nə yazmışan? necə yazmışan? niyə yazmışan?..

Mən bu suala da cavab vermirəm (bəlkə cavab vermək istəmirəm?).

Çünki o cavabın sahibi oxucudur.

Mən isə yalnız onu deyə bilərəm ki, olanı budur.”

(Elçin. “Seçilmiş əsərləri”, I cild)...

Tarixdə zamanını əks etdirdi...

Bəzi pyes və ən yeni yazıları çıxmaq şərtilə, çağdaş Azərbaycan oxucusu - elə bizim özümüz də - Elçinin əksər əsərləri ilə yaxından tanış olsa belə, bu açar-sözlərdən sonra bir daha yazıçının qələm məhsulları ilə ədəbi ünsiyyətə girir və bədii-elmi sözdə əbədiləşən bir parça zamanın sahibinə çevrilir...

Ədib birinci cilddən beşinci kitaba qədər, oncildliyin yarısını bədii əsərlərinə, digər beş cildi isə ədəbi-tənqidi, elmi-publisistik materiallarına ayırır.

İlk cilddəki bədii nəsr əsərləri əsasən müxtəlif illərdə qələmə alınmış və müxtəlif vaxtlarda fərqli-sanballı ədəbi ödüllərə layiq görülmüş, zamanında milli söz sənətimizin kiçikhəcmli nəsr qolunun inkişafına təkan vermiş hekayələrdir. *“Qatar. Pikasso, Latur, 1968.”*, *“Baldadaşın ilk məhəbbəti”*, *“Sarı gəlin”*, *“Qarabağ şikəstəsi”* və daha neçə-neçə hekayə janrına sığışdırılmış roman yüklü “zamannamə”lər: özü-özlüyündə artıq itirdiyimiz köhnə dünyanın ədəbi-əbədi parçaları...

Vaxt gələcək ki, gələcək nəsillər ən yeni texnologiyalarla bu hekayələrdə zamanədaşlarımızın yaşantılarını - iç dünyasını, həyatını, hər şeyini canlandıracaqlar. Çünki Elçin sənətkar dəqiqliyi ilə bu hekayələrdə insanların kodlaşdırılmış genetik-kulturoloji surətini ustalıqla yarada bilib...

Zamanı geri çevirək...

...Ötən əsrin 70 və 80-ci illərində Elçin həyatının və yaradıcılığının ən məhsuldar dövrünü yaşayır. Ən əsası bu idi ki, Elçin bir gənc yazar kimi yorulmadan işləyir, milli, sovet, rus və dünya ədəbiyyatının ən gözəl nümunələrini dərinlən öyrənir, hərdən tərcümələr edir, esselər, tənqidi, ədəbi-mədəni əlaqələrə, ədəbiyyatşünaslığa dair sanballı məqalələr yazır, respublika və ümumittifaq mətbuatında çap etdirirdi. Yeri gələn kimi, fürsət tapan tək planetin mədəniyyət mərkəzlərindən sayılan Moskva ilə Leningradın ən mötəbər mətbuat orqanlarının səhifələrində kəsərli elmi-publisistik materiallarla sözünü deyir, milli mədəniyyətin və Azərbaycan söz sənətinin ən dəyərli nümunələrini SSRİ miqyasında, eyni zamanda rus dili vasitəsilə dünyada tanıdır, təbliğ edir, yayırdı. Bunları isə qiymətləndirməmək günah olardı: xüsusən də indiki zamanda - yalançı “xalq qəhrəmanları”nın böyük ədəbiyyat adından sui-istifadə etdikləri bir vaxtda...

Fəqət, qələmindən çıxan bədii yazılar cavan Elçinə daha tez və böyük şöhrət gətirirdi. Onun ilk nəsr əsərləri ədəbi tənqidin və oxucuların diqqətini cəlb etməklə yanaşı, həm də yazıçını yeni-yeni uğurlu bədii əsərlər yazmağa həvəsləndirirdi...

“Seçilmiş əsərləri”nin ikinci cildindəki povestlər və kinopovestlər – *“Bir görüşün tarixçəsi”*, *“Toyğun diri qalması”*, *“Dolça”*, *“Bayraqdar”*, eləcə də *“Ox kimi bıçaq”*, *“Aman ovçu, vurma məni...”*, *“Hökmdarın taleyi”* kimi əsərlər ayrı-ayrılıqda müstəqil, kamil romanlardır. Dünya roman janrının son iyirmi ildəki inkişaf yolu ilə diqqətlə və yaxından tanış olan oxucu fikrimizi dəstəkləyəcək ki, həm texnologiyasına, həm poetikasına, həm həcm-mövzu böyüklüyünə, surətlərin sayının çoxluğuna, ən əsası isə kulturoloji dəyər və yükünə görə bu əsərlər əsl çağdaş romanlarla bir sırada dururlar. Amma Elçin, özü də vurğuladığı kimi, nə azaltmaq, nə də çoxaltmaqla deyil, ədəbi faktın – bədii düşüncənin hazır məhsuluyla oxucunun - bəziləri üçün təkrar, ən yeni nəsil nümayəndələri üçünsə ilk dəfə - görüşünə gəlib: düşünürük ki, məhz bu addımıyla da ədib qazanır...

Dünyanı tanıdan və cahanda tanınan yazar

...Bir çox həmkarlarından fərqli olaraq, yazıçı Elçinin həyat və yaradıcılığına nəzər salanda, maraqlı cəhətlərin qabarıq əks olunduğunu görürük. Dünyaya çıxışımızda və beynəlxalq aləmdə tanınmağımızda mədəniyyətin, xüsusən də ədəbiyyatımızın rolu əvəzsizdir. Bu baxımdan Elçin dünyaya dolayısı - sovet mədəniyyəti, rus ədəbiyyatı vasitəsi ilə deyil, birbaşa çıxışı üstün tutdu. Bəlkə də buna görə idi ki, rus dilini mükəmməl bilməsinə baxmayaraq, ədib bədii əsərlərini ümumittifaq sənət dilində deyil, öz doğma ana türkcəsində - azərbaycanca yazırdı. Milli dilin millətin ruhunun daşıyıcısı olması barədə məşhur fikir isə hamıya məlumdur. Elçinin özü də əksər əsərlərində millətin ruhunu - daha dəqiq ifadə etsək, milli ruhun müəyyən dövrlərdəki vəziyyətini - kodlaşdıraraq verməyə, gələcək nəsillərə ötürməyə çalışan əsl intellektual sənətkarlardandır.

Yenə də yaradıcılığına - əsərlərinə diqqətlə nəzər salanda, görürük ki, Elçin hekayə və povestləri ilə Qərb, “Mahmud və Məryəm” romanıyla Şərq, dramları ilə Avropa, ədəbi-tənqidi, kulturoloji-filoloji yaradıcılığı ilə Rusiya-Almaniya kimi ədəbi-mədəni məkanın nümayəndələri ilə bir sırada durur. Yazıcının elə silsilə hekayələrini, novellalarına rast gəlirik ki, həmin əsərləri insan qəlbinə işıqlı bir baxış, fərdin iç dünyasına yaradıcı sənətkarın mənəvi sənət səyahəti də hesab etmək olar. Bu hekayələr məşhur ABŞ nasiri Cerom Devid Selincerin kiçik nəsrinin ruhu ilə səsləşir. “Abşeron” mövzulu povestləri isə Latın Amerikasının Nobel mükafatı almış tanınmış nümayəndəsi Qabriel Qarsia Markesin bir sıra böyük hekayələri ilə yanaşı, dünya ədəbiyyatının maraqlı bədii nəsr nümunələri antologiyasına düşməyə layiqdir. Müqayisəni uzatmaq da olardı: fəqət nə edəsən ki, “öz toplumunun içində peyğəmbər olmaq çox-çox çətindir”...

Elçin ilə bir dövrdə ədəbiyyat meydanına qədəm basan bir çox yazarlarımızın yaradıcılığını diqqətlə nəzərdən keçirəndə, təəssüflər olsun ki, bütün bunların şahidi olmuruq. Onların əksəriyyətinin yaradıcılığının yalnız rus-sovet ədəbiyyatının təsiri ilə formalaşdığından şahidi oluruq. Əlbəttə, obyektiv və subyektiv amilləri unudub, belə kəskin qiymətlə razılaşmayanlar da ola bilər: onların fikirlərinə hörmətlə yanaşırıq. Ən azı ona görə ki, milli filoloji fikirdə — kulturoloji baxışlarda düşüncə fərqliliyinin tərəfdarıyıq. Oxucularda isə elə rəy yaratmaq fikrində deyilik ki, milli ədəbiyyatımızın ciddi simalarından sayılan yazıçı Elçin daha çox Qərbdən bəhrələnib, dünya kulturoloji düşüncəsindən çox şeyi götürüb. Ona qalsa, ilahi eşqdən yazan Füzuli ilə böyük məhəbbəti tərənnüm edən U.Şeksprin bir-birinin yaradıcılığından bəhrələnməsi barədə diletantcasına mübahisələrə başlamalıyıq...

Lakin Elçin yaradıcılığında qlobal, bəlkə də ümumdünya ədəbi gedişatının qabarıq cizgiləri - kulturoloji düşüncə ilə milli ədəbi-mədəni fikirin birləşmədiyini görürük...

Kiçik pyeslər və irihəcmli dramların toplandığı **“Seçilmiş əsərləri”nin üçüncü cildini** daha çox teatr ictimaiyyətimiz, o cümlədən dramaturgiya sahəsi ilə bağlı olan yaradıcı insanlarımız, eləcə də gənc dramaturqlarımız üçün əsl sənət ərməğanı da hesab edə bilərək. Heç kimə sirr deyil ki, milli səhnə mədəniyyətimizin son iki onillik dövrünün ən məhsuldar müəlliflərindən biri, bəlkə də birincisi məhz Elçindir.

Çoxlarımız Akademik Milli Teatrın, o sıradan respublikamızın əksər teatrlarının səhnəsində oynanılan **“Qisas”** (pyes-absurd), **“Poçt şöbəsində xəyal”** (tragikomediya), **“Ah, Paris, Paris!..”** (komediya), **“Mahmud və Məryəm”** (məhəbbət dastanı) və başqa tamaşalara baxmış, düşünmüş, gülmüş, ağlamış, lirik duyğuların əsirinə çevrilmişik: lakin bu pyeslərin mətni ilə diqqətlə tanış olanda tamamilə ayrı bir aləmin iştirakçısı olursan. Elə bir zəngin aləm

ki, rejissoru da özünsən, aktyoru da, musiqi bəstəçisi də, rəssamı da... Yalnız Elçin onların əsl yaradıcısı kimi bizim ədəbi oyunumuzun hakimi rolunda iştirak edir...

Dördüncü kitab iki irihəcmli pyes - *“Taun yaşayır”* (bir həyatın xronikası) və *“Qatil”* (ulduzlar aləmində qətl) dramları ilə, həmçinin vaxtilə milli roman sənətimizin əlamətdar hadisəsi kimi bədii nəsr tariximizdə özünə yer etmiş *“Mahmud və Məryəm”*, *“Ağ dəvə”* kimi sanballı ədəbi nümunələrlə yadda qalır. Çünki bu əsərlərdə Elçin əsl qlobal kulturoloji düşüncə sahibi olaraq bəşəriyyət və mənsub olduğu toplumun dünyada, zamanda və sivilizasiyanın mürəkkəb inkişaf mərhələlərindəki yerini müəyyənləşdirir: sözsüz ki, yazıcının bəzi baxışları mübahisə yaradır, bəziləri polemika və diskussiya. Həç sənətkarın özü də fərqiində deyil ki, fikirləri ilə hamı şərik olsun: necə deyərlər, həqiqət fikir müxtəlifliyindədir, düşüncə sərbəstliyindədir...

Beşinci cilddəki *“Ölüm hökmü”* romanı və yeni – *“İlyas Əfəndiyev: şəxsiyyəti və sənəti”* roman-monoqrafiya barədə ədəbiyyatşünaslıq elmi, xüsusən də ədəbi tənqidimiz öz kəsərli-dəyərli sözünü deməyib. Halbuki bütöv bir sənətkar kimi Elçin yaradıcılığını bu əsərlər daha çox oxucularına sevdilir, milli ədəbi-bədii söz sənəti tariximizin dəyərli imza sahibi kimi yaratdıqlarının kulturoloji əhəmiyyətini göstərir.

Bütün ədəbi-sənət cərəyanlarının

fövqündə duran ədib

İstedadlı nasirin yaradıcılığı özünün çoxçalarlığı və müxtəlif qatlılığı ilə seçildiyinə görə, ədibin qələm məhsullarını təhlilə cəlb edəndə tədqiqatçı bir çox kulturoloji problemləri adlamalıdır. Araşdırıcının intellektual və kulturoloji səviyyəsi, ədəbi-estetik hazırlığı yüksək səviyyədə olmasa, onun güclü və böyük təfəkkür sahibi olan Elçin yaradıcılığını təhlil etmək cəhdi istənilən halda zəif təəssürlərin solğun nəticəsini meydana çıxaracaq. Milli söz sənətimizin ciddi eksperimentçi islahatçılarından biri kimi Elçinin hansı ədəbi-estetik, fəlsəfi-kulturoloji sənət istiqamətinin - realizm, ya romantizm, modernizm, yaxud postmodernizm və başqa bu kimi zaman-zaman dəbə düşən ədəbi cərəyanların nümayəndələrinə yaxın olmasını müəyyənləşdirmək çox çətinidir. Sənətkarın məzmunca milli, formaca bəşəri, səviyyəcə ölməz olan əsərlərinə artıq otuz ildən çoxdur ki, qiymət verilir: hər dəfə də yeni bir nəzərlə, fərqli bir baxışla, təzə düşüncə tərzilə. Əsl intellektual Azərbaycan yazarı olan Elçin yaradıcılığı isə köhnəlmir, əksinə zamanın dəhşətli-dağıdıcı dalğalarına tab gətirir və inanırıq ki, milli ədəbiyyatımız durduqca, onlar da yaşayacaq, bədii-estetik tərəvətini itirməyəcək.

Sənət axtarışları, ədəbi

eksperimentçilik və kulturoloji iz...

Ömrünün çox hissəsini böyük ədəbiyyata sərf etmiş xalq yazıcısının həyat və yaradıcılığına təkrar qayıdanda, qərribə bir qanunauyğunluğu müşahidə edirik: Elçin milli söz

sənətimizin müəyyən dövründə əsl ciddi nəsrə ehtiyac duyulanda, hekayə və povestlərini yazdı; Avropa səviyyəli roman qıtlığı görünəndə, iri prozaya keçdi; dünyada kino dövrü başlayanda, bir-birinin ardınca ssenarilərini qələmə aldı, onların ekran taleyini həll etdi; ədəbi tənqidimiz zəifləyəndə, filoloji elmimizin qeydinə qaldı; tərcümə problemi aktuallaşanda, yapon xalq şerini, Molyeri dilimizə çevirdi; teatrlarımız axsayanda, istedadını komediya janrında sınadı...

Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatında Elçin qədər çox az-az yaradıcı şəxs tapmaq mümkündür ki, milli söz sənətinin zənginləşməsinə xüsusi təkan verən bu qədər sənət axtarışlarına, ədəbi eksperimentçiliyə baş qoşsun, hələ sağlığında mədəniyyət və ədəbiyyat tarixində özünün kulturoloji izini-təsirini qoya bilsin. Ömrünün yarısından çoxu ilə alnıaçıq, cəsarətlə vidalaşan Elçinin bu baxımdan, çağdaş ədəbiyyatımızın inkişafında əhəmiyyətli, nüfuzedici rolu var. Məhz bu cəhətinə görə, sənətkarı neomaarifçi də hesab etmək mümkündür. Lakin biz onu əsl milli intellektual sənətkar, başqa sözlə, bəşəri səviyyəli yaradıcı şəxsiyyət - xaricdə çıxan çoxsaylı kitabları bunu ürəklə deməyə imkan yaradır - kimi qəbul etdiyimizdən qəlbimizdəkilərin cüzi hissəsini bu yarımçıq, kiçik essenin içinə yığmağa çalışdıq...

Sevimli sənətkarımızın Azərbaycan, eləcə də Türk Dünyası və dolayısı dünya ədəbi-mədəni ictimaiyyəti, xüsusən oxucular qarşısında növbəti yaradıcılıq hesabatı – qiymətli oncildlik “Seçilmiş əsərləri”nin işıq üzü görməsi münasibətilə qələmə aldığımız bu neo-esse, əslində, xalq yazıçımızın şərəfli həyatı, zəngin kulturoloji irsi haqqında əhatəli düşüncələrin bir qismi olaraq ixtisarlarla kompüterin yaddaşına köçürülsə də, zəmanəmizin nüfuzlu aydınının, art-intellektualının iç dünyasına, fəlsəfi aləminə, kulturoloji baxışlarına, mənəvi azadlığına baş vurmada Elçinin ədəbi-bədii dünyagörüşü haqqında yazmaq, sadəcə, mümkün deyildi: bu baxımdan boynumuza alırıq ki, yazının hazırlanmasında bir sıra çətinliklər ortaya çıxdı. Ən azı ona görə ki, Elçin yaradıcılığı öyrənilməsi, araşdırılması, tədqiq edilməsi çox çətin olan kulturoloji-intellektual xəzinədir...

P.S. Biz xalq yazıçısı Elçinin “Seçilmiş əsərləri”nin başqa kitablarındakı oxunaqlı “Səyahət notları”, düşündürücü “Esselər”, məşhur “Ədəbi düşüncələr” (VI cild), polemikalara yol açan elmi “Məqalələr” (VII cild), kulturoloji araşdırmalar – “Məqalələr”, qiymətli filoloji bilik mənbələri sayılan “Monoqrafiyalar” (VIII cild), ictimai-mədəni, sosial-siyasi yazıları əhatə edən “Yazıçının dəftərindən” (IX cild) və ədəbi-mədəni düşüncələrindən ibarət “Müsahibələr” (X cild) kimi kulturoloji materiallar barədə düşüncələrimizi bu yazıya qatmadıq: qalsın gələcək araşdırmalarımıza...

Zəruri qeyd: Bu yazı Rusiyanın nüfuzlu “Drujba narodov” qalın ədəbi dərgisinin Azərbaycan ədəbiyyatına həsr olunmuş 2006-cı il mart sayı üçün qələmə alınsa da, texniki səbəblərə - mətn tam hazır olmadığından və tərcüməyə gecikdirildiyinə görə nəşrdə getmədi...

“525-ci qəzet”, 2006
“Mars” dərgisi, 2006

Milli yaradıcı intellektuallığın Anar zirvəsi

(Xalq yazıçısı Anarın yaradıcılığı

ətrafında kulturoloji gəzişmələr)

Bu yaxınlarda xalq yazıçısı Anarın altıcildlik "**Əsərlər**"-ini - ədəbi-bədii, elmi-publisistik, tərcümə və ssenarilərini təkrarən gözdən keçirəndə, ağılıma gələn ilk fikir bu oldu: əsl yaradıcı şəxsin kitabları onun bizim dünyaya paralel olaraq cızdığı virtual aləmin - ayrı bir dünyanın bütövlüyünü özündə ehtiva edir.

İlkinlik sözdən başlayır...

Altı ədəbiyyat materikinə bərabər altıcildliyin ilk kitabına **Anarın** hekayələri, məşhur "**Molla Nəsrəddin - 66**"-sı, povestləri, ikinci cildinə "**Ağ liman**", "**Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi**", "**Macal**", üçüncüyə "**Sizsiz**", "**Həyatım ağrıyır**" adlı irihəcmli bədii nəsr nümunələri, esseləri, məqalələri, "**Gecə düşüncələri**", dördüncü kitaba fəlsəfi-publisistik əsərləri, yeni dövr hekayələri, "**Ağ qoç, qara qoç**" romanı və şeirləri, beşinci cildə pyesləri və sonuncu kitaba bədii, sənədli televiziya filmlərinin ssenariləri, bədii-publisistik tərcümələri daxil edilib...

Anarın altı kitaba sıғыşdırılmış əsərləri oxucular üçün, bizim özümüzədən ötrü əsl yeni, fərqli dünyadır ki, bu yazımızda ora kulturoloji səyahət etmək istəyirik.

Birinci gəzişmə:

kültürtrager - toplumun intellekt mayakı

Planetar düşüncənin dəbdə olduğu bir zamanda — qloballaşan dünyamızın ədəbi-mədəni həyatında kulturoloji fəallıq göstərən istedadlı intellektual sənət adamlarını kültürtrager adlandırırlar. Doğrudan da bu fikri, yəni alman sözü olaraq, dilimizdə “mədəniyyət daşıyıcısı” anlamını verən kültürtragerlər — yazıçı, şair, filosof, dramaturq, tənqidçi, tərcüməçi, publisist, ədəbiyyatşünas kimi estetik - fikir adamları fərqli yaradıcılıq enerjisini — ədəbi-elmi məhsul formasında — ortaya qoyaraq, həm elitar söz-düşüncə xəzinəmizi zənginləşdirirlər, həm də özlərindən əvvəl yazılıb-yaradılmış sənət-fikir nümunələrini gələcək nəsillərə ötürürlər. Bəşəriyyətin sivilizasiya tarixinə də diqqətlə nəzər salanda bunun şahidi oluruq, bu gün də belədir.

Bu nəhəng şəxsiyyətlər eyni zamanda toplumun milli ruh adlanan genetik-mədəni yaddaşının əsas aparıcı daşıyıcıları, yaşadanı, həm də gələcək nəsillərə ötürücüləridirlər.

Uzun müddət Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Mədəniyyət Məsələləri daimi Komissiyasının sədri olmuş, müxtəlif beynəlxalq konfederativ qurumlara başçılıq edən, BMT-nin elm, təhsil və mədəniyyət üzrə dövlətlərarası mütəbər qurumunun - YUNESKO-nun nüfuzlu eksperti, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin sədri, xalq yazıçısı..., titullarsız, sadəcə, dünya azərbaycanlılarının milli intellektual yazarı sayılan Anarın bir şəxsiyyət ömrünə sığmayan həyatı, ictimai-kulturoloji fəaliyyəti və ədəbi-bədii yaradıcılığı barədə düşüncələrimizi sistemləşdirib qələmə alanda, ilk əvvəl, yadımıza bu ifadə, yəni kultürtrager anlamı düşdü.

Millətin taleyüklü məqamlarında elə şəxsiyyətlər üzə çıxır ki, toplum ona bütün ümumi mənafeini, başqa sözlə ifadə etsək, gələcək inkişaf istiqamətini, tarixi yolunu müəyyənləşdirməyi, cızmağı həvalə edir. Yaxın keçmişimizə nəzər salsaq, mədəniyyət və ədəbiyyat sahəsində belə böyük bir şəxsiyyətlərin cərgəsində — ön sıralarında xalq yazıçısı **Anarın** da durduğu — bir sıra görkəmli milli yaradıcı intellektuallarımızın olduğunu görürük.

Fikirlərimizi əsaslandırmaqdan ötrü bu kulturoloji araşdırmamızda ədəbi-fəlsəfi baxışları dəyərli, bədii sözü sanballı, ictimai çəkisi ağır olan milli intellektual kimi **Anarın** zəngin bir sənət-mədəniyyət zirvəsinə doğru getdiyi, özü də indiki və gələcək nəsillər üçün tarixi-mədəni əhəmiyyət kəsb edən ömür yoluna işıq salmaq lazım gəlir. Layiqli övlad kimi mənsub olduğu toplumun dünyada tanınmasında əlindən gələni əsirgəməyən, formalaşmasında fəal iştirak etdiyi çağdaş cəmiyyətimizin ədəbi-mədəni, estetik-fəlsəfi, ictimai-siyasi düşüncəsini istiqamətləndirən intellektualın şəxsiyyəti və çoxçalarlı fəaliyyəti barədə hərtərəfli mülahizələr yürütmək, sözsüz ki, çox çətindir.

Fəqət, çağdaş milli sivilizasiya tariximizin müəlliflərindən biri kimi, xalq yazıçısı **Anarın** millətimizin ictimai-siyasi, ədəbi-mədəni həyatındakı rolu və xidmətlərinə vaxtında, özü də qədərincə qiymət vermək çox vacibdir.

Əlbəttə, bizə qədər istər ölkə daxilində, istər sabiq Sovetlər Birliyinə daxil olan respublikalarda, son on ildə sərhədlər açılardan sonra isə həm də Türk Dünyası adlı nəhəng coğrafi-mədəni ərazidə, istərsə də beynəlxalq ədəbi-mədəni məkanda Anarın yaradıcılığı, kulturoloji missiyası lazımı qədər — verilən orden-medal, fəxri ad, beynəlxalq sənət ödülləri, mükafatlar və s. sadalasaq, yazımızın sonu uzanacaq — dəyərləndirilsə də, hər yeni nəslin nümayəndələrinin, o sıradan müəyyən savada malik istənilən fərqli şəxsin ömrünün müdriklik çağına qədəm qoymuş bu bənzərsiz yaradıcı sənətkar haqqında deməyə sözü, qəlbdən gələn sevgisini ifadə etmək üçün fikirləri, milli söz sənəti xiridarları ilə bölüşməyə düşüncələri, mülahizələri qədərincə ola bilər. Çünki Anarın özü biz oxucular üçün, daha dəqiq ifadə etsək, millətimizdən ötrü yaddan heç vaxt çıxmıyacaq böyük işlər görüb, dəyərli ədəbi-bədii, ekran-sənət əsərləri yaradıb...

İkinci gəzişmə: gəndən gələn mübarizə

Bu səyahətimiz bizi tarix adlı zaman yolunun gerisinə doğru aparır: bir qədər keçmişə nəzər salaq. Ötən əsrin altmışıncı illərinin əvvəllərində, ön sıralarında **Anar** olmaqla, yeni nəsil yaradıcı gəncliyin fəalları, anlamın bütün çalarında, Azərbaycanın milli ictimai-mədəni düşüncə meydanına can atırdılar. Tarixçilər o dövrü xüsusi dəyərləndirir, keçmiş SSRİ-də böyük dəyişikliklər mərhələsi hesab edirlər. Araşdırıcılar bunu sabiq sovet diktatoru İ.Stalinin ölümündən və Mərkəzi Komitənin növbəti baş katibi N.Xruşşovun Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının qurultayındakı məşhur çıxışından sonra yaranmış münbit siyasəti-ideoloji mühitin təsiri ilə izah etməyə çalışsalar da, bir məsələ dəqiqdir: bu yeni, həm də milli intellektual ədəbi nəslin əsas fəal nümayəndələri həddindən artıq müstəqil dünyagörüşü, azad fikirliliyi ilə seçilirdi. Onlardünya gedişatının növbəti istiqamətinin dəyişdiyini intuitiv olaraq vaxtında anladılar.

Maraqlıdır ki, bu nəslin nümayəndələri, əgər belə ifadə etmək mümkündürsə, əsasən keçmiş sovet cəmiyyətində elitar təbəqə sayılan yazıçıların, mədəniyyət və elm xadimlərinin övladlarından ibarət idi: **Səməd Vurğun**un oğlanları **Yusif** və **Vaqif Səmədoğlu qardaşları**, **Rəsul Rza-Nigar Rəfibəyli** ocağının nümayəndəsi **Anar**, **İlyas Əfəndiyev**in övladı **Elçin** və başqaları. İlk baxışdan qərribə də görünə bilər: bu atalar-oğullar mübarizəsi idi, yoxsa dünyagörüşlərin yarışması...

Problemə geniş aspektdən yanaşanda, görürük ki, əslində bu mübarizəni vaxtilə **Səməd Vurğun**, **Rəsul Rza**, **İlyas Əfəndiyev** kimi sənətkarlar başqa xalqlardan geri qalmamaq üçün, milli-mənəvi ruhun sönməməsindən ötrü dogma dillərində yaratmış olduqları böyük sənət əsərləri ilə, milli akademiya, ensiklopediya, milli teatr kimi intellektual dəyərlər formalaşdıran elmi-mədəni qurumları yaratmaq uğrunda gərgin çarpışmalarıyla aparırdılar. Genetik və mənəvi mübarizə ruhu ilə böyümüş yeni nəsil də o mübarizənin — totalitar sistemə qarşı kulturoloji-ideoloji, mədəni-estetik müqaviməti davam etdirir, daha keyfiyyətli formasını axtarıb tapırdı.

Sözsüz ki, bu milli mübarizə yolunda yazarlarımızla yanaşı, elm, mədəniyyət, siyasət və başqa sahələrdə çalışanların da xidməti böyükdür. Lakin qapalı-totalitar sovet cəmiyyətinə qarşı ən təsiredici müqavimət məhz rəsmi sosialist ideologiyasının sona qədər sıxışdırıb əzə bilmədiyi milli ədəbiyyat — estetik-mədəni sahədə göstərilirdi. Düzdür, son illər bəzi diletantlar mətbuatdakı yazılarında iddia edirlər ki, sovet cəmiyyətində ictimai-siyasi iqlim dəyişməsəydi, “altmışıncılar” meydana çıxmazdı. Biz isə, öz növbəmizdə, belələrindən soruşmaq istəyirik: o dövrdə yaşayıb-yaradanların çox hissəsi bəs niyə gözləmə mövqeyini tutmuşdu, əlini ağdan-qaraya vurmurdu?!

XX əsrin ortalarından başlayaraq Azərbaycan milli mədəniyyət aləmində öz səsi, təsiri ilə seçilməyə başlayan Anarın ədəbi-mədəni fəaliyyəti, yaradıcılığı və ictimai mövqeyi kulturoloqlar üçün maraqlı tədqiqat mövzusu olaraq qalır. Bir çox Azərbaycan yazıçılarından fərqli olaraq, Anarın ədəbi-estetik düşüncəsi fərdi-psixoloji deyil, ictimai-fəlsəfi dəyər kəsb edir. Bu ciddi cəhəti onun bütün yaradıcılığına və ictimai fəaliyyətinə, vətəndaş mövqeyinə şamil etmək mümkündür. Əgər bu milli intellektual kultürtragerin yazdığı ədəbi əsərlərə, araya-ərsəyə gətirdiyi sənət nümunələrinə, ictimai-fəlsəfi əhəmiyyət kəsb edən elmi-publisistik yazılarına diqqətlə nəzər salsaq, görəcəyik ki, ilk yaradıcılıq işindən tutmuş, ta son qələm məhsuluna kimi bütün intellektual fəaliyyəti ictimai fikrə müsbət mənada təsir etmək, daha sonralar isə onu istiqamətləndirməklə formalaşdırmağa yönəlib...

Nümunə kimi Anarın müxtəlif vaxtlarda qələmə aldığı əsərlərinə müraciət edə bilərik: söhbət milli bədii nəsrin tarixində dönüş mərhələsinə çevrilmiş “Ağ liman” povesti və onun davamı sayılan “Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi” romanı, həmçinin ən son yaradıcılıq uğuru — “Ağ qoç, qara qoç” roman-programından gedir...

Üçüncü gəzişmə: kulturoloji savaş

Ötən yüzilliyin ortalarından etibarən sabiq SSRİ adlı nəhəng ədəbi-mədəni məkanda özünəməxsus yeri görünən Azərbaycan mədəniyyətində, xüsusən də milli söz sənəti adlı kulturoloji meydanımızda çox maraqlı hadisələr baş verirdi. Ən maraqlısı isə o idi ki, bu dövrdə ədəbi nəsillərin təsir vasitələrində yerdəyişmə prosesi gücləndi. Həmin zaman bütün dünyada və keçmiş Sovetlər Birliyində baş verən qlobal hadisələrin rolunu inkar etmədən, bu yerdəyişmə prosesinin bütün sahələrə olduğu kimi, milli ədəbiyyatlara da bir yeniləşmə gətirdiyini görürük: bu dəyişikliklər özünü kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərində daha qabarıq göstərirdi. Gənc **Anar** məhz belə bir mürəkkəb vaxtda böyük ədəbiyyata gəlmiş — milli ədəbi prosesə fəal qoşulmuşdu.

O illərə bir qədər diqqətlə nəzər salsaq aydın görərik ki, İkinci Dünya müharibəsindən sonra Azərbaycan ədəbiyyatı növbəti inkişaf mərhələsinə qədəm qoydu. Lakin inkişaf, yaxud yeniləşmə, məlum olduğu kimi, həm ağırlı keçir, həm də itki, qurban tələb edirdi. Bəs bu itki — qurban hansı qüvvə, daha dəqiqi, kim olmalıydı? Əlbəttə, hər vaxt, istənilən yerdə, həmişə olduğu kimi, yeganə qurban yerdəki ali varlıq sayılan insan idi.

Keçən yüzilliyin ortalarından başlayaraq zamanə böyük məmnuniyyətlə öz qurbanını ağışuna aldı: doğma yurddan — kənddən naməlum mühitə — şəhərə, meqapolisdən yad mühitə — milli respublikaların paytaxtlarına, oradan isə ölkədaxili, yəni sabiq SSRİ-nin müxtəlif bölgələrinə mühacirət və ya məşhur “BAM”-a — naməlum Sibirə üz tutan insanlar — həmyerlilərimiz, əslində, nə axtardıqlarını heç özləri də bilmirdilər. Bəli, nə qədər acı həqiqət olsa da, XX əsrin ortalarından başlayaraq, — bütün dünyada şəxsiyyət azadlığı, fərdilik önə çəkildiyi bir zamanda qapalı sovet sistemində yaşamağa məhkum olunmuşlar — insanlar özlərini öz iç dünyasında itirməyə başladılar.

İnsan, içində itirdiyini axtarır tapmaqdan ötrü çol dünyasını — xarici aləmi gəzib-dolaşmağa başladı. Bu, təkcə Quzey Azərbaycanda deyil, bütün dünyada baş verən qlobal ictimai-mədəni, mənəvi-psixoloji, kulturoloji-fəlsəfi prosesin təsirindən ortaya gələn durum idi. Bütün bu qlobal proseslər keçmiş Sovetlər Birliyi məkanında publisistik əsərlər vasitəsi ilə ideoloji-subyektiv baxımdan işıqlandırılırdı. Fəqət XX əsrin ikinci yarısından etibarən publisistik-fəlsəfi intonasiya — qat daha çox bədii ədəbiyyatın, nəsrin içinə sığındı. Bu ədəbi-kulturoloji prosesi izləmək üçün o dövrdə yazıb-yaratmış Azərbaycan ədəbiyyatının tanınmış nümayəndələrindən birinin — təkcə Anarın yaradıcılığına diqqətlə nəzər salmaq kifayətdir...

Keçən əsrin 50-60-cı illərində Qərbdə — Avropa və Amerikada baş verən total azadlıq hərəkətini xatırlamaq yerinə düşər. ABŞ — SSRİ qarşıdurmasının məntiqi nəticəsi kimi ortaya çıxmış, yəni Amerika ordusunun Şimali Vyetnamdakı müdaxiləsinə qarşı başlanmış, əvvəlcə Amerika ilə Fransanı, daha sonra əksər Qərb ölkələrini bürüyən “hippilər

hərəkatı”nın milli ədəbiyyatımızdakı izlərini Anarın *“Ağ liman”* povesti və *“Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi”* romanında görmək mümkündür. Xatırlatmaq yerinə düşər: “hippilər hərəkatı” deyə adlandırılan bu ictimai-mədəni proses, əslində, qəbul edilmiş qayda-qanunlarla, etik normalarla yaşamaq istəməyən tələbələrin—gənclərin mövcud cəmiyyətə qarşı çıxışlarından ibarət idi və az qala bütün dünyanı lərzəyə gətirmişdi.

Ətəyi qısa paltar və şalvar geymiş, damağındakı siqareti sanki kor olmuş cəmiyyətin gözüne basmağa çalışan qızlar, yalançı, riyakar siyasətçilərə, harınlaşmış varlılara, bürokrat məmurlara qarşı etiraz edən uzunsaç cavan oğlanlar, yaxud rok musiqisi və başqa atributlar azadlıq hərəkatının — qloballaşmaya doğru irəliləyən bəşər dünyasının rəmzləri sayılmağa başlandı. Hər şeydə azadlıq, bəzən isə hüduzsuz sərbəstlik tələb edən gənclərin radikallığı o yerə çatırdı ki, cəmiyyətin əsas dayaqları və planetimizdəki harmonik yaşayışı tənzimləyən mənəvi-əxlaqi dəyərlər, ictimai-mənəvi kriteriyalar az qala sıradan çıxacaqdı.

Çox zaman mənəvi azadlıq ilə fiziki sərbəstliyi qarışıq salan yeni nəsil özü də yaxşı anlayırdı ki, bu hərəkatın, yaxud mübarizənin heç bir məntiqli sonluğu yoxdur. Bəlkə də elə buna görə idi ki, o hərəkatın iştirakçıları daha sonralar öz mövqelərindən geri çəkildilər, çağdaş radikalıqdan liberal mühafizəkarlığa keçdilər: məsələn, ifrat erotikə və pornoqrafiyaya qarşı çıxanlar da məhz onlar oldular. Ancaq unutmamaq olmaz ki, o hərəkat dünyanın gedişatına yeni bir təkan, inkişaf və dəyişikliklərə güclü təsir etdi...

“Hippilər hərəkatı”nın başlanğıcından sonuna qədər dünyada ictimai-siyasi, mədəni-mənəvi mövzularda saysız-hesabsız publisistik, bədii, ədəbi, fəlsəfi, ekran əsərləri yaradılaraq meydana qoyuldu - onların çoxu bəşəriyyətin ümumi dünyagörüşündə böyük çevrilişlərə səbəb oldu. O hərəkatın sivilizasiya tarixinin gedişatına göstərdiyi müsbət təsir və xidmətlər, sözsüz ki, danılmazdır: irqi ayrı-seçkiliyin ləğvi, dünyanın bir sıra ölkələrində gedən milli-azadlıq və dövlət müstəqilliyi uğrunda aparılan mübarizələrə yeni, güclü təkanlar verməsi, mədəniyyət və incəsənət sahələrində oyatdığı yüksəlişlər, hətta keçmiş Sovet İttifaqında və sabiq Yuqoslaviya Federasiyasında baş verən siyasi hadisələri buna misal göstərmək mümkündür...

Bizdə, yeni Quzey Azərbaycanda isə bu ümumdünya hərəkatının təsiri və izlərini, üstüörtülü olsa belə, şüarlarını-müddəalarını ədəbiyyatımıza ilk dəfə gətirən zəmanəsinin intellektuali — cavan, istedadlı **Anar** oldu: bayaq adını çəkdiyimiz əsərlərlə, onlardan bir qədər əvvəl yazmış olduğu hekayələri, daha sonralar isə yaratdığı **“Qobustan”** gözəl sənətlər dərgisiylə.

Bu gün artıq dünyanın aparıcı dillərinə çevrilərək əksər ölkələrdə dəfələrlə nəşr olunmuş — daha çox sadaladığımız cəhətlərinə görə yerli və əcnəbi oxucular bu bədii nümunələri qəbul etdi — *“Ağ liman”* povesti ilə *“Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi”* romanında özünü öz içində, qəlbini isə zəmanədə itirmiş iki şəxs — Təhminə və Zaur simasında yeni cəmiyyət, azad yaşam, var olmaq arzusunda düşünənələr hansısa zaman kəsiyində, bəlkə də müddəti bilinməyən sevgi anında fərdiliklərini özlərinin daxili aləmində tapmağa can atırlar.

Yazılma dövrünə görə Azərbaycan ədəbiyyatında çağdaş İnsan Azadlığını belə məharətlə, eyni zamanda aydınlığı ilə əks etdirən ikinci bədii əsər tapmaq çox çətindir. Dünyada baş verən qlobal hadisələr cavan nasirə güclü təsir etsə də, ilk bədii nəsr yazılarından özünü əsl milli intellektual kimi tanıda bilmiş Anar zamanına, həm də məkanına — XX əsrin 60-70-ci illər Azərbaycanına görə çox orijinal sənət nümunələri ortaya qoya bilmişdi. Azərbaycan o

zaman on beş sovet sosialist respublikalarından biri olsa da, müsəlman çoxluğunun yaşadığı Şərq, daha dəqiq ifadə etsək, qədim Asiya məmləkəti idi və indi də eləcə qalır...

Mədəniyyətlərin toqquşduğu, sivilizasiyaların qovuşduğu, qitələrin birləşdiyi, maraqların kəsişdiyi Azərbaycan kimi bir məmləkətin ədəbiyyatında mənəvi-fərdi azadlığı təbliğ edən bədii əsərlərin əsas qəhrəmanları, yəni Azad İnsan obrazı qadın simasında yaradılıb: klassik söz sənətimizdəki Şirin, Leyli, Nüşabə, yaxud XX əsrin ədəbi surətlərini — Sevil, Almaz və başqalarını yada salaq. Şərqdə insan azadlığını qadın təbliğ edəndə daha təsirli, emosional alındığını yaxşı bilən gənc Anar da özünün ideal saydığı Azad İnsan qismində məhz Təhminəni ədəbiləşdirib, ictimailəşdirib. Maraqlıdır ki, ədibin hər iki əsərindəki — eyni zamanda həmin mövzuda qələmə alınmış pyes və kinossenarisindəki əsas surətlərdən sayılan Zaur da sərbəstlik formasında anladığı fərdi-subyektiv azadlığının sorağındadır...

Qədim hind fəlsəfəsində — buddizmdə belə bir fikir var ki, hər hansı bir mövzudan, problemdən danışsansa, yaxud yazırsansa, söhbətində — əsərində onun bütün cəhətlərini qabarıq əks etdirməlisən: özü də eyni məsələyə təkrar-təkrar qayıtmaqla. Bu baxımdan söylənməsi, qələmə alınması asan başa gələn ictimai-fəlsəfi, mədəni-mənəvi problemləri, həyat həqiqətlərini Anar hələ onda sovet mühitinə öyrəşmiş cəmiyyətin qarşısında qoymaqla, qapalı bir sistemin daxilində milli ədəbi-fəlsəfi, ictimai-mənəvi düşüncəmizdə çeviriliş etmiş oldu: özü də sistemli şəkildə, hekayə, povest, roman, pyes, kinossenari formasında, heç nədən çəkinmədən, ardıcıl ortaya çıxartdığı əsərlərin böyük rezonans doğuran əks-sədası ilə birgə. Bu əsərlərində Anar indi bizim haqqında çox asanlıqla danışdığımız, yazdığımız problemləri qabartmaqla, İnsan Azadlığından bəhs etməklə, əslində, özünün bütün gələcək həyatını təhlükə altına qoymuş oldu. Qəribəsi isə ondadır ki, cavan müəllif Təhminə ilə Zaurun sevgi macəralarının belə, bu məsələyə — bəşəri arzuya xidmət etdiyini də qabarıq verə bilmişdir...

Təhminə içində özünü itirdiyini yaxşı anlayır. Zaurun gözlərinə də ona görə tez-tez baxmağı xoşlayır ki, bəlkə sevgilisinin baxışlarından sezilən qəlb məkanından - iç aləmdən özünü, Azadlığını tapa. Hisslərindən başqa heç bir şey barədə düşünmək istəməyən Zaurun isə baxışlarında Təhminə, yəni sevgisi əvəzinə əksər vaxtlarda ancaq “şəhvət ilanları” qaynaşır. O unudur ki, bu ilanlar bir vaxt onun özünü də çalacaq. Elə belə də olur: ətraf aləmin — cəmiyyətin adət-ənənələrinə qarşı mübarizədə uduzan Zaurun şəhvaniyyətə hesablanmış hissləri Təhminənin axırına çıxır.

Azadlıq — sevgi sərbəstliyi uğrunda yorulmadan mübarizə aparan, bu savaşa ictimai-mənəvi mənə verən Təhminə ətrafdakılara qəribə və anlaşılmayan insan təsiri bağışlasa da, heç özü də axıra qədər başa düşmək iqtidarında deyil ki, yaşadığımız həyatın özü elə insan Azadlığı deməkdir. Nə qədər ki, İnsan yaşayır, elə bir o qədər də Azaddır. Anarın haqqında danışdığımız əsərlərindən də aydın görünür: İnsan — Təhminə ölən kimi Azadlığı da yox olub gedir...

Təhminə nə itirdiyini çox gözəl anlayır: özünü özündən xəbərsiz, elə içindəcə qətlə yetirmişdi, zamanından əvvəl bu zülmət dünyaya atılmışdı. Sanki Təhminənin Azadlığı bir iynə idi, mövcud cəmiyyət qanunları, toplumun formalaşmış adət-ənənələri isə samanlıq... Fəqət Təhminə bu itkinin yerini necə doldurmaq lazım olduğunu bilmirdi. Özünü harada axtaraydı? İlk baxışdan hər şeyi — əri, evi, işi və yaxşı dostları olan bu qadına nə lazım idi? Sözsüz ki, özü: Sevgisi və Azadlığı! Axı Təhminə Azadlığını, həm də həyatını itirmişdi, lakin onları harada axtarmaq lazım gəldiyini bilmir. Bəlkə də buna görə də heç zaman

rahatlıq tapmır. “Küçələrə su səpmişəm” xalq mahnısını dinləməyi xoşlayan, hətta bu musiqini öz Azadlıq və Sevgi himninə çevirmiş bu mələksimalı, incəqəlbli qadın yolu heç kimə görə deyil, yalnız özündən ötrü sulayır ki, İç Dünyasına — Azadlıq məkanına rahat daxil ola bilsin. Yazıçı bu yaşantıları məharətlə qələmə alır, problemi yaşadığı mövcud cəmiyyətə sual formasında ünvanlayır...

Dördüncü gəzişmə: intellektual həyatın amalı

...Bu baxımdan zənnimizcə, başda xalq yazıçısı Anar olmaqla, XX əsr Azərbaycan söz sənəti ustalarının əsərlərini təkrarən fərqli və fərdi kulturoloji araşdırmalara cəlb etmək vacibdir. Anarın sözügedən əsərlərinə daha dərindən nəzər salanda, görünür ki, əslində, Təhminə və Zaurun simasında odövrkü mövcud qapalı cəmiyyətə, rəsmi ideologiyaya, bir sözlə, totalitar sistemə qarşı milli intellektualın ədəbi etirazı, daha dəqiq ifadə etsək, kulturoloji mübarizəsi ifadə olunmuşdur. Yazıçının yaradıcılıq yoluna diqqətlə yanaşanda bu kulturoloji mübarizənin sistemli, davamlı olaraq gücləndiyini görürük. Böyük sənətkarın bədii ədəbiyyat tariximizdə xüsusi yeri ilə seçilən nəsr irsini (*“Molla Nəsrəddin—66”, “Macal”, “Dədə Qorqud”, “Əlaqə”, “Yaxşı padşahın nağılı”, “Dantenin yubileyi”, “Otel otağı” və b.*), ictimai-siyasi əhəmiyyət kəsb edən, həmişə aktuallığını saxlayan publisistikasını (bu gün də dağıdılmasına son qoyulmayan köhnə Bakı haqqında **“İçərişəhər”** fotoalbumundan tutmuş, 1990-cı ilin Qara Yanvar qırğını, milli-azadlıq hərəkatı ilə əlaqədar, irticaya qarşı yazdığı **“Şəhidlər dağı”** kitabındakı məqalələrinə qədərki publisistik yaradıcılığı, **“Azərbaycançılıq haqqında düşüncələr”** esse-traktatı), dram yaradıcılığındakı uğurları (*“Şəhərin yay günləri”, “Sizi deyib gəlmişəm”, “Adamın adamı”, “Təhminə və Zaur” və b.*), istər kulturoloji-fəlsəfi araşdırmaları (*“Anlamaq dərdi”* essesi, *“Dünya bir pəncərədir” kitabı*, *“Sizsiz” sənədli-bədii romanında*, habelə *“Mübarizə bu gün də var” memuar-monoqrafiyasında*), bədii tərcümə sənətinin inkişafındakı rolunu (beynəlxalq söz xəzinəsinin zərgərlərindən sayılan U.Şekspirin “Fırtına” pyesi, R.Taqorun “Bağban” əsəri, rus poeziyasının gümüş əsrinin nümayəndələrindən etdiyi poetik çevirmələri), kino-televiziya fəaliyyətində (dünya ekran sənətində bənzərsizliyi ilə fərqlənən *“Qəm pəncərəsi”, “Üzeyir Hacıbəyov: uzun ömrün akkordları” film-esseləri*, *“Dədə Qorqud”, “Gün keçdi”, “Otel otağı” və b. kinossenariləri*, *“Evləri köndələn yar”, “Ötən ilin son gecəsi”, “Dantenin yubileyi”* kimi teletamaşaları), müxtəlif antoloji kitabların tərtibçiliyindəki kulturoloji zəhməti (ikicildlik möhtəşəm poeziya-sənət abidəsi — *“Min beş yüz ilin Oğuz şəri”* — həm köhnə kiril, həm də yeni latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasıyla — və Türkiyədə, türk dilində *“Min ilin yüz şairi”*, habelə *“İsrail hekayələri”, “Rəsul Rzanın tərcüməsində “Dünya ədəbiyyatı”* kimi onlarca toplunu), milli mətbuat sahəsindəki yenilikləri (ictimai-mədəni şüurda oyanışa səbəb olmuş **“Qobustan”** toplusu) yada salmaq kifayət edər ki, mülhizələrimiz əsaslınsın.

Biz hələ Milli Məclisin Mədəniyyət Məsələləri daimi Komissiyasının sabiq sədri, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin rəhbəri, bir sıra yerli Qeyri-Hökumət Təşkilatları və beynəlxalq qurumların başçısı kimi **“Şöhrət”** ordenli xalq yazıçısının dünya ədəbi-mədəni irsinin əhəmiyyətli hissəsini təşkil edən çağdaş milli mədəniyyət və ədəbiyyatımızın inkişafı ilə əlaqədar gördüyü böyük işləri bir kənara qoyuruq...

Anar yaradıcılığının son uğurlarından sayılan **“Ağ qoç, qara qoç”** (utopik və antiutopik nağıllar) roman-proqramı haqqında son bir neçə ayda dövrü mətbuatda saysız-hesabsız məqalələr — ədəbi-tənqidi yazılar, araşdırmalar, tədqiqat məqalələri yazılıb, polemik diskussiyalar aparılıb. **Nurlana Əliyeva, Nizami Cəfərov, Vaqif Yusifli, Tehran Əlişanoğlu, Əsəd Cahangir, Rəşad Məcid** və başqa imza sahibləri bu əsərə yüksək qiymət veriblər. Hər bir tənqidçi bu əsər barədə düşündüyünü ilk növbədə ədəbi-mədəni, elmi-humanitar sahələrlə məşğul olanlarla bölüşsə də, eyni zamanda mütəxəssis-filoloqlar cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrinin arasında, başqa sözlə desək, ictimai rəydə əks-səda yaratmış bu proqram xarakterli roman-xəbərdarlığın çoxtərəfli bədii-fəlsəfi, bir qədər də siyasi-kulturoloji qatlarını açmağa çalışıblar.

Ciddi bir milli intellektual yazar kimi **Anar**ın böyük sənətkarlığından — bu əsərin çoxçalarlı quruluşu, mürəkkəb forması, bənzərsiz üslubu, ictimai-fəlsəfi mahiyyəti və kulturoloji əhəmiyyətindən irəli gələn estetik-mədəni məsələdir ki, bu barədə hələ çox yazılacaq...

“Ulduz” dərgisi, 2005

“Mars” dərgisi, 2006

"Atlantlar": ədəbi inci, poetik-sənət nümunəsi

Son vaxtlar dünya nəşriyyat-poliqrafiya müəssisələrində işıq üzü görən dəyərli, beynəlxalq çap standartlarına tam cavab verən ədəbi-bədii nəşrlər çoxalıb. Belə nəşr məhsullarının arasında elələrinə rast gəlirik ki, çap olunan kimi kitab - ədəbiyyat tarixində öz yerini tutur, nadir mədəniyyət - sənət nümunəsinə çevrilir. Mütəxəssislər, eləcə də kulturoloqlar bu cür kitabları "ədəbi inci", "sənət nümunəsi", "nəşr mədəniyyətinin uğuru" adlandırırlar və onlar uzun müddət çap standartları üçün müqayisə obyektinə, dəyər nümunəsi hesab olunurlar. Yaranan zaman uğurlu nəşr nümunəsi sayılan bu kitablar vaxt keçdikcə, tarixi-mədəni irs kimi milli və dünya mədəniyyətinin dəyərli nümunəsi təqdim edilir, bəşəriyyətin tarixi üçün qorunub saxlanılır.

Milli Azərbaycan kitabı tarixində belə çap incilərinə çox nadir hallarda rast gəlirik. Zaman-zaman elə kitablar yaradılıb və bu qəbil nəşrlər günü bu gün də araya-ərsəyə gətirilir. Vaxtilə Təbriz, Gəncə, Şamaxı, Ərdəbil kimi qədim Azərbaycan kitab və miniatur sənəti mərkəzlərində - müxtəlif şəhərlərimizdə araya-ərsəyə çıxarılmış kitablar - "Qurani-Kərim", Nizami Gəncəvi, Məhəmməd Füzuli və başqa şairlərin divanları indi dünya muzeylərini bəzəyir, bizim milli kitab sənətimizin qədimliyinin və yüksək səviyyəsinin simvolu kimi Şərq - Azərbaycan sivilizasiyasının hələ də açılmamış sirlərini, oxunmamış kodlarını özündə gizlədir...

Yeni yaranmasına baxmayaraq, artıq çağdaş nəşr-poliqrafiya sahəsində öz sözünü demiş "Aspoliqraf" nəşriyyatında bu il nəşr olunmuş, artıq bir sıra milli və beynəlxalq kitab müsabiqələrində qalib gəlmiş **Çingiz Əliyev**in "**Atlantlar**" poetik toplusu çap tariximizdə yeni, dönüş səhifəsinə çevrildi.

Tanınmış şair-tərcüməçi, publisist **Çingiz Əliyev**in ayrı-ayrı illərinin poetik yaradıcılıq məhsulları əsasında tərtib edilmiş, yüksək zövqlə, dünyanın çağdaş poliqrafik-nəşr standartlarına uyğun nəşr olunmuş yeni poetik toplusu ölkəmizdə keçirilən **VI Bakı Kitab Bayramının "İlin poetik incisi"** nominasiyasına layiq görüldü. "**Atlantlar**" toplusu, eyni zamanda, bu yaxınlarda qonşu Rusiya Federasiyasının paytaxtı Moskva şəhərində keçirilən **MDB ölkələri III Beynəlxalq Kitab Sənəti Müsabiqəsində** ən yüksək qiymət alaraq birinci yeri tutdu, münəvver heyətinin və müsabiqə iştirakçılarının böyük rəğbətini qazandı...

Bütün bu statistik faktları sadalayandan sonra əvvəlcə "**Atlantlar**" kitabının kulturoloji enerjisi barədə danışmaq istəyirəm. Adından da göründüyü kimi, bu növbəti kitabıyla şair **Çingiz Əliyev** Avropa ilə Asiyanın qovuşduğu - Şərqlə Qərb sivilizasiyasının görüşdüyü, xristian və İslam mədəniyyətinin təmasa girdiyi Azərbaycanın, sözün fəlsəfi mənasında, açıq mədəniyyətinin - ədəbiyyatının nümayəndəsi kimi özünün yaradıcılıq potensialını kitab sənətinin nümunəsinə - dünya standartlarına cavab verən nəşr məhsuluna çevirərək dünya oxucusuna təqdim edir. Bəli, məhz içində azərbaycanlı, türk, rus, ingilis, fransız və başqa yüzlərlə xalqın nümayəndələrindən ibarət dünya oxucusuna: sirsiz deyil ki, Azərbaycan, ümumiyyətlə, keçmiş SSRİ-yə daxil olan respublikalarda yaşayan poeziyasevərlər uzun müddət milli bədii-poetik düşüncəmizin dəyərli söz sahibini, şair-intellektualı - **Çingiz Əliyev**ni gözəl tanıyırlar.

Məhsuldar yaradıcılığı ilə - şeir və poemalarıyla, ədəbi-publisistik yazılarıyla, analitik materiallarıyla, gözəl bədii-poetik tərcümələriylə, çoxsaylı kitablarıyla, qəzet, jurnal və elektron informasiya vasitələrindəki ədəbi söhbətləriylə, nəşirlik təcrübəsiylə, ictimai-dövlət fəaliyyəti, həmçinin ədəbi-mədəni işləriylə, ən əsası isə milli ədəbiyyatımıza gətirdiyi yeniliklər və gənc ədəbi qüvvələrə göstərdiyi qayğısıyla tanınan bu yaradıcı şəxsiyyət istər

Azərbaycanda, istərsə də yaxın və uzaq xarici ölkələrdə nüfuzlu söz sahibi kimi çağdaş mədəniyyətimizi, ədəbi-bədii söz sənətimizi layiqincə təmsil edir.

Şairin "Atlantlar" adlı yeni poetik toplusunun yaranmasında Azərbaycan, Türkiyə, Rusiya, Finlandiya, ABŞ, Böyük Britaniya, Ukrayna, Qırğızıstan, Latviya, Litva və başqa ölkələrin nümayəndələrinin - poliqrafiyaçıların, rəssamların, tərcüməçilərin və başqa sənət adamlarının iştirakı, böyük formatlı, 663 səhifəlik, hər vərəqində yazıaltı kölgə-şəkillər, həmçinin müxtəlif mövzularda başqa rəngli şəkillərlə bəzədilmiş bu möhtəşəm kitabın yarısı Çingiz Əlioğlunun dünya xalqları dillərinə edilmiş poetik-bədii tərcümələrinə ayrılmışdır. Bu cəhətinə görə kitab həm çağdaş Azərbaycan şerinin istedadlı nümayəndəsi kimi Çingiz Əlioğlunun yaradıcılığı ilə dünya oxucusunu tanış etmək baxımından maraq kəsb edir, həm də milli söz sənətimiz vasitəsilə Azərbaycan dilini öyrənən əcnəbilər üçün bədii-poetik vasitə kimi dəyərlidir. Ən əsası isə milli nəşr sənətinin dəyərlı nümunəsi kimi bu qiymətli nəşr-ədəbiyyat məhsulu dünyanın istənilən ölkəsində nümayiş etdirilə bilər.

Söz yox ki, milli ədəbiyyatı tədqiq edən bir şəxs kimi mənim üçün *"Atlantlar"* toplusundakı əsərlərin ədəbi-poetik mahiyyəti, kitabın kulturoloji əhəmiyyəti və Çingiz Əlioğlunun çağdaş söz sənətimizə gətirdiyi estetik-sənət yenilikləri daha çox maraqlandırır və bu yazımda da bu məsələlər barədə fikirlərimi ədəbi-mədəni ictimaiyyətin nümayəndələri, ədəbiyyatsevər oxucularla bölüşmək istəyirəm...

Öncə bir məsələni vurğulamaq istəyirəm: *"Atlantlar"* kitabını əlinə alan peşəkar ədəbiyyat adamı o dəqiqə hiss edər ki, bu topluda qədim Şərq - Azərbaycan divan-şeyr poetikasıyla - əlyazmalar-miniatur sənətinin incəlikləri ilə çağdaş Avropa - dünya ədəbiyyat hadisələri və nəşr standartları çox ustalıqla sintezləşdirilib. Ayrı-ayrı səhifələrdəki yerli və əcnəbi rəssamların modern rəsm əsərləri sanki kifayət qədər qalın - 663 səhifəlik şeyr kitabını oxuyan şəxsin gözüünün və zövqünün "yorulmasının" qarşısını alır: lap qədim əlyazmalardakı miniatürlər kimi...

Kitabdakı fərqli illərin və dəyişən ovqatın - mən hələ topludakı üslub, mövzu, janr, həcm, ədəbi növ rəngarəngliyini qoyuram bir qırağa - ədəbi-fəlsəfi düşüncənin məhsulu olan lirik-poetik nümunələr elə sıralanıb ki, toplusunu istənilən səhifəsindən açıb oxumaq olar. Bu mənada *"Atlantlar"* kitabı ədəbiyyat-kitab tariximizdə az-az təsadüf edilən poetik hipermetn formasında oxuculara təqdim edilib. Şeyrlər, poemalar, irili-xırdalı poetik nümunələr, bədii-fəlsəfi düşüncələr, həmçinin zamana, dünyaya, insanlara xitabən yazılmış lirik əsərlərdən ibarət kitab şairdən çox dövrümüzün ictimai-siyasi, ədəbi-mədəni, fəlsəfi-həyati məsələlərinə biganə qalmayan, bütün yaradıcılığıyla nümayəndəsi olduğu millətin bəşəriyyətin qabaq cərgəsində durduğunu subut etməyə çalışan bir intellektual-estet kimi **Çingiz Əlioğlu**nu oxucuya sevdilir.

Yuxarıda qeyd etdiyim kimi, ədəbiyyatımızdakı yaradıcılıq yolunu müntəzəm izlədiyim istedadlı imza sahiblərindən biri olaraq Çingiz Əlioğlunun istər əvvəlki kitablarındakı şeyrlərindən, istərsə də *"Atlantlar"* toplusundakı poetik nümunələrdən çıxış edərək tam məsuliyyəti ilə qeyd edə bilərəm: şairin yaratdıqlarının böyük hissəsi Şərq - Azərbaycan sufi ədəbiyyatı ilə çağdaş Avropa modern poeziyasının sintezi olan intellektual poetik-ədəbi məhsul sayılmalıdır. Bəlkə də bu cəhətdən irəli gəlir ki, Çingiz Əlioğlu poeziyası çağdaş Azərbaycan şerinin böyük bir istiqamətinin inkişafına təkan vermiş, bir çox şairlərin üslubunun formalaşmasına səbəb olmuşdur...

Ədəbi-bədii söz sənəti tarixindən də məlumdur ki, dünya ədəbiyyatında poetik-mistik şeyrləri ilə məhz sufi şairlər - aralarında əsərlərini dövrün poeziya dili sayılan farsca yazan Azərbaycan-türk poetik düşüncə sahibləri daha çoxluq təşkil edirdi - poeziyanın intellektual

qolunu yaradaraq inkişaf etdiriblər. Böyük alman mütəfəkkir şairi İ.Hötedən bu yana məhz sufilərin təməlini qoyduğu intellektual poeziyanın Avropa istiqamətini inkişaf etdirdilər.

XX əsrdə isə intellektual poeziya özünün Avropadakı modern formasına qədər inkişaf etdi. İrsən sufi poeziyasını poetik genində gəzdirən - Məhəmməd Füzuli kimi o da məşhur Bayat elindəndir - Azərbaycan şairi olaraq Çingiz Əlioğlu intellektual poeziyasının başlanğıcı ilə son mərhələsini - sufi şerilə modern poeziyanı - birləşdirən növbəti bir estetik duyğun kimi fərdi-fərqli şeirlərini yazır, milli, həm də dünya ədəbiyyatında öz missiyasını yerinə yetirir.

Ulu Yaradan - Allah ilə insan arasında vasitəçi qəbul etməyən, ilahi münasibətlərə can atan, Böyük Yolun gedənləri - Yoldarları sayılan sufilərin yaratdığı intellektual poeziya və şəxsiyyət azadlığını Ali Həqiqətin cıdırı kimi görən modernist şairlərin şeirləri öz dövrlərində mövcud cəmiyyətin böyük hissəsi tərəfindən çətin qəbul edilib. Bəlkə də buna görədir ki, intellektual-poetik nümunələr yaradan şairlər cürbəcür basqılara, haqsız hücumlara məruz qalmış, yaratdıqları isə ya küfr, ya da ədəbiyyata dəxli olmayan qeyri-adi əsərlər hesab edilmişdir. Axı təbiətən insanlar dərk etmək iqtidarında olmadıqları hadisələrdən yan qaçır, anlayışları yaxına buraxmır, yazıları - düşüncələri inkar etməyə daha həvəslidirlər. Fəqət illər keçir, o əsərlərin poetik-fəlsəfi kodları oxunub, onların ilahi qatları açıldıqdan sonra bəşəriyyət dərk edir ki, ali məqamı anlamadığına görə, bir çox şeyləri əldən buraxmış, öz inkişafını ləngitmişdir.

Çingiz Əlioğlunun "Atlantlar" kitabındakı "Qum saati... ilbiz və ilan" adlı ilk şeri sanki bu fikrimi tamamlayır:

*...dağılib-çilənib laxtalanmış vaxt
yaşar hər yarpaqda şəvəldə-şaxda
tək onun hökmüylə axtalanmış bax
günahsız körpə də, amansız şah da...*

Bəli, əsl çağdaş sufi şairi - Yoldarı kimi şair hardansa gələn ilahi informasiyanı modern poetik biçimdə oxuculara ötürür...

"Atlantlar" toplusundakı şeirləri, poemaları oxuduqca, məndə elə təəssürat yaranırdı ki, bu əsərlər sanki Yaradanın, dünyanın, zamanın, ali həqiqətin, həyatın, insanın kölgəsidir - yazı, şeir şəklində kitabın səhifələrinə səpələnib. Başlanğıca - Yaradana aparan yolun Yoldarı olaraq **Çingiz Əlioğlu** bu şeirləri, poetik əsərləri vasitəsilə insanların qolundan tutub onlarla birgə həqiqətə doğru addımlamaq istəyir. Kitabdakı intellektual-modern poetik nümunələrdə şairin şəxsiyyəti fəlsəfi mənə əvəzləndiyinə görə hər kəs bu şeirləri əsl ilahi yol kimi qəbul edə bilər: söz yox ki, intellektual-estetik səviyyəsindən, ədəbi-mədəni zövqündən, fəlsəfi dünyagörüşündən asılı olaraq, hərə bir cür onları qavraya, anlaya bilər. Fəqət, bu dəqiqdir ki, məhz yuxarıda sadaladığım cəhətlərinə görə, Çingiz Əlioğlunun şeirləri həm Azərbaycan oxucusu, həm də müxtəlif dillərə edilmiş tərcümələr vasitəsilə dünya ədəbiyyatsevərləri üçün dəyərli sənət nümunələri kimi yaxşı, rahat anlaşılındır...

Ötən əsrin 70-ci illərində milli ədəbiyyat meydanına qədəm qoyan **Çingiz Əlioğlu** geniş dünyagörüşünə, intellektual səviyyəsinə, həyat və zaman olaylarına fərqli baxışlarına, beynəlxalq ədəbi prosesə həssaslığına və digər fərqi keyfiyyətlərinə görə çağdaş Azərbaycan poeziyasında - əgər belə ifadə etmək qüsurlu sayılmazsa - ədəbi-poetik "dəb" təklif edən, xüsusi təkan verən azsaylı şairlərimizdənədir: bu yeni kitabdakı bədii nümunələrdən də biz bunları müşahidə edirik. Vaxtilə modern və bənzərsiz şeirləri ilə ədəbi ictimaiyyətimizi təəccübləndirən Çingiz Əlioğlu fərqi yaradıcılığı və ədəbi prosesimizdəki fəal iştirakıyla bir qrup yeni düşüncəli şairlərin - ədəbiyyatımız üçün təzəlik sayıla biləcək - qiymətli estetik

mövqeyinin formalaşmasına təkan vermiş oldu. Hətta indi özünü "ağ", yaxud sərbəst vəzndə şeir tərəfdarı sayan modern və postmodern şairlərin əksəriyyətinin yaradıcılığında **Çingiz Əlioğlunun** poetik izini asanca görmək mümkündür.

Onu da qeyd edirəm ki, bu baxımdan **Çingiz Əlioğlunun** bütün yaradıcılıq məhsullarını nümunə göstərmək olmaz: hər bir şairdə olduğu kimi, onun da şeirlərinin arasında zəif, ortababı və güclüsü var. Bu, təbii qarşılanmalıdır - heç kim anadan dahi şair kimi doğulmur. Yaradıcı insan kamillik dövrünə qədər uzun və bəzən yorucu bir kulturoloji yolu qət etməlidir.

Dünya ədəbiyyatı tarixində **Çingiz Əlioğlunun** Azərbaycan ədəbiyyatındakı missiyasına oxşar bu cür kulturoloji hadisələrə çox rast gəlmək olar. Amma bircə məsələni unutmamaq olmaz ki, Çingiz Əlioğlunun ədəbiyyatımız, estetik düşüncəmiz üçün gördüyü işləri dünyadakıları yamsılamaq kimi qəbul etmək mümkün deyil. Bu, daha çox içində millətinə böyük sevgilə gəzdirdiyi kulturoloji enerjidir ki, ustad şairi həmişə axtarışda, başqalarına bənzəmədən yenilikçiliklə məşğul olmağa vadar edir...

Qayıdıram yenə də şairin yeni və dəyərli yaradıcılıq hesabatı sayılan *"Atlantlar"* poetik toplusuna. Ənənəvi ədəbiyyatşünaslıq üslubundan - ədəbi-tənqidi təhlildən yan keçərək, yeni kitabdakı şeirlərdən gen-bol nümunələr gətirməklə, onların poetik dəyərini, estetik cəhətlərini sübut etmək fikrindən daşınaraq, *"Atlantlar"* toplusu barədə gəldiyim qənaətləri sənətsevərlərlə bölüşmək istəyirəm. Kitabdakı poetik əsərlərin özüm üçün kəşf etdiyim kulturoloji kodlar haqqında bəzi fikirlərim ola bilər ki, bir çoxlarının zövqünə uyğun gəlməsin: bunu təbii qarşılayıram - ədəbi zövq və intellekt fərdi, fərqli məsələdir...

Doğrudan da bu kitab oxucuda bütöv bir mətn - poetik hipertekst təəssüratı oyadır. Kitabda çağdaş insanı narahat edən bir çox həyatı və fəlsəfi problemlər, adamların gündəlik qayğıları, ictimai-siyasi, hətta ədəbi-mədəni məsələlər, zamanın ağırları, tarixin amansızlıqları, ömrün sirləri, poetik fərdin iç dünyası, insanın duyğuları, həyəcanları, sevgisi kimi çox şeyləri özündə əks etdirən *"Atlantlar"* kitabı **Çingiz Əlioğlunun** poetik-fəlsəfi düşüncələrindən yaranmış - sənətkarcasına yaradılmış müstəqil bir dünyadır. İstənilən azad şəxs - müstəqil düşüncə sahibi şairin yaratdığı bu virtual-poetik dünyaya baş vura, orada əbədi və ədəbi sakin ola bilər.

Ən maraqlısı isə budur ki, bu dünya nə zaman genişliyinə, nə məkan darlığına, nə də insan iradəsinə tabe deyil: o öz ilkinliyini xaosdan götürərək - söhbət mövzu çoxluğundan, janr rənarəngliyindən gedir - İlahi nizama doğru istiqamət götürür; Şərqdən başlayır, Yunanıstandan keçir, Türk dünyasından ötür və Avropaya çatır, Rusiyaya dəyərək Azərbaycana tərəf yönəlir, Bakıdan Qarabağa - Bayat elinə, Füzuliyə yollanır; bir sözlə, Çingiz Əlioğlunun qəlbindən mənim - milli və dünya oxucusunun ürəyinə qədər iz buraxır...

Bu nəhəng yolun yorulmaz *Yoldarı* **Çingiz Əlioğludur**:

*Zaman pusqudadır sərvət qəsdində.
Hər başı qəzalılı gecə-karvanın,
Ulduzlar qızılı-gümüşləridir...
Bəxti gətirəndə Karvanqıranın
Allahın göz yaşları səhlər üstündə,
Qımısan şeytanın gülüşləridir...*

"Atlantlar" kitabında müəllifin XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında bu və digər dərəcədə yeri, nəfəsi, səsi olan bir çox qələm adamlarına - şair-yazıçı dostlarına, eyni zamanda bilgi və mədəniyyət xadimlərimizə, dost-tanışa, doğmalarına həsr edilmiş şeirlərinə də geniş yer

ayrılıb. Maraqlıdır, görəsən, zövqlü oxucu hiss edəcək ki, bu kitab həm də incə bir poetik-ədəbi, bədii-fəlsəfi ensiklopediyadır: quru faktlara, müxtəlif tarixi anlara və rəqəmlərə, qısa məzmunu malik, həm də bizim öyrəşdiyimiz köhnə məlumat-informasiya toplusunu demirəm. Əksinə, hər misrasında duyğular, sevgilər, münasibətlər sezilən və oxuyanı bir anlıq da olsa, ədəbiyyatın yaratdığı əbədiyyət barəsində kövrək düşüncələrə məcbur edən bu poetik nümunələr, sanki hamı - hər kəsin içindəkilərini əks etdirir:

*...Sonuncu quyunu
qazırıq dosta...
Alıb öz payını
Göz yumur torpaq.
Sən orda əbədi
Sönmüş bir oda,
Burdasa cücərmiş
Yaşıl ota bax...*

Şair onu düşündürən və cəmiyyətin müzakirəsinə verdiyi əksər mövzulara sənətkar baxışlarını yönəldir: topludakı şeir və poemalarda istər dünyamızın hər bir sakini, istərsə də Azərbaycan insanını tarixən, lap elə indinin özündə də qayğılandıran ağırlı problemlərə bir ədəbi-fəlsəfi münasibət sezilir. Bu kitabda sadə insanlar, sənətkarlar, doğma yurd və ata-baba torpaqları, Azərbaycan və şairin şəxsən gəzdirdiyi çoxsaylı böyük şəhərlər, Türk dünyası, türkçülük, bəşərili və çağdaşlıq, tarix və zaman, sevgi, azadlıq, vətəndaşlıq mövqeyi, milli və bəşəri dəyərlər, söz sənəti, Tanrı, incəsənətin ayrı-ayrı sahələri, daha bir çox məsələləri özünəməxsus bir tərzdə, incə üslubla, ən əsası isə sənətkarlıqla şeirə-poeziyaya gətirə - ədəbi-bədii düşüncə predmetinə çevirə bilmiş müəllif bir daha sübut edir ki, bədii-poetik fikir sərhəd, hər hansı bir çərçivə bilmir.

Şair sələfləri **Xaqani, Nizami, Füzuli, Vaqif, Cavid, Sabir, Səməd Vurğun, Rəsul Rza** kimi görkəmli sənətkarların mədəni missiyasını davam etdirir: Azərbaycan poeziyası **Çingiz Əlioğlu** simasında çağdaş şairlərin yaradıcılıq nümunələri ilə - milli təəssübkeşliyi qorumaqla - dünya mədəniyyət xəzinəsinə yeni-yeni qiymətli ədəbi incilər bəxş etmiş olur.

Çingiz Əlioğlu bu yeni poetik kitabı ilə çağdaş humanitar-kulturoloji, filoloji-mədəni sahənin mütəxəssislərinə yeni araşdırma obyektini verir: kitab sənəti, incəsənət, qrafika, rəssamlıq, ədəbi tənqid, dilçilər, filoloqlar, kulturoloqlar "**Atlantlar**" kitabının məziyyətləri barəsində hələ çox yazacaq, polemika və elmi-estetik mübahisələr aparacaqlar.

Mən kitabdakı bütün əsərlərin eyni səviyyədə, sənətkarlıqla qələmə alınması barədə mülahizələr yürütmək fikrində deyiləm. Bu şeirlərin bir çoxu ovqatdan yarandığını və günümüzün problemlərinin ağırlığından publisistik ruha malik olduğunu və başqa cəhətlərə görə də kitabdakı bütün poetik nümunələr eyni səviyyədə deyildir. Amma bu şeirlərin hamısında onların yaradıcısı kimi Çingiz Əlioğlunun ruhunun bir zərrəsi oxucuların qəlbinə işıq salır və bir anlıq da olsa, insanı yer basqılarından, zamanə dərdlərindən, dünya zülmətindən azad edib haralarasa, bəlkə də ruhların məskəninə aparır...

Yuxarıda da qeyd etdiyim kimi, böyük formatlı, 663 səhifəlik bir şeir kitabı haqqında bir yazıda fikirləri geniş izah etmək çətin olduğunu anlasam da, bu ədəbi inci ilə ilkin tanışlıq zamanı içimdə yaranan və yalnız bir nəfərin qəlbində gizlənmək istəməyən düşüncələrimdir bu qeydlərim. İnanmaq istərdim ki, **Çingiz Əlioğlunun** hələlik sonuncu yaradıcılıq uğuru sayılan bu möhtəşəm poetik toplusu haqqında tənqidçilərimiz və ədəbiyyatşünaslarımız - peşəkar filoloqlarımız hələ öz kulturoloji qənaətlərini daha geniş formatda ədəbi

ictimaiyyətin nümayəndələrinin, həmçinin ədəbiyyatsevər oxucuların müzakirəsinə verəcəklər...

“Ədəbiyyat qəzeti”, 2006

Yaralı milli mədəniyyətimizin balladası

"Gəlinlik paltarı" romanı: milli söz sənətimizdə maraqlı hadisə

Azərbaycan milli nəsrinin əsası çox-çox qədimlərdə qoyulsa da, - ədəbiyyat tariximizdən də məlumdur, - Avropatıplı peşəkar bədii prozamız XIX əsrdən etibarən təşəkkül tapmışdır. Filoloji-bədii düşüncəmizin aparıcı qolu kimi nəsr həm şifahi xalq ədəbiyyatımızda (mif, əfsanə, nağıl, lətifə, dastan, eposlar), həm dini baxışlarımızda (rəvayət, hədis, süjetli mərsiyələr, dini hekayətlər), həm də yazıya alınmış söz sənəti xəzinəmizdə ("*Avesta*", "*Kitabi-Dədə Qorqud*", *daş kitabələr*, "*Munisnamə*" kimi farsdilli mətnlər, "*Koroğlu*", *Məhəmməd Füzulinin "Hədiqə-tüs-süəda"* və başqa əsərlər) zəngin inkişaf yolunu keçməklə yanaşı, özündən bəsonrakı mərhələ - iki əsr bundan əvvəl Rusiya, Avropa, habelə Qərblə qarşılıqlı ictimai-siyasi, ədəbi-mədəni əlaqələrin sürətlənməsi nəticəsində formalaşmağa başlayan peşəkar bədii proza üçün möhkəm bünövrə, münbit zəmin yaratmışdır.

İstənilən milli prozanın, xüsusən də bədii nəsrin səviyyəsi bir sıra prinsiplərə görə ölçülə bilər. Qədim tarixinə, növ və janr rəngarəngliyi kimi müxtəlifliyinə, söz sənətinin inkişafındakı roluna, başqa dillərə tərcümənin çoxluğuna, ədəbi təsir gücünə, forma, sənətkarlıq, estetik, dil və üslub orijinallığına, yaranandan sonra özünə bənzər əsərlərin yaranmasına təkan verməsinə, Nobel mükafatına layiq görülməsinə və başqa cəhətlərinə görə dəyərləndirilən milli ədəbiyyat nümunələri dünya söz sənəti səviyyəsində qəbul edilir. Lakin dünya filoloji və kulturoloji düşüncədə qəbul edilmiş ümumi prinsiplər baxımından milli ədəbiyyatın müəyyən zaman daxilində vəziyyəti yaranan irihəcmli bədii nəsr nümunələrinin səviyyəsinə görə qiymətləndirilir. Bu zaman hekayə və povestə nisbətən, iri epik janr sayılan çağdaş milli bədii romanların estetik-sənət keyfiyyəti, eyni zamanda ictimai-mədəni düşüncəyə təsiri baxımdan kəmiyyət amilləri əsas götürülür.

Dünyanın müxtəlif ölkələrində, fərqli dillərdə yaranan saysız-hesabsız romanlara, həmçinin qonşu Rusiyada bir ildə işıq üzü görmüş iki yüzdən artıq irihəcmli epik əsərə rəğmən, çağdaş milli söz sənətimiz adlı kulturoloji saxlanğıca nasirlərimiz son təqvim illərində yalnız bir neçə dəyərli roman təhvil veriblər. Onların da bəzilərini heç roman adlandırmaq mümkün deyildir.

Tanınmış tənqidçi-ədəbiyyatşünas **Vaqif Yusifli** bir neçə il bundan əvvəl həyəcanla bildirdi ki, Azərbaycan Respublikasının ədəbi-kulturoloji məkanında roman təfəkkürü get-gedə zəifləyir. Düzdür, çoxlarımız o zaman filoloq alimimizin bu həyəcanlı və düşündürücü çağırışına səs vermədik. Halbuki, o zamandan bu yana nəşr olunan yeni romanların sayı əllini keçir, fəqət, o əsərlərin səviyyəsinə diqqət verəndə görürük ki, həqiqətən Azərbaycan romanı ildən-ilə zəifləyir, həm oxucusunu itirir, həm də keyfiyyətini. Azərbaycan oxucusu rus, türk, dünya romanına tərəf üz tutdu. Oxucular **Umberto Eko, Orxan Pamuk, Viktor Pelevin, Milan Kundera, Paulo Koelo** kimi dünyaşöhrətli yazarların bütün romanlarını mütaliə etdikləri bir vaxtda dəyərli bir Azərbaycan romanının adını belə yada salmaqda çətinlik çəkirlər...

Azərbaycanın Avropatıplı peşəkar bədii nəsr tarixinə diqqətlə nəzər salanda, milli romanlarımızın çox maraqlı və mürekkəb inkişaf yolu keçdiyinə şahidi oluruq.

Romanlarımızı şərti olaraq bir neçə bölümə ayıra bilərik: klassik (*Süleyman Rəhimovun "Şamo"*, *Məmməd Səid Ordubadinin "Dumanlı Təbriz"*, *"Qılnc və qələm"*), ənənəvi (*Mirzə İbrahimovun "Böyük dayaq"*, *Mehdi Hüseynin "Daşqın" və "Səhər"*), milli (*İsmayıl Şıxlının "Dəli Kür"*, *Fərman Kərimzadənin "Qarlı aşırım"*, *"Çaldıran döyüşü"*),

yeni (*İlyas Əfəndiyevin "Söyüdlü arx", Əkrəm Əylislinin "Adamlar və ağaclar", Bayram Bayramovun "Karvan yolu"*), modern (*Anarın "Ağ liman", "Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi", Elçinin "Mahmud və Məryəm", "Ağ dəvə", Mövlud Süleymanlının "Köç"*), postmodern (*Muğannanın "İdeal", Çingiz Hüseynovun "Fətəli Fəthi", "Doktor N.", Yusif Səmədoğlunun "Qətl günü"*), virtual (*Həmid Herişçinin "Nekroloq", Aydın Xanın "Dünyanı əvəzləyən yazı"*) və şərti olaraq "özgə roman" (*Afaq Məsudun "Azadlıq", "İzdiham", Pərvizin "Öləngi", Elçin Hüseynbəylinin "Balıq adam", Anarın "Ağ qoç, qara qoç", Əyyub Qiyasın "Qara işıq", Hüseynbala Mirələmovun "Gəlinlik paltarı"*) adlandırdığımız bu nəsr tipləri indi də paralel olaraq yaranmaqdadır.

"**Özgə roman**", əslində, yuxarıdakı təsnifatımızda bu bölümü yeni roman da adlandırma bilərdik. Fəqət bu ifadə istər milli, istər rus, istərsə də dünya ədəbi tənqidində zaman-zaman işlənmiş, müxtəlif dövrlərdə fərqli əsərlərə şamil edilmişdir. Buna görə də biz yeni estetik-fəlsəfi sənət görüşlərini əks etdirən irihəcmli bədii nəsr nümunələrini şərti olaraq məhz "özgə roman" ifadəsi ilə adlandırmağı məqsəduyğun hesab etdik.

Doğrudan da, son bir neçə ildə yazılmış romanların bir-birindən fərqli, tamam yeni, milli söz sənətimiz tarixinə tanış olmayan filoloji formatda qələmə alındığını müşahidə etmək mümkündür. Sanki çağdaş ədəbiyyatımızda kulturoloji innovasiya prosesləri, sadə dillə anlatısaq, ədəbi-estetik axtarış dövrü başlanmışdır. Daha da dəqiqləşdirsək, milli söz sənətimiz özünün yeni mərhələsinə qədəm qoymuşdur.

Çağdaş milli ədəbiyyatımızdakı ən yeni hadisə kimi "özgə romanlar" barədə araşdırmalar aparmağın vaxtı artıq yetişib. Bizim bu yazımız da yalnız bu məqsədlə qələmə alınıb... İtaliyanın dünyaşöhrətli yazıçısı və kulturoloqu **Umberto Eko** eyniadlı məşhur romanına yazdığı *"Qızılgülün adı" meydanına aid qeydlər* essəsində maraqlı bir mülahizə ilə çıxış edir:

"...Mən anladım ki, roman üzərində işləyərkən, xüsusən də ilkin mərhələdə söz iştirak etmir. Roman üzərində işləmək kosmoloji (kainatın quruluşu barədə nəzəriyyə - A.X.) hadisəyə bənzəyir...

Hekayətçilikdən ötrü hər şeydən əvvəl xüsusi dünya yaratmaq lazımdır..."

Çağdaş romanların bir çoxunda, doğrudan da, belə bir maraqlı kulturoloji hadisə ilə rastlaşırıq: ədəbiyyatda yaradılan yeni, bəlkə də virtual dünyalar. Bu dünyalar real aləm ilə yanaşı, bəzən onun içində, bəzən paralel, bir sıra hallarda əsas obrazın qəlbində, çox vaxt isə ayrıca, müstəqil, virtual mövcuddur...

Belə əsərlərin sonunculardan biri kimi tanınmış nasir-dramaturq, son vaxtlar öz məhsuldarlığı və yaradıcılıq uğurları ilə ədəbi prosesimizə fəal qoşulan yazıçı **Hüseynbala Mirələmovun "Gəlinlik paltarı"** romanını göstərmək mümkündür. İlk əvvəl müxtəlif ədəbi orqanlarda povest kimi parçaları verilmiş, 2004-cü ildə isə "Gənclik" nəşriyyatı tərəfindən roman variantı şəklində, kitab kimi çap edilmiş bu maraqlı və problematik irihəcmli bədii nəsr əsəri barədə düşüncələrimizi ədəbiyyat biliciləri ilə bölüşməyi qərara aldıq.

Bir sıra dəyərli nəsr və publisistik kitabların müəllifi, əsərləri rus, ingilis, gürcü və başqa dillərə çevrilmiş, pyesləri səhnələşdirilərək oynanılan, habelə dünya ədəbiyyatından etdiyi bədii tərcümələri ilə tanınan yazıçı-dramaturq Hüseynbala Mirələmov qələmini birdən-birə roman kimi ciddi janrda sınaqda, çox güman ki, necə ağır bir sənət imtahanından keçəcəyini gözəl anlayırdı. Çünki ədibin *"Gəlinlik paltarı"* romanına qədər bir sıra povest və hekayələri - *"Xəcalət", "Vidanın cəzası", "Güllələnmiş heykəllərin fəryadı"* kimi oxucular tərəfindən maraqla qarşılanan bədii əsərləri nəşr olunmuş, müxtəlif ədəbi-kulturoloji ödüllərə layiq görülmüşdür.

Kəskin sosial-məişət, eyni zamanda psixoloji-mənəvi problemlərə həsr olunmuş bu roman bir çox cəhətinə və məziyyətinə görə diqqəti cəlb edir. Bu əsər çağdaş ədəbiyyatımızdakı "özgə romanlar" sırasında özünəməxsus yerini tapmış ədəbi-bədii nümunələrdəndir. **"Özgə roman"** anlayışı burada estetik-sənət cəhətlərindən çox, zamanında yaradılmış əsərlərin zamanəsinin ictimai-kulturoloji dəyərinə təsiri, həmçinin ictimai düşüncədəki izlərinə görə işlədilir.

Ədəbi-mədəni texnologiyanın cəmiyyətin mənəvi-psixoloji durumunu istiqamətləndirmək baxımından ədəbi tənqidin maraq göstərdiyi bu qəbil əsərlər tarixin müxtəlif çağlarında fərqli forma və mövzularda meydana qoyulur. Məsələn, XX əsrin birinci yarısında sinfi mübarizə, ortalarında dünya müharibəsi - faşizmə qarşı bəşəriyyətin savaşı və yüzilliyin sonlarına doğru isə milli azadlıq və açıq, demokratik cəmiyyət quruculuğu məsələləri...

Fəqət, bütün dövrlərdə yaradılan sənət əsərlərinin mərkəzində insan, onun iç dünyası, mənəvi-psixoloji sarsıntıları, ülvəi duyğuları yer tuturdu...

Bu baxımdan **"Gəlinlik paltarı"** romanında dünya ədəbiyyatında çox işlənmiş bir əbədi-ədəbi problemə - işıqlı aləmdə yaşayan insan ilə onun o dünyaya can atan narahat ruhu, mənəvi dünyayla maddi aləm, fərdin psixoloji durumu və gərcək ictimai reallıq kimi bir çox fəlsəfi məsələlərə toxunulur. Öz orbitində fırlanan, müxtəlif qatlarıyla tək-tüklərə özünü tanıdan həyat adlı bəzən canlı görsənən, bəzən ruhsuz, ilk baxışdan sadə, fəqət hər cəhətinə görə mürəkkəb təmliyə - amansız zamanəyə həsr olunan bu əsər ən yeni Azərbaycan ədəbiyyatında maraqlı bir ədəbi hadisə kimi tədqiqatçıları ciddi mübahisələrə, polemikalara təhrik edir. **"Kredo"** qəzetində bir neçə ay dərc edilən ədəbi-tənqidi məqalələrdən, başqa mətbuat orqanlarında getmiş resenziya və tənqidçi münasibətlərindən də görünür ki, zamanəmizin ən ağırlı problemlərini qabartmış bu cür əsərlərə maraq həmişə güclü olub.

Romandakı mətləblərlə yaxından tanışlıqdan sonra istər-istəməz oxucuda belə bir fikir yaranır: həyat - müxtəlif insan ömürlərinin cəmi deməkdir. Bu mənada zamanın hər hansı bir kəsiyindəki tarixi hadisələr maraqlı və şəərəflidirsə, ilk növbədə o dövrdə yaşayan böyük insanlara, şəxsiyyətlərə minnətdar olmalıyıq, daha sonra zamanəni ədəbiyyata, humanitar düşüncəyə həkk edən yazarlara...

Əslində, yuxarıdakı fikirlərə cavab verəsi bir qələm adamı olaraq **Hüseynbala Mirələmov** zamanın amansız və kəskin, bir qədər də qorxunc nəbzini tuta bilmiş, cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrini, xüsusən də intellektual oxucuları silkələyən, toplumu qıraqdan özünə baxmağa vadar edən bir psixoloji-problematik bədii nəsr nümunəsi ilə ədəbi-mədəni ictimaiyyətin diqqətini cəlb edə bilmişdir.

Əsərdə qaldırılan bir sıra aktual mənəvi-əxlaqi və ictimai-psixoloji problemlərin alt qatlarına enəndə, çox aydın görünür ki, onlar sosial, ictimai, mədəni, daha artıq isə milli səciyyə daşıyır. Müxtəlif sosial-əxlaqi hadisələrə və mənəvi aşınmalara panoramatik baxış romanın mərkəzi intonasiasını təşkil edir. Yazıçı bir neçə əsərə sığışası mövzuları-problemləri bir romana gətirməklə, sanki XXI əsr Azərbaycan insanına üzünü tutub ürəkəğrısı ilə deyir: doğmalarım, bir ətrafınıza, içinizə nəzər salın, özünüdağıtma prosesinin əsas icraçısı məgər özümüz deyilikmi?!

Qarabağ adlı ümummilli dərdimizi ədəbiyyata gətirən yazıçı kimi tanınan **Hüseynbala Mirələmov** ondan da böyük bir ictimai bəla dalğası ilə - mənəvi-əxlaqi aşınma adlı sunami ilə qarşılaşdığımızı real boyalarla göstərir. Fransızların **"Sənin azadlığının sərhədi başqa insanların azadlığının sərhədi qədərdir"** fikrini milli bədii nəsrə gətirməklə, Tanrı tərəfindən yerdəkilərə verilmiş bu ilahi qisməti - şəxsiyyət azadlığının fərdi sərbəstliklə səhv salınmasının acı nəticələrini sənətkar qələmi ilə yarada bilir...

Romanda belə bir maraqlı epizod var: ətraf aləmin parıltılı yaraşığından məst olmuş, zahiri təmtəraqdan gözləri qamaşmış, şəxsiyyətini-mənliyini intim hisslərinin əsirinə çevirmiş Fənayə ilə iç dünyanın harmoniyasıyla yaşayan, ətrafdakı zülmət rəngli hadisələrin özündən belə işıq axtaran, yolundan sapınmış tanışına həqiqətə aparan cıdırı nişan vermək istəyən tələbə-jurnalist Zahir arasındakı dialoqdakı fikirlər, əslində, müəllifin, yaradıcı sənətkarın - Hüseynbala Mirələmovun öz oxucusuna - mövcud cəmiyyətimizə ünvanladığı birbaşa müraciət kimi də qəbul edilə bilər:

"...Fənayə söhbəti yumşaltmaq məqsədilə dedi:

- Allah (təbiət, zaman, tarix, qloballaşma, fərqi yoxdur - A.X.) hər kəsə (xalqa, millətə, cəmiyyətin müəyyən qrupuna - A.X.) layiq olduğu cəzanı verir.

- Yox, Fənayə, Allah həmişə bəndəsinin tərəfindədir. Hətta onun öz içinə baxması üçün pəncərə də açır..."

Müxtəlif mədəniyyətlərin toqquşduğu, fərqli sivilizasiyaların qovuşduğu, səmavi dinlərin birləşdiyi, geosiyasi maraqların kəsişdiyi Azərbaycan kimi bir məmləkətin ədəbiyyatında mənəvi-fərdi azadlığı təbliğ edən bədii əsərlərin əsas qəhrəmanları, yəni azad insan obrazı çox zaman xanım - qız-qadın simasında yaradılıb: klassik söz sənətimizdəki Şirin, Leyli, Nüşabə, yaxud XX əsrin ədəbi surətlərini - Sevil, Almaz və başqalarını yada salaq. Məsələn Şərqində insan azadlığını incə cinsin nümayəndələri - qadınlar təbliğ edəndə, daha təsirli, emosional alınır: məlum obyektiv-tarixi səbəblərə görə...

Bu mənada Hüseynbala Mirələmovun *"Gəlinlik paltarı"* romanının qəhrəmanı da içində bir azadlıq simvolunu yetişdirmək istəyir. Fəqət, nə yaşadığı cəmiyyət, nə də Fənayənin özü bu azadlıqla yaxından tanış idi. İfrat azadlıq arzuları isə xaotik sərbəstliyə aparıb çıxarır, bu isə öz növbəsində əsərin qəhrəmanını - son çıxış yolu kimi - intihara sürükləyir.

Əslində, romana ad seçilmiş gəlinlik paltarının özü də müstəqil obrazdır, millətin mentalitet deyilən özünüqoruma vasitəsidir. Onu yırtan kimi millətin namusu da əldən gedir, düşünüən insanları da...

Romanın çox maraqlı və orijinal poetikası barədə hələ ki, tənqidçilər yazmayıblar, ciddi fikir söyləməyiblər. Məlumdur ki, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində şifahi bədii nəsr - nağıl, dastan, rəvayət, əfsanə və başqaları - həm milliliyinə görə, həm də qədimliyinə görə daha önəmli yer tutur. Xüsusən də Şərq-türk dastan poetikası milli Azərbaycan ədəbiyyatının estetik düşüncə forması sayılan ədəbi texnologiyasını təşkil edir.

"Gəlinlik paltarı" romanının müəllifi məhz Şərq-türk dastan poetikasını çağdaş romana gətirmiş oldu - əsərinin üslub malına çevirdi. Əsəri oxuyanlar bilir ki, romanın əsas qəhrəmanı Fənayə düşüncə adamıdır - şairədir, şeirlər yazır və bu poetik nümunələrin bəziləri kitaba da daxil edilib. Romanın dilindəki sadəlik də, əslində, dastan dilinə uyğunluğu ilə izah olunmalıdır. Maraqlıdır ki, yazıçı dastan poetikasını romana postmodernistcəsinə - dekonstruksiya formasında deyil, modern şəkildə - konstruksiya etməklə tətbiq edib. Burada istehza, gülüş deyil, ağrı, sızıltı hiss edirik. Sanki müəllif millətinin bugünkü durumuna bir ədəbi ağrı demək istəyir...

Son illərdə qələmə alınan irihəcmli bədii nəsr nümunəsi kimi *"Gəlinlik paltarı"* romanını çağdaş sadə-həyatı və lirik-psixoloji realizm nümunəsi, əsər-haray, roman-həyəcan da hesab etmək mümkündür.

Əsər haqqında düşüncələrimizi yekunlaşdıranda, romanın maraqlı bir hissəsi yadımıza düşdü. Çox sadəliklə yazılmış, fəqət özündə maraqlı fəlsəfi düşüncələri əks etdirən parça:

"Zahirin təsəvvüründə zaman öz sakit axarından çıxmışdı. Vaxt külək kimi əsirdi və bu külək o qədər güclü idi ki, keçmiş, indini, gələcəyi - qabağına nə çıxırdısa, bir-birinə

qatıb sel kimi aparırdı. Yaxşını-pisi, əyrini-düzü bir-birindən fərqləndirən nizam-tərəzi görünmürdü..."

Bu, peşəkar yaradıcı qələm adamının zamanına verdiyi real qiymət idi - acı həqiqətləri və dərin kədəri özündə birləşdirən sənətkar mülahizəsi...

P.S. Son bir əsrdə Azərbaycan cəmiyyətində gedən böyük mənəvi-mədəni prosesləri, yəni avropalaşma istiqamətində dəyişiklikləri özündə əks etdirən üç - siyahını artırmaq da olardı - ədəbi qadın qəhrəmanı - Cəfər Cabbarlının çadraya etiraz edən Sevil, Anarın daşlaşmış əxlaq ehkamlarına qarşı fərdi mübarizə aparan Təhminəsi və Hüseynbala Mirələmovun qloballaşan dünyanın qurbanına çevrilən Fənayəsi...

Geniş mənada götürdükdə, bu əsər, əslində, son illərin yaxşı cəhətləri ilə bircə itirdiklərimizin və qazandıqlarımızın bədii inkasıdır...

P.P.S Məhz yuxarıda sadalanan cəhətlərinə görə, Hüseynbala Mirələmovun "Gəlinlik paltarı" romanı ötən il keçirilən V Bakı Kitab Bayramında - 2004-cü ilin "Bədii nəsr kitabı" nominasiyasında Milli Kulturoloji Mükafata layiq görülmüşdür. Bu da əsl milli yaradıcı insanın intellektual-estetik məhsuluna verilən dəyər, başqa sözlə, cəmiyyətimizin ictimai qiymətidir...

"Azərbaycan mədəniyyəti və incəsənəti", 2006

"Kredo" qəzeti, 2006

Lirik bədii nəsr: yazıçı ürəyinin çırpıntıları...

Milli bədii söz sənətimizdə bir çox yazıçılar var ki, onların yaradıcılıqları ilə diqqətlə tanış olanda, çox maraqlı ədəbi faktlarla rastlaşırıq. Ədəbiyyata təmənnasız - iddiasız gələn bir sıra imza sahibləri hər yeni əsərindən, o cümlədən, işıq üzü görən növbəti kitabından sonra yaradıcılıq imkanlarını genişləndirir, ədəbi düşüncəsini inkişaf etdirir və bədii nümunələrinin estetik-stilistik keyfiyyətini daha da artırır. Həm sıradan oxucuların - ədəbiyyat həvəskarlarının, həm də peşəkar ədəbiyyatçıların - ədəbiyyatşünasların, ədəbi tənqidçilərin bu cür yazıçıların yaradıcılığına marağını da məhz bu amillə izah edə bilərik. Müqayisə üçün ədəbiyyat tarixində o qədər fakt sadalaya bilərik ki, ilk uğurlu əsərindən sonra müəllif özünü dahilər sırasına qatır və çox tezliklə bir yazıçı kimi peşəkarlığını itirir, sonda isə unudulub gedir, başqa sözlə, ədəbi-estetik düşüncədə öz yerini tuta bilmir. Buna rəğmən, əsərdən-əsərə, yazıdan-yazıya, kitabdan-kitaba inkişaf edən, tanınaraq peşəkarlığını möhkəmləndirən, öz üslubunu tapan - kulturoloji sözünü deyən, istər milli-bədii söz sənətində, istərsə də dünya ədəbiyyatında imzasına yer edən, mədəni prosesə yeni stimül verən yaradıcı şəxslərin ədəbi gedişatə təsiri daha böyükdür...

Bu cəhətdən oxucularının qarşısına növbəti dəfə fərqli ədəbi hesabatıyla gələn - yeni əsər və kitabı vasitəsilə yaradıcılıq uğurlarına imza atan müəlliflərdən biri də yazıçı-publisist **Yusif Əhmədov**dur. Ötən yüzilliyin altmışıncı illərində ədəbiyyata gəlmiş, 1965-ci ildə *"Əfqan hekayələri"* adlı kitabı ilə peşəkar yazıçılığa başlamış, *"Dnepr üzərində şəfəq"*, *"Qara yelkənli qırmızı gəmilər"*, *"Ruhların qayıtməsi"*, *"Əzablı yollarla"*, *"Odlu illərin xatirələri"*, *"Torpağa tökülən qan"* kimi roman və povestlərin, eləcə də çoxsaylı hekayələrin, publisistik yazıların yer aldığı on yeddi kitabın müəllifi, müxtəlif orden-medal, ədəbi mükafatların laureatı kimi tanınan Yusif Əhmədovun oxucuları qarşısında növbəti ədəbi hesabatı bu yaxınlarda baş tutub. "Planet-Press" nəşriyyatı tərəfindən yazıçının hekayə və povestlərindən ibarət *"Topxana meşəsində görüş"* kitabı nəfis şəkildə nəşr olunaraq ölkə ədəbi-mədəni ictimaiyyətinin müzakirəsinə verilibdir.

Bəri başdan qeyd edək ki, bir tənqidçi-kulturoloq olaraq yazıçının yaradıcılığı ilə əvvəllər kifayət qədər tanışlığımız vardı deyə, Yusif Əhmədovun bu kitabında da Qarabağ probleminin, həmçinin Ermənistan-Azərbaycan arasındakı məlum münaqişənin insanların taleyinə vurduğu ağır mənəvi-psixoloji, sosial-mədəni bəlaların - ən azı kitabın adından belə anlaşırdı - öz bədii həllini tapacağını düşünüb 422 səhifəlik kitabdakı ədəbi nümunələri diqqətlə oxumağa girişdik. Hələ üstəlik, müəllifin 1939-cu ildə Azərbaycanımızın dilbər güşələrindən birində, yəni Qarabağda - Füzuli şəhərində dünyaya göz açdığını, uzun müddət - müxtəlif illərdə - vaxtilə respublikamızın bir sayılı rəsmi dövlət mətbu orqanı sayılan "Kommunist" qəzetində, eləcə də "Ülfət", "Həqiqətlər və faktlar" kimi qəzetlərdə işlədiyini yada salsaq, hazırda isə "Yeni carçı" qəzetinin baş redaktoru kimi Ermənistan ilə Azərbaycan arasındakı Qarabağ münaqişəsinin şəxsən - yazıçının yaxınları, doğmaları, tanışlarının böyük hisssəsi erməni işğalı nəticəsində özünün doğma yurdlarını tərk etməyə vadar olublar - müşahidəçisi, eyni zamanda tarixi həqiqətləri həm bədii, həm sənədli, həm də publisistik janrda qələmə alan bir yaradıcı şəxs tək tanındığını nəzərə alsaq, əslində, belə fikirləşməkdə haqlı idik. Fəqət, kitabdakı hekayə və povestlərlə yaxından tanışlığımız bir qədər fərqli, gözlənilməz ədəbi nəticələr əldə edilməsiylə yekunlaşdı ki, ümumi qənaətlərimizi bu yazımızda cəmləyirik...

Bayaq da qeyd etdiyimiz kimi, Yusif Əhmədov bədii yaradıcılıqla yanaşı, publisistika - jurnalistika fəaliyyəti ilə də fəal məşğul olur. Bu cəhət isə - yəni publisistik ab-hava yazıçının bütün əsərlərində güclü surətdə özünü büruzə verir. Onu da vurğulamaq lazımdır

ki, dünyanın tanınmış kulturoloqları və ədəbiyyat araşdırıcıları çağdaş ədəbi-bədii söz sənəti nümunələrində publisistik üslub-qatın get-gedə artdığının müşahidə olunduğunu qeyd edirlər. Əslində, elə də olmalıdır: XXI əsr oxucusuna - xüsusən də radio-televiziya, kompüter-İnternet istifadəçisi olan virtual aləmin insanlarına gülün bülbülə, yaxud fərdin ölümə sevgisini mücərrəd romantik-metafizik və ya şəxsiyyətin mövcud cəmiyyətə real natural-postmodern üslubda nəqlindən çox, hər birinin bu dünyada ayrıca yeri görünən şəxslərin adi, artıq unudulmaqda olan sadə dillə yazılmış - əsl həyat cizgiləri göstərilmiş sənət əsərlərinə marağı normal qarşılanmalıdır.

Yazıçı **Yusif Əhmədovun** yaradıcılığı ilə yaxından tanışlıq isə, ilk növbədə, məhz bu baxımdan maraq doğurur. Düzdür, onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, yuxarıda vurğulanan cəhəti yazıcının *"Topxana meşəsində görüş"* kitabındakı bütün əsərlərinə şamil etmək mümkün deyil, - o əsərlərin bəzilərində publisistika stilistik vasitədən çox, bədiiyi üstələmək səviyyəsindədir, amma, ümumən götürəndə, müəllif real həyatdakı hadisələri ədəbi düşüncə süzgecindən keçirərək ədəbiyyat faktına çevirməyə üstünlük verir: üstəlik də nəzərə almaq lazımdır ki, bu nəşrə Y.Əhmədovun yeni bədii nümunələri ilə yanaşı, müxtəlif illərdə - hələ ötən əsrdə qələmə aldığı "retro" hekayələr də daxil edilib.

Sözsüz, kitabdakı əsərləri Qarabağ mövzusunun ədəbiyyatda əksi kimi mütaliə etmək istəyən oxucular da məyus olmayacaqlar, ən azı ona görə ki, həqiqətən də buradakı bir sıra əsərlər - *"Qarabağ şikəstəsi"*, *"Bu yuxu deyildi"*, *"Nağıllaşan ömür"*, *"Fenomen"* hekayələri birbaşa o problemlə bağlıdır, müxtəlif illərdə qələmə alınmış ədəbi nümunələr isə bilavasitə Qarabağ və qarabağlılarla əlaqədardır: vurğuladığımız kimi, yazıcının özü on beş il bundan əvvəl itirdiyimiz, iyirmi faizi düşmənlə tapdığı altında inildəyən, hər an intiqam anını gözləyən doğma, qədim Azərbaycan torpağında - Füzulidə dünyaya göz açıb.

Ümumən götürəndə isə bu əsərlərin böyük hissəsi "Qarabağ" sindromundan əziyyət çəkən çağdaşlarımızın yaşantıları, duyğuları, kiçik və böyük problemləri, ömür gedişatı, keçmiş xatirələri, sevgi, xəyal, arzu dünyaları barədə yığcam ədəbi "salmamə"lərdir. Çünki Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin yenidən alovlanmasıyla sabiq SSRİ dağıldı, bizlər bir sistemdən - yaşam tərzindən tamamilə fərqli, başqa dünyaya düşdük, dünyagörüşlər, həyat tərzimiz dəyişdi, hələ üstəlik də sonu qaranlıqlarda itən Qarabağ münaqişəsinin psixoloji gərginliklərinə düşər olduq: əlbəttə, müharibədə iştirak etmiş, doğmalarını itirmiş, döyüşərək əlil olmuş, doğma yurdlarından didərgin salınmış, Bakı kimi meqapolisin ağışına sığınaraq işıqlı gələcək arzusu ilə günü-günə satan insanlarla hər an ünsiyyətdəki mənfi enerjini də buna əlavə etmək lazım gəlir...

Biz belə düşünürük ki, XXII və ya XXV əsrdə yaşayacaq gələcək nəsillərin nümayəndələri dövrümüzün olaylarını - çağdaş həyatın gedişatını, insanların yaşam və düşüncə tərzini öyrənmək istəyəndə, bu qəbil əsərlərdən də yararlanacaqlar: necə ki, indi biz keçmiş tariximizlə əlaqədar ən adi maddi dəlilləri, yazılı sübutları axtarıq. İnanırıq ki, gələcəkdə ədəbi-sənət əsərlərində həyatı reallıqlar ilə bədii düşüncəni bir-birindən tam ayıra bilən hər cür yeni texnologiyalar - mətnləri kulturoloji cəhətdən araşdırmağa imkan verəcək kompüter proqramları yaradılacaq, o zaman əsl tarixi həqiqətləri ortaya çıxartmaq mümkün olacaq...

"Topxana meşəsində görüş" kitabında ilk bədii əsər "Boşluq" hekayəsidir: məlum ailə-məişət hadisəsi, sevgi üçbucağı, xəyanət, iztirablar, psixoloji gərginlik, son anda çıxış yolu kimi qəbul edilən intihar. Sayı minlərlə ölçülən qəzet və rəngli dərgilərdə buna bənzər çoxlu hadisələr barədə məlumat əldə edən oxucunu yazıçı necə maraqlandıra bilər? Müəllif heç bir tərəfbazlıq, yazıçı müdaxiləsi etmədən hekayə qəhrəmanlarının iç dünyası ilə əməli hərəkətlərinin toqquşmasını məharətlə göstərə bilir.

Selcan ərini dünyalar qədər sevir, insafən ömür-gün yoldaşı da həyatını onsuz təsəvvür etmir, hətta qadın maşın qəzasına düşərək dünyayla vidalaşmaq təhlükəsində olduğu zaman onu atmır, sevgilisində əsl yaşamaq gücü, həyat enerjisi verir. Lakin məlum olanda ki, Selcan analıq imkanlarından məhrumdur, tipik Azərbaycan mentalitetinə uyğun yaşayan ər qadının rəfiqəsi ilə intim yaxınlıq edir, hətta bu izdivacdən onlar övlad gözləyirlər. İlk baxışdan normal qarşılanmalı bu hadisəyə Selcan xəyanət kimi baxır və son nəticədə çıxış yolu kimi intiharı əsas götürür:

"İztirab və həyəcanlardan azad olmaq üçün insan maddi səviyyədən ruhi səviyyəyə yüksəlməlidir. Selcan buna hazır idi. Gecə köynəyində sakit addımlarla eyvana çıxaraq məhəccərə yaxınlaşdı. Külək onun gecə köynəyini qaldıraraq qanadlandırdı... Vaxt qaranlıqla işığın arasında çırpınırdı."

Azərbaycan peşəkar bədii nəsr ənənələrinə hörmətlə yanaşan **Yusif Əhmədov** deyil, başqa bir yazar, məsələn, cavan postmodernist nasirlərdən biri bu mövzuda əsər yazsaydı, əminliklə deyə bilərik ki, hekayə tamam başqa sonluqla bitərdi: Selcan baş götürüb evdən qaçar, sərbəst həyat seçər, yaxud ərini məhkəməyə verib, iki otağın birini əlindən alar, təzədən başqasına ərə gedərək, həyatını yenidən qurardı, ya da xaricə üz tutar, şübhəli işlərin birinə düzələrdi, ən yaxşı halda müğənnilik, rəqqasəlik edər, pis halda isə reket-jurnalistiklə məşğul olardı...

Bəlkə də çoxları yazıçını hadisəni romantikləşdirməkdə qınayar, amma KİV-də dəhşətli bir intihar hadisəsi barədə məlumatla tanışlıq - yəni həyat yoldaşının xəyanətindən şübhələndiyinə görə bu günlərdə özünü Qız qalasının başından yerə ataraq canına qəsd etmiş cavan gəlinin timsalında neçə-neçə intihar faktı sübut edir ki, müəllif yalnız və yalnız acı həyat olayını ədəbiyyata gətirib...

Bu cür hekayələr kitabda yetərincədir və onların hər birinin təhlili göstərir ki, peşə etibarilə həkim işləyən Y.Əhmədovun əsl yaradıcı şəxs kimi gündəlik həyatımızda artıq ümumiləşməkdə olan, az qala öyrəşdiyimiz kədərli olayları ədəbiyyata gətirməkdə məqsədi aydındır: insanlara hər şeyin heç də bitmədiyini, zamanın yalnız qaranlıq tərəfini deyil, həm də işıqlı tərəfini görməyin lazım olduğunu maraqlı üslubla, inandırıcı bədii boyalarla, təsiredici psixoloji çalarlarla göstərmək.

"Həzin xatirə" hekayəsində də ətrafımızda baş verən həyat olayları təsvir olunur: yazıçı təsadüfi - bəlkə də zəruri - hadisələrin, görüşlərin bir çox həssas, duyğulu insanların taleyində, bütün həyat yolunda maraqlı bir çevrilişə səbəb olduğunu maraqlı cizgilərlə göstərə bilir. Müəllif ədəbi ünsiyyətə girdiyi oxucusunu inandırmağa çalışır ki, bu dünyada heç nə - nə yaxşılıq, nə də pislik, hətta ən adi bir hərəkət də - itmir, qayıdıb haçansa insanın qarşısına çıxır: lap yaşanmış xatirələr, yaddaşlarda hifz olunan anlar və gerçəkləşəcək istəklər, həmişə insanı yaşamağa vadar edən arzular kimi. O, yəni hekayə qəhrəmanı - yaraşıqlı, ətraf aləmdə yalnız gözəllik axtaran rəssam qız vaxtilə birçə dəfə görüşməklə, ömrünün ən mürəkkəb dövrünü - yeniyetməliklə gəncliyin sərhədində yaşayan Rüstəmin, gözünü qan tutmuş bu igidin həyat axarını tamam dəyişir.

Hekayə janrının tələblərindən çıxış edən müəllif Rüstəmin xarakterini bir neçə cümlədə oxucusunun gözünün qarşısında canlandırmaqla, diqqəti əsas mətləbə yönəldir. Anı baxışdan Fəridəyə vurulan Rüstəm onu yad oğlanların əlindən xilas edir və həm özünün, həm də rəssam qızın taleyində dəyişikliklərə səbəb olan dönüş nöqtəsini qoyur...

Qismətdən qaçmaq olarmı? Yazıçı öz oxucusuna **"Qismət"** hekayəsində cavabı birçə yaradana məlum olan bu ürəkparçalayan sual ətrafında düşünməyi təklif edir. Çox, lap çox - dünyalar qədər arzulanan bir istək gerçəkləşəndən sonra bütün qazandığını itirən şəxsin həyatında baş verənlər onun taleyini sındıra da bilər, əksinə, insan öz ürəyində təpər tapıb

hər şeyi yenidən başlamaq bilər. Mehriban ilk sevgisindən bir övlad payı ərməğan alır və buna görə də həyatının bütün mənası dəyişir. Lakin amansız ölüm sevgilisini - Dənizi Mehribandan uzaqlaşdırsa da, hekayənin gözlənilməz sonluğu yenə də adi həyatımızda baş verən hadisələri xatırladır oxucuya...

Kitabdakı kiçikhəcmli lirik-psixoloji bədii nəsr nümunələrinin çoxunda yazıçı özünəməxsus sadə üslubuna və axıcı, şirin dilinə, eyni zamanda həyat məsələləri, sosial problemləri ədəbi düşüncə malına çevirə bildiyinə görə hər cür sənət "...izm"lərinin və estetik sınaqların, ədəbi axtarışların bolluğundan bezmiş çağdaş oxucunun diqqətini cəlb edə bilər. Ermənistan və Azərbaycan arasındakı məlum regional münaqişə mövzusu qəlbində Qarabağ yangısını gəzdirən Yusif Əhmədovun bu kitabındakı bir sıra əsərlərin əsas xəttini təşkil etsə də, yazıçı çalışır ki, pafoslu vətənpərvərlikdən, saxta millətçilikdən kənar məsələlərə toxunsun, müharibənin ayrı-ayrı insanların ömründə cızdığı qanlı izləri ədəbiyyata gətirsin.

"Qarabağ şikəstəsi" əsəri ilk məhəbbətin izləri qəlblərdə möhkəmlənməmiş savaş adlı bir şeytanın ağuşuna atılan Milli Ordumuzun əsgəri Murad və onun sevgilisi Şeylanın simasında qlobal proseslərin ayrı-ayrı insanların həyatına vurduğu silinməz zərbələr haqqında bir kədərli eşq hekayəti kimi də qəbul edilə bilər.

Bu mənada **"Bu yuxu deyildi"** adlı hekayədə də eyni mövzu, amma fərqli, bir qədər də xoşbəxt sonluqla qələmə alınıb: gənc ailə başçısı Tural yaralansa da, dünyalarca sevdiyi Pərvininə qovuşur, onun yuxusunu çin edir.

"Nağıllaşan ömür" sənədli əsərində isə yazıçı Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı, hərbi tibb işçisi Gültəkin Əsgərovanın işıqlı obrazını canlandırmağa çalışır. Bir qədər publisistik boyalarla, bir qədər də bədii cizgilərlə Qarabağ müharibəsində şücaət göstərmiş hərbiçi qadınlarımızın obrazını yaratmaqla, ədib, sanki bildirmək istəyir ki, Vətən torpaqları uğrunda mərd oğullarla çiyn-çiynə mübarizə aparmış bu cür xanımlar gənc nəslin nümayəndələri üçün həmişə örnək olmalıdırlar.

"Kriminal hekayələr" başlığı ilə kitaba daxil edilmiş **"Ələkeçməz"** povesti, eləcə də **"Qətl"**, **"Cəza"**, **"Qanlı sovrulan məhəbbət"** və başqa hekayələr bir daha sübut edir ki, bir yaradıcı şəxs olaraq Y.Əhmədov son illər cəmiyyətimizdə baş verən xoşagəlməz təzahürlərdən çox üzülür. Yazıçı mənəvi-əxlaqi aşınma "sunami"sinin gətirdiyi min bir bəlanın dağıdıcı zərbələrini göstərməklə, həm oxucularının, həm də ictimaiyyətin qarşısına ciddi bir sualla çıxır: zorakılığın, qətlərin, var-dövlət hərisliyinin get-gedə çoxaldığı və adıləşdiyi bu zamanə bizi hara aparır?! İnsafən, ədib bir çox hallarda çalışır ki, qoyduğu suala cavab tapsın: bütün bunların qarşısını yalnız və yalnız qanunun aliliyi və işləkliyi, ictimai nəzarət, ən əsası isə bir-birimizə diqqətlə, sevgilə yanaşmağımız ala bilər. Detektiv əsərlərində də yazıçı ənənəvi lirik-psixoloji üslubuna sadıq qalır, oxucusunu mürəkkəb və ağır bədiyyətlə yükləməkdən yan keçir.

Kitabın böyük hissəsini təşkil edən **"Retro əsərlər"** bölümündə Y.Əhmədovun yaradıcılığının müxtəlif dövrlərində qələmə aldığı ədəbi nümunələr toplanmışdır. Yeri gəlmişkən, vurğulamaq yerinə düşər ki, istər bu bölümdeki bədii yazıların arasında, istərsə də kitabdakı başqa hekayələr sırasında əksəriyyəti sənətkarlıq baxımından qələmə alınmış nümunələrlə yanaşı, ortabab və zəiflərə də rast gəlmək mümkündür ki, bu da təbii qarşılanmalıdır. Lakin bütün bu əsərlər ötən əsrin ikinci yarısında ömür sürmüş və XXI yüzilliyin ilk illərində yaşayan çağdaşlarımızın real həyat cizgilərini özündə birləşdirən ömürnamələrin fərqli parçaları kimi maraqla oxunur - izlənilir...

Kitabın oxunaqlı əsərlərindən biri də Yusif Əhmədovun ilkin yaradıcılıq nümunələrindən sayılan **"Ömürdən bir gün"** povestidir. Müəllif etnoqrafik cizgilərlə bol bu lirik-psixoloji

nəsr əsərini anası Həmayılın əziz xatirəsinə ithaf edib. Bu və digər cəhətlərdən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, haqqında danışdığımız əsər həm də avtobioqrafik, xatirə janrında qələmə alınıb. Əsərin təhlili zamanı bədii mətnin bir neçə qatındakı maraqlı nüanslara diqqətlə nəzər salanda, müəllif tərəfindən problematik, hər dövr, xüsusən çağımız üçün aktual olan məsələlərin ciddi qoyulduğunu görmək mümkündür. İkinci Dünya müharibəsinin insanların həyatına vurduğu zərbələr, ana-övlad məhəbbəti, ötən əsrin əllinci-altıncı illərindəki Azərbaycan ailəsi, insani münasibətlərin bütün çətinliklərə qalib gəlməsi kimi xətlər...

İlk oxunuşundan tanış mövzulardır, bu barədə həm Azərbaycan, həm sabiq SSRİ xalqları ədəbiyyatında, həm də dünya bədii nəsrində kifayət qədər əsərlərə rast gəlinir. Lakin milli realizm metodunun tələblərinə ciddi riayət edən Y.Əhmədov da oxunaqlı bədii detallarla, psixoloji çalarlarla bol bir əsər ortaya qoymağı bacarır. Yazıçı yadda qalan surətlər yaradaraq amansız zamanın altı uşaqla birgə başsız qoyduğu əsgər ailəsinin aqibətini ədəbiyyata gətirir - qəlbi həyat eşqi ilə dolu olan Humayın çox vaxt kədərli, bəzən isə xoşbəxt günlərlə yadda qalan taleyini qələmə alır.

Ağır dövrün bu qadını müharibə zamanı bir qarın qara çörək ilə sınağa çəkir; illər keçir, daha sonra zamanəsində baş verən böyük dəyişikliklər bu Azərbaycan xanımını başqa problemlə -tənhalıq adlı fərdi-sosial bəla ilə üzləşdirir. Burada bir şəxsin simasında milli, daha da geniş götürsək, bəşəri məsələlərin qoyulduğunun şahidi oluruq... Amansız müharibə - aclıq bir çoxlarını mənəvi-əxlaqi aşınma dalğasında mənən boğsa da, Humay və övladları insani keyfiyyətlərini itirmir, onlar özlərinin iç dünyalarının saflığını qoruyub saxlaya bilirlər. Ana və övlad, bacı və qardaş sevgisi, aralarındakı hərarətli doğma münasibətlər həm müharibənin, həm də dövrünün ağrılarına-acılarına qalib gəlir, bu ailənin yaşamaq gücünü artırır, insanlara olan məlhəm hissləri - dünyaya sevgini öldürmür: *"Humay bıçağın ağzından siyirdiyi qırıntıları ovcuna yığar, ovxalayar, xırda yumrular düzəldərdi. İşin axırında on beş-iyirmi belə yumru kürəciyi qoynunda gizlədərdi. Axşam evə gələndə qonşuları gəzər, hər ailəyə bir neçə belə yumru çörək kürəciyi verərdi..."*

O amansız günlərdən - ağır günlərdən xəbəri olmayan oxucu bu cür epizodların bol olduğu əsərdə bəşəri bəlanın - İkinci Dünya müharibəsinin əsl poetik obrazını görür. Povest Humayın ailə quraraq doğma evlərindən uzaqlaşmış - şəhərə köçmüş beş qızı və birçə oğlu Yunisin qəflətən, əvvəlcədən xəbər etmədən kəndə - ata ocaqlarına baş çəkmələri ilə başlanır. Humayın psixoloji durumu, övladlarının və qadının özünün xatirələri, ananın düşüncələri, bacı-qardaşın yada salaraq danışdıqları hadisələr əsərin süjet xəttini inkişaf etdirir, yazıcının araşdırdığı əsas problemə yardımçı olur. Tipik milli ailələrimizin aqibəti haqqında kədərli balladanı xatırladan bu bədii nəsr nümunəsi həm də ötən əsrdə Azərbaycan cəmiyyətində baş verən mürəkkəb ictimai-sosial proseslərin ədəbiyyatımızda əksi kimi də maraqla qarşılır.

Müharibə bitmə də, həyat şəraiti yaxşılaşsa da, başqa bir global hadisə - urbanizasiya, yəni kəndlərimizin boşalması və total şəhərləşmə - yeni yaşam tərzinin bərqərar olması insanları yenə də bir-birindən uzaqlaşdırır. Hətta doğma bacı-qardaş belə, bir-birinin üzünü tez-tez görə bilmir:

"- Deyəsən, keyfini pozdum axı. Qağa, fikir eləmə, zamanə dəyişib, camaat da zamanəyə uyğunlaşıb. Hərənin öz ocağı var, girir içəri, qapısını da örtür. Heç qapıbir qonşusunu da tanımır.

- Elə dərd də orasındadır, bacım. İnsanlar getdikcə simasını itirir, yadlaşırlar. Elə bil başqa-başqa planetin adamlarıdırlar. Heç kim bir-birini başa düşmür, tanımaq istəmir.

- İş-gücdən baş açmaq olur ki... Elə bizi götürək. Üçümüz bir şəhərdə yaşayırıq. Tez-tezmi görüşürük?

- Biz də onlar kimi. Ola bilsin ki, nəvələrimiz heç bir-birlərini tanımasınlar..."

Bu problem günümüzdə daha da kəskinləşib: ölkənin müxtəlif bölgələrinə səpələnmiş qaçqın və məcburi köçkünlərimizin, iş dalınca qonşu ölkələrə üz tutmuş cavanlarımızın, dünyanın hər tərəfinə dağılıbmış soydaşlarımızın, illərlə ata-baba ocaqlarına baş çəkməyən, sanki hər şeyə biganələşmiş zəmanədaşlarımızın aqibəti gözümüzün qabağına gəlir. Amma yazıçı dərin bir kədərlə göstərməyi bacarıb ki, insan yaşamaq üçün uzaqlara getsə belə, doğma ocağının istisini - doğmalarının sevgisi ilə yoğrulmuş ata yurdunun, ana ocağının hərarətini qəlbindən heç vaxt çıxara bilməz...

Vurğuladığımız kimi, qədim Qarabağ torpaqlarımızı zəbt edərək, maddi-mənəvi abidələrimizi dağdan erməni qəsbkarları həm də milli dəyərlərimizə böyük həmlələr etmişlər. Bir tərəfdən müharibənin vurduğu zərbələr nəticəsində əlimizdən gedənlər, digər tərəfdən şəhərləşmə - urbanizasiya nəticəsində milli özünəməxsusluğumuzun itməsi səbəbindən yaranan mənəvi boşluq, sözsüz, Azərbaycan insanının XX-XXI əsrdə geriye qaytarılması mümkün olmayan dəyərlər sistemini əvəzləyir ki, onların da acı sonluğu - kədərli aqibəti artıq göz qabağındadır. Yaradıcı - düşüncə adamı kimi Y.Əhmədovu ən çox qayğılandıran da məhz budur və bəlkə ona görədir ki, istər başqa əsərlərində, istərsə də haqqında danışdığımız povestində müəllif bəzən etnoqrafik elementlərdən geniş istifadə edir. Sanki ədib əsrlərin-nəsillərin bizə yadigar qoyduğu zəngin dəyərlərin - yaşam bilgilərinin itməsinin qarşısını almağa, onları ədəbi-bədii əsərlər vasitəsilə milli, dolayısı da dünya sivilizasiyası tarixinin arxivinə həkk etməyə çalışır.

Əslində, hamımız üçün haçansa yetişəcək **"Ömürdən bir gün"** povestində də yazıçı etnoqrafik cizgilərdən gen-bol istifadə edir:

"- Nəyə inanırdın?

- Suyun dayanmasına. Yadına gəlmir bəyəm? Nazlı nənəm deyirdi ki, il təslim olanda axar çaylar dayanır, suyun rəngi qırmızı olur, ağaclar da başlarını əyirlər aşağı.

- Hə, yadıma gəlir. Kim qırmızı suyu görsə və onunla əl-üzünü yusa, bütün arzularına çatır..."

Bu, böyük və qədim bir sivilisasiyanın - xalqımızın milli-mədəni dünyagörüşündə illərlə, əsrlərlə yığılaraq daşlaşmış dəyərlərin son izləridir: min təəssüf ki, unudulur, yaddan çıxır, genetik kodlarımız pozulur, qan yaddaşımız silinir...

"- ...Heç onu demirsən, hədiyyi. Məhəllədə kimin uşağının ilk dişi çıxsaydı, məhəllənin tən ortasında qazan asılandı. Bütün məhəllə camaatı yığılarda qazanın başına. Rumiyyə Yunisin sözünə qüvvət verdi:

- Toy-bayrama çevrilərdi hədik günü. Səidə xala düşərdi ortalığa... Hədiyyi iri boşqablara tökərdi. Səməd kişi saz çalar, məhəllə arvadları da oxuya-oxuya hədiyyi paylayardılar.

**Azı dişin mübarək,
Aç ağzını bir görək..."**

Nə qədər kədərli sonluq olsa da, bu, özündə XX yüzilliyin, lap elə XXI əsrin acı mahiyyətini gəzdirən həqiqətin bir detalıdır: biz istəsək də, istəməsək də onunla hesablaşmağa məcburuq. Fəqət, yazıçı Yusif Əhmədov bu acı realılıqla razılaşa bilmir və **"Topxana meşəsində görüş"** kitabındakı bədii nəsr əsərləri ilə zəmanəyə və qloballaşma dövrünün insanlarına öz ədəbi etirazını bildirir...

P.S. Yusif Əhmədovun "Topxana meşəsində görüş" kitabındakı eyniadlı əsər barədə bilərəkdən fikir söyləmədik ki, oxucular özü bu bədii nümunə və ümumiyyətlə, topludakı digər ədəbi yazılarla tanışlığa can atsın, əsl ədəbiyyatla yaşasın, çağdaş həyatın estetik formasına öyrəşsin...

“Ədəbiyyat qəzeti”, 2006

"Düylənmiş yumruq": zamanın nəbzinə uyğun yeni mənzum dram

Son illərin dəbdə olan ədəbi ittihamı odur ki, milli söz sənətimiz zamanədən geri qalır. Bu fikir özündə böyük həqiqəti əks etdirsə də, çox zaman biz sənətin mürəkkəb və ziddiyyətli inkişaf yolunu - estetik-kulturoloji məsələləri, ictimai-tarixi problemləri unudur, faktlara birtərəfli yanaşırıq. Hər hansı bir hadisə ictimailəşəndən sonra, yəni toplumun ümumi mənafeyinə uyğunlaşmağa başlayan kimi sənətin, xüsusən də ədəbiyyatın marağına təsir göstərməsi üçün müəyyən şərtlərə cavab verməlidir. Milli əhəmiyyətli hadisənin dünya səviyyəli məsələyə çevrilməsi, bədii sənət əsərinin yaranması prosesi heç də asan başa gəlmir. Lokal ədəbi-mədəni olaylar o zaman qlobal mədəniyyət hadisəsinə çevrilir ki, - ciddi intellektual sənətin tələblərinə uyğunluğu, estetik dəyərləri dəyişmək qüdrətinə malik olması, kulturoloji zənginləşməyə xidmət etməsi, mədəniyyətin inkişafına təkan verməsi, ədəbiyyatla ədəbiyyatın malına çevrilməsi və başqa bu kimi amillər də nəzərə alınmaqla - zamanında və məkanında böyük ictimai-siyasi, sosial-mənəvi dəyişikliklərlə nəticələnsin. Mədəni hadisələrin cəmiyyətdə və ədəbi-mədəni düşüncədə çevriliş faktına çevrilərək, özünün yeni, daha keyfiyyətli mərhələsinə çevrilməsinin necə çətin və mürəkkəb bir proses olduğu isə müxtəlif sivilizasiyaların tarixindəki minlərlə sübut-dəlillərdən də məlumdur.

Ədəbiyyatın müxtəlif istiqamət və qollarında baş verən hadisələr göz qabağında olsa da, qarşılıqlı bir mədəniyyət sahəsi sayılan milli dramaturgiyamızın çağdaş durumu barədə fikir yürütmək heç də asan məsələ deyil. Milliliyindən və dünya əhəmiyyətliliyindən asılı olmayaraq, son bir neçə ildə baş verən əksər ictimai-mədəni olaylar sənətin bütün sahələrində olduğu kimi, milli dramaturgiyamızdan da yan ötməyib. Ötən yüzilliyin axırlarından başlayaraq - respublikamız ikinci dəfə dövlət müstəqilliyini bərpa edəndən sonra, keçmiş SSRİ və sosialist düşürgəsinin süqutundan bu yana - yeni dünya düzəmində bütün sahələrdə olduğu kimi, ədəbiyyat və dramaturgiyada da maraqlı, fərqli estetik-sənət prinsipləri formalaşmağa başladı. Qapalı kulturoloji mühitə malik keçmiş SSRİ-də, o cümlədən doğma Azərbaycanımızda açıq ədəbi-mədəni proseslər baş verdi.

Quzey, Güney və Qərbi Azərbaycanda, Rusiya, Gürcüstan, Türkiyə, eyni zamanda İraqda yaşayan soydaşlarımızı əhatə edən, habelə dünyanın hər yerinə səpələnmiş diasporumuzu virtual olaraq birləşdirən milli kulturoloji mühitimizdə sosialist realizmi ilə yanaşı, zəif də olsa, modernizm, intellektualizm, postmodernizm və bu kimi dəbə minmiş cərəyanlar, sənət baxışları inkişaf etməyə başladı. Lakin bu inkişaf meylləri bütün janrları tam əhatə edə bilmədi. Dünya səviyyəli poeziya, yaxşı bədii nəsr əsərləri yaransa da, dramaturgiyamızda bir axsama, geriləmə müşahidə olunurdu.

Son illərdə dramaturgiya sahəsində məhsuldarlığı ilə seçilən yazıçıların - **Elçin, Kamal Abdulla, Firuz Mustafa, Elçin Hüseynbəyli, Hüseynbala Mirələmov** və başqalarının yaradıcılığına diqqətlə nəzər salanda, maraqlı amillərlə rastlaşırıq. Əsasən modernist səhnə əsərlərinə üstünlük verən bu dramaturqlar ya komediya, ya fars-məzhəkə, ya da utopik tragikomedyalara üstünlük verirlər. Lakin belə bir məntiqli sual milli sənətkarlarımıza ünvanlana bilər: bəs ciddi dram, faciə, tarixi pyeslər, mənzum dramlar niyə yazılmır?!

Zaman baxımından yaxın keçmişin məhsulu olduğundan, **Bəxtiyar Vahabzadə, Nəbi Xəzri, Nəriman Həsənzadə, Vidadi Babanlı, Maqşud İbrahimbəyov, Rüstəm İbrahimbəyov, Aqşin Babayev, Vaqif Səmədoğlu, Nahid Hacızadə, Əmir Pəhləvan** kimi tanınmış qələm sahiblərinin müxtəlif mövzularda yazdıqları səhnə əsərləri barədə araşdırmaların vaxtı artıq çoxdan yetişib. Hər halda bu kulturoloji problem barədə düşünməyə dəyər. Sevindirici haldır ki, son bir neçə ildə müxtəlif nəsil qələm sahibləri tərəfindən yeni-yeni dram əsərləri yazılır, bu sahədə olan boşluq nisbətən aradan götürülür. Bədii cəhətdən

zəif olsalar belə, sənətkarlıq baxımından yüksək estetik dəyərlərə cavab verməsələr də, bu qəbil dram əsərlərinin yazılması təqdirəlayiq hal kimi dəyərləndirilməli və tənqidçilər, tədqiqatçı filoloqlar, sənətşünaslar tərəfindən vaxtında qiymətləndirilməlidir.

Ədəbi-bədii düşüncədə maraqlı, bənzərsiz, qarışıq sənət növü kimi qəbul edilən mənzum dramların tarixi çox qədimlərə gedib çıxsada, Azərbaycanda əsasən, XX əsrin əvvəllərindən bu qəbil əsərlər qələmə alınıb. Başda ustad Hüseyn Cavid olmaqla, S.Vurğun, S.Rüstəm, B.Vahabzadə, N.Xəzri və başqa tanınmış şairlərin qələmindən çıxan mənzum dramlar sənətsevərlər tərəfindən maraqla qarşılanmış, milli teatr ictimaiyyətinin diqqətini cəlb etmişdir. Əlbəttə, mənzum dram deyildikdə, ilk növbədə, **U.Şekspir**, **L.Veqa**, **A.Puşkin**, **Q.Lorka** kimi dünyaşöhrətli sənətkarların yaradıcılığındakı şah əsərlər yada düşsə də, milli söz sənətlərimizin əsərləri də həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur. Mənzum pyeslər daha çox elitar sənətsevərlərə ünvanlansa da, böyük sənət əsərləri öz bədii-estetik yük və enerjisinə görə ədəbiyyat xiridarlarını həmişə maraqlandırmışdı. Günə bu gün də bu estetik-sənət marağı sönməmiş, əksinə bir qədər də güclənmişdir.

Bir tərəfdən, dramaturji quruluşu, digər yandan epiklik, başqa bir cəhətdən isə lirik forma mənzum dramların mürəkkəb qatlılığını təmin edirsə, hələ üstəlik o cür əsərlərin səhnə həyatının da bir ayrı aləm olduğunu nəzərə alsaq, sözügedən ədəbi-bədii sənət nümunəsini yaratmaq heç də asan yaradıcılıq işi deyil. Bunun üçün yaradıcı insandan təbiətdən gələn istedadla savayı, həm də sənətkarlıq bacarığı, estetik vərdislər, sənət sirlərinə bələdçilik, ən əsası isə lirik duyğulara malik şairlik ustalığı tələb olunur. Bəlkə də bu kulturoloji tələblərə görə ki, çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatında uğurlu mənzum dram əsərlərinə çox az-az təsadüf edirik.

Çağdaş milli ədəbi prosesdə daha çox təmsil ystası və lirik şeirlərin müəllifi kimi fəal iştirak edən tanınmış şair **Mərkəz Qacar** son illər həm də maraqlı dram əsərləri ilə çıxış etməyə başlamışdır. Bu maraqlı qələm adamının yaradıcılığına statistik ekskurs etsək görərik ki, indiyə qədər **Mərkəz Qacar**ın 25 kitabı, 16 mindən çox təmsili, iki mindən artıq rübaisi, bir o sayda da lirik şeri, 1000-ə qədər bayatısı, beş yüz qəzəli, 10 alleqorik pyesi, altı tarixi dramı, üç poeması işıq üzünə görüb. Kifayət qədər məhsuldar işləyən şair-dramaturqun dram janrının ən çətin qoluna - mənzum tarixi pyesə diqqət yetirməsi söz sənəti tariximizdə hörmətlə qarşılanmalı ədəbi faktdır. Bu yazımızda o ədəbi nümunələrdən birini - **"Düynələnmiş yumruq"** adlı pyesini təhlilə cəlb etmişik.

"Düynələnmiş yumruq" mənzum pyesinin janrını həm də tarixi dram kimi müəyyənləşdirə bilərik, çünki bu əsər yaxın keçmişimizə, gözümüzün qarşısında baş verən ictimai-siyasi, mənəvi-mədəni, daha geniş götürəndə, fəlsəfi-həyatı hadisələrə həsr olunub. Nə qədər qərribə səslənsə də, əslində, gələcəkdə bu əsər tarixi dram kimi öyrəniləcək.

Sivilizasiya tarixindən də məlumdur ki, cəmiyyətdə baş verən inqilabi hadisələr ədəbiyyata çox maraqlı faktlar bəxş etməklə yanaşı, həm də böyük sənət əsərlərinin yaradılması prosesinə, bir növ, kulturoloji-estetik, ədəbi-fəlsəfi təkan vermiş olur.

"Düynələnmiş yumruq" pyesinin mövzusu götürülmüş hadisələrin baş verdiyi vaxt, yeni ötən yüzilliyin səksəninci illərinin sonunda doğma Quzey Azərbaycanımızın daxil olduğu sabiq Sovetlər Birliyinin və planetimizin sosialist düşərgəsinin dağıldığı bir zamanda yeni bir dünya qurulurdu. Yenilik isə yaxşı cəhətləriylə yanaşı, müxtəlif zərbələri ilə də yadda qalır. Belə bir zamanda planetimizin qədim sivilizasiya - fərqli mədəniyyətlər mərkəzi, eyni zamanda ən mürəkkəb parçası sayılan Güney Qafqazın mərkəzi - İslam aləmi ilə xaçpərəstlər dünyasının, Şərq ilə Qərbin, Asiya ilə Avropanın, Turan və İranın sərhədində yerləşən Quzey Azərbaycanda çox ciddi global hadisələr - ictimai-siyasi, mədəni-mənəvi, milli-əxlaqi, etik-estetik, intellektual-kulturoloji proseslər baş verirdi.

Maraqlı bir dram əsər olaraq *"Düyünlənmiş yumruq"* mənzum pyesi də məhz bu hadisələrin fəal iştirakçılarından birinə, sonralar dövlət müstəqilliyinin ikinci dəfə bərqərar edilməsi ilə yekunlaşan milli azadlıq hərəkatımızın tanınmış sənətkar-qəhrəmanı, Azərbaycanın xalq şairi, qardaş Türkiyənin milli şairi **Xəlil Rza Ulutürk**ün ömür yolunun ən parlaq dövrünə həsr olunub. İki hissədən ibarət, on bir şəkili bu pyesin maraqlı cəhətlərindən biri də odur ki, onun canlı qəhrəmanları ilə yanaşı, real, lakin metafizik iştirakçıları da var. Burada Xəlil Rza Ulutürk, onun vəfalı ömür-gün yoldaşı Firəngiz xanım, bacısı Böyükxanım, övladları Təbriz və Rza, yaxud institut direktoru Şəfiyev, keçmiş SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin müstəntiqi Yanalovla birlikdə əsərin əsas qəhrəmanları Müstəqil Azərbaycan, Zaman, Xəlil Rzanın poetik irsi, Azadlıq şərqiləri kimi səslənən şeirləri, ictimai Məhəbbət və fərdi Sevgi və s. iştirak edir. Bu metafizik iştirakçılar bütün pyes boyu oxucu, yaxud izləyici ilə interaktiv əlaqəyə girir, istər qəlbində, istərsə də düşüncələrində şəxsiyyət azadlığına görə sevgi hissləri, dövlət müstəqilliyi uğrunda mübarizə ruhu, qarşılıqlı insani məhəbbətə ehtiram, şərə, zülmətə etiraz, sivil cəmiyyət arzusu və başqa bəşəri duyğular oyadır.

Pyesin kifayət qədər gərgin dramatizmlə müşayiət olunan iki əsas xətti yanaşı inkişaf etdirilir: Şimali Azərbaycanımızın dövlət müstəqilliyinin yenidən bərqərar olunması uğrunda milli-azadlıq hərəkatını göstərən ictimai-publisistik tarixi xətt və milli-mənəvi dəyərlərə hörmət, əbədi-insani hisslərin fəvqündə duran böyük sevgi nişanəsi kimi fərdi-psixoloji, lirik xətt. Hər iki xəttin əsas aparıcısı Xəlil Rza Ulutürk olsa da, birində qəhrəman Azərbaycan şairinin əbədi obrazı, ikində isə "Ey ulu göylərin mənə töhfəsi" saydığı Firəngizini dünyalar qədər sevən əsl türk ərəninin ədəbi surəti.

Əsər Xəlil Rza Ulutürkün işlədiyi institutda baş verən hadisələrlə başlayır: "sapı özümüzdən olan baltalar" heç olmasa, dəyişən zamandan da utanmadan, azadlıq carçısı barədə yuxarılara xəbərçilik etməklə məşğuldurlar. İnstitutun Sovet adlı partkomu milli ziyalı sayılan rektor Şəfiyevin yanına gələrək "danos"bazlıq edir:

Xəlil Rza bizi "pod udar" qoyur.

Şəfiyev (gülümsünür): "POD UDAR" sözünü eşitsə Xəlil,

Beş qəpik cərimə edər sənə, bil...

Ana dilini millətin ruhunu yaşadan ən böyük canlı varlıq kimi qəbul edənlərin böyük əksəriyyəti kimi Xəlil Rza Ulutürk də bütün şüurlu həyatı boyunca onun qorunması və gələcək nəsillərə layiqincə çatdırılması uğrunda mübarizə aparıb. Böyük şair by yolda əlindən gələni etmişdir: yazmış olduğu çoxsaylı dəyərli əsərləri ilə, eyni zamanda ümummilli ünsiyyət vasitəsi uğrunda şəxsən gərgin, yorulmaz mübarizə aparmaqla. Deyilənlərə görə, vaxtilə mərhum şairin yanında əcnəbi sözlər işlədəndə, dost-tanış, yaxud yad adam olmasının fərqi nə varmadan, Xəlil Rza Ulutürk həmin an o adama öz iradəni bildirər, hətta bu cür insanları müəyyən miqdarda pul cəriməsi ilə də atəşə tutarmış. Vaxtilə üsyankar şairin özünü canlı ünsiyyətdə olmuş Mərkəz Qacar bu epizodla yalnız Xəlil Rzanın bir amalına deyil, eyni zamanda yaxın tariximizdə gedən çox maraqlı bir kulturoloji mübarizəyə işarə edir. Heç kimə sirr deyil ki, keçmiş SSRİ dönməndə milli ziyalılarımız, xüsusən də Azərbaycansevər söz sənətkarlarımız qapalı sovet sisteminə qarşı intellektual-kulturoloji müqaviməti-mübarizəni bu cür aparmalı olurdular. Elə Xəlil Rza Ulutürkün özü demişkən:

Doğma ana dilim, hər bir dilə tən,

İçindən saflaşıb boy atsın Vətən...

Sənətkarlar fəhmli, duyumlu olurlar: tələbələrle növbəti kütləvi görüşünün təxirə salındığından təəssüflənən Xəlil Rza rektor Şəfiyev ilə Kommunist Partiyasının İnstitut özəyinin katibi Soveti görəndə, çox dəqiq bir cümləylə onları xarakterizə edir: Bilirəm, döyüşür xeyir ilə şər... Onu yolundan sapdırmaq istəyən Sovetə, həmçinin şairin həyatı üçün qayğılanan Şəfiyevə azadlıqsevən belə cavab verir:

***Məğrur millətimin qüdrət səsiyəm,
Mən də planetin bir qitəsiyəm!
Mənim həm torpağım, həm öz dilim var,
Bilirəm bu yolda həbs, ölüm var...
Yolların içindən yol seçdim kəsə,
Baş əyən deyiləm əsla nakəsə...***

Xəlil Rza hüduqlarında çabaladığı sistemin yadlığına, qəsdən düzgün qurulmayan cəmiyyətin mənfiliklərinə, rəsmi rus ağalığına, içimizdəki satqınlığa sənətkar etirazını, vətəndaş qəzəbini həm yuxarıdakılara, həm də aşağıdakılara açıq, qorxmadan bildirir:

***...Təbiətə layiq olan bir cəmiyyət istəyirəm!..
yalnız, yalnız öz kökündən qüdrət, qüvvət istəyirəm! ...Bu dünyanı
ürəyimcə qurmaq üçün
səlahiyyət istəyirəm!..***

Şairin özü vaxtilə məşhur bir şerində də demişdir:

"... Mən əsrin gur səsiyəm..."

Pyesin ikinci şəkilində biz Xəlil Rza ilə Firəngiz xanımın birgə addımladıqları ömür yolunun maraqlı, yaddaqalan anlarının şahidi oluruq. Firəngiz xanım sevimli ömürdaşı üçün nə qədər qorxu keçirsə də, Xəlil Rzanın yalnız onun həyat yoldaşı deyil, həm də mənsub olduğu millətin - Bütöv Azərbaycanın müstəqillik arzusu ilə döyünən qəlbi, azadlıq şərqisi deyən dili, xalqını varlığı qədər sevən ən böyük qüvvə olduğunu gözəl anlayır:

***Azadlıq şairi gərək sevilsin,
Millətin duyğu tək qəlbinə girsin...***

Və cavabında qarşılıqlı hörmət, ehtiram, böyük sevgi ilə əhatələnir - göylər ilə torpaq arasında ilahi, fəqət canlı bir körpü sayılan şair xanımına ən dəyərli qiymətini verir:

"Dən düşən saçlarıdır ən gözəl misralarım"...

Çox incə çalarları ilə oxucuda kövrək hisslər oyadan bu ilahi anlar yaddaşlara əbədi həkk olunsada, əfsuslar, heç də həmişəlik davam etmir. İstər doğma Quzey Azərbaycanın, istərsə də sevimli Xəlil Rza Ulutürkün başı üzərində qara buludlar get-gedə sıxlaşır, məlum hadisələr baş verir. Azadlıqpərvər sənətkar ilk siyasi dissidentlər sırasında həbs olunur, əvvəl Bakıda, sonra isə sovet imperiyasının mərkəzi sayılan Moskvada qara zindanlara atılır.

Pyenin sonrakı hissələrində Firəngiz xanım başda olmaqla, Xəlilsevərlər sənətkarın, eyni zamanda doğma Quzey Azərbaycanın azadlığı uğrunda mübarizəyə qalxırlar. Həm şairin, həm də Vətənin azadlığı uğrunda ümummilli ictimai-siyasi hərəkət, Quzey Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi ilə nəticələnən o şanlı mübarizə pyesdə ystalıqla qələmə alınmışdır. Keçmiş SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin müstəntiqi Yanalov üzünü iradəsini, məğrurluğunu sındırmaq istədiyi böyük şairə tutub qəzəblə çıxırır:

***Sualı mən verirəm, Sizə cavab verməli,
Mitingdə demisiniz: dövləti devirməli!***

Diqqətlə nəzər salanda, bu fikirlər müstəntiqin sözü-sorğusu deyildi, nəhəng sovet imperiyasının son yalvarışları idi. İstiqlaliyyət arzusu ilə qəlbi çırpınan Quzey Azərbaycanın timsalına çevrilmiş ulu sənətkar isə bütöv millətimizin məntiqli cavabını verəndə, məşhur fikri bir daha təsdiq etmiş oldu - şairlər öz xalqının səsidir:

***Müstəqillik, azadlıq aşıqiyəm əzəldən,
Azadlıq sevməyimlə məgər canıyəmmi mən?!***

Bütün müqəddəs mübarizələrin axırı böyük tarixi nailiyyətlərlə, toplum üçün dəyərli nəticələr ilə sonlanır. Çox vaxt bu müqəddəs mübarizənin iştirakçıları, qəhrəmanları o gözəl gələcəyi görmədən dünyalarını dəyişsələr də, onların ruhu sonrakı nəsillər tərəfindən həmişə ehtiramla yad edilir. Mübarizə qalibiyyətlə sona çatır: Xəlil Rza Ulutürk və uğrunda canından belə keçməkdən usanmadığı Vətəni azadlığa qovuşur.

Mərkəz Qacarın "Düylənmiş yumruq" mənzum pyesi Xəlil Rza Ulutürk timsalında xalqımızın milli-azadlıq mübarizəsinin rəmzi kimi məhz belə bir qəhrəmana, sözün hər mənasında, ədəbi-bədii sənət abidəsi kimi uğurlu, maraqlı bir formada qələmə alınmışdır: Əsl Azadlıq Nəğməsi kimi...

Xəlil Rza Ulutürk özü də bir vaxtlar o ümummilli, eyni zamanda bəşəri olan şərqinin qızılı misralarını qələmə almışdır:

***Aslanların yerində yaşayar,
İgidlərin gərdində yaşayar,
Körpələrin gülüşündə yaşayar,
Görünməmiş bir qüvvətdir azadlıq.
Şirin baldır, ağızlarda dadı var,
Büdrəməyən, yel qanadlı atı var,
Bayrağımın üstündə pak adı var,
Əbədi bir səadətdir azadlıq...***

“Yeni Azərbaycan” qəzeti, 2004

III Bölüm

Kulturologiya

Ədəbi tənqid, ədəbi-bədii düşüncələr, elmi mülahizələr, esselər, ədəbiyyat məsələləri, sənət problemləri, yeni bilgi texnologiyası

**1. Virtualizm: çağdaş qlobal düşüncənin
modern poetikası...**

**2. Kulturoloji innovasiya: Virtual
Azərbaycana doğru**

3. Yazı öldü... Yaşasın mətn!

**4. Kulturoloji böhran: qaçqın və məcburi
köçkün kitab ocaqlarımız**

5. Mənəvi ekologiya

**6. Postaltımışınıclar: ədəbiyyata yeni
qayıdış, yoxsa...**

7. Milli bədii nəsrimizdə publisistik çalarlar

**8. “Bi-Bi-Si” radiosunun Azərbaycan
bölməsi: səsli milli bədii nəsr antologiyası**

Virtualizm: çağdaş qlobal düşüncənin modern poetikası...

"Qlobalistin açıq - virtual gündəliyi" silsiləsindən

Virtualizm - ən yeni kulturoloji, estetik, intellektual və informatik texnologiyaların birləşdirilməsindən ortaya çıxan innovativ qlobal modern hadisədir. Bu hadisə zamanı gerçəklik ilə mövcudluğu daha çox insan şüurundan kənarda - İnternetdə, lokal və qlobal informasiya şəbəkələrində, kompüter yaddaşlarında, süni intellekt daşıyıcılarında, rəqəmli informasiya saxlanğıclarında və b. - informatik məkanlarda axtarmaq lazım gəlir...

Başlanğıc əvəzi

Art-intellektual əməklə məşğul olan yeni nəslin nümayəndəsi kimi həmişə, hər yerdə üç əsas prinsipi qəbul edirəm: azad düşüncə, innovativ - yenilikçi axtarışlar və istənilən sahədə tolerantlıq. Məhz bu amilləri əsas götürdüyümə görə indiyə qədər bu sərsəm zamanədə müəyyən uğurlar qazanmışam. Düzdür, Azərbaycan gersəkliyində buna nə qədər nail olmuşam, bu, bir qədər mübahisələr yaradacaq məsələdir: mənim innovativ layihələrim dünyanın ümumi sivil, yəni intellektual və kulturoloji inkişafından çox-çox - bu acı həqiqəti artıq qəbul etməyə məcbur - geridə qalan mövcud cəmiyyətimiz üçün məqbul sayılan, konservativ formatlı art-mədəni tədbirlərdən ibarətdir - məsələn, hər il keçirilən illik Bakı Kitab Bayramı kimi hadisəni göstərə bilərəm.

Əksinə, son 12 ildə mən və məsləkdaşlarım ictimaiyyətimizə - bu yerdə ara şairləri yazdılar: ona quzu kəsim!!! - Azərbaycanda işlək, açıq düşüncə meydanına çevriləcək gənclər "Pen-klub"u ideyasını, sözün bütün mənasında, yeridə bilmirəm. Həmin dəqiqə, az qala gözümlə dəşib, məni Şeyx Nizaminin məşhur kor qəhrəmanına döndərmək istəyirlər:

"Sən nə danışırısan, məgər İçəri şəhərdə yerləşən, hündürlüyü ilə Yasamal dağlarının zirvəsini də aşağıda qoyan, hələ üstəlik, çox hörmətli bir qələm sahibimizin, Rusiya - bağışlayın, yanlışlığa görə üzr istəməyə məcburam - Avropa Şurası kimi mötəbər dövlətlər ailəsinə üzv olan Müstəqil Quzey Azərbaycan Respublikasının xalq yazıçısı başçılıq edir..."

Bir söz demirəm: fəqət, əgər son beş ildə savayı o tikiliyə bir kimsənin ayağı dəyibsə, qoy mənə daşı birinci o atsın...

Nə isə, bu yazıda qoyulan əsas problem heç də bu məsələni əhatə etmir, baxmayaraq ki, onların hamısı bir-biri ilə bağlı nəsnələrdir.

Yazıortası P.S.

Yanılmıramsa, mətbu ömrü Bakı yazı kimi kiçik olan "**Kitab.net**" ədəbi dərgisi növbəti saylarından birində xəbər yaydı ki, Yaponiyada mobil kitab texnologiyası yaradılıb və artıq istifadəçilərin ixtiyarına buraxılıb.

Bu məlumatı isə qonşu Rusiya Federasiyasının sanballı "**Nezavisimaya qazeta**" adlı mətbu orqanının yeni informasiya texnologiyalarına həsr olunmuş "**NQ-Telekom**" buraxılışından (N 4, 5 aprel, 2005) oxumuşam - rus dilindən olduğu kimi tərcümə edib verirəm:

"Boris Akunin cib-mobil telefonlarının ekranından oxunması asan olan "mobile-book" formatlı "2000-in problemi" nağılını buraxdırıb. Bu format ilk dəfə 2004-cü ildə təqdim edilib, həmin ilin noyabrında keçirilən 56-cı Beynəlxalq Frankfurt Kitab Yarmarkası

zamanı isə onun Avropadakı ictimai təqdimatı baş tutub. İxtiraçıların sözlərinə görə, mobilebook texnologiyası əsərin icazəsiz istifadəsinin qarşısını almaq ixtiyarındadır: əgər pirat mobil şəbəkə yaradılmışsa. Mobil kitab almaq üçün telefon aparatında WAP və GPRS funksiyası olmalıdır, xidmət haqqı isə abunəçinin hesabına ödənilir..."

Yadıma bir neçə il bundan əvvəl "**Ədəbiyyat qəzeti**" səhifələrində getmiş bir yazım düşdü. O materialın bir parçasını olduğu kimi - özüm özümdən - sitat gətirirəm.

Bir dəfə amerikalı dostum **Natan** — çağdaş yeni ədəbiyyatla bağlı söhbətlərimdən bezib — **Braun Universitetinin** (*Nyu-York şəhəri*) professoru, tanınmış yazıçı **Robert Kuverin** "*Nyu-York Tayms*" qəzetinin 21 iyun 1992-ci il tarixli sayında getmiş "**Kitabın sonu**" yazısının xülasəsini mənə azərbaycanca nəql etdi. Altı-yeddi il bundan öncə mənim ədəbi-kulturoloji baxışlarım indikindən də dumanlı idi: söhbətin getdiyi zamanın dünyagörüşümün dağıdıcı-xaotik vaxtlarına təsadüf etməsi barədə danışmaq istəmirəm.

Çox-çox sonralar **Serbiya** kulturoloqu **Yasmina Mixayloviçin** "**Paviç və hiperbelletristika**" adlı məqaləsində **R.Kuverin** həmin yazısı barədə qeydlərini oxuyanda bir daha geriye boylanmalı oldum.

Natanın barəsində geniş danışdığı digər bir yazını — elə həmin qəzetin 29 avqust 1993-cü il tarixli sayında verilmiş, daha çox ədəbi proqram xarakterli materialı — "**Hiperədəbiyyat: kompüter üçün hekayələr**" adlı başqa bir böyük məqaləni xatırladım. Son on beş-iyirmi ildə **ABŞ,Avropa** və **Yaponiyanı** bürüyən, indilərdə isə bizlərə gəlib çatan **postmodernizm** hərəkatının növbəti, mən deyərdim ki, ən yüksək və son mərhələsinin fəlsəfəsini kütləviləşdirən, sadə oxuculardan tutmuş, ta müxtəlif əqidəli, səviyyəli,dünyagörüşlü, zövqlü intellektuallara qədər insanları maraqlandıran — əhatə edən yeni ədəbi-mədəni, kulturoloji-texnoloji hadisənin ilkin cizgilərindən bəhs açan bu yazılarda nələrdən söhbət gedir?

Azərbaycanımıza qayıdaq: tez-tez ədəbi-fəlsəfi polemikalara cəlb etdiyim, "**Yeni Azərbaycan**" qəzetinin köşə yazarı, şair **Səlim Babillaoğlu** mənə istinadən yazılarının birində son illərin cılız qlobal hadisələrindən qayğılanaraq "**Kitab, yoxsa İnternet?**" adlı hələ cavabını çox axtaracağımız **Şekspirvari** bir dilemmanı ədəbi-mədəni ictimaiyyətə ünvanladı.

Əlbəttə, tənqidçi həmkarlarımdan **Tehran Əlişanoğlu**, yaxud bir başqası məndən yenə gileylənəcək ki, "**Əcəba, biz çoxdan bu sualın üstündə baş sındırırıq...**" Amma unutmaq olmaz: bu bəşəri problem barədə **Azərbaycan** kimi Afrikanın ən geridə qalan ölkəsində belə — dünyanın hər yerində ciddi polemikalar gedir və o mübahisələr hələ çox davam edəcək.

Məni ifrat yenilikçilikdə günahlandırırsalar da, bəzi yaşlı qələmdaşlarım kimi, **azərbaycandilli mətnləri** nəzərə almamaqda suçlasalar da, elə bəri başdan bu sualın ən qısa və məntiqli cavabını vermək istəyirəm — sonra isə keçərəm əsas mətləbə. XXI əsrə gəlib çıxmış sənət dostlarım,bilin və agah olun: kitab nəşri kütləviləşən kimi, mətnlərin əlyazmaları formasına ehtiyac olmadığı tək, İnternet və yeni kompüter texnologiyaları dövründə də müxtəlif informasiya daşıyıcısı kimi kağız vasitələr öz funksiyasını itirir. Sadə izahı: əgər vaxtilə keçmiş SSRİ zamanı nəşr olunan 30 cildlik "**Böyük Sovet Ensiklopediyası**"nı üçcə **kompakt-diskə** ("CD"-yə) yazmaq mümkündürsə, yaxud **Qlobal İnformasiya Şəbəkəsi** sayılan İnternetdəki elektron səhifəyə ("vəb-sayt"a) yerləşdirmək imkanı varsa, planetimizin indiki ekoloji böhran keçirtiyi günlərdə təzədən neçə-neçə hektar meşəni qırıb ağacdan kağız emal etmək, mətbəə materiallarına bir əmək kapital ayırıb, iri

poliqrafiya-nəşriyyat müəssisələrini saxlamaq XXI əsr insanının — yüz yaşlı nənəmin sözü olmasın — harasına yaraşar.

Mən hələ il ərzində bütün dünyada nüsxələri milyardlarla ölçülən çap məhsullarını — kitabları, gündəlik qəzet, dərgi, toplu və başqa nəşr nümunələrini demirəm...

Əslində, ədəbi əsərlərin yazılmasından tutmuş, onun oxucuya çatdırılması, mütaliəsi və tənqidinə qədər bütün proseslərə yeni bir baxış tələb edən, adını yuxarıda çəkdiyim o yazılarda *postmodernizmin* və arxasınca da **mənim yeni kulturoloji anlayış kimi milli elmi-mədəni ictimaiyyətimizin diqqətinə təqdim etdiyim “virtualizm”**in bəzi prinsipləri öz əksini tapıb. Boynuma alım ki, bir çoxlarını özüm əlavə edirəm. Bu gün məgər ədəbi mətn yalnız kağız kitablar formasındamı mövcuddur? Xeyr, bayaq da qeyd etdim ki, ədəbi mətn, yaxud istənilən yazılı məlumat *kompakt-disk, sayt, audio-video kaset, disket* və b. formalarda ötürülə, kütləvi sürətdə yayıla bilər. Ən yeni formaya uyğun, yaxud ondan çıxış edərək ədəbiyyatın nəqli və oxucu tərəfindən qavranılmasının imkanları da başqalaşa, dəyişilə bilər. Çağdaş Azərbaycan oxucusu buna hazırkıdır?!

Xatırladım ki, indi xaricdə *elektron kitablar* yaratmaq və kütləvi istifadəyə çıxarmaq üçün çox geniş işlər aparılır.

Fantastik görünə biləcək bir ideyanı da mən verirəm: hansısa böyük bir Transmilli Nəşriyyat-Media Korporasiyası mobil-prototip cihaz, elektron kitab istehsal edir (lap elə peyçer, yaxud da simsiz cib — mobil telefonlar kimi). İnternet və ya məxsusi olaraq bu məqsədlərlə yaradılmış Qlobal İnformasiya Şəbəkəsi vasitəsilə istənilən mətni — buraya bədii əsərlər, gündəlik mətbu orqanlar, elmi dərgilər və b. daxildir — dünyanın istənilən yerində yaşayan oxucuya-istifadəçiyə ani olaraq çatdırmaq üçün nəşriyyat-mərkəzlər yaradılır. Özü də rəqəmli texnologiyaların ən son nailiyyətlərindən istifadə edərək istənilən dildə yazılan mətnləri istifadəçinin seçdiyi dilə çevirib adamlara çatdırmaq mümkündür. Məsələn, Transmilli Nəşriyyat-Mediya Korporasiyasının Azərbaycanda və ya ABŞ-da yerləşən yerli bölməsinin araya-ərsəyə gətirdiyi mətni ani sürətdə planetin müxtəlif guşələrində yaşayan insanlara ötürməklə böyük intellektual çevriliş etmək mümkündür...

Ədəbi innovasiya

Qayıdaq XXI yüzilliyin astanasına — zəmanəmizə. Bizdə çox vaxt İnternetdə yerləşdirilən elektron səhifələrlə *Şəbəkə ədəbiyyatını* — *virtual əsərləri* qarışdırırlar. **Ü.Hacıbəyov, B.Vahabzadə, Elçin, A.Məsud** kimi bir çox tanınmış qələm adamlarının adına yaradılmış İnternet saytlarında yerləşdirilən materiallara, həmçinin oradakı bədii əsərlərə rəğmən, *virtual ədəbiyyat* nümunələri tamam başqa şeydir. Artıq günümüzdə kitab yazıları öz yerini *elektron* — *virtual mətnlərə* verməkdədir. Yazı və oxu prosesi kompüter vasitəsi ilə aparıldığına görə klassik ədəbi üslubları, məsələn, rəvayətçiliyi *qeyri-xətti* və *qeyri-ardıcıl* nəqletmə əvəzləyir. *Tez-tez dəyişən, sanki sonsuzluğa tərəf istiqamət götürmüş, çoxsaylı variantları və müxtəlif qatları ilə seçilən virtual ədəbi nümunələr reallığın əksi kimi müəllif ilə oxucu arasında interaktiv əlaqələri genişləndirir.* Ədəbi zövqü, intellektual səviyyəsi, fəlsəfi baxışları və dünyagörüşündən asılı olaraq istənilən oxucu *hiperməkanda* yerləşdirilən *virtual əsərin* müəllifinə çevrilə bilər. Bu işdə ona *Qlobal İnformasiya Şəbəkəsinin* *hipertekst* imkanları şərait yaradır. **Robert Kuverə** müraciət edək:

“Hipertekst — tipografik məhdudiyyətlərin və nəşr prosesinin yaratdığı çətinliklərin diqtəsindən uzaq, yazılışı və mütaliəsi kompüter vasitəsi ilə aparılan elektron mətnlərə deyilir, çünki o qeyri-xətti məkanda prosessorun yaxından iştirakıyla yaradılır. Səhifələnməsindən asılı olaraq birtərəfli istiqamətə arxalanan mətbu mətnlərə nisbətən (azərbaycancaya çevirdiyim və “Mars” dərgisində dərc edilmiş L.X.Borxesin “Qum kitabı” hekayəsi yada düşür — A.X.), hipertekst çoxsəsli və interaktiv bir yeni texnologiyaya söykənir...”

Doğrudan da, virtual əsərlərə nəzər salanda maraqlı ədəbi-texnoloji formalarla rastlaşmaq mümkündür. Bir mətnlə tanış olan vaxt hipertekst imkanlarından — buna kompüterçilər və **İnternet** istifadəçiləri **link** və **hiperlink** deyirlər — bəhrələnməklə ani bir zaman ərzində başqa mətnə keçmək, daha sonra isə sonsuz sayda mətnlərlə tanış olmaq mümkündür. Hazırda bu üsuldan əsasən KİV nümayəndələri, o cümlədən elmi-tədqiqat işləri ilə məşğul olanlar, daha çox isə elektron-virtual kommersiya aləminin adamları faydalanırlar. Ədəbi-sənət adamları, həmişəki kimi, real həyatdan geri qalmaqla yenə son sırada bu hərəkata qoşulublar (*Bu mənada “YeniSi” — www.yenisi.net İnternet ünvanında ilk avtomatlaşdırılmış azərbaycandilli ədəbiyyat saytını ilkin təcrübə kimi qəbul etmək olar*). İki cür ədəbi əsərlər var ki onları kompüterdə yerləşdirmək, yəni bu mətnlərin elektron versiyası xüsusi effekt verir. Birincisi, klassik ədəbi nümunələrdir ki, — deyək, xalq ədəbiyyatımızın iri abidələrindən olan **“Kitabi-Dədə Qorqud”** eposundan, yazılı **“Avesta”**-dan tutmuş, yazıçı **Anarın** hazırladığı **“Min beş yüz ilin Oğuz şəri”** antologiyasına kimi indiyə qədər ortaya çıxmış kitablar (əsərlər) — onların bədii imkanları *hipertekstin* tələblərinə cavab verir. Və bu əsərləri elektron aləmə — *hiperməkana* köçürəndə *virtual labirint* onların bütün qatlarını və mənalarını açmağa imkan yaradır: yorulmadan bir bölümdən digərinə çox asanca keçmək, geriye qayıdıb təkrar tanışlıq, mətnin istənilən iki və daha artıq hissəni bir səhifəyə gətirib müqayisə etmək və s. və i. a. Düzdür, bunu klassik üslubda yazılmış istənilən əsərə də şamil etmək mümkündür, lakin unutmamaq olmasın ki, bu, yalnız mətbu nümunəni elektron nəşrlə əvəzləmək deməkdir.

İkinci qism əsərlər isə məxsusi olaraq yalnız kompüter və şəbəkə üçün yazılıb və onları kitab şəklində nəşr edəndə orijinallığını itirir. Mən məhz o *əsərləri virtual ədəbiyyat* nümunəsi adlandırıram.

Təvazökarlıqdan uzaq olsa da, bu yerdə qeyd etməyə bilmərəm: *yeni kulturoloji-texnoloji sənət cərəyanının poetikasına cavab verən “Dünyanı əvəzləyən yazı” adlı ilk virtual romanı hələ ötən ilin payızında “Ədalət” qəzetinin — “Pərvanə” buraxılışında nəşr etməyə məcbur oldum. Səbəbi isə odur ki, ölkəmizdə hələ də İnternetin yaratdığı nəhəng imkanlardan istifadə edənlərin sayı barmaqla ölçüləcək qədərdir.*

Xüsusən də yaradıcı adamlarımız unudurlar ki, bəşəriyyətin özünü dərk etdiyi andan can atdığı mütləq arzusu — dünyanın birləşməsi problemini İnternet artıq həll edib. Qlobal zamanənin ən böyük uğuru — İnternet və bu kimi yeni texnologiyalar vasitəsi ilə çağdaş insan dünyanı ovçunun içində yerləşdirməsidir...

“Çayla çəkilməmiş mənzərə”, “Küləyin iç tərəfi, yaxud Qero ilə Leandr haqqında roman”, “Konstantinopola sonuncu məhəbbət”, “Kağız-qələm daxılı” və b. romanların müəllifi, serb mənşəli yazıçı **Milorad Paviçin** 1984-cü ildə qələmə aldığı ilk böyük nəsr əsəri — *“Xəzər sözlüyü”* 1988-çi ildə ABŞ-da nəşr olunduqdan sonra amerikalı **Maykl Coys** tərəfindən 1990-cı ildə bu **virtual romanın** disket variantı, elektron nəşri hazırlandı. Məhz bu fakt imkan verir ki, **M.Paviçi virtual ədəbiyyatın** banisi hesab edək. Mənə ayrılmış qəzet məkanının imkanları tükəndiyinə görə virtualizmin poetikasını açmağa çalışdığım mülahizələrimi buradaca yarımçıq kəsməli oluram...

P.S. *“M.Paviçin çağdaş Azərbaycan ədəbi-mədəni proseslərinə nə daxli var?” — sualının cavabı kimi təkcə onu göstərmək kifayətdir ki, jurnal, qadın, kişi və virtual variantları olan “Xəzər sözlüyü” virtual romanı xəzərlərə — biz azəri türklərinin yaxın keçmişinə aiddir.*

P.P.S. *Virtualizmi, əslində, əski Azərbaycan-türk dastan poetikasının yeni kulturoloji-texnoloji canlanması kimi qəbul etdiyimi yazmaq istəyirdim ki...*

... Quzey Azərbaycanda məni anlaya biləcək insanların sayca azlığıyla bağlı narahatçılığım məni bu yazını davam etdirmək fikrindən daşındırırdı...

“Kitab.net” qəzeti, 2005

Kulturoloji innovasiya: Virtual Azərbaycana doğru

Son illər ölkəmizin ədəbi-mədəni məkanında baş verən maraqlı kulturoloji olaylar bir daha sübut etdi ki, müstəqil Azərbaycan Respublikasında zehni əməyə - istər intellektual-elmi, istər estetik-ədəbi, istərsə də milli-mənəvi dəyərlər toplusu sayılan mədəniyyətə müxtəlif qüvvələrin xüsusi marağı var. Doğrudan da son illər bütün dünyada, o sıradan da "Yaxın Qonşuluq" proqramını həyata keçirən Avropa Birliyi tərəfindən Güney Qafqaz, xüsusən Azərbaycan mədəniyyətinə, ədəbiyyatına, təhsilinə, ictimai-siyasi, intellektual-estetik səviyyəsinə, ümumiyyətlə isə milli-mədəni məsələlərinə xüsusi yanaşılır.

Yazı imkanlarımız geniş olmadığına görə, yalnız milli mədəniyyətimizin təkə bir istiqaməti - ədəbiyyatımız barədə fikirlərimizi bölüşməklə, başlıca çıxartdığımız - başqa sahələrlə bağlı araşdırmalarda kifayət qədər tez-tez işlədilən - **"innovasiya"** anlayışının çağdaş söz sənətinə nə qədər dəxli olduğunu göstərməyə çalışacağıq.

İnnovasiya sözü, əslində, yenilik, ən yeni formalar, çağdaşlıq deməkdir, lakin işlənmə yerinə görə müxtəlif mənə çalarına malik bir termdir. Geniş mənada milli mədəniyyətimiz və xüsusən də çağdaş ədəbiyyatımızın inkişafında innovasiya axtarışlarına böyük ehtiyac hiss olunur. Bütün dünyada geniş vüsət tapmış bu proses Azərbaycanda XXI yüzilliyin başlanğıcından start götürərək güclənməyə başladı.

Yaşlı və yeni nəsil yazarlara Prezident təqaüdlərinin ayrılması, ədəbi hadisələrin rəsmi formada təşkili, Azərbaycan Yazıçılar Birliyi ilə onun mətbu orqanlarının respublika büdcəsindən maliyyələşdirilməsi, 2004-2008-ci illər ərzində dövlət hesabına latın qrafikalı əlifbaya kitabların kütləvi nəşri və paylanması, kitab nəşri və satışında liberal siyasət, həmçinin özəl iş prinsipləri və b. misallarla yanaşı, qeyri-dövlət səviyyəsində, özəl biznes sektorunda, həmçinin Qeyri-Hökumət Təşkilatları, yaradıcı qurumlar tərəfindən aparılan müxtəlif işləri yada salmaqla, milli kulturoloji gedişatımızda innovasiya proseslərinin rolunun necə əhəmiyyətli olduğunu göstərmək mümkündür. Sözsüz ki, görülmə işlərin hamısı yüksək səviyyəli işlər deyildir və cəmiyyət tərəfindən birmənalı qarşılanmır.

İstər dövlət, istər cəmiyyətin müxtəlif təbəqələri, istərsə də ayrı-ayrı fərdlər artıq yaxşı anlayır ki, köhnə quruluşdan yeni bir ictimai yaşam tərzinə keçdiyimizdən, bütün sahələrdə olduğu kimi, mədəniyyət və ədəbiyyata da münasibət dəyişilməli, bu istiqamətdə daha keyfiyyətli, zamanın tələblərinə cavab verən, dünya standartlarına uyğun işlər görülməlidir.

Məsələn, qloballaşan dünyamızda özünəməxsus yeri görünən Azərbaycan Respublikası əgər yüksək keyfiyyətli sənaye məhsulları ilə beynəlxalq bazara çıxarma bilmirsə, əvəzində zəngin mədəniyyət və ədəbiyyat əsərləri ilə - kulturoloji sərvətlərinin ixracını təşkil etməklə, külli miqdarda kapital əldə edə bilər. Bu yöndə bəzi işləri yada sala bilərik: Alim Qasımov başda olmaqla, milli musiqi ustalarımız muğamlarımızı, nə qədər qərribə səslənsə də, xarici ölkələrə "art-ixrac"la məşğuldurlar.

Yaxud dünyaşöhrətli detektiv əsərlər ustası Çingiz Abdullayevin tirajı milyonlarla ölçülən kitablarının müxtəlif ölkələrdə satılması, məgər dediklərimizə sübut deyilmi?! Lakin bu işləri daha da gücləndirmək olar, deyək ki, xalça, milli suvenirlər, musiqi, təsviri və tətbiqi sənət nümunələrini kütləvi istehsal edə və xaricə satmaq mümkündür. Bədii və televiziya filmlərini çəkərək xarici ölkələrin ekranlarına çıxara, daha neçə-neçə belə intellektual-kulturoloji məhsul hazırlaya bilərik.

Onsuz da erməni, ərəb, hind və fars tacirləri, biz hələ başqa millətlərin nümayəndələrini demirik, Avropanın bir çox ölkələrində milli dəyərlərimizə şərik-sahib çıxıblar:

xalçalarımızın erməni, İran, ərəb milli mədəniyyəti nümunəsi kimi təqdim edildiyindən danışmaqdan isə biz yazarlar artıq yorulmuşuq...

İstənilən sahələrdə innovasiya meyilləri ilk öncə İnternet və ən yeni texnologiyalarda sınıanıb, yoxlanılır. Daha sonralar ictimai-kütləvi tələbat görünən kimi onu real həyata tətbiq edirlər. Yuxarıda danışılan məsələlərin İnternetlə bağlılığı barədə danışmağa isə lüzum görmürük. Bircə onu qeyd edək ki, dünyanın hər yerində poeziyanın iflasa uğradığı bir zamanda milli söz sənətimizdə şerin çiçəklənmə dövrü olduğunu nəzərə alıb poetik nümunələri həm real, yəni aparıcı dünya dillərinə çevirərək xaricdə nəşr etməklə, həm də virtual - qlobal informasiya şəbəkəsi, İnternet və elektron məlumat daşıyıcıları vasitəsi ilə ixrac etmək imkanından səmərəli istifadənin zamanı artıq çoxdan gəlib çatıb.

Bu istiqamətdə tamam ciddi bir təklifimiz də var: poeziyaya olan münasibət və sevgiyə görə, hələ ənənələrin yaşadılması və inkişaf etdirilməsini demirik, BMT-nin dövlətlərarası elm, təhsil və mədəniyyət qurumu sayılan YUNESKO-da məsələ qaldıra bilərik: - bütün planetdə dünya ədəbiyyatının şah qolu kimi şerin böhran keçirdiyi bir vaxtda - Azərbaycan Beynəlxalq Poeziya Art-Yasaqlığı elan olunsun...

Milli mədəniyyət və ədəbiyyatın innovasiya məsələləri ilə sıx və ciddi məşğul olan qurumların - AYB, YYSQ, AYO və başqa yaradıcı təşkilatları - ictimaiyyətə verdiyi hesabatlardan, eyni zamanda keçirilən müxtəlif tədbirlərdən və gerçəklənməsi nəzərdə tutulan layihələrdən də aydın görünür ki, zamanın nəbzinə uyğun fəaliyyətini qurmağa çalışan bu art-QHT-lər ən qabaqcıl texnologiyalardan bəhrələnərək, yuxarıda haqqında danışdığımız məsələlərə xüsusi diqqət ayırmağa çalışırlar...

Mədəniyyəti siyasətdən kənar ictimai hadisə hesab edənlərlə razılaşmadan, get-gedə qlobal birləşməyə meyilli çağdaş dünyada həm siyasi təsir vasitəsi, həm milli özünüqoruma aləti, ən son halda isə toplumluğunu təsdiq edən forma kimi ondan - mədəniyyətdən istifadə etmək vacibdir. Geosiyasi və müxtəlif dövlətlərin özəl maraqlarına toxunmadan mədəniyyəti qloballaşmaya meyl göstərən, fəqət milliliyi təsdiqləyən forma kimi götürəndə, araşdırmalar üçün geniş perspektivlər vəd edən yeni mövzularla qarşılaşırıq...

Tarixdən də yaxşı məlumdur ki, Azərbaycanın əzəli torpaqlarının sərhədləri çox geniş olub və əlbəttə ki, bir sıra ölkələrin ərazisi sayılan həmin yerlərdə indi milyonlarla soydaşlarımız yaşayır. Eyni dildə danışan bu insanları isə yalnız bir vasitə ilə birləşdirmək mümkündür: mədəniyyət, xüsusən də ədəbiyyatla. Bu baxımdan milli söz sənətimizin qarşısında çox ciddi, milli əhəmiyyətli bir vəzifə durur: Quzey, Güney və Qərbi Azərbaycanda, İraqda - Kərkük-türkman torpaqlarında, Gürcüstanda, Rusiyada tarixən yaşayan azərbaycanlıları, habelə dünyanın hər yerinə səpələnmiş soydaşlarımızı əhatə edən bütöv kulturoloji-intellektual, ədəbi-virtual Azərbaycanımızı yaratmaq. Özü də real və virtual formalarını yanaşı inkişaf etdirməklə. Yenə təkrarlamaq istəyirik: onsuz da futuroloqların dediklərinə və analitiklərin tədqiqatlarına görə, bu cür inkişaf tempi ilə getsə, yaxın iyirmi-otuz ildə dünyada sərhədlər aradan götürüləcək, yeni ictimai-siyasi yaşam tərzinə keçidə başlanılacaq. Biz intellektuallar bu prosesi niyə də qabaqlayıb, Azərbaycanımızı ona hazırlamayaq?!

Haqqında bəhs açdığımız məsələlər barədə elmi məqalə də yazmaq olardı. Lakin biz ənənədən bir qədər kənara çıxaraq, bu mövzunu gündəmə gətirmək və ictimai düşüncənin nəzərinə çatdırmaq üçün ən populyar formada qələmə almağı daha məqsədəuyğun saydıq. Əslində, inkişaf etmiş ölkələrdə bu mövzular çoxdan müzakirə, polemika və diskussiya predmetinə çevrilib. Şəxsən bu sətirlərin müəllifi ölkə intellektuallarının - əgər varsa! - bu qəbil kulturoloji-intellektual müzakirələr ətrafında polemika və diskussiyalarının aparılmasını

arzulayır: özü də dəfələrlə problemi kəskinliyi ilə göstərərək, insanlarımızı elmi-kütləvi mübahisələrə səsləsək də, daşdan səs gəlib, bizim düşünən beyin sahiblərindən isə yox!!!

Yaradıcılıq - fərdin art-intellektual özünütəsdıq vasitəsidir. Cəmiyyətin ehtiram bəslədiyi yazarların art-polemikası isə ictimai-kulturoloji hadisədir. Gəlin, bu fürsətdən lazımınca bəhrələmək: topluma gərəkli olan, gələcəyimizə faydalı sayılan məsələləri müzakirə edək. Tariximizin yeni səhifələrini cızaq. Millətimizin Bütöv Kitabını zənginləşdirək.

Unutmayaq: bizi - Bütöv, güclü, inkişaf etmiş Azərbaycanı qarşıda Böyük Türk Dünyası gözləyir...

“Ədəbiyyat qəzeti”, 2004

“Kitab.net” qəzeti, 2005

Yazı öldü... Yaşasın Mətn!

Axır vaxtlar dost saydığım və ədəbi aləmdə ayaq tutmalarına az da olsa köməyim dəymiş yazarlardan **Zahir Əzəmət, Şərif Ağayar, Samir Sədaqətoğlu**, həmçinin **Rasim Qaraca** kimi imza sahibləri məni ittiham edirlər ki, yazı yazmıram, intellektual səviyyəmə onlarınkindan aşağıdır, böyük ədəbiyyata heç bir aidiyyətim yoxdur və s. Olsun, əgər quru sözlə bütün problemləri həll etmək mümkün olsaydı, İlyas Ərnəfəs ölkəmizin baş naziri olardı...

Təbiətən xırdaçı deyiləm. Amma hərdən belələrinə intellektual cavablar fikirləşəndə, çox maraqlı mülahizələr əldə edirəm. Aşağıda onlardan biri ilə sizi də tanış edəcəm. Məqsədim ədəbi prosesdəki dedi-qoduları kulturoloji polemika səviyyəsinə qaldırmaqdır. XXI yüzillikdə ənənəvi Yazı öz yerini Mətnə verib. Bu barədə məndən əvvəl də deyilib, bundan sonra da hələ çox elmi-ədəbi polemikaları qızıqdıracaq. Azərbaycanda ədəbi-filoloji düşüncə mühitinin adamları, xüsusən də bədii fikir sahibləri çağın bu gerçəyini qəbul etmək istəməzlər.

Ənənəvi Yazı artıq oxucular - insanlar tərəfindən qəbul edilmir, çox vaxt hətta inkar edilir. Televiziya, kino, radio, internet, başqa sözlə, elektron və yazılı KİV, mobil rabitə, yeni texnologiyalar intellektuallığa, interaktivliyə, virtuallığa, başqa sözlə, qloballaşmaya, beynəlxalq kulturoloji-intellektual integrasiyaya can atan çağdaş insanı Yazıdan uzaqlaşdırır və Mətnə tərəf yuvarladır. Hətta son illər işıq üzü görmüş ən oxunaqlı bədii əsərlərə, intellektual bellestrik kitablara diqqətlə nəzər salanda belə, görürük ki, fərdi Yazı ümumi Mətnə qurban verilib. Məsələn, çağdaş yaradıcı qələm ustaları müxtəlif yazarların əsərlərinə müraciət edir, köhnə yazılara yeni nəfəs verərək onları Bütöv Mətnə çevirirlər.

Adını "postmodernizm", "dekonstruksiya", "intertekstuallıq", "hipermətn", "virtual əsər" və başqa bu kimi anlayışlar, estetik-kulturoloji düşüncə sistemləri də məhz bu prosesdən doğdu. Yəni Yazının Mətnə çevrilməsi hadisəsindən sonra...

Günümüzün yazarı yalnız ədəbi-bədii yazıları ilə Mətn yarada bilməz. O, həm yazılarıyla, həm yaşam tərzi ilə, həm də ictimai-siyasi, sosial-mədəni hadisələrin fəal iştirakıyla Yazını Böyük Mətnə çevirir. Əgər XX əsrə qədər ədəbiyyat deyəndə yalnız ədəbi-bədii əsərlər nəzərdə tutulurdusa, bu gün yazarın həyat və gündəlik fəaliyyəti - məsələn, müxtəlif KİV-dəki müsahibələri, telekanallarda çıxışları, mühazirələri, ictimai-siyasi hadisələrlə bağlı mövqeyi və fikirləri, kulturoloji-mədəni hadisələrin təşkilindəki əməyi, tədbirlərdə iştirakı və b. - əslində, onun yaradıcılıq məhsulu, kulturoloji anlamda Böyük Mətni sayılmalıdır.

Yaradıcı fərd Yazıya yeni-yeni çalarlar qatıb, ona yeni məkan və mövcudluq qazandıra bilmirsə, Böyük Mətn yaratmaq gücündə deyilsə, deməli, o, yaratmır. Yəni, əslində, yaradıcı deyil və ədəbiyyat tarixində yerini bulmayacaq.

Özümdən misal gətirmək istəyirəm.

Son bir ayda ardıcıl olaraq "**Ədəbiyyat qəzeti**"ndə, həmçinin "**Mühakimə**", "**Kredo**" və başqa qəzetlərdə, eyni zamanda, "**Söz**", "**Orta təhsil**", "**Yeni nəşrlər**" kimi dərgilərdə, xüsusən də İnternetdəki bir sıra Forumlarda ədəbi-bədii yazıları, analitik-kulturoloji materialları, Azərbaycan dövlət radiosunda, "**525-ci qəzet**"də, "**Lider**" telekanalında müsahibələrim gedib. Mənim rəhbərliyim ilə **V Bakı Kitab Bayramı** adlı respublika əhəmiyyətli - irimiq yaşlı kulturoloji tədbir keçirilib.

Azərbaycan nümayəndə heyətinin başçısı, həmçinin Yeni Yazarlar və Sənətçilər Qurumunun sədri, gənclər QHT-si rəhbəri kimi Ukrayna Respublikasında səfərdə olmuşam - Avropa Birliyinin təşəbbüsü ilə keçirilən Şərqi Avropa Gənclər Platformasının yaradılmasıyla əlaqədar düzənlənən beynəlxalq tədbirdə fəal iştirak etmişəm. Qarşıdakı Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə - 2005-ci ildəki ölkə parlamentinə - seçkilərlə bağlı yaradılan

“Müstəqil Gənclər” Seçki Bloğunun təsisçilərindən biri kimi respublikamızın ictimai-siyasi proseslərinə ciddi qoşulmuşam.

Bu yaxınlarda keçirilməsi nəzərdə tutulan Yeni Nəsil Yazarların II Respublika Forumunun Təşkilat Komitəsinə rəhbərlik edirəm; hər gün iki-üç çap vərəqi həcmində ədəbi-tənqidi, bədii, tərcümə yazıları üzərində işləyirəm, paralel üç kitabımı nəşrə hazırlayıram. Əsasən intellektual gənclərdən və xaricdə təhsil almış cavan mütəxəssislərdən ibarət "Qloballaşan Azərbaycan" Sivil İnkişaf Mərkəzi adlı modern bir beyin mərkəzinin yaratıcılarından biriyəm...

Siyahını artırmaq da olar... Baxın, dostlar, Böyük Mətn belə yaranır. Daha geniş ifadə etsəm, Yazıya ruh verib, onu canlandırır, real həyatla birləşdirir, cəmiyyətə və insanlığa faydalı olan bir sistemə - Mətnə çevirirəm. Ola bilsin ki, başqa yaratıcı şəxslər bu global prosesə daha fərqli bir modellə qoşulmağa üstünlük versin. Mənə qaldıqda isə, bəziləri sadaladığım işləri yüksək səviyyədə, yetərincə keyfiyyətli yerinə yetirib-yetirməməyimlə bağlı mübahisə açə bilər: bu da onların haqqıdır.

Gördüyüm işlərin - Mətnə çevirdiklərimin səviyyəsini özüm müəyyənləşdirə bilmərəm, qoy bunu başqaları etsin. Ancaq əminəm: sistemli işlərlə məşğulam, həyat məni deyil, mən həyatın bir hissəsini çərçivəyə salıb modelləşdirməklə məşğulam. Müxtəlif gənclər kimi mən də yaşlı və orta nəslin bizə təqdim etdiyi çoxsaylı modellərin böyük əksəriyyətinin saxta layihələr olduğunun şahidi olmuşam. Odur ki, daha fərqli, yeni, innovativ yollar axtarışına çıxmışam: hər halda, yanlış və düzgünlüyündən asılı olmadan, öz mövqeyimi qoruyub saxlamağa, fərdi Yazımı yaşam tərzinə çevirməklə, ictimai Mətnə qədər ucaltmağa çalışıram...

Bəzilərdən fərqli olaraq, başqalarını təhqir etmək yoluyla nüfuz, ad-san qazanmağa nə vaxtım, nə həvəsim, nə də marağım var. Zənnimcə, çağımızın insanları üçün hansısa mənasız, zəif bir mətbu yazıdansa, hər hansı yaşanan Mətn daha canlı, daha dəyərlidir. Əgər biz qələmdən - əl Yazısından imtina edib, virtual - kompüter Mətninə keçmişiksə, deməli, dünyamız kimi dünyagörüşümüz də başqalaşmalı, çağın dəyərlərinə cavab verməlidir...

P.S. İki gün bundan əvvəl yazıçı Həmid Herişçi özünün yenidən işıq üzü görmüş kitabını - əsl modern Mətnini mənə bağışlamaq istəyirdi:

- Kitabımı sənə bağışlasam, kimə verərsən oxumağa? Zarafata salıb, yaşlı qələm adamlarından birinin adını çəkdim.

- Yox, yox, yox! Mən istəmirəm ki, kitabımı o cür insanlar oxusun... - deyər, Həmid Herişçi öz etirazını bildirdi və əlində tutduğu, içində avtoqraf yazmaq istədiyi kitabı həməən çantasına dürtdü...

İçimdə qərribə bir fikir baş qaldırdı:

“Həmid öz Yazısını Mətnə çevirənlərdən biridir - sərhədsiz "Nekroloq"u, "Space" telekanalının "Gecə söhbətləri", müsahibələri (bəzilərini kitaba da daxil edib), geyim və cəmiyyətə etiraz tərzilə”...

Özüm üçün bir daha qətiləşdirdim: doğrudan da artıq Yazı öldü...

P.P.S. Yazı bu günlərdə həyatdan faciəli surətdə köçmələrinin 40 günü tamam olan unudulmaz gənc dostlarımız - həyat və mübarizələrini, ən əsası isə ölümlərini Böyük Mətnə çevirə bilmiş kinorejissor Samir Qasimovla, global düşüncə sahibi hesab etdiyimiz Şərbət Kərimlinin əziz xatirəsinə ərməğan edilir...

“Sənət qəzeti”, 2005

Kulturoloji böhran: qaçqın və məcburi köçkün kitab ocaqlarımız

Ötən əsrin 80-ci illərinin sonunda Ermənistan və Azərbaycan arasında məlum münaqişə baş verəndə, 200 mindən çox azərbaycanlı əsrlər boyu yaşadıkları doğma yurd-yuvalarından - indi Qərbi Azərbaycan adlandırdığımız, əslində isə Vətənimizin mərkəzi sayılan İrəvan-Zəngəzur torpaqlarından qovuldular, Quzey Azərbaycan Respublikasına sığınmağa məcbur edildilər. Belə millətlərarası qlobal münaqişələrlə üzləşmiş bütün xalqlar kimi, qaçqın azərbaycanlılar da respublikamızın paytaxtının - Bakı şəhərinin ən elitər məhəllələrində yaşayan erməniləri Ermənistana yola salmağa məcbur idilər...

Qaçqınların bəziləri evlərini Bakıda yaşayan ermənilərin mənzilləri ilə dəyişdi (notariuslar tərəfindən təsdiqlənən sənədlər indi də durur), başqaları Azərbaycandan xarici ölkələrə köçən ermənilərin evlərini ucuz qiymətə satın aldılar. Başlı bələlər çəkmiş bir çoxları isə, sadəcə, boşalan evləri ələ keçirdilər. Amma azərbaycanlı qaçqınların sayı respublikamızdan köçən ermənilərdən çox idi deyə, arada başqa vətəndaşların - artıq urbanizasiya adlı prosesə oturuşmuş insanların mənzilləri də zəbt edilirdi. Ən qərribəsi isə o idi ki, hər yerdə tətbiq olunan metoddan bizdə istifadə olunmadı.

Məsələn, Hindistan və Pakistan arasındakı münaqişəni yada salaq. Ermənistandan qaçqın düşən soydaşlarımızı Dağlıq Qarabağda yerləşdirmək barəsində ciddi addımlar atılmadı. Halbuki, Azərbaycandan köçmüş ermənilər Ermənistanda məhz soydaşlarımızın toplum halında yaşadıkları tarixi torpaqlarda yerləşdirildi...

Beləliklə, Bakı süni və bir qədər də dağıdıcı bir urbanizasiya dalğası ilə üzləşdi. Bir tərəfdən də sabiq SSRİ-nin dağılması, həmçinin başqa bir sıra məlum lokal və qlobal proseslər indicə barəsində danışacağımız problemi sürətləndirdi. Düzdür, sabiq SSRİ-yə daxil olan bütün keçmiş müttəfiq respublikalarda bu prosesə bənzər hadisələr baş versə də, bu, Azərbaycanda özünü daha qabarıq göstərdi və hələ də çılpalıqlığı ilə davam edir. Mövzunu qabaqlayaraq, qeyd edim ki, mənim şəxsən səfər etdiyim, eyni zamanda tarix boyu eyni intellektual-kulturoloji məkanda inkişaf etdiyimiz yaxın qonşu dövlətlərdə - Rusiya, Gürcüstan və Ukrayna Respublikasının demək olar ki, heç bir kitab ocağı - yəni nəşr məhsulları satılan dükənlər, həmçinin kütləvi, elmi, uşaq, universitet, məktəb, şəxsi və ev kitabxanaları, ümumi mütaliə evləri, kitab saxlancları, hətta ümumi mağazaların kitab bölmələri belə bağlanmayıb, əksinə yeniləşdirilib, yaxud təzələri tikilib...

Amma bizdə əvvəllər əsasən kənddə yaşamış qaçqınlarımız kitabları bayıra atdılar, kitabxanaları boşaldaraq oraya sığınmağa məhkum edildilər. Eyni zamanda Bakıdan mühacirətə yollanan, əsasən rus və yəhudi mənşəli intellektuallar öz kitablarını, hətta kitabxanalarını su qiymətinə - dəyər-dəyməzinə satmağa məcbur oldular. Bəziləri isə sadəcə, illər boyu yığdıqları sevimli ədəbiyyatları dost-tanışa hədiyyə etdilər. O vaxtlar rus dilinə olan soyuq münasibətə görə əsasən "böyük qardaş"ımızın ana dilində nəşr edilmiş unikal və qədim kitablar zibilliyə atıldı. Nümunə də göstərə bilərəm: bu sətirlərin müəllifi böyük rus yazıçısı Lev Tolstoyun və klassik tənqidçi Vissarion Belinskiyin sağlıqlarında nəşr olunmuş kitablarını məhz paytaxtın zibilliklərindən yığıb...

O vaxtlar həm də kitab satılan yerləri kommersiya dükənlərinə çevirdilər. Məsələn, Bakının Nərimanov, Nizami, Səbail və başqa rayonlarının, eyni zamanda 6-cı mikrorayon ərazisində yerləşən, kitabsevərlərin tez-tez baş çəkdiqləri kitab dükənləri bir-birinin ardınca "buxarlanmağa" başladı. Hələ onu demirəm ki, müstəqil respublikanın hər yerində - bölgələrimizdə kitablara qarşı amansız repressiyalar başlandı. Rayon mərkəzlərindəki Kitab Evlərinin başına elə oyunlar gətirdilər ki, gəl görəsən...

Uzağa getmirəm, atamın yığmağa başladığı və mənim də əlavələr etdiyim, sayı beş mini adlanmış kitablardan ibarət unikal bir şəxsi kitabxananın başına anam elə bir oyun açdı ki, tüstüsü indi də başımdan çıxmır: təndiri kitablarla qalayan anamı deyirəm...

Kulturoloji böhran get-gedə dərinləşməyə başladı. Uşaq bağçalarının, orta, peşə, ali məktəblərin, müxtəlif təşkilat və müəssisələrin, fəhlə və tələbə yataqxanalarının nəzdində fəaliyyət göstərən, habelə kənd kitabxanaları qaçqın, sonralar isə məcburi köçkünlər tərəfindən zəbt edilərək, yaşayış məskəninə çevrilməsi prosesi getdi. Maşın-maşın kitabların - insafən bəziləri atılmalı olsa da, mən onun tərəfdarıyam ki, istənilən kitab müqəddəsdir və hörmətə layiqdir... - "naməlum istiqamətdə" aparılması, kitab mağazalarının ofis və mağazalara çevrilməsi, dövlət nəşriyyat-poliqrafiya müəssisələrinin iflic hala salınmasını da buraya əlavə etsək, haqqında danışdığım kulturoloji böhranın miqyasının necə böyük olduğunu təsəvvür etmək çətin olmaz...

Dövlət müstəqilliyimizi ikinci dəfə geri qaytarandan sonra əvvəllər Azərbaycan Yazıçılar Birliyi ilə M.F.Axundov adına Milli Kitabxananın balansında olan tarixi binanın böyük bir hissəsi Türkiyə Cümhuriyyətinin Azərbaycan Respublikasındakı Böyük Elçiliyinə ərməğan edildi. Böyük və müqəddəs bir kitab ocağı beləcə məcburi köçkün vəziyyətinə salındı...

Bir qədər keçəndən sonra - daha dəqiq desəm, ölkənin ziyalı və savadlılarının susqunluğundan yararlanan, bəzi məmurlara arxalanan bir çox işbazlar kitab ocaqlarına qarşı total yürüşə keçdilər. İlk əvvəl Bakının mərkəzində - Fəvvarələr Meydanındakı bukinist guşəsi - kitab pasajı adlanan məkan, yəni kitab yarmarkası ləğv olundu. Daha sonra Mərkəzi Univermağın yaxınlığındakı Texniki Ədəbiyyat Kitabxanası ünvanı indi də bəlli olmayan şəhərin hansısa ucqarına sürgün edildi...

Hökumət Evi ilə üzbəüz yaşayış binasının iki mərtəbəsini təşkil edən nəhəng Kitab Evi elə həzm-rabədən keçirildi ki, istənilən div, əjdaha o "gözəgörünməz"lərin iştahına qibtə edə bilərdi. Hələ o binanın əks tərəfində Azərbaycan Mədəniyyət Fondunun sığındığı otaqların "əriyərək" bank və ofisə çevrilməsini qoyuruq bir qırağa. Bakıda və respublikanın hər yerində kitab ocaqlarına amansız zərbələr endirildi.

Kulturoloji böhran bu gün də davam edir: müqəddəs kitab ocaqları sayılan və əsasən paytaxtın ürəyində yerləşən qədim bina və tikililərə amansız hücumlar təşkil olunur. Səbiq "Mosbank", indiki "Standardbank" və onun kimi başqa özəl şəbəkələr hakimiyyətin yuxarı eşelonunda əyləşən bəzi havadarlarına arxalanaraq tarixi-mədəni abidə sayılan, dövlət statuslu "Azərnəşr" - Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı ilə "Gənclik" nəşriyyatını mərkəzdən pərən saldılar. Bu işbazlar hətta mərhum Prezident Heydər Əliyevin çoxcildliyini nəşrə hazırlayan qocaman "Azərnəşr"-ə də rəhm etmədilər, onu paytaxtın mərkəzindən "sürgün" etdilər...

Ən məzəli hadisə isə bilirsiniz hansıdır? Ömrü boyu çörəyi kitabdan çıxan, qazandığı hər şeyə görə kitaba borclu olan xalq yazıçısı Əkrəm Əylislinin uzun müddət rəhbərlik etdiyi, çox soyuqqanlıqla bərbad hala salınan, illərcə iflic vəziyyətə gətirilən məşhur "Yazıçı" nəşriyyatının otaqları öncə icarəyə, daha sonralar isə ata-baba malı kimi rahatca özəlləşdirməyə çıxarıldı. Özü də çox simvolik bir qiymətə - üreyiniz getməsin - otuz milyon köhnə Azərbaycan manatına (??)!

Təsəvvür edin, yüz kvadratmetr sahəyə malik, Bakının ən dəbdəbəli hissəsində yerləşən, neçə-neçə otaqları olan "Yazıçı" nəşriyyatının cəmi 6315 ABŞ dolları (indiki inflyasiya faizi ilə) qiymətinə hərraca çıxarılması millətin anasını ağlatmaq deyil məgər?! Satışdan əldə edilən pullar hara getdi - mən hələ qələm adamlarımızın qonorarları hesabına yaradılmış "Yazıçı" nəşriyyatının avadanlıqlarının hara yox olduğunu qoyuram bir qırağa - bu suala indi heç kim cavab verə bilməz, ya da istəməz...

Kitab ocaqlarının satılması bir yana, millətdə az qala kitaba, ədəbiyyata, yazı-pozu adamlarına qarşı bir patoloji nifrət yaratmağa başladılar. Harınlaşmış, ömrü boyu bircə kitabı da başdan-ayağa oxumayan, dövrün bicliklərindən yararlanaraq var-dövlət sahibi olmuş "yeni azərbaycanlı"ların əksəriyyəti öz övladlarına kitab əvəzinə avtomobil hədiyyə edirlər. Papalarının gül balaları isə öz növbəsində avtoşluq etməyi, yeyib-içməyi, qızlarla əylənməyi kitabdan - intellektdən, bilgidən üstün tuturlar. Bədbəxtlik ondadır ki, cəmiyyətin əksər üzvləri yeni kitabları mütləq etməkdən deyil, növbəti qızla tanışlıqdan, bazlıqdan dəm vurmağı daha məqsəduyğun hesab edirlər...

...Yazarlarımızı iqtidar və müxalifətə, qocalar və gənclərə, millətçilər və kosmopolitçilərə - ruscillilərə bölməklə, sənət adamlarının əsrlər boyu qazandıqları ictimai nüfuzlarını heçə endirəndən sonra dəstmal töküb ağlayırıq: Azərbaycanda kitab oxunmur, yaxşı bədii nümunələr yazılmır, sənət əsərləri yaradılmır...

Ölkə prezidenti İlham Əliyevin sərəncamı ilə latın qrafikalı kitabların kütləvi nəşri prosesinə start verilib. Maraqlıdır ki, nəşr olunan kitabların saxlanma yeri kimi AMEA-nın binasından istifadə edilir. Təsəvvür edirsinizmi: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının binası kitab anbarına çevrilib! Yeri gəlmişkən, soruşmaq yersiz çıxmasın: aranızda o kitablardan görün bir kimsə varmı?!

Qız qalasının yaxınlığında vaxtilə kitab abunə məsələlərinin mərkəzi sayılan böyük dükanın yerində indi nələr satılır - heç şəhərimizin başbilonlarının də xəbəri yoxdur bundan. Yeri gəlmişkən, bu günlərdə "Nizami" kinoteatrın yanındakı Bukinist kitab dükanının da "təmirə dayandığı" xəbərini alanda, tüküm belə tərpənmədi. Onsuz da mən çoxdan keçmişəm İnternet və elektron kitablara: vay bu xalqın halına...

Beləliklə, demə, yalnız insanlar deyil, kitablar, həmçinin oxu ocaqları da qaçqın və məcburi köçkün ömrünü yaşayarmış...

Qonşu Rusiyada gündə bir yeni kitab supermarketi, bizdə isə bapbalaca kitab köşkləri, dükanları açılır. Amma onların yaranışı qanunauyğun deyil, lap bircə doğulmuş uşaqlar kimi nə inkişaf edir, nə də biznes hadisəsinə çevrilə bilirlər. Birincisi, ona görə ki, orada əsasən rus dilində və qismən də türk və ingilis dilində nəşr olunmuş ədəbiyyatlar, xaricdən ixrac edilən kitablar satılır. İkincisi, ona görə ki, icarə haqqı, polisin, məmurun, yanğınsöndürənin, nə bilim, sanitarın, gömrüyün, sərhədçilərin, verginin, maliyyə idarəsinin, təqaüdə cavabdeh idarənin, statistika orqanının, hətta reket jurnalistin payını verməkdən bezmiş xırda iş adamı hər şeyə, hətta kitaba da tüpürməli olur...

Fəqət, unutmayın dostlar: hər şeydən əvvəl və hər şeydən əzəl Kitabdır...

P.S. Elə-belə, sözardı kimi də oxuna bilər. Məzən olsun millət, sonra da deyirsən ki, ermənilər mənim iyirmi faiz torpağımı zəbt edib, bir milyon qaçqın və məcburi köçkünüm var, nə bilim, Qarabağı qaytarmaq lazımdır...

Millət, sənin gözünün qabağında intellektini zorlayırlar, mədəniyyətini, bilginə əlindən alırlar, başqa sözlə, kitabını bağlayırlar, sənə susursan, dinmirsən, lal olursan...

P.P.S. Məzən olsun, gənclik! Aydın Xan, yəni mən hər il Kitab Bayramı keçirməklə, "Sənət qəzeti" isə həftəlik "Kitab.net" qəzet-kataloqunu nəşr etdirməklə bu kulturoloji böhranı guya önləmək istəyirlər...

P.P.P.S. Vaxtınız olsa, nə qədər gec deyil, İçəri şəhərdə yerləşən, dünyanın ən unikal kitab ocaqlarından sayılan Miniatur Kitab Muzeyinə baş çəkin. Bilmək olmaz, bəlkə oranı da...

"Kitab.net" qəzeti, 2005

Mənəvi ekologiya

Yadımda deyil, amma gərək ki, dünya söz sənətinin ayrı-ayrı qollarını təşkil edən xarici ölkələrin ümummilli ədəbiyyatları ilə yaxından - sistemli tanışlıqdan ötrü kultür tədqiqatlar apardığım zaman qədimlərdə yerləşdiyi adaya görə İndokitay - Hindçin diyarı adlanan Vyetnam mədəniyyəti tarixindəki bir fakt məni çox heyrətləndirdi: XI əsrin başlanğıcında o dövrlərin mədəni-mənəvi mərkəzlərindən biri kimi ad çıxarmış Hanoy şəhərində Uzaq Şərqi ən böyük düşüncə ustası - sivilizasiya yol göstərənini sayılan Konfutsinin şərəfinə "Ədəbiyyat məbədi" ucaldılıb və bu günə qədər də o sənət ocağı sönməyib, fəaliyyətini davam etdirir.

Ən qəribəsi isə odur ki, bütün dünyada bəlkə də yeganə olan bu sənət məbədi - Tanrı evi, sözün həqiqi mənasında, böyük ədəbiyyata, insan ilə Ulu Yaradan arasında yeganə vasitə olan müqəddəs Sözə xidmət etsə də, yarandığı vaxtdan indiyə qədər burada əsl Ədəbiyyat adamı kimi ad çıxarmış sənətkarların sayı hələ də yüzə çatmayıb.

Yazılanlara görə, aradan ötən on əsrdə bu "Ədəbiyyat məbədi"ndə Ulu Yaradan və böyük Söz Sənəti qarşısında uğurla imtahan verib Ustad Sənətkar mövqeyini qazananların sayının məhdud olması faktı, əslində, Şərqdə sözə-sənətə verilən dəqiq qiymət, şərəfli hörmət və ciddi diqqətə işarədir...

Nədənsə söz sənətimizin çağdaş durumu ilə yaxından maraqlananda bu fakt mənim həmişə qəlbimi rıqqətə gətirir. Heç kimə sirr deyil ki, son illər ədəbiyyata axın dəhşətli dərəcədə güclənib. Əlbəttə, dağ çayı kimi, istənilən güclü axın özülə daş-kəsək də gətirir, yeni dəyişikliklər də. Amma cəmiyyət özü marağında olmalıdır ki, onun ən ağırlı, eyni zamanda incə problemi kimi mədəniyyətdə, xüsusən də milli ədəbiyyatda baş verən proseslər dağıdıcı deyil, nizamlayıcı, dünyəvi harmoniyaya xidmət edən cəhətlərinə görə inkişaf etsin.

Yadıma çağdaş tariximizin yaxın keçmişində baş verən bir axın hadisəsi də düşür: dövlət müstəqilliyimizi növbəti dəfə təkrarən geri qaytardığımız vaxtdan bir qədər sonra yazılı və elektron kütləvi informasiya vasitələrinə "yeni" adı altında müxtəlif nəsil "jurnalist" kütləsinin axını, milli mətbuatımızın, ardınca da tele-radio məkanımızın kütləvi surətdə "bulvarlaşması" prosesi başlandı. Mass-mediamızda "sarı" çalarların baş alıb getməsi milli söz və düşüncə azadlığı mədəniyyətinin səviyyəsinin aşağı düşməsinə səbəb oldu. Bu isə öz növbəsində Azərbaycan ictimaiyyətinin yeni cəmiyyət və dövlət quruculuğu sahəsində apardığı böyük işlər zamanı ortaya irili-xırdalı əngəllər çıxartdı.

Lakin cəmiyyətin özünün maraq və diqqəti nəticəsində vəziyyətə nəzarət gücləndiyinə görə problemin qismən də olsa, həlli yolları axtarılıb tapıldı, lakin bütövlükdə məsələnin gündəmdən çıxdığını demək olmaz. Düzdür, bu zaman milli ədəbiyyatın bir çox nümayəndələrinin ədəbi fəaliyyətini jurnalistikayla əvəzləməsi, yaxud paralel olaraq hər iki sahədə çalışmalarının da - **Aqşin Babayev, Mövlud Süleymanlı, Məmməd Oruc, Ağalar Mirzə, Əjdər Ol, Orxan Fikrətoğlu və b.** - milli informasiya məkanımızın dünya mass-media dəyərlərinə cavab verə biləcək inkişafına təkan verdi...

Məsələyə poetik yanaşsaq, söz və düşüncə mədəniyyətinin fəlsəfəsinə nəzər salanda, KİV-i cəmiyyətin intim, ədəbiyyatı isə onun məhrəm hissələrinə bənzədə bilərik... Bu mənada son vaxtların ədəbi axınının qarşısında sipər duracaq mədəni bəndin qurulmaması artıq öz mənfi nəticəsini büruzə verir: milli söz sənətimizdə artıq bayaq xatırladığım və indiyə qədər daha çox mətbuata şamil edilən kütləvi "sarılma" prosesi sürətlə baş alıb gedir. Sözsüz, istər dünya söz sənətində, istərsə də milli ədəbiyyatımızda tarixən ədəbi proses hadisəsi hesab olunan bir çox hadisələrə rast gəlinir: peşəkar yaradıcılıq nümunəsiylə

yanaşı xalqın müxtəlif nümayəndələrinin, yaxud həvəskarların yaratdığı əsərlər meydana çıxanda onların dəqiq sərhədi - səviyyəsi də məlum olurdu.

Ciddi və yüngül, saray və meydan, intellektual və kütləvi, yazılı və şifahi söz sənəti nümunələrini ayırd etmək nə qədər asan idisə, bir o qədər də cəmiyyətin inkişafı, ümumən isə mədəniyyət - ədəbiyyat tarixi üçün əhəmiyyətliydi. Fəqət son illərin acı həqiqətləri bir daha sübut edir ki, cəmiyyətin intellektual təbəqəsinin milli-mənəvi dəyərlər sisteminin ən aparıcı ünsürlərinin formalaşmasında əvəzsiz rol oynayan ədəbiyyatda baş verən olaylara etinasızlığı son nəticədə toplumun özünün gələcək inkişafında böyük əngəllərə çevrilir.

Yazdığım sətirlərlə düşüncələrimi bölüşdüyüm oxucular son illərdə ölkəmizdə işıq üzü görmüş ədəbiyyat nümunələrinin cəmiyyət və keyfiyyətinə nəzər salsalar, - əlbəttə, bir çox istisnaları çıxmaq şərtilə, - qəbul edilmiş ümumi ədəbi dəyərlərin sıradan çıxdığını müşahidə etmiş olurlar. Keçmiş raykom katibindən tutmuş müasir bazar alverçisinə kimi, tənbellik etməyən hər bir kəs yazıçılıq sevdasına düşdüyü bir vaxtda ədəbiyyatımızın öz təbii axarıyla - şaquli deyil, qeyri-adi - üfüqi inkişafını izləmək nə qədər acınacaqlı fakt olsa da, ədəbi prosesdə gedən hadisələrin qarşısını almaq bir o qədər də asan məsələ deyil. Dövlətin yaratdığı nəşr azadlığı şəraitindən həm nəşriyyatlarımızın əksəriyyəti, həm də ədəbi-mətbu orqanlarımızın bir çoxu sui-istifadə edəndə, nəticəsindən asılı olmadan, mənəvi-mədəni bünövrəmizə - milli ruhumuza sağalmaz yaralar vurmuş olurlar...

Danimarka-alman mənşəli məşhur rus leksikoqraf, yazıçı və etnoqrafı **Vladimir İvanoviç Dal** hələ XIX əsrdə yazırdı: *"Dillə, insan sözü ilə, nitqlə hədəf yerə zərər vermək olmaz; insanın ifadəli danışq nitqi bədən ilə ruh arasında görünən, hiss olunan əlaqə, birlik həlqəsidir"*.

Doğrudan da, mədəniyyət tarixinə nəzər salanda, sözün qüdrəti ilə bağlı, onun İlahi təbiətinə aid çoxlu misallar göstərmək mümkündür.

Mən yalnız müqəddəs "İncil"dən bir misalla - İsa Məsih vasitəsilə insanlara çatdırılmış **"Əhdi-Cədid"**in dördüncü kitabından, Həvari Yəhyanın müjdəsinin birinci bölümündən nümunə gətirməklə əsas mətləbə keçmək istəyirəm:

"Əzəldən Kəlam (Kəlam - Allahın Öz məxluqları ilə ünsiyyət yaratdığı, Özünü onlara tanıtdığı Vasitə) *mövcuddur; Kəlam Allahda olub və Kəlam Allah olub.*

O əzəldən Allahda olub.

Hər şey Onun vasitəsilə yarandı və yaranan şeylərin heç biri Onsuz yaranmadı.

Həyat onda olub, həyat isə insanların nuru olub.

Nur qaranlıqda parlayır və qaranlıq onu dərk etməmişdir"...

Hamıya gün kimi aydındır ki, XXI yüzilliyin insanları Səmadan gələn informasiyalara deyil, daha çox çağdaş elmə meyl göstərir. Məhz buna görə də düşüncələrimi əsaslandırmaqdan ötrü ən yeni elmi faktı da xatırlamağı yersiz hesab etmədim.

Bu yaxınlarda rus mətbuatından Rusiya Elmlər Akademiyası İdarəetmə Problemləri İnstitutunun əməkdaşı, özünün "kvant genetikası" adlı nəzəriyyəsi ilə tanınan biolog mütəxəssis Petr Qaryayevin maraqlı bir təcrübəsi barədə materialla tanış oldum. Alim insan danışığını titrəyişli elektromaqnit dalğalarına çevirən aparat icad edib və bu cihaz vasitəsilə sözlərin insan orqanizminə - molekul səviyyəsində irsi informasiya daşıyıcıları olan genlərə təsirini yoxlayıb.

Öncə mənfi və müsbət yüklü sözləri (xalq arasında bunları alqışlar - qarğışlar, yaxud xeyir-dua - nifrın, təriflər - söyüşlər və s. kimi adlandırırlar) elektromaqnit titrəyişinə çevirən Petr Qaryayev daha sonra bu müsbət və mənfi "dalğaları" bitki "DNK"-ları (Dezoksiribonuklein turşusu) üstünə yönəldərək müşahidələr aparıb.

Onu da bildirmək yerinə düşər ki, insan və heyvan, həmçinin bitki "DNK"-ları arasında fərq çox da böyük deyil: bunu bu yaxınlarda Avropa, Yaponiya və ABŞ genetiklərinin açıqladığı gen xəritələrinin ilkin variantlarının müqayisəsi də təsdiq edir. Təcrübədən məlum olub ki, mənfi və müsbət sözlər insanın genetik aparatına atılmış minalar kimi irsi proqramını daşımaq imkanına malikdirlər və mutatik eybəcərliyə aparıb çıxara, hətta xromosomları dağıda bilər. Kəbud ifadələrin təsirindən bitki toxumlarının tələf olduğunu, xoş ifadələrin isə əksinə "DNK"-dakı zəif molekulların güclənməsinə təkan verdiyini görəndə alim bu qənaətə gəlib ki, istənilən söz bizim həyatımızı dəyişə biləcək genetik proqramın "dalğa"sıdır...

"Söz var dirildər, söz də var öldürər" - kimi minlərlə zərbi-məsələn, yaxud alqışlar, laylalar, qarğışlar, ağların informasiya həqiqiliyini təsdiq edən bu məlum təcrübəni xatırlamaqda məqsədim heç də özümü ağıllı göstərmək deyil: xeyr, sadəcə, son vaxtlar milli söz sənətimizdə gedən proseslərdən ehtiyatlanmağın vaxtının çatdığını bir daha təkrarlamaq istəyirəm.

Artıq Azərbaycan mədəniyyətində, xüsusən də milli ədəbiyyatımızda kulturoloji mühafizənin - ədəbi ekologiya gücləndirilməsinin vaxtı çoxdan çatıb. Bayaq sözlərin bir orqanizmə vurduğu zərərə aid misal çəkdim: bu baxımdan daha mürəkkəb orqanizm olan müasir cəmiyyətin harmoniyaya meyilli mədəniyyətinə və ədəbiyyatına - toplumun "DNK"-sı olan milli-mənəvi dəyərlərinə zərbə vuranların sözlərindən - mətnlərindən millətimizi qorumasaq, qarşıda bizi qlobal xərcəng xəstəliyi gözləyir.

Aparıcı elektron və yazılı KİV-ə nəzər salmaq kifayət edər ki, mədəniyyət, ədəbiyyatla bağlı gedən obyektiv və subyektiv mülahizələrin - mən hələ işıq üzü görəndə və oxuculara bədii əsər nümunəsi kimi sıranan külli miqdarda çap məhsullarını demirəm - səviyyəsinin, informasiya həqiqiliyinin və mənfi-müsbətli yükünün ümumi zövqə, ictimai-mədəni fikrə və ədəbi prosesə təsiri barədə düşünəndə şəxsən mənim canıma, sözün intellektual və hər mənasında vələlə düşür...

P.S. Son vaxtlar, qeyd etdiyim kimi, bütün sahələrdən mədəniyyətə - ədəbiyyata güclü axın olsa da, bu yalnız və yalnız kəmiyyət göstəricisinə təsir edir: səviyyəli, ciddi milli sənət əsərlərinin sayı isə hələ də barmaq hesabına gəlmir...

"Ədəbiyyat qəzeti", 2004

Postaltımışncılar: ədəbiyyata yeni qayıdış, yoxsa...

Başlıqdakı yeni sözü oxuyanların məni qınayacağını nəzərə alıb, öncə onun mənasını izah etməyə ehtiyac gördüm. **“Postaltımışncılar”** deyəndə, şərti olaraq, XX əsrin müəyyən dövründə — 1970-ci ildən ta ötən yüzilliyin 90-cı ilinə kimi, yəni dövlət müstəqilliyimizi ikinci dəfə bərpa etdiyimiz vaxta qədər Azərbaycan ədəbiyyatı adlanan kulturoloji məkana qədəm basmış böyük bir ədəbi nəslin təmsilçilərini nəzərdə tuturam.

Fikrimin bu hissəsinin məntiqli sübut və dəlillərlə möhkəmləndirilməsinə lüzum gördüyümə görə, yaxın tariximizə müraciət etməyə məcburam. Oxucuların böyük əksəriyyəti yəqin yaxşı xatırlayır: vaxtilə SSRİ adlanan nəhəng bir dövlətin içində əriməkdə olan Azərbaycanda baş verən irili-xırdalı bütün hadisələr mərkəzdən — Moskvadan idarə edilir, yerlərdə, o cümlədən ölkəmizdə isə yuxarıdan gələn göstəriş və təlimatlara əsasən fəaliyyət planı hazırlanır, böyük şövqlə həyata keçirilirdi. 1970-ci ildə SSRİ-yə rəhbərlik edən L.İ.Brejnev “yoldaş” sələfləri kimi ölkə intellektuallarının arasında özünə dayaq kimi yeni elitar elmi-yaradıcı qüvvəni meydana gətirməyə başladı. Toxunduğum problem ədəbiyyata aid olduğuna görə, mülahizələrimin konkretliyinə çalışacağam: N.Xruşşovun hakimiyyəti dövründə üzə çıxmış “altımışncılar” ədəbi nəslə artıq söz və düşüncə meydanının qaliblərinə çevrilməkdə idi.

Bu da faktdır ki, İ.V.Stalinin ölümündən və N.Xruşşovun Sov.İKP-nin qurultayındakı məşhur tarixi çıxışından sonra yaranmış isti siyasəti-ideoloji mühitin təsirindən, ən çox isə bəyaz qeyd etdiyimiz xüsusi elitar təbəqə yaratmaq məqsədilə — əlbəttə, burada zaman, inkişaf amillərini də nəzərdən qaçıрмаq məntiqsiz görünərdi — seçilmiş yeni ədəbi (intellektuallar, siyasətçilər və s.) nəsil həddən-artıq müstəqil, azad fikirliliyi ilə seçildiyinə görə, həmçinin dünya gedişatının istiqamətinin dəyişildiyi bir vaxtda hadisələrə münasibət də dəyişildi.

L.İ.Brejnev rejimi əvvəlki nəslə Sibirə göndərə bilməsə də, ölkədən uzaqlaşdırdı — dissidentlik hərəkətini yada salaq — bəzilərini həbs etdirdi, bir çoxlarını isə sadəcə dəliyanaya yolladı. İnsaf xatirinə vurğulamaq yerinə düşər: respublikamızın o dövürkü rəhbərləri — onların sırasında yazıçıların sayı hiss ediləcək dərəcədə çox idi — böyük çətinliklə də olsa, bu dəhşətli hadisələrin qarşısını ala bildilər.

1976-cı ildə Sov.İKP MK-nın istedadlı gənc yazarlara qayğı ilə bağlı xüsusi qərarını əldə rəhbər tutan **Azərbaycan Yazıçılar İttifaqı** ilə **Azərbaycan Lenin Komsomolu Gənclər İttifaqının Mərkəzi Komitəsi** yaradıcı cavanları üzə çıxarmaq üçün müsabiqə keçirdilər. “Postaltımışncılar”ın böyük əksəriyyəti, o sıradan bir qədər əvvəllər ədəbiyyata gəlmiş *Çingiz Əlioğlu, Ramiz Rövşən, Vaqif Cəbrayılzadə (Bayatlı Odər), Vaqif Səmədoğlu, Sabir Rüstəmxanlı, Davud Nəsim, Nürəngiz Gün, Yusif Kərimov, Vaqif Yusifli, Mövlud Suleymanlı, Sabir Azəri, Seyran Səxavət, Azər Abdulla*, habelə *Aqil Abbas, Afaq Məsud, Ağacəfər Həsənlı, Mustafa Çəmənli, İltifat Saleh, Adil Cəmil, Əhəd Muxtar, Kamil Vəli Nərimanoğlu, Sabir Sarvan, Ramiz Qusarçaylı, Firuzə Məmmədli, Nizami Cəfərov, Sayyad Aran* kimi maraqlı qələm adamlarının, daha sonralar isə onlara *Əlisəmid Kür, Vaqif Bəhmənli, Kəramət, Əjdər Ol, Rafiq Tağı, Adil Mirseyid, Qəşəm Nəcəfzadə, Murad Köhnəqala, Rasim Qaraca, Böyükxan Pərviz, Ədalət Əsgəroğlu, Ağalar Mirzə, Lətif*

Mustafaoğlu, Mubariz Cəfərli, Eyvaz Əlləzoğlu, Akif Səməd, Yaşar, Orxan Fikrətoğlu, Elçin Hüseynbəyli (M.Qorbaçov dövrünün adamları) və başqalarının yaradıcılığı ədəbiyyat tariximizdə maraqlı hadisələrə çevrilsə də, nədənsə onların qarşısına qoyulmuş “vəzifəni” lazımınca doğrultmadılar. Bu uzun siyahıya digər istedadlı qələm adamlarının da adlarını əlavə etmək mümkündür və imzalarını unuttuğum yazarlara görə cümlənin axırında üç nöqtə qoyuram ki, özləri mənə yardımçı olub adlarını bura qeyd etsinlər...

Amma təəssüflər olsun ki, yeni nəsil oxucular bir neçəsini çıxmaq şərtlə bu qələm sahiblərinin əksəriyyətinin yaradıcılığından xəbəri yoxdur. Bütün obyektiv və subyektiv problemlərə baxmayaraq, ədəbi-mədəni zəncirimizin bu böyük həlqəsinin əhəmiyyətini biz hələ sonralar anlayacağıq: qorxuram, onda da çox gec olar.

2003-cü ildə mətbuat orqanlarına nəzər salanda maraqlı faktlara rast gəlirdim. Belə ki, “postaltımışincılar”ın bir çox nümayəndələri böyük həvəslə ölkəmizdə çıxan qəzet və dərgilərdə çıxış etməyə başlamışlar. AYB-nin ədəbi orqanlarından başqa “**Mars**”, “**Ruh**” dərgilərində, “**Yeni Azərbaycan**”, “**Ədalət**”, “**Oğuz eli**” qəzetlərinin ədəbiyyat əlavələrində, həmçinin “**525-ci qəzet**”, “**Azadlıq**”, “**Kaspi**”, “**Xalq Cəhbəsi**”, “**Ekspress**”, “**Ocaq**” və başqa bu kimi mətbu orqanların söz sənətinə ayırdıqları səhifələrində, hətta dövlət və özəl televiziya və radio kanallarının mədəniyyət proqramlarında postaltımışincıların bir çox nümayəndələrinin çıxışlarını bədii sözə — böyük ədəbiyyatımıza, qayıdış prosesinin başlanğıcı, daha dəqiq vurğulasam, çağdaş ədəbi mühitə dönüşün ilk mərhələsi hesab etmək mümkündür. *Sabir Rüstəmxanlı*nın “**Ədalət**”dəki şerləri, “**Ruh**” və “**525-ci qəzet**”dəki məqalələri, *Vaqif Bayatlı* *Odərin* “**Ruh**” və “**Mars**”dakı poeziya nümunələri və geniş müsahibəsi, *Aqil Abbas*ın “**Ədalət**”in səhifələrindəki ədəbi əməyi, kəsərli publisistik yazıları, qalmaqallı intervüləri və yeni povesti, *Vaqif Səmədoğlu* ilə *Ramiz Rövşən*in ədəbi söhbətləri, *Mövlud Süleymanlı* və *Səyyad Aran*ın yeni hekayəsi, *Nurəngiz Gün*ün “**Quzey Kibris ruzigarları**” poeması (“**525-ci qəzet**”), *Vaqif Bəhmənli* (“**Mars**”), *Akif Səməd*, *Firuzə Məmmədli* və *Ədalət Əsgəroğlu*nun (“**Yeni Azərbaycan**”) yeni şerləri, *Kəramət*in “**Ədəbiyyatın iki yolu**” yazısı, *Allahverdi Eminov*un poeziya barədə düşüncələri, daha neçə-neçə ədəbi faktlar yuxarıdakı mülahizələrimi yürütməyə imkan verir.

“Postaltımışincılar”dan sayılan şair-publisist, tədqiqatçı-müərcim *Adil Cəmil*in həm “**Ədəbiyyat qəzeti**”ndə, həm “**Ədalət**”də, həm də başqa mətbu orqanlarda çıxan maraqlı şerləri ilə yanaşı, qədim türk-qırğız söz mədəniyyəti abidəsi sayılan “**Manas**”ı araşdırması (“**Mars**” dərgisi), ana dilimizə çevirməsi və təbliği ilə bağlı gördüyü işlər təqdirəlayiq hadisə kimi diqqəti cəlb edir...

Bütün bu sadaladığım faktlar, deyərsən, 2002-ci ildəki kulturoloji proqnozumu — “**2003-cü ildə bizi qızğın ədəbi proseslər gözləyir**” — təsdiqləyir. Doğurdan da çağdaş ədəbi mühitə tez-tez təsir edən altımışincıların nümayəndələrindən *Anar*, *Elçin*, *Əkrəm Əylisli*, *Fikrət Qoca*, *Ələkbər Salahzadə*, *Ayaz Vəfəli*, *Gülhüseyn Hüseynoğlu* və başqa qələm adamları kimi postaltımışincılar da ədəbi prosesə ciddi müdaxilə etməyə çalışır, yeni yaradıcı qüvvələrlə birgə addımlamağa başlayırlar.

Bir zaman “**Ədəbiyyat qəzeti**”ndə köşə yazısı ilə çıxış edən qələmdaşlarım *Tehran Əlişanoğlu*, *Vaqif Yusifli* və *Əsəd Cahangirdən* mənim də xahişim budur ki, “postaltımışincılar”ın yaradıcılıq nümunələrini diqqətdən qaçırmasınlar, vaxtında layiqli qiymətini versinlər.

Deyəsən, axı ədəbiyyat meydanında sıxlıq yaranır, cavanlar...

P.S. “Ədəbiyyatın dövrünü bitdi...” - deyənlərə tutarlı cavab: bu günlərdə ölkə jurnalistlərinin birinci qurultayında yaradılmış Mətbuat Şurasına ictimaiyyətin nümayəndələri tərəfindən Anar, Ramiz Rövşən, Vaqif Səmədoğlu, Cahangir Məmmədli (tənqidçi-publisist), Hacı Sabir (deyilənlərə görə o da şer yazır), Nizami Cəfərov, Rafael Hüseynov üzv seçildilər. Jurnalist siyahısında ilkin seçkilərdən sonra 280 nəfərin arasında ilk 27 namizədin biri kimi mən Mətbuat Şurasına seçilməsəm də, qələm dostlarımızı təbrik edirəm...

“Ədəbiyyat qəzeti”, 2003

Milli bədii nəsrimizdə publisistik çalarlar

Ötən əsrin yarısında - İkinci Dünya müharibəsindən sonra Azərbaycan ədəbiyyatı görünməmiş bir inkişaf mərhələsinə qədəm qoydu. Lakin inkişaf, yaxud yeniləşmə, məlum olduğuna görə, həm ağırlı keçir, həm də qurban tələb edir. Bəs bu qurban nə, daha doğrusu, kim olmalıydı? Əlbəttə, hər yerdə, həmişə olduğu kimi, yeganə qurban İnsan idi. Əsrin ortalarında zamanə böyük məmnuniyyətlə öz qurbanını ağışına aldı: kənddən şəhərə, şəhərdən milli respublikaların paytaxtına, oradan isə ölkədaxili (yəni keçmiş SSRİ-nin müxtəlif şəhərlərinə) “mühacirət”ə və ya BAM-a üz tutan həmyerlilərimiz, əslində, nə axtarıqlarını heç özləri də bilmirdilər.

Lakin onlar unudurdular ki, özləri itiriblər: bəli, nə qədər acı olsa da, əsrimizin ortalarından başlayaraq, dinindən, dilindən, irqindən, milliyətindən, cinsindən asılı olmayaraq, insan özünü öz iç dünyasında itirməyə başladı. İnsan içində itirdiyini axtarıb tapmaq üçün isə çöl dünyanı gəzib dolaşmağa başladı. Bütün bu proseslər isə publisistik əsərlərdə ideoloji-subyektiv baxımdan işıqlandırılırdı. Lakin XX əsrin ikinci yarısından etibarən publisistika daha çox bədii ədəbiyyatın içinə sığışdı. Bu ədəbi prosesi izləmək üçün müasir Azərbaycan ədəbiyyatının tanınmış nümayəndəsi Anarın yaradıcılığına nəzər salmaqla publisistikanın bədii nəslə qovuşmasına fikir verək.

50-60-cı illərdə Qərbdə — Amerikada baş verən total azadlıq hərəkatını xatırlamaq yerinə düşər. ABŞ ordusunun Şimali Vyetnamdakı müharibəyə qarşı başlamış və əvvəlcə Amerika və Fransanı, daha sonra bütün Qərb ölkələrini bürüyən “Hippilər hərəkatı”nın bizim ədəbiyyatımızdakı izlərini bir çox yazarların yaradıcılıq nümunələrində, məsələn, Anarın “Ağ liman” povesti və “Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi” romanlarında görmək mümkündür.

Qeyd etmək yerinə düşər, “Hippilər hərəkatı” deyə adlandırılan bu ictimai-mədəni proses əslində qəbul edilmiş qayda-qanunlarla yaşamaq istəməyən gənclərin mövcud cəmiyyətə qarşı çıxışları idi ki, o da az qala bütün dünyanı lərzəyə gətirmişdi. Mini paltar və şalvar geymiş qızlar, uzun saçlı cavanlar, yaxud rok musiqisi məgər total azadlıq hərəkatının rəmzləri hesab edilə bilməz? Hər şeydə azadlıq tələb edən gənclərin radikallığı o yerə çatırdı ki, bəzən cəmiyyətin əsas dayaqları və planetimizdəki harmonik yaşayışı tənzimləyən mənəvi dəyərlər - əxlaq meyarları az qala məhv olub gedəcəkdi. Mənəvi azadlıq ilə fiziki sərbəstliyi qarışıq salan gənclik özü də yaxşı anlayırdı ki, bu hərəkatın və ya mübarizənin heç bir məntiqi sonluğu yoxdur. Bəlkə də elə buna görə idi ki, o hərəkatın tərəfdarları sonralar öz fikirlərindən əl çəkdilər, bəzən isə çağdaş radikallıqdan klassik mühafizəkarlığa keçdilər: məhz sonralar erotik və pornoqrafiyaya qarşı ilk çıxanlar da onlar oldu.

“Hippilər hərəkatı”nın başlanğıcından sonuna qədər mətbuatda ictimai-siyasi, mədəni-mənəvi mövzulara aid saysız-hesabsız publisistik əsərlər yazılıb çap edildi ki, onların çoxu da bəşəriyyətin dünyagörüşlərində böyük dəyişikliklərə səbəb oldu.

O hərəkatın bəşər tarixinə göstərdiyi müsbət təsir və xidmətləri, əlbəttə, danılmazdır: irqi ayrı-seçkiliyin ləğvi, dünyanın bir çox ölkələrində gedən milli azadlıq mübarizəsinə və müstəqillik hərəkatına yeni-yeni təkanlar verməsi, mədəniyyət və incəsənət sahələrində oyatdığı yüksəlişləri buna misal göstərə bilərik...

Bizdə, yeni Azərbaycanda isə bu ümumdünya hərəkatının təsir və izlərini, haradasa üstüörtülü olsa belə, şüarlarını ədəbiyyatımıza ilk dəfə gətirən məhz ötən əsrin altıмышıncı illərində ədəbiyyat meydanına qədəm qoymuş ədəbi nəslin nümayəndələri oldular...

Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatının 1960-70-ci illərə təsadüf edən elə görünməz tərəfləri var ki, o barədə nə qədər danışılса da, yazılса da, araşdırmalar aparılса da, açılmamış tərəfləri, izaha ehtiyacı olan cəhətləri lap çoxdur. İndiyə qədər bizə təqdim edilən ədəbiyyatın görünən hissəsi idi. Bundan sonra ədəbiyyatımızın görünməyən tərəflərinə nəzər salmağın vaxtı gəlib çatıb.

Bəri başdan deyək ki, çağdaş nəsr deyəndə, biz ölkəmizin ikinci dəfə müstəqillik qazandığı 1990-cı ilə qədərki dövrü nəzərdə tuturuq. Əlbəttə, bu bölmədə keyfiyyətdən çox kəmiyyətə və həcmə diqqət yetirsək də, milli nəsrin bəzi məsələlərinə, o cümlədən, onu publisistika ilə bağlayan tərəflərinə nəzər salmağı qarşımıza məqsəd qoymuşuq.

Demək, şərti olaraq, 60-cı illər daxil olmaqla, son 30 ildə yaranmış ədəbiyyatı “çağdaş ədəbiyyat”, 1990-cı ildən sonra yaranan ədəbiyyatı isə “yeni ədəbiyyat” adlandıra bilərik. Daha maraqlı hadisələr baş verdiyinə görə diqqəti isə çağdaş ədəbiyyatın məhz son on — 1980-90-cı illərinə yönəltmək istəyirik.

SSRİ adlanan böyük bir ölkənin rəhbərlərinin dalbadal vəfatının, qırmızı bayraqların, sosialist planı üstəgəl öhdəliklərin, mərkəzin “yenidərqurma” kimi sərsəm siyasətinin, İ.Stalin hakimiyyətinə və L.Brejnevin durğunluq illərinə qarşı ideoloji-siyasi mübarizənin, imperiyadaxili azadlıq müqavimətinin izlərini təkcə Azərbaycan milli bədii söz sənətində deyil, həm də “ittifaq ədəbiyyatı”nda asanca müşahidə etmək mümkün idi. Bəs “ittifaq ədəbiyyatı” termininin arxasında nə durur? “İttifaq ədəbiyyatı” və ya “sovet ədəbiyyatı” anlayışı həqiqətən olub və o qəbil ədəbi nümunələri yaradanlardan nümunə də göstərə bilərik. Uzağa getmək lazım deyil, Aytmatov və Hüseynov soyundan olan Çingiz adaşlarının, Maqşud və Rüstəm İbrahimbəyov qardaşlarının və başqa rusdilli, fəqət başqa-başqa millətin nümayəndəsi olan yazıçıların yaradıcılığına nəzər salmaq yetər. Onların istifadə etdikləri rus dilinin oxucu kontingentinin kifayət qədər səviyyəli, eyni zamanda çoxsaylı olduğunu qeyd etməklə yanaşı, vurğulamaq lazımdır ki, “ittifaq ədəbiyyatı”na aid edilən əsərlər intellektual, dəyərli və təsiredici gücə malik idi. Lakin bəzən mərkəzdə bu ədəbiyyatı həddindən artıq siyasiləşdirirdilər ki, bu da bədii ədəbiyyatın istiqamətini daha çox publisistikaya doğru aparırdı. Misal kimi durğunluq illərini qamçılamaq üçün “Qiyamət” və “Ailə sirləri” kimi əsərlərdən istifadə edilirdi.

Əgər bu dövrdə Mirzə İbrahimov kiçik nəsr əsərləri və xatirə yazmaqla qələminin mürəkkəbinin hələ qurumadığını sübut etmək istəyirdisə, Bayram Bayramov “Karvan yolu”nu yazır, İsmayıl Şıxlı əfsanələr yaradır, Elçin “Mahmud və Məryəm”i, “Ağ dəvə”ni, “Ölüm hökmü”nü, Əkrəm Əylisli “Ağ dəvə”ni, “Yəmən”i, Anar “Sizsiz”i, Yusif Səmədoğlu “Qətl günü”nü çap etdirir, İsa Hüseynov (Muğanna) “İdeal”ı təqdim edir, Mövlud Süleymanlı “Köç” və ona bənzər bir neçə povesti ilə davaya çıxır, Ramiz Rövşən “Daş...” silsiləsindən olan böyük hekayələrini - povestlərini ortaya qoyurdu.

Məmməd Oruc, Afaq Məşud, Fərman Kərimzadə, Əlisə Nicat, Seyran Səxavət və adlarını sadalamağa ehtiyac duymadığımız başqa nasirlər isə fərdi üslublarına uyğun yazıb-yaratmaqda idilər.

Müxtəlif ədəbi təfəkkür və kulturoloji dünyabaxışlarına görə fərqlənən İlyas Əfəndiyev, Ənvər Məmmədخانlı, Əzizə Cəfərzadə, Ələviyyə Babayeva, Əlibala Hacızadə, Vidadi Babanlı, Sabir Əhmədov və başqa nasirlər isə zəmanənin acı ruzgarlarına dözərək, stabil bədii yaradıcılıq potensialı nümayiş etdirirdilər. Bu, heç də o demək deyil ki, adlarını sadaladığımız müəlliflər ümumdəbi prosesdən kənarda qalırdılar. Xeyr, sadəcə, bu yazıçılar özünəməxsus yaradıcılıqlarında bir növ özünüküləşdirdikləri stili, daha dəqiq, yazı manerası, qismən də mövzu, dil, forma və janrı birləşdirən “üslubi sabitliyi” axıra kimi - 1990-cı ilə qədərki dövr nəzərdə tutulur - qoruya bildilər.

Məsələn, “Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi” romanını yazan Anar birdən-birə “Sizsiz”i qələmə aldı: biz hələ sonradan yaranacaq “Otel otağı” kitabındakı əsərləri demirik. Amma “Kür qırağının meşələri”nin müəllifi olan Əkrəm Əylisli elə o “ədəbi təmkinlə”də “Ağ dərə”ni qələmə aldı.

Eyni zamanda Əzizə xanım Cəfərzadə “tarixnamə”lərini yazmağında idi. Səksəninci illərin nəsrində rəngarənglik daha çoxdur: çünki yazarların sayı xeyli artmışdı. Kənd və şəhər, fəhlə və neftçi, qismən də kəndli və ziyalı, tarixi və sənədli, fantastik və əyləncə, uşaq və gənclər “nəsr”, daha dəqiq, “ədəbiyyat” yaranırdı ki, onların da əksəriyyəti daha çox bədii publisistika nümunəsinə aid edilə bilər.

Ötən əsrin 80-ci illərinin maraqlı ədəbi hadisəsi, fikrimizcə, Mövlud Süleymanlı imzasının ədəbiyyat meydanında görünməsi oldu. Biz dünya ədəbiyyatının ən yaxşı cəhətlərini “milliləşdir” bilmiş bu yazarın qələmindən çıxan nəsr əsərlərinin çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatında kulturoloji hadisə səviyyəsinə qalxacağını gözləyirdik. İlk yaradıcılığında Qabriel Markes — Çingiz Aytmatov üslub-mövzu təsirinə və İsmayıl Şıxlı — Əkrəm Əylisli dil-leksik oxşarlığına məruz qalan nasirin hər halda bunun üçün lazımi potensialı imkanı vardı.

Sözsüz ki, ötən yüzilliyin 80-ci illərində yaranmış ədəbiyyatına 90-cı illər ucalığından baxmaq asan olsa da, tədqiqatçıdan lazımi intellektual hazırlıq, mətnlərlə yaxından tanışlıq, o əsərlərin yarandığı zaman kəsiyində baş verən ictimai-siyasi, elmi-ictimai, ədəbi-mədəni, iqtisadi-sosial, etik-estetik, mədəni-əxlaqi hadisələri ardıcıl izləməsi tələb olunur. Unutmaq olmaz ki, bu illərdə ədəbiyyat cəbhəsində vuruşanlar öz sələflərindən əsaslı surətdə fərqlənirdilər: onların hamısı rus dilini gözəl bilir və bu dil vasitəsilə dünya kulturoloji mətnlərin (həm bədii, həm elmi, həm də fəlsəfi informasiyanın) əksər hissəsi ilə tanış olmaq imkanına malik idilər.

Bütün bunlara baxmayaraq, iki mərhum yazıçımızın — Bayram Bayramov və İsmayıl Şıxlının dünyalarını dəyişməmişdən bir qədər əvvəl yazdıqları, ədəbi ictimaiyyətə sənət vəsiyyətləri kimi qoyub getdikləri, lakin içində 80-ci illərin estetik nəfəsi gələn “Karvan yolu” (birinci və ikinci kitab) ilə “Ölən dünyam” romanları sanki çağdaş nəsrimizin son akkorduna çevrildi və istəsək də, istəməsək də, razılaşmalıyıq ki, bu əsrin ən böyük kulturoloji prosesini özündə cəmləşdirən növbəti — nəhəng ədəbi-mədəni hadisənin son aqibətinin şahidi olduq: özü də məhz o kədərli notlarla. “Sovet” damğasını hələ üstündə çox gəzdirməli olacaq çağdaş ədəbiyyatın obyektiv sonluğu labüd idimi? Hələlik bu barədə fikir yürütmək bir qədər çətindir. Çünki özündən sonrakı yeni ədəbiyyat hələ təzə-təzə yaranır və bəlkə, o “sənət çağı” özünü təsdiqlədikdən sonra bu barədə nə isə həqiqətə yaxın bir söz demək mümkün olacaq.

1990-cı ildən başlayaraq, çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatı özünün yeni bir kulturoloji məkan və zamanına daxil olmuşdur ki, o barədə fikir yürütmək bir qədər tezdir: birincisi, kifayət qədər vaxt keçməyib, ikincisi, kəmiyyət keyfiyyəti üstələyib, üçüncüsü isə nəsil dəyişməsi hələ də yaradıcılıq və sənət yeniləşməsinə səbəb olmayıb.

“Şəhriyar” qəzeti, 1997

“Bi-Bi-Si” radiosunun Azərbaycan bölməsi:

səsli milli bədii nəsr antologiyası

Artıq bəşər tarixinin bir parçasına çevrilmiş 2002-ci ildə Azərbaycan Yazıçılar Birliyi ölkəmizin ən mötəbər peşəkar-yaradıcı qurumu olaraq milli ədəbiyyatımızın inkişafı və təbliği istiqamətində, eyni zamanda dünya söz sənətinin ən dəyərli nümunələrinin respublikamızda tanınması sahəsində apardığı ardıcıl fəaliyyətini sürətləndirmiş, istər ümumdünya ədəbiyyatının tanınmış simalarına həsr olunmuş tədbirləri, istərsə də yeni kitabların təqdimatını, müxtəlif nəsil yazıçıların yaradıcılıq gecələrini təşkil etməklə bu yöndə görülən işlərin səmərəliliyini daha da artırmışdır. AYB bu fəaliyyətini nəinki öz ədəbi-mətbu orqanlarında, Natəvan klubunda, ədəbi-mədəni ictimaiyyətin arasında aparır, həmçinin ölkəmizin əksər yazılı və elektron kütləvi informasiya vasitələrində, müxtəlif ali tədris müəssisələrində, mədəniyyət və elm ocaqlarında — cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrini əhatə edən yerlərdə uğurla davam etdirir. Ölkə daxilində görülən işlər çağdaş ədəbiyyatımıza, milli mədəniyyətimizə biganə olmayan hər bir soydaşımıza məlum olduğuna görə, o barədə geniş söhbət açmağa ehtiyac yoxdur...

Son vaxtlar — qloballaşma dövrünün mədəniyyətlər qarşısına qoyduğu tələbin daha da kəskinləşdiyi bir zamanda, yəni xalqların intellekt yarışına girişdiyi bir dövəmdə geniş mənada rəqabətə davamlı milli mədəniyyəti (millətin qazandığı elmi, mədəni, iqtisadi, intellektual və ictimai-siyasi nailiyyətləri) inkişaf etdirmək, zənginləşdirmək nə qədər önəmli bir məsələ olsa da, çağdaş texnologiyalardan istifadə etməklə onu dünyaya çıxarmaq, təbliğ etmək və tanıtdırmaq daha vacib, daha önəmlidir. Bu mənada AYB-nin ötən il gerçəkləşdirdiyi layihələrdən biri də milli bədii nəsrimizin xarici elektron kütləvi informasiya vasitələrində təbliği ilə bağlı oldu. Böyük Britaniyanın dünyaşöhrətli mass-media nəhəngi hesab olunan, planetimizin hər yerində maraqla izlənildən “Bi-Bi-Si” radiosunun (“British Broadcasting Corporation — BBC”) Ümumdünya Radio Xidmətləri Mərkəzi Asiya və Qafqaz Departamentinin Azərbaycan bölməsi ilə Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin müştərək həyata keçirdikləri bu layihəni əslində milli bədii nəsrimizin elektron-səsli antologiyası da adlandırmaq olar.

Əsas mətləbə keçməmişdən öncə oxucular üçün də maraqlı olacağını nəzərə alıb “Bi-Bi-Si” radiosu barədə qısa məlumat vermək istəyirik. “Bi-Bi-Si” — Böyük Britaniyanın Radiyayım Korporasiyası 1927-ci ildə London şəhərində yaradılıb. Ötən yüzilliyin birinci yarısından, yəni 1936-cı ildən başlayaraq həm də tele-radio kompaniyası kimi fəaliyyət göstərir. Dünyanın ən aparıcı və mötəbər kütləvi informasiya vasitələrindən biri kimi qırxa yaxın dildə öz verilişlərini yayımlayır. Əsasən beş istiqamətdə — ictimai, siyasi, iqtisadi, mədəni informasiyalar, yeni musiqi, musiqili-əyləncəli, mədəni maarifləndirmə, idman icmal sahəsində hazırlanan verilişlər müxtəlif yaşlı tamaşaçı və dinləyicilərə ünvanlanır. 1932-ci ildən etibarən Bi-Bi-Si-nin ümumdünya xidməti də öz fəaliyyətinə başlayıb.

“Bi-Bi-Si”nin Ümumdünya Radio Xidmətləri Mərkəzi Asiya və Qafqaz Departamentinin Azərbaycan bölməsi artıq bir neçə ildir ki, ana dilimizdə öz verilişlərini hazırlayaraq yayımlayır.

Ötən ilin aprel ayından başlayaraq respublikamızın radioməkanındakı “Bi-Bi-Si”nin efir ünvanında — 103.3 FM dalğasında yayımlanan verilişlər sırasında özünə həftənin bir, üç və beşinci günləri saat 14.00-dan 14-30-a qədər, təkrar olaraq axşam saat 19.30-dan 20.00-a qədər, həmçinin dövlət radiosunun “Araz” kanalı ilə saat 23.30-dan 24.00-a qədər yer tapmış silsilə verilişlər isə ölkə daxilində, habelə xaricdə klassik və çağdaş Azərbaycan, habelə ana dilimizə çevrilmiş ingilisdilli bədii nəsr əsərlərinin təbliğinə, nasirlərimizin yaradıcılığının tanınmasına xidmət edir. Onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, “Bi-Bi-Si” radiosunun özündə belə bir maraqlı ənənə artıq çoxdan mövcuddur. Radiokompaniyanın Böyük Britaniyanın paytaxtı London şəhərində yerləşən mərkəzində artıq uzun müddətdir ki, klassik və çağdaş ingilisdilli bədii nəsr təbliğ etməkdən ötrü bu qəbil verilişlər, başqa sözlə, radio proqramlar hazırlanaraq efirə buraxılır.

Ciddi bir elektron kütləvi informasiya vasitəsi olaraq “Bi-Bi-Si” son dövrlərdə milli ədəbiyyatları orijinalda təbliğ etməkdən ötrü müxtəlif dillərdə ədəbi verilişlər hazırlayıb geniş dinləyici dairəsinə çatdırmağa başlayıb. Bundan ötrü bir çox ölkələrdəki yerli bölmələrdə oxşar layihələr reallaşdırılır.

“Bi-Bi-Si”nin Ümumdünya Radio Xidmətləri Mərkəzi Asiya və Qafqaz Departamentinin Azərbaycan bölməsindən bu layihənin əlaqələndiricisi və müəllifi İslam Ağayev AYB-ə müraciət edərək ədəbiyyatımıza aid belə bir verilişlər silsiləsini hazırlamaq üçün onlara yardımçı olmağı xahiş edəndə təşkilat böyük məmnuniyyətlə razılıq verir.

Bu yazını hazırlayan zaman ətraflı məlumat almaqdan ötrü AYB katibi, layihə əlaqələndiricilərindən biri, tənqidçi-kulturoloq Arif Əmrahoğlu bizimlə söhbətində də etiraf etdi ki, milli ədəbiyyatımızın təblihi ilə bağlı görülən bütün işlərə Yazıçılar Birliyi böyük məmnuniyyətlə xeyir-dua verir və imkan daxilində yardımçı olmağa çalışır:

— Axı bizim işimizin bir istiqaməti də milli ədəbiyyatımızın ən dəyərli nümunələrini dünyada tanımaq və təbliğ etməkdir. Bu yöndə çoxlu işlər görmüşük: tanınmış yazıçılarımızın əsərlərini bir çox aparıcı dünya dillərinə çevirərək xaricdə Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyalarını nəşr etdirmiş və əksinə, respublikamızda bir sıra ölkələrin milli ədəbiyyat nümunələrindən ibarət kitablar buraxmışıq. İstər Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin ədəbi-mətbu orqanlarında işıq üzü görən dünya ədəbiyyatı nümunələri, istər AYB-nin nəzdindəki Ədəbi Əlaqələr və Tərcümə Mərkəzinin hazırladığı tərcümə kitabları, istərsə də Birliyin üzvü olan mütərcimlərin fərdi tərcümə yaradıcılığı bu istiqamətdə böyük işlər sayılsa da, qarşılıqlı çevirmələr sahəsində problemlər mövcuddur...

Ötən ilin (2002-ci il - A.X.) aprelində efirdə səslənmiş ilk verilişdə Milli Məclisin Mədəniyyət Məsələləri daimi Komissiyasının sədri, AYB-nin rəhbəri, xalq yazıçısı Anarla ədəbiyyatımıza həsr olunmuş maraqlı bir müsahibə efirə getdi. Milli bədii nəsrimizin bir sıra problemləri ilə bağlı söhbətdə onun keçmişi və müasir vəziyyəti barədə Anar müəllimin mülahizələri, eyni zamanda müsahibədə toxunulmuş məsələlər bir daha sübut edir ki, kitaba marağın, ciddi sənət əsərlərinin mütaliəsinə olan həvəsin zəiflədiyi bir dövrdə ziyalılarımız mümkün vasitələrdən, ilk növbədə isə ən müasir texnologiyalardan bəhrələnərək ədəbiyyatımızı, milli mədəniyyətimizi təbliğ etməli, dünyaya və yeni nəsllə tanışmalı, xalqımızın gələcəkdə daha da güclü intellektual inkişafına öz töhfələrini verməlidirlər.

Yeni texnologiyalar deyəndə, ilk növbədə İnternet, kompüter, lokal şəbəkələr, elektron kütləvi informasiya vasitələri, disklər və b. nəzərdə tuturuq. Əlbəttə, çağdaş dövrün tələblərinə daha çox cavab verən İnternet və kompüter texnologiyasından istifadə etmək günümüz üçün daha çox vacib olsa da, bir acı həqiqəti unutmək lazım deyil: respublikamızdakı indiki şərait ən yeni texnoloji imkanlardan geniş bəhrələnməyə imkan yaratmır. İnternetdən səmərəli istifadə edənlərin sayı hələ arzu olunan səviyyədə deyil. Ədəbiyyatımızla bağlı İnternet saytlarının — qlobal və lokal şəbəkə səhifələrinin də yaradılmasının, elektron kitabların da buraxılmasının vaxtı artıq çoxdan çatıb. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Mərkəzi Elmi Kitabxanasının ədəbiyyatımızla bağlı İnternet səhifələri, tanınmış yazıçılardan *Üzeyir bəy Hacıbəyovun, Bəxtiyar Vahabzadənin, Elçinin, Afaq Məsudun* və başqalarının fərdi saytları, bu qəbildən olan digər işlər yaranmış boşluğu doldursa da, görülməsi böyük işlər hələ qabaqdadır. Yeri gəlmişkən, artıq neçə vaxtdır ki, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin və onun ədəbi-mətbu orqanlarının İnternet səhifələrinin hazırlanıb şəbəkədə yerləşdirilməsi üçün gərgin işlər gedir.

Lakin bir daha vurğulamağa məcburuq: ölkəmizdə İnternetdən istifadə edənlər, xüsusən də qlobal şəbəkənin azərbaycandilli resurslarından bəhrələnenlərin sayının az olması bizi vadar edir ki, alternativ kütləvi informasiya vasitələrinin imkanlarından lazımınca faydalanaq. Bu mənada sevindirici haldır ki, yaradıcı insanların ünsiyyət ocağına çevrilmiş AYB-nin respublikamızın yazılı və elektron KİV-lə faydalı yaradıcılıq əlaqələri mövcuddur. Son zamanlar yerli KİV-lə yanaşı, xarici tele-radiokanalların da milli mədəniyyətimizə, o cümlədən klassik və çağdaş ədəbiyyatımıza marağının get-gedə gücləndiyinin şahidi oluruq.

Başqa bir cəhəti də unutmək olmaz: son vaxtlar obyektiv və subyektiv amillərə görə Azərbaycan oxucusu sanki kitabdan, ədəbiyyatdan uzaq düşüb. Baş alıb gedən mənəvi aşınma, “sarı” mətbuatın, habelə zəif əsərlərin təsirindən cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrinin ədəbi zövqü korlanır. Əlifba islahatından sonra nəsillərarası mədəni zəncirin də zəifləməsi, bəzi hallarda isə tamam qırılması dövrümüzün aktual probleminə çevrilib. Yaşlı nəsil latın qrafikasına keçidi bəhanə gətirərək işıq üzü görən yeni ədəbiyyatı oxumur, yeni nəsil isə köhnə kiril əlifbasında buraxılmış kitablara biganə münasibət bəsləyir. Ana dilimizdə kitab nəşri ilə onun satışındakı çətinliklər, çap məhsullarının qiymətlərinin get-gedə artması, ciddi sənət əsərlərinə olan marağın zəifləməsi, zövqlərin korlanması, klassik irsə, xalq ənənələrinə, milli dəyərlərə mənasız hücumlar və başqa çətinlikləri xatırlamaqla, problemləri sadalamaqla vəziyyətin acınacaqlı, çıxılmaz olduğunu bildirmək fikrində deyilik. Lakin razılaşmalıyıq ki, qarşımıza çıxan çətinlikləri üzə çıxarıb onları aradan qaldırmaq üçün müvafiq addımlar atmasaq, bu problemlərin milli mədəniyyətimizin gələcək inkişafında böyük əngəllər yaradacağına şübhə ola bilməz.

Bu mənada müştərək radiolayihənin başlıca məqsədlərindən biri də məhz milli ədəbi-mədəni irsimizi cəmiyyətin geniş təbəqələrinə çatdırmaqdır. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, “Bi-Bi-Si” radiosu nəinki Azərbaycanda, eyni zamanda yaxın və uzaq xaricdə — dünyanın hər yerində dinlənir. Bu isə bizim milli bədii nəsrimizlə Azərbaycandan tutmuş uzaq Amerikaya qədər dünyanın hər yerində yaşayan soydaşlarımızın tanış olması deməkdir. Silsilə verilişləri Güney Azərbaycanında, Türkiyədə, Rusiyada, İraqda, Gürcüstanda yaşayan milyonlarla azərbaycanlıların da dinləmək imkanını nəzərə alsaq, eyni zamanda qəzet və kitabın qiymətinin baha, tirajının məhdud sayda olduğu bir vaxtda, elektrik enerjisinin kəsilməsi nəticəsində kəndlərdə, respublikamızın ucqar yerlərində radio dinləyicilərinin sayının çox olması faktı layihənin faydalılığını bir daha sübut edir...

Ədəbiyyat tariximizə nəzər salanda görürük ki, müxtəlif dövrlərdə, qədim çağlardan bu yana Azərbaycan türkcəsində, həmçinin fars, ərəb, rus və b. dillərdə nəsr əsərləri yaransa da, epik növün bütün tələblərinə, janrlarına cavab verən Avropa tipli bədii nəsr nümunələri daha çox XX əsrin əvvəllərindən yazılmağa başlanmışdır. Bunu nəzərə alan layihə müəllifləri qabaqcadan tutduqları plana əsasən dinləyicilərböyük **Mirzə Cəlilin “Poçt qutusu”** novellasından tutmuş, ötən əsrin ən yaxşı nasirlərinin hekayələriylə, eyni zamanda milli söz sənətimizin son nümayəndələrinin qələm məhsulları ilə tanış edirlər. İndiyə qədər **Yusif Vəzir Cəmənzəminli, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Abdulla Şaiq, Mehdi Hüseyn, Hüseyn Abbaszadə, İsmayıl Şıxlı, İlyas Əfəndiyev, Anar, Elçin, Əkrəm Əylisli, Yusif Səmədoğlu, Altay Məmmədov, Ramiz Rövşən, Rafiq Tağı, Eyvaz Əlləzoğlu, Yaşar, Mübariz Cəfərli, Elçin Hüseynbəyli** və başqa bədii nəsr əsərləri respublikanın xalq artisti Rasim Balayevin ifasında artıq dinləyicilər tərəfindən maraqla qarşılanmışdır. Xatırladaq ki, bir hekayə efirdə həftədə üç dəfə təkrar səslənir.

Silsilə verilişlərdə Azərbaycan yazıçılarından başqa ingilisdilli ədəbiyyatın tanınmış nümayəndələrindən **C.London, S.Tomson, O.Henri** kimi sənətkarların ana dilimizə çevrilmiş əsərlərinə də yer ayrılması bu layihəni əslində səsli-elektron ədəbiyyat antologiyasına çevirir. Verilişləri ardıcıl izləyən dinləyici milli hekayəmizin mürəkkəb və zəngin tarixi ilə tanış olur, eyni zamanda dünya ədəbiyyatıyla Azərbaycan söz sənətini müqayisə etmək imkanı əldə edir.

Verilişi hazırlayanlar çalışmışlar ki, bir çox sənət istiqamətlərində yazıb-yaradan müxtəlif nəsil yazarlarımızın əsərləri vasitəsilə bədii nəsrimizin bütün dəyərli cəhətlərinə işıq salsınlar. Məqsədlərinə necə, nail ola biliblərmi? Bu suala daha dəqiq ədəbiyyatsevər dinləyicilər cavab verə bilər. Hər halda ədəbiyyat həvəskarlarının, xüsusən də xaricdə yaşayan soydaşlarımızın, ən əsası isə yeni nəslin nəzərlərini zəngin milli bədii nəsr əsərlərinə doğru istiqamətləndirə biliblərsə, deməli zəhmətləri hədəfə getməyib.

AYB “Bi-Bi-Si” radiosunun rəhbərliyinə, həmçinin onun Mərkəzi Asiya və Qafqaz Departamentinin Azərbaycan bölməsinin yaradıcı kollektivinə, verilişin müəllifi İslam Ağayevə xüsusi təşəkkürlərini bildirir.

Biz də öz növbəmizdə gənc nəslin nümayəndəsi kimi, həm də ədəbiyyatsevər dinləyicilərin əvəzinə o təşəkkürlərə qoşuluruq. Arzu edərdik ki, bundan sonra da həm “Bi-Bi-Si” radiosunda, həm də digər elektron kütləvi informasiya vasitələrində milli poeziya və söz sənətimizin başqa növlərinə aid verilişlər hazırlansın, ədəbiyyatsevərlərin ixtiyarına verilsin.

“Ədəbiyyat qəzeti”, 2002

IV Bölüm

Kulturoloji mühit

Ədəbi-mədəni proses

- 1. Milli mədəniyyət tariximizin çağdaş -
Heydər Əliyev mərhələsi**
- 2. Dissidentlik hərəkatı: XX əsr
Azərbaycanında olubmu?!**
- 3. Mədəniyyətlərarası əlaqələr: cəmiyyətin
demokratik inkişafının vasitəsi kimi**
- 4. Ədəbiyyat qaygıları**
- 5. Azərbaycan ədəbiyyatının təbliği**
- 6. Ədəbi gedişat: necə varsa, eləcə...**

Milli mədəniyyət tariximizin çağdaş -

Heydər Əliyev mərhələsi

Hər bir xalqın tarixində elə maraqlı və mürəkkəb dövrlərə rast gəlinir ki, toplumun o taleyüklü anında güclü şəxsiyyətə, milli liderə, dövlət xadiminə böyük ehtiyac hiss olunur. XX əsrdə də belə idi, indinin özündə də: millətimizin belə bir dövründə — son üç-dörd onilliyin gedişatına nəzər salanda, çağdaş Azərbaycanın inkişafında böyük xidmətləri olan, xalqımızın yaddaşında silinməz iz qoyan, milli dövlətçilik hərəkatının başında duran ümummilli lider, dünya azərbaycanlılarının şəksiz rəhbəri cənab Heydər Əliyevin həyat və fəaliyyəti gözümüzün önünə gəlir.

Günlər keçdikcə, aylar ötdükcə, illər bizdən uzaqlaşdıqca, Heydər Əliyevin millətimizin tarixində necə böyük bir rol oynadığını aydınca görmək mümkündür. Əlbəttə, kiçik bir yazıda Heydər Əliyev dühasının bütün tərəflərini işıqlandırmaq, xalqımızın və dövlətimizin dünya iqtisadi-siyasi sistemində, millətlər ailəsində özünəlayiq yer tutmasındakı roluna güzgülə tutmaq qeyri-mümkün olsa da, biz, milli mədəniyyət tariximizdə bu böyük insanın rolunu bir daha yada salmağı, göstərdiyi tarixi xidmətlərin müqabilində yeni nəslin Ulu Öndərə ünvanlanan güclü məhəbbətinə nümunə kimi bu qeydləri qələmə almağa qərar verdik...

Tarixən belə olub, elə indinin özündə də biz müşahidə edirik ki, qlobal və lokallığından asılı olmayaraq, dünyada gedən bütün proseslər müstəqil Azərbaycanımıza da güclü təsir edir. Son iki əsrdə elə bir tarixi hadisə olmayıb ki, dolayısı və birbaşa Azərbaycana təsir etməsin. Beynəlxalq proseslər, fəhlə-kəndli hərəkatları, dövlət müstəqilliyi uğrunda ümummilli qiyamlar, I və II Dünya müharibələri, elmi-texniki inqilab, milli-azadlıq mübarizəsi, maarifçilik və savadsızlığın ləğvi, mədəniyyətin və incəsənətin inkişafı, elmi nailiyyətlər və s. və i.ə.

Lakin bu məsələdə bircə mühüm amili unutmaq olmaz: bu hadisələr baş verən zaman ölkəmizin rəhbəriyini kim təmsil edib, başqa sözlə, millətimizin başında duran tarixi şəxsiyyət kim olub. Qlobal olayların Azərbaycana mənfi təsirinin minimuma endirilməsindən tutmuş, ta o cür beynəlxalq proseslərin müsbət təsirlərinin daha da gücləndirilməsində bir-birilə sıx əlaqədə olan sistemli ictimai-mədəni, iqtisadi-siyasi gedişlərdə lider şəxsiyyətin rolu həddindən artıq böyükdür...

Bu baxımdan müstəqil Azərbaycan tarixində son yarım əsrdə əhəmiyyətli hadisələrin əsas iştirakçısı kimi böyük bir tarixi şəxsiyyət — Ulu Öndər Heydər Əliyevin həyat və yaradıcılığı, şəxsiyyət kimi gördüyü tarixi xidmətlər hələ neçə-neçə yüzil tədqiqatçıların, tarixçilərin, alimlərin, siyasətşünasların və kulturoloqların araşdırma predmeti olacaq.

Heydər Əliyevin tarixi missiyasının ən böyük uğuru sayılan müstəqil Azərbaycan dövlətinin get-gedə güclənməsinin əsas səbəblərini araşdırarkən, ilk öncə yadımıza bu böyük tarixi simanın milli-mənəvi sahədə gördüyü işlərin — elm, təhsil, incəsənət, ədəbiyyat, musiqi, humanitar sahələr, ümumiləşdirsək, mədəniyyətimizin inkişafındakı xidmətlərinin xüsusi dəyəri göz önünə gəlir.

Sözün bütün mənasında bu böyük İnsanın Azərbaycan üçün gördüyü nəhəng işləri sadalamadan, bircə faktla şəxsi qənaətimizi bölüşmək istəyirik. Xalqımızın tarixində iki dahi

şəxsiyyətin böyük rolu var: Şah İsmayıl Xətai və Heydər Əliyev. Bütün ömrünü Azərbaycanın milli dövlətçilik təfəkkürünün formalaşmasına sərf etmiş, şüurlu həyatını ictimai-siyasi, iqtisadi-sosial, elmi-mədəni inkişafa əvəzsiz xidmətə həsr etmiş, tariximizdə müstəqil, qüdrətli dövlətin qurucuları, xilaskarları məhz bu iki milli lider olub. Böyük xalqımız bəşəri inkişafın müxtəlif dövrlərində — imperiyalar dəbdə olanda Xətaiyə, demokratik sivil dövlətə ehtiyac duyulanda isə Heydər Əliyevə arxalanıb və dayaq durub. Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları və dünyanın hər yerinə səpələnmiş 40 milyondan çox soydaşlarımız Xətaini ehtiramla yad etdikləri kimi, ümummilli liderimiz tək qəbul etdikləri və sevdikləri Heydər Əliyevin siyasi-dövlətçilik kursu ətrafında birləşir, qarşıdakı illərdə də öz sədaqətlərinə sadiqliyini sübut etmək əzmindədirlər...

Tariximizin dönüş nöqtəsində ölkəmizin başında duran bu güclü liderin — Heydər Əliyevin intellektual siyasi-fəlsəfi dövlətçilik məktəbi yaranmışdır ki, onun da davamçıları artıq yetişməkdədir. Amma biz reallıqdan çıxış edərək, təkrarən Heydər Əliyev şəxsiyyəti üzərində durmağı qərara aldığımızı qeyd edirik.

Biz yeni yaradıcı nəsil dövlətin və ölkənin müxtəlif sahələrini, o cümlədən mədəniyyət və ədəbiyyat sahəsini əhatə edən və onun güclü, dayanıqlı inkişafına təkan verən Heydər Əliyev intellektual siyasi-fəlsəfi dövlətçilik məktəbinin iki böyük hissədən ibarət olduğunu qəbul edirik: peşəkarlar və intellektuallar. Birincilər, yəni peşəkarlar hal-hazırkı hakimiyyətin bütün qollarında, xüsusən də qanunvericilik və məhkəmə qollarında təmsil olunaraq, Heydər Əliyevin siyasi kursuna sadiq qalaraq dövlət müstəqilliyimizi qoruyub möhkəmləndirirlər. İntellektuallar isə Heydər Əliyevin ideyaları ilə — başda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev olmaqla — icra orqanlarında, elmi, iqtisadi, ictimai və mədəniyyət sahələrində çoxluq təşkil edir, habelə beynəlxalq münasibətlərdə yeni dövlət quruculuğu istiqamətində böyük işlər görürlər. Mədəniyyət və ədəbiyyat sahəsində peşəkarların sırasında daha çox yaşlı və orta nəsil sənətkarlarını görürüksə, yeni yaradıcı gəncləri intellektualların siyahısına aid etmək mümkündür.

Məlum olduğu kimi, mədəniyyət deyəndə, gözümüzün qabağına ilk öncə ədəbiyyat və incəsənət gəlir durur. Mədəniyyətimiz tarixində ən mürəkkəb, eyni zamanda güclü proseslər daha çox söz sənətimizdə baş verib. Bu baxımdan son yarım əsrin ədəbi-mədəni olaylarına nəzər salmadan yeni mədəniyyət quruculuğu siyasətini inkişaf etdirmək, dünyaya tanıtmmaq qeyri-mümkündür. XX əsrin müəyyən dövründə — 1960-cı ildən təxminən yüzilliyin 90-cı ilinə kimi, yəni dövlət müstəqilliyimizi ikinci dəfə bərpa etdiyimiz vaxta qədər Azərbaycan ədəbiyyatı adlanan kulturoloji məkana qədəm basmış böyük bir ədəbi nəslin söz sənətimizin inkişafında əhəmiyyətli rolu oldu.

Ədəbi-mədəni ictimaiyyətin yaşlı nümayəndələri yəqin yaxşı xatırlayır: vaxtilə SSRİ adlanan nəhəng bir dövlətin içində Azərbaycanı əriyib itməkdən qoruyan şəxs məhz Heydər Əliyev idi. Bir qədər tarixə diqqətlə nəzər salaq: respublikamızda baş verən irili-xırdalı bütün hadisələr mərkəzdən — Moskvadan idarə edildiyinə görə, yerlərdə, o cümlədən Azərbaycanda, yuxarıdan gələn göstəriş və təlimatlar əsas götürülsə də, müstəqil, əgər belə ifadə etmək mümkündürsə, fəaliyyət planı hazırlanır, böyük şövqlə həyata keçirilirdi. 1970-ci ildə SSRİ-yə rəhbərlik edən L.Brejnev sələfləri olaraq ölkədə intellektualların arasında özünə dayaq kimi yeni elitar elmi-yaradıcı qüvvələri meydana gətirməyə çalışırdı. Bu da faktıdır ki, İ.V.Stalinin ölümündən və N.Xruşşovun Sov.İKP-nin qurultayındakı məşhur tarixi çıxışından sonra yaranmış mülayim siyasi-ideoloji mühitin təsirindən, ən çox isə lazımi elitar təbəqə yaratmaq məqsədilə — əlbəttə, burada zaman, inkişaf amillərini də nəzərdən qaçıрмаq

məntiqsiz görünərdi — seçilmiş yeni ədəbi (intellektuallar, siyasətçilər, elmi elita və s.) nəsil həddən artıq müstəqil, azad fikirliliyi ilə seçildiyinə görə, həmçinin dünyanın, zamanın gedişatının istiqamətinin dəyişdiyi bir vaxtda hadisələrə münasibət də başqalaşdı. L. Brejnev rejimi əvvəlki nəslə Sibirə göndərə bilməsə də, ölkədən uzaqlaşdırdı, — dissidentlik hərəkətini yada salaq — bəzilərinə həbs etdirdi, bir çoxlarını isə dəliyanaya yolladırdı. Lakin obyektivlik xatirinə vurğulamaq yerinə düşər: respublikamızın o dövrlük rəhbərlərinin, — onların sırasında yazıçıların sayı hiss ediləcək dərəcədə çox idi — səyi nəticəsində, xüsusən də onlara başçılıq edən Heydər Əliyev böyük çətinliklə də olsa, bu dəhşətli hadisələrin qarşısını ala bildi: Azərbaycanda bircə nəfər də olsun yaradıcı insanın nəinki həbsinə, hətta haqsız incidilməsinə imkan vermədi...

1976-cı ildə Sov. İKP MK-nın istedadlı gənc yazarlara qayğı ilə bağlı xüsusi qərarını əsas götürərən H. Əliyev öz təşəbbüsü ilə Azərbaycan Yazıçılar İttifaqı və Respublika Lenin Komsomolu Gənclər İttifaqının Mərkəzi Komitəsinin yaradıcı cavanları üzə çıxarmaq üçün müştərək müsabiqəsini təşkil etməklə yeni nəsil yaradıcı sənətkarların meydana çıxmasına şərait yaratdı.

“Ədəbiyyatın dövrünü bitdi,” - deyənlərə tutarlı cavab: ölkə jurnalistlərinin birinci qurultayında yaradılmış Mətbuat Şurasına ictimaiyyətin nümayəndələri tərəfindən Anar, Ramiz Rövşən, Vaqif Səmədoğlu, Cahangir Məmmədli (tənqidçi-publisist), Hacı Sabir (deyilənlərə görə, o da şer yazır), Nizami Cəfərov, Rafael Hüseynov üzv seçildilər. Onlar Heydər Əliyev məktəbinin layiqli davamçıları sayılırlar.

Azərbaycana rəhbərlik etdiyi ilk günlərdən dövlət müstəqilliyimiz üçün ciddi işlər görən Heydər Əliyevin şəxsi təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə hazırlanaraq qəbul edilən o dövrlük konstitusiyamızda dövlət dili kimi məhz Azərbaycan dili qeyd olundu. Heydər Əliyev tariximizdə yalnız bu faktla da öz adını qızıl hərflərlə həkk etmişdir. Məhz Heydər Əliyevin tapşırığı ilə respublikamızda mədəniyyət, ədəbiyyat və incəsənətlə bağlı çoxlu sayda yaradıcı birliklər yaradılmış, mədəniyyət ocaqları inşa edilmiş, ədəbi-mədəni qəzet, dərgi və jurnallar nəşr olunmağa başlamışdır ki, o işlər indi də davam etdirilir. İkinci dəvə ölkəyə rəhbərlik etməyə başlayan kimi Heydər Əliyevin ilk qərarlarından biri də mədəniyyət və ədəbiyyatla bağlı oldu. Onun təşəbbüsü ilə yaradıcı birliklər və onların ədəbi-mədəni orqanları birbaşa dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilməyə başladı. Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə başlanan və indi də müxtəlif nəsil mədəniyyət və ədəbiyyat adamlarına Prezident təqaüdləri ayrılır. Ədəbi-mədəni hadisələrin təşkili üçün iri dövlət vəsaitləri ayrılmağa başlandı...

Azərbaycan mədəniyyətinin çox mühüm hissəsi sayılan çağdaş ədəbiyyatımızda baş verən ədəbi-mədəni hadisələr — kulturoloji proseslər milli söz sənətimizin tarixində hələ öz təkanverici gücünü göstərməsə də, şübhəsiz, XXI əsrin qarşdakı ilk on ilində böyük sənət bəhrəsini verəcəkdir. Bu baxımdan çağdaş ədəbi prosesdə, ümumən isə milli mədəniyyətimizdə baş verən müxtəlif olaylara nəzər salmaqla, onların lokal — yerli səciyyəli, yoxsa global — dünya əhəmiyyətli kulturoloji hadisələr olduğunu təyin və təhlil etmək, yeni tariximizin tələblərinə uyğun dəyərlərin, meyarların müəyyənləşdirilməsi biz tədqiqatçı-kulturoloqların çox ciddi, vacib, bu gün qarşıda duran əsas vəzifələrindəndir.

Son on ildə baş verən ədəbi-mədəni olaylara qiymət vermək, əsas hadisələri müəyyənləşdirmək nə qədər çətin olsa da, onun vaxtı artıq çoxdan gəlib çatıb. Mülhizələrimizdə obyektiv nəticələr əldə etmək üçün son illərdə respublikamızda, eyni

zamanda yaxın və uzaq ölkələrdə — dünyada baş verən bir çox ictimai-siyasi,ədəbi-mədəni prosesləri xatırlamaq mütləq vacibdir. Lakin tarixə də nəzər salmaq gərəyimiz olacaq...

Artıq on beş ilə yaxındır ki,nəhəng Sovet imperiyasından qurtularaq müstəqil ölkənin azad vətəndaşları kimi hər cür sensor,total dövlət nəzarəti,ideoloji qadağalardan uzaq bir cəmiyyətdə yaşayırıq. Mədəniyyətimizin böyük dostu və hamisi sayılan Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə respublikamızda sivil dəyərləri əsas götürən azad vətəndaş cəmiyyəti — demokratik dövlət quruculuğu prosesi başlanıb və günü-gündən genişlənir.

Siyasət,iqtisadiyyat,biznes və başqa sahələrdə aparılan islahatlarla yanaşı, mənəviyyat, mədəniyyət, incəsənət və ədəbiyyatla da bağlı respublikamızda böyük işlər görülür. Ölkə başçısının birbaşa təşəbbüsüylə mədəniyyət,nəşriyyat,muzeylər, kitabxana işi,ana dilimiz və KİV-ə dair qəbul edilən çoxsaylı yeni qanunları, qərar və sərəncamları xatırlamaq yerinə düşərdi ki, dediklərimiz əsaslınsın.

Hələ ötən əsrin sonlarında Heydər Əliyevin Azərbaycan ədəbiyyatının korifeyi sayılan Məhəmməd Füzulinin,möhtəşəm “Kitabi-Dədə Qorqud” abidəsinin, həmçinin elm, mədəniyyət,ədəbiyyat xadimlərinin yubileylərinin,daha başqa ədəbi-mədəni hadisələrin respublika miqyasında,böyük əksəriyyətinin isə beynəlxalq səviyyədə təşkili ilə bağlı imzaladığı fərman və sərəncamlar, keçirilən tədbirlər,peşəkar yaradıcı təşkilatların, o cümlədən Azərbaycan Yazıçılar Birliyi,həmçinin onun dörd ədəbi dərgisi — “Azərbaycan”, “Ulduz”, “Qobustan”, ”Literaturniy Azerbaydjan” kimi jurnalların, “Ədəbiyyat qəzeti”nin, habelə “Göyərçin”, “Günəş” və uşaqlara ünvanlanan başqa nəşrlərin dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilməsi, klassik ədəbiyyat abidələrinin dövlət tərəfindən nəşri,daha neçə-neçə dəyərli faktlar ölkədə mədəniyyətimizə — mənəvi-mədəni irsimizə,tariximizə,söz sənətimizə verilən qiymətə, xüsusi diqqətə nümunə kimi göstərilə bilər.

Əlbəttə,qloballaşmağa doğru sürət götürmüş müasir dünyada baş verən böyük olaylar,xüsusən də mədəniyyətlərin integrasiyası pərdəsi arxasında intellekt və milli dünyagörüşlərin yarışı,bəlkə də savaşı zamanı zəif mədəniyyətə və ədəbiyyata malik xalqların yeri son sıradadır. Heydər Əliyevin uzaqgörən intuisiyası ilə hələ XX əsrin ikinci yarısından xalqımızı bu böyük yarışa layiqli hazırlamağa başlamışdı. Yaxın keçmişə boylansa q görərik ki,hələ Sovetlər Birliyi tərkibində olanda Azərbaycanda Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə ciddi dövlət mədəniyyət siyasəti aparılırdı. Ötən əsrin 60-70-80-ci illərində çoxlu mədəni-kütləvi obyektlər,mədəniyyət sarayları tikilir,istər respublika daxilində, istərsə də ittifaq mərkəzində yerləşən ali təhsil ocaqlarında çoxlu istedadlı, intellektual mütəxəssislər hazırlanırdı.

Milli mədəniyyətin və ədəbiyyatın,sənətin müxtəlif sahələrinin intibah dövrü sayıla biləcək o illərdə yaranan mədəni-mənəvi irs bu gün də xalqımızın əsl sərvətini təşkil edir. Bu haqda çox, lap çox yazmaq, istənilən sayda sübutlar, dəlillər gətirmək olar,lakin mövzumuz daha bugünkü günlərlə bağlı olduğuna görə mətləbdən uzaqlaşmaq istəmirik.

Yeni dünyada bir sıra dəyərlər dəyişilmiş,dövrün tələblərinə uyğun forma və məzmun rəngarəngliyi meydana çıxmışdır. Məhz bu baxımdan da ölkəmizdə hər sahədə olduğu kimi, dövlətin milli mədəniyyət siyasətində də yeniliklər,qloballaşma dövrünün tələblərinə cavab verən dəyişiklikləri müşahidə etmək mümkündür. Bu mənada ölkəmizdə vüsət tapmış üçüncü — ictimai sektor hərəkətinin mədəniyyətimizdə və ədəbiyyatımızda təsirini izləmək mütləq vacibdir...

Vətəndaş cəmiyyətinin ən vacib amillərindən biri də ictimaiyyətin müxtəlif təbəqələrinin öz qarşısına qoyduğu hər hansı mühüm məqsədi həyata keçirməkdən ötrü qeyri-hökumət təşkilatlarında birləşmək hüququnun gerçəkləşdirilməsidir. Bu baxımdan son illər mədəniyyət və ədəbiyyatla bağlı ölkəmizdə yaranmış QHT-lər — ictimai qurumlar, fondlar, yaradıcı birliklər respublikamızda demokratik dəyərlərin inkişafına xidmət edir. Bizi daha çox milli söz sənətinin problemləri maraqlandırdığına görə, ədəbiyyat yönümlü qurumlar barədə qısaca məlumatları yada salmaq istəyirik.

Keçmiş Sovet İttifaqının süqutu ərəfəsində respublikamızda yeni ədəbi qurumların, qrup və cəmiyyətlərin yaranması prosesi başladı. Həm o zamanlar yaranmış, həm də indi fəaliyyət göstərən və daha çox ədəbiyyatla bağlı qeyri-hökumət təşkilatı hesab olunan qurumları bir neçə yerə bölmək mümkündür:

1) İctimai təşkilat kimi sovet dövründən qalma qurumlar — Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin nəzdindəki Ədəbiyyat Fondu, Bədii Ədəbiyyatı Təbliğ Bürosu və rayonlardakı bölmələri ilə birlikdə Azərbaycan Yazıçılar Birliyi;

2) Yenidənqurma illərində yaradılmış, təsərrüfat hesablı qurumlar — AYB nəzdindəki Ədəbi Əlaqələr və Tərcümə Mərkəzi, Milli “Pen-klub”. Buraya həm də müstəqil kiçik ədəbi qrupları, məsələn, “Baca”-nı əlavə etmək olar;

3) Dövlət müstəqilliyi əldə ediləndən bu yana yaradılmış qurumlar — mövcud qanunvericiliyə əsasən, Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən rəsmi qeydiyyatla alınmış Yeni Yazarlar və Sənətçilər Qurumu, Dünya Gənc Türk Yazarlar Birliyi, qeydiyyatsız fəaliyyət göstərən “Şam” Ədəbi Məclisi, “Pərvanə” Ədəbi Məclisi, Azad Yazarlar Ocağı, “Ədəbi Klub”, “Avanqard” Ədəbi Birliyi, Azərbaycan Mədəniyyət Fondunun nəzdindəki məclis, “Eqo” Yaradıcı Ordeni, “Azad qələm”, “İti qələm” kimi tanınan ictimai təşkilatlar, habelə paytaxtda və bölgələrdə fəaliyyətini bərpa etmiş, tarixini XIX-XX əsrlərdən götürən, həmçinin yenidən yaradılmış ədəbi qruplar (“Gənclər Pen-klubu”, “YeniSİ”, “Nəfəs”, “Nöqtələr”, “Pöhrə”, “Sözbəsöz”, “Xatun”, “Sabir ocağı”, “Odlar Yurdu”, “3-cü ədəbi hərəkət”, “Oxu” Yazarlar Evi və b.) daxildir.

Statistik faktları xatırlamaqda məqsədimiz çağdaş ədəbi prosesdə ictimai qurumların rolunun zəif və güclü olmasını sübut etmək deyil, sadəcə müəyyən təsəvvürlər yaratmaq bu təşkilat və qrupların yeni mədəniyyət quruculuğu və dövlətimizin mədəniyyət siyasətinin gerçəkləşdirilməsi prosesindəki imkanlarını göstərməkdir.

Dövlət tərəfindən böyük maddi və mənəvi dəstək alan Azərbaycan Yazıçılar Birliyi və bu təşkilatla bağlı qurumlar öz imkanlarından lazımi səviyyədə istifadə edir. AYB-nin ölkəmizin ədəbi-mədəni həyatındakı rolu danılmazdır. Milli “Pen-klub”, yaxud başqa köhnə qurumlara rəğmən, AYB-nin fəaliyyətini qiymətləndirmək vacibdir: ən azı ona görə ki, milli-mənəvi irsimizin, ana dilimizin və ədəbiyyatımızın qorunmasında bu mötəbər yaradıcı birliyin zəhməti çox böyükdür. Lakin hər hansı bir sərvəti qorumaqla yanaşı, onu həm də inkişaf etdirmək, gələcək nəsllə bütöv halda çatdırmaq lazımdır. Konservatorluğu ilə ad çıxarmış AYB-nin öz fəaliyyətini zamanın tələbinə uyğun qurması çox vacib və milli əhəmiyyətli işdir və Birlik mütləq buna getməlidir.

Məlumdur ki, QHT-lər qarşılıqlı qoyduqları məqsədləri həyata keçirmək üçün müəyyən maddi vəsaitə malik olmalıdırlar. Bu qurumlarda birləşən üzvlərin üzvlük haqlarından, yaxud da daxili və xarici maliyyə qurumlarının ayırdığı qrantlar hesabına əldə edilən vəsaitlə

müəyyən proqramları həyata keçirmək mümkündür. Təəssüflər olsun ki, ölkədəki iqtisadi-sosial şəraitin çətinliyi yaradıcı insanlardan da yan keçməyib və onların hansısa ictimai quruma üzvlük haqqı ödəmək imkanı, sadəcə, məhduddur. Daxili donorların yoxluğu, xarici xeyriyyə təşkilatlarının milli mədəniyyətə, xüsusən də ədəbiyyata soyuq münasibəti ədəbiyyat yönümlü qurumlara imkan vermir ki, qarşılarına qoyduqları məqsədlər uğrunda işlər görsünlər. Bütün bunlara baxmayaraq bu qurumlar bir çox qiymətli işlər də görürlər.

Nisbətən yeni dövrdə — 1993-cü ildə əsası indiki Bakı Dövlət Universitetində “Gənclər Pen-klubu” kimi qoyulmuş, daha sonralar sıraları genişləndirilərək Yeni Yazarlar və Sənətçilər Qurumu kimi tanınan təşkilat əgər qlobal mədəniyyət hadisələrinin ölkəmizdə təşkili, yaradıcı gənc nəslin intellektual və sənət hüquqlarını qorumaq, onların yaradıcılığını təbliğ etmək və tanıtmaqla məşğuldursa, Dünya Gənc Türk Yazarlar Birliyi Türk Dünyasında yazıb-yaradan cavan qələm sahiblərini birləşdirir...

Daha çox sənət məsələləri ilə məşğul olan “Avanqard” Ədəbi Birliyi ədəbiyyatda modernizm hərəkatının, Azad Yazarlar Ocağı söz sənətində postmodernizm cərəyanının, “YeniSİ” şəbəkə ədəbiyyatının problemləri ilə maraqlanır...

Bütün bunların isə öz növbəsində ədəbi prosesin canlanmasına, inkişafına və yeni-yeni sənət uğurlarının əldə edilməsinə ünvanlanması şübhəsizdir. Milli ədəbi prosesimizdə baş verən bu mürekkəb sənət olayları isə bizdə inam yaradır ki, yaxın gələcəkdə Azərbaycan ədəbiyyatı nəinki Şərqdə, həm də Qərbdə rəqabətə davamlı bir mədəniyyət faktoruna çevriləcək.

Ədəbiyyatımız inkişafdan uğurlara doğru getməklə dövlət başçımızın apardığı müstəqil, demokratik quruculuq prosesinə öz töhfələrini verir. Bu işdə gənclərin rolu daha böyükdür. Çağdaş milli mədəniyyətimizin inkişafında və cəmiyyətin mənəvi təkamülündə yeni yaradıcı nəslin rolu əvəzolunmazdır.

Qeyd etdiyimiz kimi, Azərbaycan dövlət müstəqilliyini təkrarən bərqərar edəndən sonra hər bir sahədə olduğu kimi, milli mədəniyyətimizdə, o cümlədən onun ayrılmaz qolu sayılan ədəbiyyatımızda çox maraqlı proseslər baş verir. Yaşı minillərlə ölçülən, Azərbaycan mədəniyyətinin çox mühüm hissəsi sayılan çağdaş ədəbiyyatımızda baş verən ədəbi-mədəni hadisələr — kulturoloji proseslər milli söz sənətimizin tarixində hələ öz təkanverici gücünü göstərməsə də, heç şübhəsiz, XXI əsrin qarşdakı birinci yarısında, bəlkə də ilk on ilində ciddi sənət bəhrəsini verəcəkdir. Bu baxımdan çağdaş ədəbi prosesdə, ümumən isə milli mədəniyyətimizdə baş verən müxtəlif olaylara nəzər salanda, onların lokal — yerli səciyyəli, yoxsa qlobal — dünya əhəmiyyətli kulturoloji hadisələr olduğunu təyin və təhlil etmək, yeni tariximizin tələblərinə uyğun dəyərlərin, meyarların müəyyənləşdirilməsi çox vacibdir və tədqiqatçıların — kulturoloqların bu gün qarşılarında duran çox ciddi, əsas vəzifələrdəndir.

Son on-on beş ildə baş verən ədəbi-mədəni olaylara qiymət vermək, əsas hadisələri müəyyənləşdirmək nə qədər çətin olsa da, onun vaxtı artıq çoxdan gəlib çatıb. Mülhizələrimizdə obyektiv nəticələr əldə etmək üçün son illərdə respublikamızda, eyni zamanda yaxın və uzaq ölkələrdə — dünyada baş verən bir çox ictimai-siyasi, ədəbi-mədəni prosesləri xatırlamaq mütləq vacibdir. Lakin tarixə də nəzər salmaq lazım gəlir. Artıq on beş ildən çoxdur ki, nəhəng Sovet imperiyasından qurtularaq müstəqil ölkənin azad vətəndaşları kimi hər cür sensor, total dövlət nəzarəti, ideoloji qadağalardan uzaq bir cəmiyyətdə yaşayırıq.

Qloballaşmağa doğru sürət götürmüş müasir dünyada baş verən böyük olaylar,xüsusən də mədəniyyətlərin integrasiyası pərdəsi arxasında intellekt və milli dünyagörüş sistemlərinin yarışı — bəlkə də daha dəqiq desək, savaşı zamanı zəif mədəniyyətə və ədəbiyyata malik xalqların yeri son sıradadır. Yeni dünya düzəmində bir sıra dəyərlər dəyişilmiş,dövrün tələblərinə uyğun forma və məzmun rəngarəngliyi meydana çıxmışdır. Məhz bu baxımından da ölkəmizdə hər sahədə olduğu kimi, qloballaşma dövrünün tələblərinə cavab verən dövlətin milli mədəniyyət siyasətində yeniliklər,yeni dövrün tələblərinə uyğun dəyişiklikləri müşahidə etmək mümkündür. Bu mənada ölkəmizdə vüsət tapmış üçüncü — ictimai sektor hərəkətinin mədəniyyətimiz və ədəbiyyatımızda təsirini izləmək mütləq vacibdir. Vətəndaş cəmiyyətinin ən vacib amillərindən biri də ictimaiyyətin müxtəlif təbəqələrinin öz qarşısına qoyduğu hər hansı bir mühüm məqsədi həyata keçirməkdən ötrü ictimai qurumlarda — Qeyri-Hökumət Təşkilatlarında birləşmək hüququnun gerçəkləşdirilməsidir. Son illər mədəniyyət və ədəbiyyatla bağlı ölkəmizdə yaranmış və sıralarında əsasən gəncləri birləşdirən QHT-lərin — ictimai qurumların,fondların,yaradıcı birliklərin respublikamızda bərqərar olan demokratik dəyərlərin inkişafında xüsusi xidmətləri var. Gənclər dünyada qəbul olunmuş sivil və intellektual formalardan, metodlardan bəhrələnərək, milli söz sənətimizin müxtəlif problemlərini araşdırır, çağdaş ədəbiyyatımızın, mədəniyyətimizin, o cümlədən cəmiyyətimizin mənəvi inkişafına yardımçı olurlar.

Bizi daha çox milli söz sənətimizin çağdaş durumu, problemləri maraqlandırdığına görə, əsas mətləbə keçmək istəyirik. Müstəqillik dövründə yeni nəsil Azərbaycan yazarı dünya ilə birbaşa tanışlıq və qarşılıqlı münasibətlər imkanı qazansa da, təəssüflər olsun ki, müəyyən obyektiv problemlər bu vacib amili ədəbiyyatımızın inkişafına tərəf ləng istiqamətləndirir. Qarabağ münaqişəsi, uzdənirəq qonşularımız tərəfindən Qərb aləmində ölkəmizin nüfuzuna xələl gətirilməsi,dil, tərcümə, nəşr, yayım, İnternetdən yararlanmaq və buna oxşar, bu qəbil maddi-texnoloji çətinliklər...

Onu da bilməliyik ki, çağdaş milli ədəbiyyatlar — qlobal dünya söz sənətinin tərkib hissəsi olduğundan — planetimizdə baş verən bütün olayların təsirinə tez məruz qalır. Əgər yaradıcı insanlar dünya ilə qarşılıqlı münasibətlərdən təcrid olunublarsa, deməli, ədəbiyyatımızın inkişafında da müəyyən geriləmələr mövcuddur. Nəzərə almaq lazımdır ki, milli ədəbiyyatların çağdaş durumunu qiymətləndirməkdən ötrü mütləq əlavə böyük müqayisə obyektı olmalıdır. Başqa sözlə, dünyanın aparıcı ölkələrində baş verən ədəbi-mədəni proseslərinin nəticələri ilə tanış olmalıyıq ki, öz söz sənətimizin vəziyyətini lazımınca dəyərləndirək. Milli ədəbiyyatın müəyyən zamanlardakı durumlarına qiymət verəndə, bir neçə cəhəti unutmaz olmalıyıq: söz sənətinin məhəlli deyil, bəşəri bir hadisə olması; ədəbiyyatın gerçək hadisələr, tarixi olaylar və müəyyən məkan çərçivəsində inkişafı; yaradıcı insanın səviyyəsi — intellekti, ictimai-mədəni sifariş; ümumdünya harmoniyasının diqtəsi, tarixin gedişatı və s. və i. a.

Çağdaş ədəbi prosesimizin diqtəsi ilə inkişaf edən milli ədəbiyyatımızın müasir durumu ağır olsa da, ümidverici cəhətlərdən xali deyil. Poeziyamızın səviyyəsindən razı qalmaq mümkünsə, nəsr, dramaturgiya, qarşılıqlı tərcümə, ədəbiyyat fəlsəfəsi — tənqid, ədəbiyyatşünaslıq, esseistika, ədəbi kulturologiya sahələrində geriləyirik. Yaşlı nəsildən nəyi isə tələb etmək nə qədər məntiqsizdirsə, ədəbi-mədəni ictimaiyyət orta və yeni nəslin nümayəndələrindən çox şey gözləyir. Gənclərin intellektual səviyyəsindən, sənət baxışlarından, dünyagörüşlərindən asılı olaraq milli ədəbiyyatımız, deməli həm də mənəvi inkişafımızın gedişatı zəifləyə və güclənə bilər. Yaradıcı gənclərin özləri də çağdaş dünyanın

gedişatına uyğunlaşa, başqa sözlə, zamanəylə ayaqlaş bilmirlər. Gənc yazarların mütaliyə maraqlarının zəifliyi, dünya ədəbiyyatı ilə tanış olmamaları, sənət baxışlarında və ədəbi görüşlərdəki plüralizmə — fikir müxtəlifliyinə yer ayırmamaları, yeni texnoloji imkanlardan lazımınca istifadə edə bilməmələri həm onların özlərinin bir sənətkar kimi respublikamızda və gələcəkdə dünyada tanınmalara mane olur, həm də dolayısı cəmiyyətin mədəni zənginliyinin qarşısını alır.

Müasir Azərbaycan ədəbiyyatını, xüsusən də onun yaranmaqda olan ən yeni nümunələrini təhlil edəndə hansı amillərə daha çox fikir vermək lazımdır? Subyektiv cəhət kimi müəllifin yaşı, yaxud ədəbi nəsil problemi, obyektiv amil isə yaradıcı şəxsin milli ədəbiyyatımıza gətirdiyi yeni estetik yeniliklər — sənət dəyərləri sistemi və ya orijinal ədəbi cərəyan, qrup məsələsidir ki, bunlara da dəqiq cavab vermək nə qədər çətin olsa da, mümkündür. Təkrarən tarixə qısa bir nəzər salaq: XIX yüzilliyin sonu, XX əsrin əvvəllərində üç istiqamətdə — əsasən Rusiya vasitəsi ilə Avropaya, Türkiyələ Qərbə, həmçinin İranın köməyliyi ilə Şərqə — ümumdünya ədəbiyyatına inteqrasiya edən, forma müxtəlifliyinə, metod rəngarəngliyinə, məzmun dolğunluğuna yiyələnən, dünya kulturoloji olaylarının təsirindən dövrünün çağdaş mədəni dəyərlərinə cavab verən, yüksək estetik tələblərə uyğun, milli ruha malik nümunələri ortaya qoyan milli söz sənətimizin inkişafının qarşısını bir çox ədəbi-fəlsəfi cərəyan, məktəb, həmçinin metodlarla kobudluqla alındı. Rəsmi dairələr — sovet sistemi milli yaradıcı təfəkkürün təbii axarının qarşısına almağa çalışırdı. Lakin dövlət müstəqilliyini bərqərar edəndən bu tərəfə, xüsusən də son illər yenə o kulturoloji rəngarəngliyi müşahidə edirik.

...Dünyada gedən bütün proseslər global hadisələr olduğuna görə, Azərbaycan planetin sivil bir bölgəsi olaraq, o beynəlxalq olaylarda bu və digər formada iştirak etməsə, yaxın gələcəkdə bir millət kimi yer üzündən silinəcəyik. Necə ki, antiterror koalisiyasının fəal bir üzvü kimi ölkəmiz Əfqanıstanda, İraqda bəşəriyyəti böyük bir xəstəlikdən sağaltmaq üçün mübarizə aparır, — Qarabağ münaqişəsinin də yaxın gələcəkdə bizim xeyrimizə həll olunacağına inanmaq istərdik, — eləcə də mədəniyyətdə, ədəbiyyatda gedən ən son kulturoloji proses kimi postmodernizmi öyrənməli, tətbiq etməli, onu dəyərli sənət əsərləri ilə zənginləşdirməliyik.

Belə bir məntiqi sual ortaya çıxır: Azərbaycan ədəbiyyatında postmodernizmə şamil olunan ədəbi-bədii nümunələr varmı və o əsərlər tədqiqatçıları qane edirmi? Bu suala birmənalı cavab vermək çox çətinidir. Bayaq bu problemlə bağlı fikirlərimizi açıqlamağa çalışdıq. Təkcə onu əlavə etmək olar ki, modernizm kimi, postmodernizm də daha çox intellektual prozada öz gücünü göstərə bilər. **Umberto Eko, Oktavio Pas, Xaruki Murakami, Riçard Bax, Orxan Pamuk** kimi intellektual postmodernistlərin yaradıcılığını yada salmaq kifayətdir ki, dediklərimiz öz məntiqi təsdiqini tapsın. Son vaxtlar bir çox cavan yazıçılar dəbə düşmüş postmodernizm cərəyanından danışanda adlarını sadaladığımız ciddi, tanınmış, dünyaşöhrətli sənətkarları deyil, V.Sorokin, V.Pelevin, E.Limonov tək Qərb əks-təbliğatından güclü təsirlənən, Rusiyanı sevməyən bir sıra ölkələrin ideologiyasına tərəf əylən ortabab rusiyalı yazıçıları — onların da böyük əksəriyyəti etnik cəhətdən rus millətinə aid deyillər — Azərbaycan oxucusuna tərifləyirlər. Bunun məntiqi nəticəsi isə göz qabağındadır: çağdaş ədəbi prosesə nəzər salanda heç də ürəkaçan mənzərə ilə rastlaşmırıq...

Yeni nəslin atdığı addımları səbirlə izləmək vacibdir. Gəncliyin aşır-daşır gücü həmişə yeni bir canlanmaya səbəb olur. Əslində, gənclik son dövrlərin ab-havasına uyğun hərəkət edir. XXI əsrin ilk onilliyində də səs-küy yaratmadan özünü sübut və təsdiq etmək çox çətinidir: bunu ən azı postmodernizmə istiqamət götürmüş zaman tələb edir. Digər tərəfdən,

son zamanlarda cəmiyyətimizdə yaradıcı mühitə qarşı olan nihilist bir diqqətsizliyin axırı da məhz buna gətirib çıxarmalıydı. Yeni yaradıcı nəsil — gənclik cəmiyyətdə özünə qarşı sayğısızlıq, bir az da tünd desək, ictimai marağın sönüklüyünü görəndə toplumun müqəddəs saydığı ehkamları dağıtmağa meyl edir, lazım gələndə cəmiyyəti söyməkdən belə çəkinmir ki, ictimaiyyətin diqqətini özünə sarı, dolayısı mədəniyyətə, milli sənətə tərəf yönəlsin. Bu mənada son illər baş verən hadisələr anlaşılandır: lakin bütün günahları bir şəxsin, yaxud haçansa cəm halda ictimai-mədəni hadisələrə qoşulmuş böyük bir qrup insanların ayağına yazmaq, yaranmış problemlərə görə yaşlı nəslə təqsirləndirmək düzgün deyil və yolverilməzdir. Ətrafdakı millətlərin, xalqların taleyinə, tarixinə nəzər salanda, görürük ki, onların da başına belə işlər gəlib.

İstər ədəbiyyatda, istərsə də yaradıcı sənətin digər sahələrində gənclərin çəkisi get-gedə artır, onların xidmətləri, verdikləri töhfələr çoxalır. Sırf milli ədəbiyyatdan danışsaq, uğurlarımızla yanaşı, müəyyən geriləmələrin də olduğunu qeyd etmək yerinə düşər: gənclərin irihəcmli nəsr, dram, lirik-epik əsərlər yazmağa, ictimai-mənəvi tələbat duyulan ədəbi nümunələr yaratmağa, habelə milli-vətənpərvərlik mövzusunda meyllərinin az olması yeni yaradıcı nəslin çatışmayan cəhətləri, çağdaş söz sənətimizin qusurları hesab etmək olar. Bu mənada ortaya çıxan problemlərin həllini — ictimai tələb və gənclərin yaradıcılığına dövlət qayğısının daha da artırılması, stimullaşdırıcı yolların arayıb-axtarılması məsələsini də unutmamalıyıq.

Bütün bu sadaladığımız cəhətlərə baxmayaraq, gənclərimizin cəmiyyətin mənəvi inkişafında — milli mədəniyyətimizin və çağdaş ədəbiyyatımızın zənginləşməsində rolu çox böyükdür və yeni yaradıcı nəsil boynuna düşən şərəfli tarixi vəzifəsini layiqincə yerinə yetirməlidir.

Ötən illərin ədəbi hadisələrinə nəzər salanda görürük milli söz sənətimizin ümumi mənzərəsi çox geniş və rəngarəngdir. Bu da onu vurğulamağa imkan verir ki, Azərbaycan mədəniyyəti və ədəbiyyatı hələ uzun müddət dünyanı təəccübləndirəcək.

Məsələn, 2002-ci ildə baş verən ədəbi-mədəni hadisələrə qısaca nəzər salmaq kifayətdir ki, dediklərimizə sübut olsun. İlin ədəbi-mədəni hadisələr bolluğu ilə fərqləndiyini desək, yəqin yanılmaram. İlin əvvəllərində Azərbaycan Yazıçılar Birliyi, Yeni Yazarlar və Sənətçilər Qurumu “Ədəbiyyat qəzeti” və Milli Elmlər Akademiyasının Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu ilə birgə 2002-ci ilin ədəbi yekunlarına həsr olunmuş geniş müşavirə keçirdilər və onun materialları Birliyin mətbu orqanında geniş işıqlandırıldı. Nazim Hikmətin geniş yubileyi, Aleksandr Düma, Viktor Hüqo kimi dünya ədəbiyyatının tanınmış simalarına həsr olunmuş tədbirlər, yeni kitabların təqdimatı, yaradıcılıq gecələri, YUNESKO tərəfindən bütün ölkələrdə keçirilən ədəbi-mədəni hadisələrin — Beynəlxalq Ana Dili, Ümumdünya Poeziya, Beynəlxalq Kitab və Müəllif Hüquqları, Dünya Əqli Mülkiyyət günlərinin qeyd edilməsi, daha neçə-neçə respublika əhəmiyyətli mədəni tədbirlərin təşkili bir daha sübut etdi ki, respublikamızın ədəbi-mədəni həyatı çox maraqlı, həm də yeni dövrün tələblərinə uyğundur...

Bu, xüsusən də gənclərlə bağlı həyata keçirilən müxtəlif proqramlarda özünü daha qabarıq göstərdi: ilin əvvəllərindən etibarən Azərbaycan Yazıçılar Birliyi ölkəmizdə fəaliyyət göstərən Yeni Yazarlar və Sənətçilər Qurumu, Dünya Gənc Türk Yazarlar Birliyi kimi bir sıra yaradıcı qeyri-hökumət təşkilatları ilə birgə istedadlı gənclərin ədəbi-intellektual fəaliyyətini stimullaşdıran, onların müstəqillik dövründən bu yana yaratdıqları ədəbiyyatı

təhlil, tənqid və geniş ictimaiyyətin müzakirəsinə təqdim etməkdən ötrü “Yeni ədəbi nəsil: axtarışlar, problemlər” mövzusunda gənc yazarların ilk ümumrespublika toplantısını, onun ardınca da 28 May — Respublika günü münasibətilə gənclərin şeir məclisini təşkil etdi. Toplantının materialları AYB-nin ədəbi-mətbu orqanlarında çıxdı, habelə ayrıca kitab şəklində nəşr olundu: eyni zamanda, yeni ədəbi nəslin bədii əsərlərindən ibarət almanax çapa hazırlanır. Əlavə kimi onu da yada salmaq yerinə düşər ki, bu il milli liderimiz Heydər Əliyevin 80 illik yubileyi ilə bağlı ölkənin mədəniyyət siyasətinin əhəmiyyətli hissəsi sayılan ədəbiyyatla birbaşa məşğul olan dövlət və qeyri-hökumət qurumları — Milli Elmlər Akademiyasının Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu, Nizami Gəncəvi adına Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi, Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, Azərbaycan Yazıçılar Birliyi, Yeni Yazarlar və Sənətçilər Qurumu, həmçinin dövlət və özəl ali tədris ocaqlarında böyük elmi-praktiki, ədəbi-mədəni tədbirlər keçirilərək ölkə başçısının böyük tarixi xidmətləri işıqlandırıldı.

Bu illər ərzində polemikalar getdi və bu da ədəbi prosesin canlanmasına, qəzetlərdə yeni-yeni ədəbiyyat əlavələrinin, səhifələrinin meydana çıxmasına səbəb oldu ki, qarşıdakı illərdə daha ciddi sənət əsərlərinin yaranacağına olan inamımızı artırır.

Aparıcı elektron və yazılı KİV-ə nəzər salmaq kifayət edər ki, mədəniyyət, ədəbiyyatla bağlı gedən obyektiv və subyektiv mülahizələrin səviyyəsinin, informasiya həqiqiliyinin və mənfili-müsbətli yükünün ümumi zövqə, ictimai-mədəni fikrə və ədəbi prosesə təsiri barədə düşünəndə bir neçə il bundan əvvəl Heydər Əliyevin milli-mənəvi dəyərlərlə bağlı verdiyi məşhur fərman və sərəncamlarını xatırlamaq mümkün deyil. Bəs müdrik dövlət başçımızın bu problemə belə diqqət ayırmasına səbəb nə olmuşdur? Məlum olduğu kimi, ictimai fikrin formalaşmasında və cəmiyyətin mənəvi tərbiyyəsində, mədəni zənginləşməsində yazılı və elektron Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin böyük rolu danılmazdır. Bu sahədə isə son on ildə müəyyən boşluqlar yaranmışdı. Heydər Əliyev şəxsən özü milli-mənəvi dəyərlərin qorunması ilə bağlı sənədlərin hazırlanmasına və dövlət proqramlarının həyata keçirilməsinə şərait yaratmışdı ki, Azərbaycan Respublikasının indiki Prezidenti cənab İlham Əliyev də o ənənələri uğurla davam etdirir...

Bütün bunlar isə bizə imkan verir ki, etiraf edək: milli mədəniyyət və mənəviyyət tariximizin Heydər Əliyev mərhələsi müstəqil Azərbaycanımızın intibahına təkan verən şanlı səhifələrdir...

Əslində biz tariximizin bu dövrünü Heydər Əliyev İntibahı zamanı da adlandıra bilərik.

Ulu Öndərimizin gördüyü böyük işlər və milli sivilizasiyamızın inkişafındakı əvəzsiz xidmətləri ona imkan verir ki, tariximizin bu dövrünü elə beləcə də adlandırıq: Heydər Əliyev dövrünün İntibahı...

Material 2003-cü ildə “Heydər Əliyev və gənclik”

mövzusunda keçirilmiş respublika elmi konfransında

etdiyim geniş məruzəm əsasında hazırlanıb

Dissidentlik hərəkəti:

XX əsr Azərbaycanında olubmu?!

Bu yaxınlarda Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin yazıçılarımızın XI qurultayı ərəfəsində sistemli, ardıcıl şəkildə keçirdiyi, həm ədəbi-mədəni ictimaiyyətin, həm də cəmiyyətin əksər hissəsinin maraqla qarşıladığı və alqışladığı yaradıcılıq müşavirələrinin birində, daha dəqiq desək, ədəbi tənqiddə həsr olunmuş mötəbər tədbirdə məruzə etmək mənə həvalə edilmişdi. Dövrümüzün tələb və intonasiasına uyğun formada — ciddi polemika və diskussiya şəraitində keçən bu yadda qalan ədəbi-mədəni məclisdəki məruzəmdə belə bir mülahizəni təkrarladım: filoloji fikrin inkişafı üçün diletantlıq nə qədər əhəmiyyətli vasitə hesab oluna bilər? Sadəcə dildə anlatsam, *“Bir dəli quyuya daş atdı, yüz ağıllı onu çıxarmaq barədə baş sındırdı...”* - zərbi-məsələsinin poetikasını polemika mədəniyyətinin inkişafına tətbiq etmək nə qədər səmərəlidir?!

Diletantizmin kulturoloji düşüncənin inkişafında rolu barədə fəlsəfə, ümumiyyətlə humanitar elmlər tarixindən — sivilizasiya gedişatından sayısız-hesabsız misallar gətirmək mümkündür. Lakin rasionallıq tələb edən sahələrdə diletantlığa yol vermək yaramaz. Məsələn, ən yeni — elmi, mədəni, ictimai, iqtisadi, siyasi, hərbi, mənəvi, kompüter və rabitə, hətta sektavari dini texnologiyalarda, yaxud çağdaş bilgilərdə diletantlıq yeni-yeni sistemlər və metodlarla əvəzlənib. Götürək elə müəllifi azərbaycanlı Lütfizadə sayılan qeyri-səliqəli məntiq nəzəriyyəsi kimi idraki dəyişikliyi. Bu mülahizələri cəmiyyətimizdə və ictimai fikrimizdə dolayan mənəvi-mədəni problemlərin izahına tətbiq edəndə çox maraqlı qənaətlərlə, məntiqi nəticələrlə qarşılaşırıq. Maraqlı üçün ötən ilin oktyabr hadisələrini yada salmaq istədim: qədim mədəniyyət və ənənələrə malik xalqımızın diletant siyasətçilərə deyil, yeni nəsil intellektual siyasətçilərin ön sırasında duran, ümummilli liderimiz və dövlətçiliyimizin ən böyük ustası sayılan Heydər Əliyevin yaratmış olduğu böyük fəlsəfi-siyasi dövlətçilik yolunun layiqli davamçısı və inkişaf etdirəninə — indiki Prezidentimiz İlham Əliyevə dəstək verməsi sübut edir ki, ictimai şüurumuzda diletantlığa, sadəcə, yer qalmayıb...

Elektron və yazılı Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin ictimai rəyi formalaşdırmaq gücündə, o sıradan ədəbi-mədəni düşüncəni istiqamətləndirmək iqtidarında olduğunu təkrarlasam, güman ki, yeni Amerika kəşf etməyəm. Bu günlərdə tanınmış bir mətbuat orqanında çalışan gənc jurnalistin mənə *“Azərbaycanda dissident ədəbiyyatı olubmu?”* - sualına cavab verməyimi xahiş etdi. Mövzu ilə bağlı onunla bir saatdan çox söhbət etdim. Həmsöhbətimin mövzuya yaxşı bələd olmadığını görüb problemlə bağlı ona ətraflı məlumat verdim. Artıq 15 ildir ki, bu problemin gündəmə gətirildiyini deyəndə, cavan müxbir təəccüblə üzümə baxdı və bildirdi ki, bu mövzunu mən aktuallaşdırmışam...

Doğrudan da diqqətli oxucuların yaxşı yadındadır ki, bir ara, xüsusən də milli-mənəvi oyanış illərində — 1988-ci ildən bu yana problemə diletantcasına yanaşan bir sıra şəxslər ictimai-siyasi, elmi-mədəni, ədəbi-fəlsəfi əhəmiyyət kəsb edən, millətimiz üçün tələyüklü məsələlərə toxunan ciddi, lokal və global problemlər — Azərbaycan-Ermənistan münaqişəsi, Qarabağ müharibəsi, Qərbi Azərbaycandan soydaşlarımızın növbəti dəfə deportasiyaya məruz qalması, keçmiş SSRİ dağılandan sonra yeni dünya düzəmində dövlətimizin, həmçinin, millətimizin yeri, Cənubi Qafqazdakı mövqeyimiz, Güney düynü və s. və i.ə. — ətrafında

baş sındırmaqdas, yazarlarımızın yaxasından yapışdılar: sən niyə dissident olmamısan, rejimi niyə söyməmişən, sandığında müxalifçiliyi əks etdirən böyük əsərlər niyə yoxdur?

Ən maraqlısı isə odur ki, həmin şəxslərin əksəriyyəti ya keçmiş kommunistlər, ya da lazımi orqanlarda çalışanlar idi. Əslində, diletantizmlə yanaşı aparılan iyrənc siyasətin astar üzü də vardı. Milli-mənəvi oyanış zamanı xalqın ön sıralarında peşəkar yazarlarımız dururdu — **Bəxtiyar Vahabzadə, Xəlil Rza Ulutürk, Yusif Səmədoğlu, Anar, Sabir Rüstəmxanlı** və başqa milli intellektuallarımızı gözdən salmaq üçün bundan yaxşı vasitə tapmaq qeyri-mümkün idi. Başqa yerdən düşünülmüş böhtan kampaniyasını gerçəkləşdirmək isə diletantlara həvalə olunurdu. Gəlin razılaşaq ki, çoxlarımız bu işdə o diletantlara yardımçı olmuşuq. Və günübugün də o proses yüksək temple davam etdirilir. Yeni nəsil diletantlar yetişib ki, zaman-zaman elektron və yazılı KİV-də milləti qıcıqlandırmaqla məşğuldurlar: bizdə niyə dissidentlik olmayıb?

Bu sualın cavabına keçməmişdən əvvəl dissident anlayışının mənasını dəqiqləşdirmək çox vacibdir. “Dissident” sözü latın mənşəli olub (“dissidens”), “razılaşmayan”, “etiraz edən” deməkdir və fəlsəfi-humanitar düşüncədə iki mənada işlənilir:

1) Vaxtilə katolik və protestantlıq dövlət dini səviyyəsində elan edilmiş ölkələrdə başqa məzhəbə qulluq edən, rəsmi kilsə ilə razılaşmayan xaçpərəstlər — bir sözlə ayrı cür düşünənlər. Rusiyada çıxan “Brakqauz və Yefronun ensiklopedik lüğəti” (1890-1907) kitabındakı məlumatlara görə, bu söz ilk dəfə XVI əsrdə Polşada baş verən dini islahatlar dövründə işlədilməyə başlayıb.

2) 1950-ci ildən sonra — İ.Stalin siyasi repressiyası zəifləyən zaman keçmiş SSRİ-də, habelə tarixin arxivinə getmiş sosialist düşürgəsi ölkələrində totalitar rejimə qarşı mübarizə aparanların yaratmış olduqları ictimai hərəkət nümayəndələrinə verilən ad.

1968-ci ildə sovet qoşunlarının keçmiş Çexoslovakiya Sosialist Respublikasında baş verən hadisələrə müdaxilə etməsi, həmçinin Əfqanıstana ovaxtkı SSRİ ordusunun yeridilməsi və başqa global münaqişələrdən sonra daha da güclənən bu ictimai hərəkətin fəalları əsasən yəhudi mənşəli rus yazarlar — **A.Sinyavski, Y.Daniyel, V.Maksimov**, həmçinin, Nobel mükafatı laureatı **A.Soljenitsın**, elm adamı **A.Saxarov** və başqaları idi. Qərbdə zülmələr diyarı adlandırılan keçmiş Sovetlər Birliyinin elm, mədəniyyət, ədəbiyyat mərkəzlərində — əsasən Moskva və keçmiş Leningrad, indiki Sankt-Peterburq şəhərlərində böyük vüsət tapmış və dünyanın bir sıra ölkələrində dəstəklənən dissidentlik müəyyən zaman-məkan çərçivəsində baş verdi, tarixi missiyasını yerinə yetirdi. Dissidentlik bir növ dəb halını alan zaman hərəkət iştirakçılarının yaratdıqları əsərlər dissident ədəbiyyatı adlandırıldı. Bu ədəbi nümunələrin heç də hamısını uğurlu sənət əsərləri saymaq mümkün deyil. Axı bu nümunələrdə bədiilikdən çox ictimai-siyasi dəyər, publisistik pafos vardı.

Bəs bu global hərəkət Azərbaycanda nə üçün əks-səda oyatmadı? Sualın çox məntiqli və qısa cavabı budur: Respublika rəhbərliyində Heydər Əliyev kimi uzaqgörən siyasət ustadı, ümummilli lider vardı — xalqımıza Tanrı payı tək böyük bir siyasi nemət bəxş olunmuşdu...

Yaşlı nəslin yaxşı xatirindədir: Heydər Əliyev böyük siyasətə başlayan kimi öz ətrafına və respublikamızın bütün sahələrinə milli kadrlar cəlb etməyə başladı. Eyni zamanda o böyük şəxsiyyət millətimizin tanınmış simalarını — onların arasında isə elm, ədəbiyyat və mədəniyyət adamları, xüsusən də yazıçılar çoxluq təşkil edirdilər — göz bəbəyi kimi qorumağa çalışırdı. Çünki ümummilli lider yaxşı bilirdi ki, millət, xalq öz ziyalıları, intellektualları və sənətkarları ilə tanınır.

Ötən əsrin ikinci yarısında Rusiyada yazarlar sıxışdırıldığı bir zamanda Azərbaycanda yazarları dövlət orqanlarının, rəsmi ideologiyanın məngənəsindən qurtaran Heydər Əliyev imkan yaratmışdı ki, əksər fərqli fikirlər səslənsin, lazım gələndə onlardan istifadə edilsin. Məhz buna görə də XX əsrin ikinci yarısında Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində hər hansı bir siyasi, ictimai, mədəni, ədəbi və s. repressiyaya rast gəlmək mümkün deyil. Buna görə isə ümummilli liderimiz Heydər Əliyevə xalqın ehtiramlı minnətdarlığı əbədidir.

Əgər dissidentliyi ədəbiyyatşünaslıq vasitəsi kimi işlədiriksə, onda ədəbiyyat tariximizin sayılı-seçimli simalarının böyük əksəriyyətinin əsərlərində bu hərəkata, yəni insan və toplum haqlarına hörmət, demokratik dəyərlərə üstünlük vermək, şəxsiyyət azadlığını təmin etmək kimi sivil ənənələri əks etdirən məsələlərə geniş yer ayrılmışdı. Bu mənada **M.İbrahimovu, S.Rəhimovu, İ.Əfəndiyevi, R.Rzani, İ.Muğannanı, Ə.Kərimi, İ.Şıxlını, Anarı, Elçini, Ç.Hüseynovu, İbrahimbəyov** qardaşlarını, **M.Süleymanlı**nı, daha neçə-neçə istedadlı qələm adamını dissident ədəbiyyatı yaradan hesab etmək mümkündür.

Şəxsən mənim qənaətimə görə isə o vaxtlar ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin çıxış və nitqlərindəki fikirlərinin alt qatlarını dərk etsək, görürük ki, onlar Azərbaycanın ən böyük dissident ədəbiyyatı nümunələridir...

“Ədəbiyyat qəzeti”, 2004

Mədəniyyətlərarası əlaqələr: cəmiyyətin demokratik inkişafının vasitəsi kimi

*(Gürcüstan Respublikasında Avropa Şurasının
təşkilatçılığı ilə keçirilən Beynəlxalq
konfransdakı çıxışının mətni əsasında hazırlanıb)*

Tarixən belə olub, elə indinin özündə də müşahidə edirik ki, qlobal və lokallığından asılı olmayaraq, dünyada gedən bütün proseslər müstəqil Azərbaycanımıza da güclü təsir edir. Son iki əsrdə elə bir tarixi hadisə olmayıb ki, dolayısı və birbaşa Azərbaycana təsir etməsin. Beynəlxalq proseslər, fəhlə-kəndli hərəkətləri, dövlət müstəqilliyi uğrunda ümummilli qiyamlar, I və II Dünya müharibələri, elmi-texniki inqilab, milli-azadlıq mübarizəsi, maarifçilik və savadsızlığın ləğvi, mədəniyyətin və incəsənətin inkişafı, elmi nailiyyətlər və s. və i.ə.

Qlobal olayların Azərbaycana mənfi təsirini minimuma endirilməsindən tutmuş, ta o cür beynəlxalq proseslərin müsbət təsirlərinin daha da gücləndirilməsində qədər bir-birilə sıx əlaqədə olan sistemli ictimai-mədəni, iqtisadi-siyasi hadisələrin cəmiyyətin yeniləşməsində, həmçinin demokratikləşməsində rolu nəzərəcərpacaq qədər böyükdür...

Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasının tarixində son on beş il də böyük hadisələr baş vermiş, ölkə əhalisi qapalı, totalitar sistemdən açıq cəmiyyət və demokratik dövlət quruculuğu prosesinə cəlb olunmuşdur. Beynəlxalq münasibətlərdən və milli tələbatdan irəli gələn bu proseslər tədqiqatçıların, tarixçilərin, alimlərin, siyasətşünasların və kulturoloqların araşdırma predmetinə çevrilmişdir.

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin get-gedə güclənməsinin əsas səbəblərini araşdırarkən, ilk öncə milli-mənəvi istiqamətlərdə görülmə işlər — elm, təhsil, incəsənət, ədəbiyyat, musiqi, humanitar sahələr, ümumiləşdirsək, Azərbaycanda yaşayan və müxtəlif etnik mənsubiyyətə malik insanları birləşdirən mədəniyyətlərin inkişafı yada düşür.

Milli mədəniyyətimizdə baş verən müxtəlif olaylara nəzər salmaqla, onların lokal — yerli səciyyəli, yoxsa qlobal — dünya əhəmiyyətli kulturoloji hadisələr olduğunu təyin və təhlil etmək, yeni tariximizin tələblərinə uyğun dəyərlərin, meyarların müəyyənləşdirilməsi biz tədqiqatçı-kulturoloqların çox ciddi, vacib, bu gün qarşıda duran əsas vəzifələrindəndir.

Son on ildə baş verən ədəbi-mədəni olaylara qiymət vermək, əsas hadisələri müəyyənləşdirmək nə qədər çətin olsa da, onun vaxtı artıq çoxdan gəlib çatıb. Müləhizələrimizdə obyektiv nəticələr əldə etmək üçün son illərdə respublikamızda, eyni zamanda yaxın və uzaq ölkələrdə — dünyada baş verən bir çox ictimai-siyasi-mədəni prosesləri xatırlamaq mütləq vacibdir. Azərbaycan əhalisi artıq on dörd ilə yaxındır ki, nəhəng sovet imperiyasından qurtularaq müstəqil ölkənin azad vətəndaşları kimi hər cür sensor, total dövlət nəzarəti, ideoloji qadağalardan uzaq bir cəmiyyətdə yaşayır.

Respublikamızda yaşayan müxtəlif xalqların mədəniyyətləri inkişaf etdikcə sivil dəyərləri əsas götürən azad vətəndaş cəmiyyəti demokratik dövlət quruculuğu prosesinin güclənməsinə səbəb olur.

Siyasət,iqtisadiyyat,biznes və başqa sahələrdə aparılan islahatlarla yanaşı, mənəviyyat, mədəniyyət, incəsənət və ədəbiyyatla bağlı respublikamızda böyük işlər görülür. Mədəniyyət,nəşriyyat,muzeylər, kitabxana işi,ana dilimiz və KİV-ə dair qəbul edilən çoxsaylı yeni qanunları, qərar və sərəncamları xatırlamaq yerinə düşərdi ki, dediklərimiz əsaslansın.

Azərbaycan Respublikasının mərhum prezidenti Heydər Əliyevin Azərbaycan ədəbiyyatının korifeyi sayılan Məhəmməd Füzulinin,möhtəşəm “Kitabi-Dədə Qorqud” abidəsinin, həmçinin elm, mədəniyyət,ədəbiyyat xadimlərinin yubileylərinin,daha başqa ədəbi-mədəni hadisələrin respublika miqyasında,böyük əksəriyyətinin isə beynəlxalq səviyyədə təşkili ilə bağlı imzaladığı fərman və sərəncamlar, keçirilən tədbirlər,pəşəkar yaradıcı təşkilatların, o cümlədən Azərbaycan Yazıçılar Birliyi,həmçinin onun dörd ədəbi dərgisi — “Azərbaycan”, “Ulduz”, “Qobustan”, ”Literaturniy Azerbaydjan” kimi jurnalların, “Ədəbiyyat qəzeti”nin, habelə “Göyərçin”, “Günəş” və uşaqlara ünvanlanan başqa nəşrlərin dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilməsi, klassik ədəbiyyat abidələrinin dövlət tərəfindən nəşri,daha neçə-neçə dəyərli faktları ölkəmizdə mədəniyyətə — mənəvi-mədəni irsimizə,tariximizə,söz sənətimizə verilən qiymətə, xüsusi diqqətə nümunə kimi göstərmək mümkündür.

Söz yox ki,qloballaşmağa doğru sürət götürmüş müasir dünyada baş verən böyük olaylar,xüsusən də mədəniyyətlərin inteqrasiyası pərdəsi arxasında intellekt və milli dünyagörüşlərin yarıışı zamanı zəif mədəniyyətə və ədəbiyyata malik xalqların yeri son sıradadır. Yeni dünyada bir sıra dəyərlər dəyişilmiş,dövrün tələblərinə uyğun forma və məzmun rəngarəngliyi meydana çıxmışdır. Məhz bu baxımından da ölkəmizdə hər sahədə olduğu kimi, dövlətin milli mədəniyyət siyasətində də yeniliklər,qloballaşma dövrünün tələblərinə cavab verən dəyişiklikləri müşahidə etmək mümkündür. Bu mənada ölkəmizdə vüsət tapmış üçüncü — ictimai sektor hərəkatının mədəniyyətimizə təsirini izləmək mütləq vacibdir...

Vətəndaş cəmiyyətinin ən vacib amillərindən biri də ictimaiyyətin müxtəlif təbəqələrinin öz qarşısına qoyduğu hər hansı mühüm məqsədi həyata keçirməkdən ötrü qeyri-hökumət təşkilatlarında birləşmək hüququnun gerçəkləşdirilməsidir. Bu baxımdan son illər müxtəlif mədəniyyətlərlə bağlı ölkəmizdə yaranmış qeyri-hökumət təşkilatları — ictimai qurumlar,fondlar,yaradıcı birliklər respublikamızda demokratik dəyərlərin inkişafına xidmət edir. Məlumdur ki, QHT-lər qarşılarına qoyduqları məqsədləri həyata keçirmək üçün müəyyən maddi vəsaitə malik olmalıdırlar. Bu qurumlarda birləşən üzvlərin üzvlük haqlarında, yaxud da daxili və xarici maliyyə qurumlarının ayırdığı qrantlar hesabına əldə edilən vəsaitlə müəyyən proqramları həyata keçirmək mümkündür. Təəssüflər olsun ki,ölkədəki iqtisadi-sosial şəraitin yüksək səviyyədə olmaması yaradıcı insanlardan da yan keçməyib və onların hansısa ictimai quruma üzvlük haqqı ödəmək imkanı, sadəcə, məhduddur. Daxili donorların yoxluğu,xarici xeyriyyə təşkilatlarının milli mədəniyyətə,xüsusən də ədəbiyyata soyuq münasibəti ədəbiyyatyönümlü qurumlara imkan vermir ki, qarşılarına qoyduqları məqsədlər uğrunda işlər görsünlər. Bütün bunlara baxmayaraq bu qurumlar bir çox qiymətli işlər də görürlər.

Dünyada qəbul olunmuş sivil və intellektual formalardan, metodlardan bəhrələnərək, milli mədəniyyətlərin müxtəlif problemləri araşdırılır, çağdaş mədəniyyətimizin, o cümlədən cəmiyyətimizin mənəvi inkişafına stimül yaradılır.

Bizi daha çox milli mədəniyyətlərin çağdaş durumu və problemləri maraqlandırdığına görə, əsas mətləbə keçmək istəyirik. Müstəqillik dövründə Azərbaycan mədəniyyəti dünya ilə birbaşa tanışlıq və qarşılıqlı münasibətlər imkanı qazansa da, müəyyən obyektiv problemlər bu vacib amili cəmiyyətin inkişafına tərəf ləng istiqamətləndirir. Qarabağ münaqişəsi, Ermənistan Respublikası tərəfindən Qərbi aləmində ölkəmizin nüfuzuna xələl gətirilməsi, dil səddi, tərcümə problemi, ədəbi-mədəni əlaqələrin zəifliyi, yayım, İnternetdən yararlanmaq və buna oxşar, bu qəbil maddi-texnoloji çətinliklər...

Onu da bilməliyik ki, çağdaş milli mədəniyyətlər — qlobal dünya kulturoloji xəzinəsinin tərkib hissəsi olduğundan — planetimizdə baş verən bütün olayların təsirinə tez məruz qalır. Nəzərə almaq lazımdır ki, milli mədəniyyətlərin bugünkü durumunu qiymətləndirməkdən ötrü mütləq əlavə böyük müqayisə obyektə olmalıdır. Başqa sözlə, dünyanın aparıcı ölkələrində baş verən mədəni proseslərin nəticələri ilə tanış olmalıyıq ki, ölkəmizdə mövcud olan müxtəlif xalqların mədəniyyətlərinin vəziyyətini lazımınca dəyərləndirə bilək.

Milli mədəniyyətlərin müəyyən zamanlardakı durumlarına qiymət verəndə bir neçə amili unutmaq olmaz: söz sənətinin məhəlli deyil, bəşəri bir hadisə olması; milli mədəniyyətlərin gerçək hadisələr, tarixi olaylar və müəyyən məkan çərçivəsində inkişafı; cəmiyyətin səviyyəsi — intellekti, ictimai-mədəni sifariş; ümumdünya harmoniyasının diqtəsi, tarixin gedişatı və s. və i. a.

Azərbaycanda XIX yüzilliyin sonu, XX əsrin əvvəllərində üç istiqamətdə — əsasən Rusiya vasitəsi ilə Avropaya, Türkiyələ Qərbi, həmçinin İranın köməyiylə Şərqi — ümumdünya mədəniyyətinə inteqrasiya edən, forma müxtəlifliyinə, metod rəngarəngliyinə, məzmun dolğunluğuna yiyələnən, dünya kulturoloji olaylarının təsirindən dövrünün çağdaş mədəni dəyərlərinə cavab verən kulturoloji rəngarənglik müşahidə edirik. XX əsrdə ən davamlı, özündə bir sıra sənət istiqamətlərini birləşdirən modernizm və ondan sonra yarananlara şamil olunan postmodernizm həm bizim milli mədəniyyətimizə, həm də keçmiş Sovetlər Birliyini əhatə edən ədəbi-mədəni məkana son on-on beş ildə daxil olub. Məlumdur ki, modernizm, xüsusən də postmodernizm heç də ancaq mədəniyyət metodu — sənət modeli deyil, əksinə, təfəkkür, intellekt forması, dünyabaxış üslubu, fəlsəfi görüş, siyasi baxış, iqtisadi inkişaf, cəmiyyətin demokratikləşməsi, həyatı duyum hesab olunur. Qərbi aləmi modernizmə qədər böyük bir fəlsəfi-estetik, ədəbi-kulturoloji yol qət edib: Avropa və Amerikanı, Uzaq və Yaxın Şərqi əhatə edən ümumdünya intellektual məkan yaradılıb. Bu fərqli fəlsəfi-estetik dərk etmə vasitəsinə kifayət qədər sayda anlayan hazırlıqlı fərdlər ortaya çıxıb. Bizdə mədəniyyət, ictimai, siyasi, iqtisadi, fəlsəfi, elmi, intellektual, mənəvi, dini, psixoloji sahələri əhatə edən modernizmi və postmodernizmi cəm halda bilən, hətta barədə ümumi məlumatlara malik insanların sayının məhdud olması imkan vermir ki, milli mədəniyyətlər dünyada gedən qloballaşma və virtuallaşma prosesləri ilə ayaqlaşsın.

Aydın məsələdir ki, dünyada gedən bütün proseslər qlobal hadisələr olduğuna görə, Azərbaycan planetin sivil bir bölgəsi olaraq, o beynəlxalq olaylarda bu və digər formada iştirak etməsə, yaxın gələcəkdə bir millət kimi yer üzündən silinəcəyik. Necə ki, antiterror

koalisiyasının fəal bir üzvü kimi ölkəmiz Əfqanıstanda, İraqda bəşəriyyəti böyük bir xəstəlikdən sağaltmaq üçün mübarizə aparır, — Qarabağ münaqişəsinin də yaxın gələcəkdə bizim xeyrimizə həll olunacağına inanmaq istərdik, — eləcə də dünya mədəniyyətlərinin integrasiyasını öyrənməli, tədqiq etməli, onu zənginləşdirməliyik.

Ədəbiyyat qaygıları

Axır zamanlar ölkəmizdə söz sənətinə marağın həddindən artıq çoxalması, az qala əksər mətbu orqanlarda ədəbiyyata, xüsusən də müasir poeziyaya geniş yer ayrılması faktı baxımından bizi sevindirir. Lakin bu kütləvi prosesin heç də birmənalı qarşılanmayan bəzi cəhətlərinin yeni ədəbi-mədəni quruculuq sahəsində yaratdığı problemlərini unutmaq, onların üstündən sükutla keçmək mümkün deyil. Xatırladaq ki, bu “ədəbiyyat” buraxılışlarının və səhifələrinin, hətta “qəzet içində qəzet”lərin buraxılışına məsul olanların bəzən işlərinə qeyri-ciddi yanaşmaları həftədə onlarca müəllif çap vərəqi həcmində “istehsal” olunan ədəbi məhsullarının həm səviyyəsinə, həm keyfiyyətinə, həm də kəmiyyətinə (irihəcmli nəsr əsərlərinin azlığı) çox pis təsir edir.

Bəzən isə bir mətbuat orqanında çap edilən əsər müxtəlif qəzet və jurnallarda təkrar işıq üzü görür. Məsələn, **Rəşad Məcidin “10 sentyabr”** adlı hekayəsi ilk dəfə müəllifin baş redaktoru olduğu **“525-ci qəzet”** vasitəsilə oxuculara təqdim edildi. Elə həmin həftə bu hekayə - **Aqil Abbasın** qeydləri ilə birlikdə - **“Ədalət”** qəzetinin səhifələrində də özünə yer tapdı. Daha sonra isə **“Yeni Azərbaycan”**ın şənbə sayında — **“Ədəbiyyat”** buraxılışında artıq üçüncü dəfə təkrar verildi (yeri gəlmişkən, bir neçə səhifəlik müsahibəsindən sonra **Aqil Abbasın** qələmindən çıxan **“Qiyamət gecəsi”** adlı yeni povestinin bəzi parçaları da qarşılıqlı olaraq **“525-ci qəzet”**də gedib)...

Əlbəttə, həm **Rəşad Məcid**, həm də başqa qələm dostlarım bu təkrarçılıqda heç bir qəbahət görmədiklərini söyləyə, yaxud səbəb kimi qəzetlərimizin tirajının az olduğunu bəhanə gətirə bilərlər. Amma unutmayaq ki, ədəbiyyat yönümlü qəzetlərin oxucuları eyni adamlardır: daha dəqiq ifadə etsəm, ədəbiyyatla yazı-pozu həvəskarları və söz xiridarları maraqlanırlar.

Mətbu orqanlarımız ədəbiyyata nə qədər çox diqqət yetirirlərsə, sanki bir o qədər çox oxucu kütləsinin mütaliədən uzaqlaşdığının şahidi oluruq. Eyni adamlar yeni ədəbiyyat yaratmaqla yanaşı, yaxşı əsərləri oxuyub müzakirə etməyə, sonra isə yaranmış ədəbi nümunələri yaymağa can atırlar.

Statistikaya nəzər salanda isə qəribə mənzərə ilə rastlaşırıq. **XX əsrdən başlayaraq ilk öncə kino, radio və televiziya, daha sonra kompüter, yeni texnologiyalar, o cümlədən global informasiya şəbəkələri, xüsusən də İnternet oxucunu ədəbiyyatdan uzaqlaşdırdı.** Burada söhbət, əlbəttə, ciddi, intellektual, səviyyəli sənət nümunələrindən, ilk növbədə isə bədii ədəbiyyatdan gedir. Bu problem bütün dünyada, yaxın və uzaq ölkələrdə olduğu kimi, Azərbaycanda da mövcuddur, lakin özünün milli formasını bürüzə verməklə.

Vaxtilə az qala ən çox mütaliə edən oxuyan millətlərə çatmışdıq. Ancaq indi geriye boylanıb, nəşr olunan külli-miqdarda kitablara nəzər salanda, çıxan ədəbiyyatın böyük hissəsinin sadəcə söz sənətinə heç bir aidiyyəti olmadığını təəssüflə anlarıq. **Səviyyəli, hazırlıqlı, başqa sözlə intellektual şəxs kimi oxucuların get-gedə aradan çıxması istər-istəməz milli söz sənətimizi, böyük mənada isə çağdaş mədəniyyətimizi qloballaşan və inteqrasiyalaşan dünyamızda rəqabətə dözümsüz edir...**

Heç kimə sirr deyil ki, ölkəmizdə kitab biznesi mədəniyyəti inkişaf etməyib. Bizdə hər hansı bir müəllif yazdığı ədəbi nümunəni intellektual məhsula çevirib bazara çıxara, daha sonra onu satıb kapital əldə edə bilmir. Nə indiki iqtisadi şərait, nə əhalinin alıcılıq qabiliyyəti, nə də zamanın acı gerçəkliyi buna imkan vermədiyinə görə bizim “ədəbiyyat bazarımız” bağlanıb: daha doğrusu, keçib qəzet və jurnal səhifələrinə və bir qədər də İnternetə, yəni virtual aləmə.

Kitab nəşri, satışı və yayımı sahəsinə dövlət monopoliyası ləğv olunandan sonra bazar iqtisadiyyatının tələblərindən irəli gələn lazımi iqtisadi-biznes qurumları yaradılmadığına görə nəşriyyat-poliqrafiya sənayemizdə durğunluq, xaos hökm sürür.

Yaxşı, səviyyəli ədəbiyyat nəşri ilə məşğul olan müstəqil müəllif agentliklərinin, lazımi qonorar verməyə imkanı olan nəşriyyatların, rəqabətə davamlı kitab yayımı və satışı firmalarının yoxluğu səbəbindən son illər paytaxtın hər yerində açılmış kitab mağazalarında realizə edilən intellektual nəşr nümunələrinin az qala 80-90 faizini qonşu Rusiya, Belarus, Türkiyə, İran və ABŞ-dan gətirilənlər təşkil edir.

Məhz buna görə də Avropa, Şimali Amerika ölkələrində, həmçinin qonşu Türkiyə, Rusiya, İran və başqa dövlətlərin müasir ədəbi-mədəni həyatında baş verən müxtəlif mürəkkəb, çox vaxt isə ziddiyyətli hadisələr bizim qəzet səhifələrimizdə də özünə yer alır. Bir misalə nəzər salaq: sivil ölkələrdə hər hansı yeni bir kitabın yaxşı satılması üçün onun nəşri ətrafında qalmaqallar yaradılır. Bizdə isə yazılmış əsərin oxunmasından ötrü, yaxud da hansısa yeni bir imzanı təsdiqləmək üçün müxtəlif sensasiyalı “mərəkələr” qoparmaq lazım gəlir. **Çünki oxucular kimi, bir çox yazıçı dostlarımızın da - mən hələ tənqidçilərimizi və ədəbi-mədəni mövzularda yazan jurnalistlərimizi demirəm, - bədii əsər oxumaqla araları yoxdur. Bu mənada qələmə üz tutmuş bəzi yaradıcı adamlar tənqid, bəzən isə təhqir dolu yazıları ilə oxucuları məcbur etmək istəyirlər ki, onların əsərlərini tapıb oxusunlar...**

Sadaladığımız bu amillər isə öz növbəsində çağdaş milli ədəbiyyatımızın inkişafında müəyyən problemlərin yaranmasına səbəb olur. Tənqidçi Tehran Əlişanoğlu ilə mükəlimədə onun bugünkü söz sənətimizdə gedən bütün tendensiyaları dəstəklədiyini söyləməsi şəxsən mənim etirazımıza səbəb oldu. Niyə?

O tendensiyaların biri barədə məlumat verməklə, sənət adamlarını bu ağırlı mövzu ətrafında polemikaya dəvət etmək istəyirəm. Son zamanlar cəmiyyətin bütün sahələrində olduğu kimi, ədəbiyyatda da dini faktorların gücləndiyini desəm, yəqin, yeni Amerika kəşf etmiş olمام.

Avropa ədəbiyyatının nüvəsində xaçpərəstlik (xristianlıq) durduğu kimi, Şərq, habelə Azərbaycan söz sənətinin əsasını da İslam dəyərləri təşkil etsə də, hər iki qlobal mədəniyyət hadisəsini oxşar cəhətlər birləşdirir: bəşəri inkişaf, humanizm prinsipləri, İlahi eşq, həqiqət axtarışı, azadlıq ideyaları və s. və i. a.

Lakin son vaxtlar bəzi qələm dostlarımin tarixin müxtəlif çağlarında dünyəvi mövzularda yazılan bədii ədəbiyyat nümunələrində güc-bəlayla da olsa, dini mənalar, “irfani” elementlər axtarmasına şəxsən mən ciddi sənətin ilkin, yaxud əsl mahiyyətinə xələl gətirilməsi kimi baxıram. Heç vaxt bu tendensiya ilə razılaşmaq olmaz.

Mən razılaşıram ki, vaxtilə dini və bədii ədəbiyyatın sərhədləri dəqiq cızılmadığına görə Şərqdə yaranan əsərlərin çoxunda bu iki dünyagörüş, mənəviyyat və sənət baxışları bir-biri ilə çox yaxın olmuşdur. Şair, tarixçi, filosof, hətta mütəfəkkirlərin əsərlərində dini motivlərə, inanc mövzusunə tez-tez rast gəlmək mümkündür.

O da faktdır ki, dinə aid əsərlərin özləri də ədəbi forma və janrlarda qələmə alındığına görə bir çox mütəxəssislər vaxtilə dini mətn sayılan əsərləri, məsələn, “*Avesta*”-nı indi, sadəcə, ədəbiyyat nümunəsi hesab edir. Bu mənada müqəddəs “*Qurani-Kərim*”-i, yaxud sufilərin fəlsəfi əsərlərini, mərsiyyələri, böyük **Məhəmməd Füzulinin** “*Hədiqə-tüs-süəda*” əsərini xatırlamaq yerinə düşər.

Əsəd Cahangir, Xanəmir, Şərif Ağayar, Elnur Astanbəyli kimi istedadlı cavanların bir sıra şair və yazıçılarımızın qələmindən çıxan əsərləri mütləq “İlahi” aləmə bağlamaq cəhdlərini çağdaş ədəbiyyatımızın inkişafının bugünkü mərhələsində —mən hələ dünyada baş verən kulturoloji proseslər baxımından demirəm— bədii söz sənətimizin dindən yenidən ayrıldığı bir vaxtda ədəbi-mədəni düşüncəmizin təkrarən keçilmiş yola tərəf istiqamətləndirmək tendensiyası kimi qəbul edirəm. Elə bir tendensiya ki, milli söz sənətimizə yeni və xeyirli heç nə vəd etmir...

Bədii söz sənətini dinlə birləşdirmək əvəzinə, inamın özünü möhkəmləndirmək daha vacibdir.

Mənim qələm dostlarım, gəlin, hermenevtikanı buraxaq ruhanilərimizin və teoloqlarımızın — ilahiyyatçılarımızın ixtiyarına...

Azərbaycan ədəbiyyatının təbliği

Azərbaycan Yazıçılarının XI Qurultayı ərəfəsində - 2004-cü il yanvarın 14-də Azərbaycan Yazıçılar Birliyində mənim təklifimlə “Azərbaycan ədəbiyyatının təbliği” mövzusunda dəyirmi masa keçirildi. Müxtəlif nəsil yazıçıların, tənqidçilərin, ədəbiyyatla bağlı yaradıcı qurumların rəhbərlərinin, mədəniyyət sahəsi üzrə ixtisaslaşmış mətbuat nümayəndələrinin iştirakı ilə keçirilən tədbiri AYB sədri, xalq yazıçısı Anar açdı. Yazıçılar Birliyinin qarşıdan gələn XI qurultayı ərəfəsində silsilə şəklində keçirilən, çağdaş poeziya və nəsrin son altı ildəki mənzərəsinə həsr olunmuş yaradıcılıq müşavirələrinin davamı kimi təşkil olunmuş dəyirmi masanın əsas məqsədinin milli söz sənətinin təbliği və inkişafı olduğunu xatırladan Anar bu günlərdə ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyevin latın qrafikalı kitabların nəşri ilə bağlı imzaladığı sərəncamı çox yüksək qiymətləndirdi. 2004-2008-ci illər ərzində hər il 150 kitabın dövlət tərəfindən nəşrinin nəzərdə tutulduğunu söyləyən AYB sədri builki siyahıya düşməyən yazıçıların növbəti illərdə əsərlərinin işıq üzü görəcəyi ilə bağlı açıqlama da verdi.

Mən tədbir iştirakçılarını milli söz sənətinin inkişafında ən yeni texnoloji vasitə və formalardan istifadə, qarşılıqlı ədəbi əlaqələr, çağdaş ədəbiyyatın təbliği, oxucu-müəllif münasibətləri, mass-media və söz sənəti, istedadlı gəncliyin yaradıcılıq nümunələrini ədəbi-mədəni ictimaiyyətə təqdim etmək, şəbəkə - İnternet ədəbiyyatını formalaşdırmaqla, azərbaycandilli elektron resursların inkişafına tökan vermək, yeni, orta və yaşlı nəsil arasında yaradıcılıq əlaqələrini gücləndirmək kimi məsələlər ətrafında müzakirəyə - fikir mübadiləsinə dəvət edərək, beynəlxalq təcrübədən, BMT-nin elm, təhsil və mədəniyyət sahəsində dövlətlərarası ən mötəbər qurumu sayılan YUNESKO-nun üzv ölkələrə tövsiyələrindən, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin tarixi fəaliyyətindən faydalanaraq, yeni nəsil yaradıcı cavanlar adından bir sıra təkliflər verdim.

Tarixi-kulturoloji əhəmiyyətini nəzərə alaraq həmin təklifləri bu kitabıma daxil etdim:

1. Avropa ailəsinə integrasiya yolunu tutmuş dövlətimiz bütün sahələrdə dünya standartlarına cavab verən layihələr həyata keçirir. Bu günlərdə isə beynəlxalq qurumların tövsiyəsinə əsasən ölkə parlamenti — Milli Məclis yeni elektron KİV - İctimai tele-radio kanalının yaradılması haqqında qanun qəbul etdi. Sənəd Prezident cənab İlham Əliyev tərəfindən imzalanandan sonra ölkəmizdə müstəqil İctimai tele-radio kanalı yaradılacaq. Bununla bağlı həmin kanalda milli mədəniyyət və çağdaş ədəbiyyata geniş yer ayrılmasını, eyni zamanda İctimai Yayım Şurasının üzvlüyünə yazıçılarımızın da seçilməsini təklif edirik.

2. Azərbaycan klassik ədəbiyyatının tanınmış nümayəndələrinin — Ə.Xaqani, N.Gəncəvi, İ.Nəsimi, M.Füzuli, Ş.İ.Xətai, M.P.Vaqif, M.F.Axundov, Mirzə Cəlil, M.Ə.Sabir, M.Hadi, H.Cavid, C.Cabbarlı, S.Vurğun, R.Rza, İ.Şıxlı, S.Rəhimov, M.İbrahimov, İ.Əfəndiyev, Ə.Kərim kimi sənətkarların birgə poeziya ili elan olunsun. Məsələn, Nizami Gəncəvi — Səməd Vurğun poeziya ili, yaxud Məhəmməd Füzuli — Rəsul Rza şeir bayramı və s. Həmçinin Azərbaycan yazarlarının yubileylərini il ərzində təşkil etmək olar: Mirzə Fətəli Axundov ili, Mirzə Ələkbər Sabir ili və b.

3. *YUNESKO və Beynəlxalq mədəniyyət qurumlarının tövsiyəsi ilə keçirilən global ədəbi-mədəni hadisələri — 2 fevral Beynəlxalq Ana dili günü, 21 mart Ümumdünya Poeziya bayramı, 2 aprel Beynəlxalq Uşaq Ədəbiyyatı günü, 23 aprel Beynəlxalq Kitab və Müəlliflik Hüququ günü, 26 aprel Ümumdünya Əqli Mülkiyyət günü kimi dünyamıqyashı əlamətdar tədbirləri respublikamızda daha geniş təşkil etməklə, həm milli, həm də dünya ədəbiyyatının təbliğini gücləndirmək mümkündür.*

4. *AYB-nin təşəbbüsü ilə təqvim ili ərzində “İlin milli ədəbiyyat Günü”, “İlin klassik ədəbiyyat Günü”, “İlin dünya ədəbiyyatı Günü”, “İlin çağdaş ədəbiyyatı Günü”, “İlin Mütaliə Günü” kimi sənət bayramlarını elan etmək və bütün respublika ərazisində, həmçinin soydaşlarımızın kompakt yaşadıkları ölkələrdə keçirməklə milli söz sənətinin inkişafına təkan vermək, ədəbi maarifçiliyi genişləndirmək olar .*

5. *BMT və YUNESKO-nun qərarı ilə bütün dünyada hər il bir çox böyük yazarların yubileyləri qeyd olunur. Bu yubileylərə həsr olunmuş tədbirlər ölkəmizdə də təşkil edilsin.*

6. *AYB-nin İnternet saytında bu hadisələrə — keçirilən tədbirlərə aid virtual forumlar keçirilsin ki, çağdaş milli söz sənətimizin dünya miqyasında təbliği və yayılması güclənsin, xaricdəki diasporumuzla işin səmərəliliyi artsın, onları lazımi təbliğat materialları ilə təmin etməkdə heç bir problem ortaya çıxmasın. Həmin tədbirlər çərçivəsində ən geniş oxucu kütləsi ilə yazarların müntəzəm görüşləri keçirilsə, kitabxanalarda, kitab mağazalarında, orta və ali təhsil ocaqlarında ədəbiyyatın təbliği ilə bağlı işlər davamlı olaraq aparılsa, milli söz sənətimizin ümumi mənzərəsinə müsbət təsir edər.*

7. *Ölkədəki dövlət və özəl ali təhsil ocaqlarında yazarlarımızın (müqavilə əsasında — qonorarlı) yaradıcı məşğələləri təşkil edilsin. Milli ədəbiyyatı bilməyən mütəxəssis nə millətə, nə cəmiyyətə, nə də dövlətə xeyir verə bilər. Bu məsələni Milli Məclisdə qəbul ediləcək “Dövlətin təhsil siyasəti haqqında” yeni qanuna da saldırmaq lazımdır.*

8. *“Dövlət Gənclər siyasəti haqqında” Azərbaycan Respublikası qanununa uyğun olaraq, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin gənclər üzrə katibinin 18-35, fəvqəladə hallarda isə 40 yaşına qədər yeni nəsil yazarların arasından seçilməsini məqsəduyğun hesab edirik.*

9. *Dövlətimizin Avropa və dünya standartlarına uyğun iş prinsiplərinə və fəaliyyət formalarına üstünlük verdiyini nəzərə alaraq, yazıçıların XI qurultayı günü Azərbaycan Yazıçılar Birliyi və yaradıcı qurumların üzvlərinin yeni kitablarından, təşkilatın buraxdığı kitab və bülletenlərdən ibarət, habelə hər bir ədəbi orqanın ayrıca sərgisi nümayiş olunsun.*

10. *AYB-nin İnternet saytı açılsın və qurultay günü onun təqdimat mərasimi keçirilsin, həmçinin, yazarlarımızın İnternet səhifələri göstərsin.*

11. *AYB-nin bəzi ədəbi orqanlarının rəhbərliyinə gəncləri gətirməklə, həm zamanın tələblərinə cavab verən mədəniyyət siyasəti yürütmək, həm də istedadlı cavanları AYB ətrafında sıx birləşdirmək mümkündür.*

12. *AYB-də hər ay “Gənclər günü”nün keçirilməsi yeni nəsil yazarların yaradıcılığının inkişaf etdirilməsinə səbəb olacaq. Bu, eyni zamanda köhnə ənənələrin dirçəldilməsi baxımından maraqlı bir tədbir kimi ədəbi prosesin canlanmasına təkan verəcək.*

13. AYB-nin nəzdindəki nəsr, poeziya, uşaq ədəbiyyatı, tənqid və başqa seksiyaların işini daha da səmərəli təşkil etmək üçün vaxtaşırı aylıq yaradıcılıq müşavirələri keçirilməlidir. AYB üzvlərinin yeni kitablarının təqdimatı, bülletenlərin, habelə hər bir ədəbi orqanın ayrıca rüblük müzakirəsi təşkil olunsun, oxucularla canlı ünsiyyətə şərait yaranar.

14. AYB-nin açılacaq İnternet saytında ədəbiyyat və sənət forumları keçirilsin, ayda bir dəfə isə yazarlarla şəbəkə görüşləri (İnternet-forum) təşkil olunsun. Çağdaş milli söz sənətimizin təbliğ və yayılmasında ən yeni texnologiyalardan istifadəyə üstünlük verilsin.

15. AYB-nin nəzdində “Mətbuat otağı” fəaliyyət göstərsin, orada hər həftə bir yazıçı, yaxud mədəniyyət xadimi ilə elektron və yazılı KİV nümayəndələrinin canlı əlaqələrinə imkan, lazımi şərait yaradılsın.

16. AYB-də ədəbiyyat və mədəniyyətdən yazan jurnalistlərin, publisistlərin klubu yaradılsın, hər ay ən yaxşı material müəllifləri hədiyyələrlə (kitab, suvenir, AYB-nin fəxri diplomları və s.) həvəsləndirilsin. İlin sonunda isə, yaxud Novruz bayramı ərəfəsində il ərzində fərqlənən jurnalistlərə “İlin ədəbi yazarı” (ad şərtidir) mükafatı verilsin.

17. Son vaxtlar milli söz sənətində baş alıb gedən aşınma hallarını aradan qaldırmaq, zəif əsərlərin, habelə keyfiyyətsiz kitab nəşri və yayımının qarşısını almaqdan ötrü sıralarına mötəbər qələm sahibləri daxil edilmiş Ədəbiyyat Şurası təsis etmək olar. Ədəbiyyat Şurasının üzvlərini yazıçıların növbəti qurultayında seçmək mümkündür. Ədəbiyyat Şurası üzvlərinin sırasına bütün nəsildən olan yazarlar, ədəbiyyatşünaslar, tərcüməçilər, tənqidçilər, mədəniyyət sahəsindən yazan jurnalistlər, yaradıcı qurumların, tele-radio şirkətlərinin nümayəndələri, nəşriyyat və dövlət qurumlarında çalışan şəxsləri cəlb etmək vacibdir.

Mahnı mətnləri, dərsliklərə hansı əsərlərin daxil edilməsi, yazarların əqli mülkiyyət, müəllif hüquqları, intellektual problemlər və başqa məsələlərlə bağlı Ədəbiyyat Şurasının mövqeyinin əsas götürülməsini təmin etmək lazımdır.

“Ədəbiyyat qəzeti”, 2004

Ədəbi gedişat: necə varsa, eləcə...

Çox zaman mart ayına bayramlar mövsümü deyirlər. Hər il martın 21-i ulu Novruz ilə üst-üstə düşən maraqlı bir Beynəlxalq gün — BMT-nin dövlətlərarası elm, təhsil və mədəniyyət qurumu sayılan YUNESKO-nun qərarına əsasən, bütün sivil dünyada Ümumdünya Poeziya Bayramı keçirilir. Əlbəttə, asanca deyə bilərik: işıqlı aləmə gəlişindən başlayaraq bayatıyla böyüdülmə, evlənmə — şərq ilə təriflənmə, dünyasını dəyişmə — ağıyla yola salınan çağdaş azərbaycanlı üçün ilin 365 günü poeziya bayramıdır — “şair xalq” anlamını xatırlayıb, əsas mətləbdən uzaqlaşmaq fikrindən isə bilərəkdən daşınıraq. Əslində bu, fərəhli haldır və dövrümüz toplumun milli sivilizasiya tarixinin zəngin proseslərlə, mürəkkəb olaylarla dolu mərhələsi də sayıla bilər.

Yeni Yazarlar və Sənətçilər Qurumunun nəzdində fəaliyyət göstərən mədəniyyət marketinqi və analitik qrupun apardığı monitorinqə görə, milli mass-media məkanında — yazılı və elektron Kütləvi İnformasiya Vasitələrində — qəzet, dərgi, bülleten, toplu, televiziya və radio verilişləri, həmçinin Qlobal İnformasiya Şəbəkəsi sayılan İnternetdə yayımlanan veb-səhifələr və saytlarda söz sənəti ilə bağlı gündə irili-xırdalı 100-dən artıq mətn — bədii nümunələr, ədəbi-tənqidi, publisistik yazılar, tərcümələr, sənət söhbətləri, ədəbiyyat məsələlərinə dair yazılı, görüntülü və efir materialları hazırlanır, cəmiyyətin intellektual təbəqəsinə ünvanlanır. Bu isə ədəbi gedişatın yüksələn xətlə inkişafına dəlalət edən çox ciddi statistik fakt deməkdir. Buraya işıq üzü görən yeni kitabları, yaradılan ədəbi-bədii nümunələri, müdafiə edilən elmi dissertasiyaları, yazılan monoqrafiya, diplom və kurs işlərini, tele-radiolarda, toy-şənlik məclislərində səslənən nəğmə mətnlərini, dini-yas mərasimlərində oxunan ağıları, mərsiyələri, hədisləri, oynanılan dram əsərlərini, keçirilən yaradıcılıq gecələrini, təşkil olunan təqdimatları, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin, habelə digər yaradıcı qurumların, qeyri-hökumət təşkilatlarının xətt ilə düzənlənən sənət müşavirələri, polemik müzakirələr kimi kulturoloji tədbirləri, sözsüz ki, “çayxana” söhbətlərini də əlavə etsək, bütün məsuliyyəti ilə ümumiləşdirə bilərik: çağdaş ədəbi gedişatımız yüksək tempə, lakin hələlik daha çox üfüqi xətlə inkişaf edir. Bu baxımdan Beynəlxalq Poeziya Bayramı — Böyük Ədəbiyyat Günü münasibəti ilə çağdaş ədəbi gedişatımızın üzdə olan bəzi olaylarına işıq salmağı vacib saydıq.

İlk öncə Azərbaycan Yazıçılar Birliyində keçirilən yaradıcılıq müşavirələrində səslənən bir neçə mülahizə ilə bağlı fikirlərimizi açıqlamağı gərəkli saydıq.

1) Çağdaş dövrdə Azərbaycanda nə üçün böyük nəsr əsərləri yaranmır?

Bu sualın məntiqli cavabını yazıçılarımızın fərdi yaradıcılığından əvvəl çağdaş ədəbi prosesin istiqamətində, kulturoloji mühitimizin estetik-fəlsəfi səviyyəsində axtarmaq lazımdır. XXI əsrdə böyük nəsr əsərləri deyildikdə, hansı ədəbi nümunələr nəzərdə tutulmalıdır? Müasir informasiya cəmiyyətində intellektual inqilab gedən bir vaxtda O.Balzak-L.Tolstoy-S.Rəhimov kimi nasirlərin qələm məhsuluna oxşar irihəcmli romanlar dəbdə deyil. Dünya ədəbiyyatında gedən global sənət proseslərinin böyük təsirindən milli söz sənətimizin nəsr qolunda çox maraqlı proseslər, estetik-fəlsəfi, kulturoloji-texnoloji hadisələr baş verir.

Avropatipili peşəkar milli bədii nəsr tariximizə diqqətlə nəzər salanda, milli romanlarımızın çox maraqlı inkişaf yolunu keçdiyinin şahidi oluruq. Çağdaş dünya və milli romanların bir çoxunda belə bir maraqlı estetik hadisə ilə rastlaşırıq: ədəbiyyatda yaradılan yeni və virtual dünyalar. Bu dünyalar real aləm ilə yanaşı, bəzən onun içində, bəzən paralel, bir sıra hallarda əsas obrazın qəlbində, çox vaxt isə ayrıca, müstəqil, virtual... Şübhəsiz ki, çağdaş milli nəsr əsərlərinin əksəriyyəti fərdi və fərqli estetik-sənətkarlıq səviyyəsində qələmə alınmışdır. Lakin onları birləşdirən əsas amil birdir: XXI əsrin bədii düşüncəsinin seçmə məhsulları...

2) Bizdə yaxşı dram əsərləri yaradılmır, səhnələşdirilmir...

Bu mənada da qəti fikir yürütmək bir qədər çətindir. Son illərdə dramaturgiya sahəsində məhsuldarlığı ilə seçilən yazıçıların — Elçin, Kamal Abdulla, Firuz Mustafa, Elçin Hüseynbəyli və başqaları — yaradıcılığına diqqətlə nəzər salanda maraqlı amillərlə rastlaşırıq. Əsasən modernist səhnə əsərlərinə üstünlük verən bu dramaturqlar ya komediya, ya fars, ya da utopik tragikomediyalara üstünlük verirlər. Halbuki sırası sənətsevər üzünü milli sənətkarlarımıza tutub soruşa bilər: bəs ciddi dram, faciə, tarixi pyeslər, mənzum dramlar niyə yazılmır? B.Vahabzadə, N.Xəzri, N.Həsənzadə, V.Babanlı kimi sənətkarların müxtəlif mövzularda yazdıqları səhnə əsərləri zaman etibarilə yaxın keçmişin bədii məhsulu olduğuna görə, onlar barədə fikir yürütməyə çətinlik çəkirik. Hər halda bu kulturoloji problem barədə düşünməyə dəyər.

3) Çağdaş milli poeziyamız zəifləyib...

İfrat təkzibçilikdən uzaqlaşmağın vaxtı yetişib: özümüz özümüzə qiymət verməsək, heç kim qədrimizi bilməz. Dünya, Avropa və qismən də olsa, Şərq poeziyasının çağdaş durumu ilə bələdçiliyimiz imkan verir ki, tam məsuliyyəti ilə bəyanlayaq: şerin, poeziyanın hər yerdə iflasa uğradığı bir vaxtda milli poetik düşüncəmiz inkişaf edir. Bircə müqayisəli faktı xatırlamaq yetər: qonşu Rusiya Federasiyasında hər il iki yüz roman və povest nəşr olunur, doğma Azərbaycanımızın yalnız quzeyində iki yüzə yaxın epik-lirik əsər — poema və məsnəvi yazılır. İşıq üzü görən poetik topluları, şeir və başqa lirik əsərləri də bura əlavə etsək, çağdaş milli poeziyamızın dünya söz sənətində aparıcı bir qola çevrildiyini deyə bilərik. Bu başqa bir mövzunun problemi ki, yaradılan poetik sərvəti intellektual məhsula çevirib xaricə ixrac edə bilmirik. Lakin inanmaq istərdik ki, yaxın gələcəkdə bu problem öz həllini tapacaqdır.

4) Ədəbi tənqid populyar təriflə əvəzlənib...

Çox ciddi bir iraddır və şəxsən biz onun öz payımıza düşən hissəsi ilə barışıq. Bu yerdə tənqid-ədəbiyyatşünaslıq şöbəsinin müdiri vəzifəsində çalışdığımız “Ədəbiyyat qəzeti”nin baş redaktoru Ayaz Vəfəliyev etdiyimiz və bir qədər də qərribə səslənən şikayətimiz yada düşür. Əksər qrafoman müəlliflər vaxtaşırı bizi bir tənqidçi olaraq mənəvi-psixoloji terrora məruz qoyurlar. Az qala hər ay 300-500 nüsxəylə buraxdıqları “kitab”ları ilə bizi gülləbaran edirlər ki, mütləq məni tərifləməlisiniz...

Bircə məsələ gün kimi aydındır ki, yazardan tutmuş, sırası oxucuya qədər, ədəbi-mədəni ictimaiyyətin əsas hissəsi ədəbi tənqid müstəqil bədii-intellektual yaradıcılıq növü kimi qəbul etməyə başlayan andan bu problem öz həllini tapacaqdır...

5) Ədəbi-bədii, habelə elmi-filoloji tərcümə sənətimiz böhran keçirir.

Tərcümə məsələləri ilə bağlı Yazıçılar Birliyində keçirilən müşavirə sübut etdi ki, bu problemi də çox şişirdirik. Doğrudan da, tərcümə sahəsində bir xaos hökm sürür. Ancaq unutmaz ki, xaosun özündə gizli bir inkişaf meyli, müsbət enerjili hərəkət mövcuddur. Onun real nəticələri isə yaxın illərdə öz kulturoloji-intellektual bəhrəsini verəcəkdir.

Sonsuzluğa istiqamətlənmiş sualların hamısına cavab axtarmaq məntiqsiz görünür. Zira razılaşmaq lazımdır ki, çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatında çox maraqlı ədəbi-mədəni proseslər baş verir. Bu mənada qonşu ölkələrin böyük əksəriyyəti Azərbaycana həsəd apara bilər. Onu da xatırlamaq yerinə düşər ki, aprel ayında Azərbaycanda daha bir ədəbiyyat bayramının — ölkə yazarlarının XI qurultayının keçirilməsi gözlənilir...

Sonda ədəbi gedişata böyük təkan vermiş bir faktı mütləq qeyd etməliyik: söhbət ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyevin 2004-2008-ci illər ərzində latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasıyla kitabların kütləvi nəşri ilə bağlı tarixi-kulturoloji əhəmiyyət daşıyan məlum sərəncamından gedir. 21 mart Dünya Poeziya Bayramı münasibətilə qəlbi milli söz sənəti ilə çırpınan insanlara, özü də birbaşa ölkə başçısı tərəfindən bundan da yaxşı bir ərməğan olarmı?!

V Bölüm

Sivilizasiyaların açılmamış sirləri

Milli sivilizasiya tarixi

1. Qədim dünyanın Azərbaycanla bağlı yeddi möcüzəsindən biri

2. Əsrlərin, nəsillərin bayramı: Novruz

Qədim dünyanın Azərbaycanla bağlı

yeddi möcüzəsindən biri

Tarixinin zaman təkəri qabağa getdikcə insanlar nostalji hisslərlə geriye boylanmağı xoşlayır, keçmişin “qızıl”, “gümüş” və daha neçə-neçə dövrlərini xoş xatirələrlə yada salır, ayrı-ayrı şəxslər isə düşünürlər: “Mən niyə o gözəl vaxtlarda dünyaya gəlməmişəm”...

Son illər isə xaricdə yeni fikir ortaya çıxıb: insan dünyaya bir dəfə deyil, bir neçə dəfə — təkrar-təkrar gəlir. Bir nəfər dünyaya ilk dəfə heyvan, ağac, hətta qaya formasında da gələ bilər, növbəti doğuluşunda isə insan kişi qiyafəsində, bir başqa vaxtsa qadın şəklində də gəlib ömrünü tamamlamaq imkanı əldə edə bilər. Əslhəqiqətdə, fizikadan da məlumdur ki, maddələr itmir, sadəcə, formasını dəyişir. Qədim Şərq fəlsəfəsində göstərildiyi kimi, ruhların bir candan uzaqlaşib, başqa bədənə keçməsindən danışmaq mümkündür...

Bu baxımdan insanların qədim dünya ilə maraqlanması, onun müxtəlif çalarlara malik mədəniyyətlərinə, ədəbiyyatlarına, adət-ənənələrinə, inamına, ümumiyyətlə, sivilizasiya tarixinə tez-tez boylanmasını təbii qəbul etmək lazımdır. Hər kəsin öz ruhunun vaxtilə haraları dolaşdığını öyrənməsi baxımından *sivilizasiyaların sirlərinə bələd olmaq* lazım gəlir.

Yazımızın qədim dünyanın möcüzələri barəsində olması, əslində, insan qəlbindəki sirrə-sehrə qarşı sönməz maraqdan irəli gəlir. **Eramızdan əvvəl təxminən III əsrdə** yaşayan insanlar tərəfindən **dünyanın yeddi möcüzəsi** bunlar sayılırdı:

1. *Əl-Gizdə yerləşən Misir ehramları;*
2. *Babildəki Semiramidanın asma bağları;*
3. *Olimp dağında Zevsin heykəli;*
4. *Halikarnas məqbərəsi;*
5. *Efesli Artemida məbədi;*
6. *İskəndəriyyə (Faros) mayakı;*
7. *Rodos nəhəngi...*

Hazırlıqlı, yüksək intellektə malik çağdaş oxucu soruşa bilər: nə üçün məhz yeddi möcüzə? Axı bəşəriyyət tarixində Babil qülləsi, İsgəndəriyyə kitabxanası, Bisütun kitabəsi, Horeme vadisi, Uluqbəy rəsədxanası, Tac-Mahal, Mandalay sarayı, Böyük Çin səddi, Misir kanalları, İstanbuldakı Ayasofiya kilsəsi və daha neçə-neçə böyük maddi-mənəvi abidələr mövcud olub, bəziləri isə günümüzdə qədər gəlib çıxıblar!? Bu suala birmənalı cavab vermək nə qədər çətin olsa da, buna səy göstərəcəyik. Unutmaq olmaz ki, söhbət eramızdan əvvəl yaşamış insanların qəbul etdiyi dəyərlərdən gedir.

Qədim dünyadan danışanda mütəxəssislər daha çox əldə olan maddi-mənəvi mənbələrə, faktlara və yazılı sübutlara müraciət edirlər. Söhbət açdığımız mövzuda əsas amil isə 7 — yeddi rəqəminin sirri,sehri məsələsidir. Rəqəmlər vasitəsilə həqiqəti açmaq üçün işlənmiş metod sayılan numerologiyaya görə, 7 müqəddəs rəqəm sayılır. Bu inamın tarixi çox qədimlərə getdiyinə və müxtəlif dinlərdə baxışların fərqliliyinə görə, ətraflı məlumata ehtiyac görməsək də, dünya mədəniyyətindən üç mühüm faktı yada salmaq istəyirik: iudaizm (yəhudizm) dinində ayların 4 həftə 7 günə bölünməsi, xristianlıqda İsa Məsihin həvarilərinin qələmə aldıkları yeddi kitab və müsəlmançılıqda rəhmətə getmiş insana 7 gün yas saxlamaq...

Rusiyalı tədqiqatçı **İqor Mojeiko** özünün “**7 və 37 möcüzə**” (red. — Bakı, “Gənclik”, 1996. Azərbaycan dilinə çevirəni: Əhəd Muxtar) kitabının “**Müqəddimə**”sində düzgün qeyd edir:

*“Romanın süqutundan min il sonra, yəni adamlarda özlərinin kiçik dünyasının həddləri xaricində baş verən hadisələrə yenidən maraq doğanda dünyanın möcüzələri yada düşdü və antik sənətin nüfuzu çox güclü olduğu üçün xatırlanan yeddi möcüzə, artıq dəyişilməz bir tam kimi qəbul olundu. Halbuki o möcüzələrin bəziləri yer üzündən tamamilə silinmiş,adları qədim əlyazmalarda və rəvayətlərdə qalmışdı. Elə məhz o zamanlarda “Dünyanın səkkizinci möcüzəsi” adlı məşhur ifadə yaranmışdır. Dünyanın səkkizinci möcüzəsi **Palmira, yaxudPeterburq və yaVenetsiya, hətta Eyfel qülləsi** olmuşdur. Doqquzuncu möcüzə olmamışdır və ola da bilməzdi. Yeddi möcüzəyə yalnız birini əlavə etmək olardı və bu, o deməkdir ki, həmin möcüzə dünyanın məlum yeddi möcüzəsindən sonra insanlar nə yaradıblarsa, onların hamısından şəkiz-şübhəsiz üstündür...”*

Əlbəttə, bir millət olaraq biz azərbaycanlılar üçün **İçərişəhər, Qız Qalası,Möminəxatun türbəsi** və başqa abidələrimiz məhz səkkizinci möcüzədir. Lakin hər hansı bir insanın öz evini,ata ocağını,yurdundakı dağı,qədim türbəni özü üçün səkkizinci möcüzə hesab etmək hüququ var. Yaş və cinsindən, dünyagörüş və mədəniyyətindən asılı olaraq kimlərinse gözündə ilk sevgisinin,sevimli dostunun,seçdiyi sənətin səkkizinci möcüzə kimi görünməsinə də normal qarşılamaq lazımdır.

Bəs sayı yeddi ilə məhdudlaşdırılan bu məşhur möcüzələr barədə biz nə bilirik? Sizə qədim dünya sivilizasiyalarının möcüzələri barədə dolğun məlumat vermək istəyəndə ilk öncə həmin o məşhur yeddi möcüzə yada düşdü...

İlk möcüzə — Misir ehramları

Qədim zamanlarda Yaradandan sonra yer üzündə göyün və torpağın hökmranı sayılan **Misir** fironlarının sərdabələri yerləşən bu möhtəşəm tikililər haqqında son iki-üç əsrdə o qədər şayiələr, dedi-qodular,elmi-kütləvi materiallar,hətta mistik söz-söhbət gəzir ki,tarixi həqiqəti, əsl düzgün məlumatı mifdən,əfsanədən ayırd etməkdə hətta arxeoloq-mütəxəssislər belə çətinlik çəkirlər. Əsrlər boyu insanları heyrətləndirən bu müəmmalı tikililərin ən nəhəngi **Əl-Gizdə** yerləşir və tarixi beş min ilə qədər uzanır. **Misirin** dördüncü sülaləsinin hökmdarlarından sayılan **Xufu (Xeops),Hafra (Xefren)** və **Migerin** şərəfinə ucaldılmış bu ehramlar tarixin amansız gərdisinə sinə gərmişdir. Hakimiyyət dəyişikliyi,çoxsaylı

müharibələr,cəmiyyət çaxnaşmaları sanki onlara toxunmamış,bu sənət möcüzələri qədim dünyanın sirli bir parçası kimi bizim günlərə qədər gəlib çıxmışlar.

Ehramların tikinti üslubu barədə müxtəlif fikirlər səslənir. Sərdabələrin tikintisində inşaat materialının ən yeni texnologiyalarından, məsələn, tökmə beton (ehramları tədqiq edərkən əhəngdaşı hesab edilən divar daşlarının materialının parçasında insan tükünün tapılmasını əsas götürürlər), qaldırıcı kranlardan istifadə olunduğunu deyənlər də tapılır. Bütün bunlardan başqa **Misir** ehramlarının başqa planetdən uçub gələnlərin tikdiyinə inanənlər də az deyil. Bu mülahizələrin tərəfdarları hətta sübut etməyə çalışırlar ki, guya bu mürəkkəb ehram komplekslərdən başqa, daha dəqiq, paralel ulduzlarda mövcud olan sivilizasiya nümayəndələri Yer planetinə eniş stansiyası kimi istifadə edirlər. Doğrudan da indiki **Misir Ərəb Respublikasının** ərazisində yerləşən, saysız-hesabsız ehram,sərdabə,kurqan və başqa bu qəbil tikililərin bütün sirləri açılmadığına görə, insanlar, xüsusən də tarixçi alimlər hələ çox baş sındırmalı olacaqlar.

Ötən son iki əsrdə ehramlar ətrafında baş verən mühəmmal hadisələr də mövzunu daha da dolaşdırır. Deyilənlərə görə, bir çox sərdabəni tədqiq edən şəxslərin başına qəribə hadisələr gəlir: onların çoxunun taleyinə isə bədbəx sonluq — qəfil ölüm payı düşür...

Amma bizi daha çox əsl tarixi dəlillər maraqlandırır. Gəlin görək, həqiqətə uyğun faktlar bizə nə vəd edir. **232 metr uzunluğa,147 metr hündürlüyə** malik **Xufu (Xepor)** ehramının (bu mədəniyyət abidəsinin zirzəmisini uçuşuna görə hal-hazırda tikintinin hündürlüyü 137 metrə bərabərdir) tikintisində hər biri **iki ton** yarımdan ağır olan **iki milyon üç yüz min** əhəngdaşı işlədilib. Güman olunur ki, **Afrikanın** ən böyük çayı sayılan **Nilin** sahillərindəki qaya parçalarından yonulmuş bu ehram materialları papirusdan hazırlanmış kəndlirlər vasitəsilə çaydan keçirilmiş,uzun məsafəyə qədər sürünüb aparılaraq tikintidə istifadə edilib.

Qədim dünyanın ən nəhəng tikintisi barədə **“tarixin atası”** sayılan məşhur yunan alimi **Heredot** yazırdı ki, hər üç aydan bir dəyişilən, sayı yüz minə çatan bənnə və fəhlələr ehramların üzərində ən azı iyirmi il zəhmət çəkiblər. Tikinti zamanı zərər çəkənlərin,özlərin sayını isə heç kim bilmir və çətin ki, haçansa məlum olsun. Yəqin ki, indiyədək də tarixin, həm də bu ehramların sifarişçiləri sayılan fironların vicdanının ləkələri qədər bu tikililər ətrafında ömürləri yarımçıq qırılmış qulların ruhu dolanır, günahkarlara lənətlər yağdırır...

Üçüncü sülalənin banisi, səksən il hakimiyyətdə qalmış firon **Coserin** dövründə yaşamış dahi memar,kahin,sehrbaz **İmhotepin** kəşfinə əsasən, kibrit qutusu şəklində olan matəm binaları — mastabların üst-üstə tikilməsi nəticəsində ehram kompleksi yaradılmışdı. Xatırladaq ki,**İmpotep** alim və qələmə aldığı **“Zərbi-məsəllər”** əsəri ilə məşhurlaşmış yazıçı kimi də tarixdə tanınır.

Beləliklə, tarixi mənbələrdən belə bir nəticə çıxarmaq olar ki,ilk sərdabə-ehram firon **Coserin** şərəfinə ucaldılıb və onun ətrafında geniş məbəəd kompleksi yaradılıb. Əsas ehramın ətrafında fironun arvadlarının və yüksək mənəbli saray əhlinin seçilmiş nümayəndələrinin kiçik sərdabələri də inşa edilirdi.

Bütün tikililər ciddi astroloji biliklər əsasında, gündoğan istiqamətdə bina edilib və onların həndəsi dəqiqliyi indi də insanları heyrətləndirir. Sərdabələrdən əsasən məzar kimi istifadə olunacağını nəzərə alan memarlar ehramların tikintisində indi də müasirliyini itirməmiş

texnologiyalardan bəhrələnmişlər. Mumiyalanaraq yüz illərin ağuşuna atılmış fironun cəsədinin çürüməsinin qarşısını almaqdan ötrü xüsusi, çox mükəmməl hava dəyişdirici ventilyasiya sistemi yaradılmış,qəbirdəki qiymətli əşyaları çoxsaylı oğru və quldurlardan qorumaq üçün mürəkkəb labirint inşa edilmişdi.

Digər iri bir tikilinin — **Hafra (Xefren)** ehramının yaxınlığında qədim və çağdaş dövrün ən nəhəng heykəli sayılanfiron **Hafranın** (Xefrenin) iri qayadan yonulmuş sfinksi durur.

Əksər ehramların labirentlərindən bir neçə yerə yol uzanırdı. **Nil** çayına,baş məbədə,saraya, şəhər kənarına aparan bu yeraltı yollar hələ də axıracan öyrənilməyib. Bütün bu təhlükəsizlik tədbirlərinə baxmayaraq,ehramların labirentinin sirlərinə bələd olan soyğunçular bir çox qiymətli məzarları talan etməyə imkan tapmış və beləliklə, müasir insan üçün əvəzsiz sivilizasiya faktları, tarixin bir sıra sirlərini açmağa imkan verən qiymətli sübut-dəlillər itib-batmışdır. Tikililərin zirzəmisində basdırılan müxtəlif əşyaların sirrini, divarlara həkk edilən yazıların, şəkillərin, başqa təsvirlərin mənasını isə sona qədər izah edən, əfsuslar olsun ki, hələ də tapılmayıb.

İlk baxışdan özünün nəhəngliyi və nə qədər qərribə də səslənsə, xeyirsizliyi ilə tarixən həmişə insanları təəccübləndirən bu tikililər barədə ərəblərin bir məsəli yerinə düşür: *“Dünyada hər şey zamandan qorxur, fəqət zamanın özü ehramlardan ehtiyatlanır”...*

Babildəki Semiramidanın asma bağları:

Tarixin ilk Məhəbbət abidəsi

Vaxtilə qədim **Assuriya-Babilistana** hücum edən **Makedoniyalı İskəndər** bu qədim sivilizasiya mərkəzinin mədəniyyətinə heyran olmuşdu. Ömrünün sonuna yaxın dünyanın böyük hissəsini fəth etmiş **İskəndər Babil** şəhərində yerləşən möcüzəli **Semiramidanın asma bağlarını** bir daha görəndə insan övladının həqiqətən də möcüzə yaratmaq qüdrətinə inanmış, **Şərq** mədəniyyətinə əhsən demiş və canını elə buradaca tapşırırmışdı...

Bizim eradan əvvəl 605-562-ci illərdə yaşamış **Babilistan** çarı **II Navuxodonosor** qədim **Azərbaycan** dövləti sayılan **Midiya** şahının qızını böyük məhəbbətlə sevmiş, daha sonra onu özünə arvad etmişdi.

İsgəndər kimi tozlu-torpaqlı, yaşıllıqlardan məhrum **Babil** şəhərində darıxan midiyalı şahzadənin kədərli siması **Babilistan** çarı **II Navuxodonosoru** narahat etdiyindən hökmdar tədbir görmək qərarına gəlir. Dövrün alimləri, memarları və saray bağbanlarıyla məsləhətləşən çar **Babildə** kiçik **Midiya** yaratmaq fikrinə düşür. Bu addımı ilə **Midiya** gözəlinin qəlbinə ələ almağa səy göstərən hökmdar ömr etdi ki, sevimli arvadının doğma yurdunu xatırladan bağ — saray kompleksi yaradılsın...

Tarixçilərimizin nəzərinə

Tarixi mənbələrdən məlumdur ki, **II Navuxodonosor**un hakimiyyəti dövründə fars, Parfiya və başqa xalqlar kimi midiyalılar da zorla **Babilistana** köçürülmüşdü. Ən azı bu faktın özü — yəni **Babilistan** çarı **II Navuxodonosor** qədim **Azərbaycan** dövləti sayılan **Midiya** şahının qızını özünə arvad etmişdi — **Azərbaycan** tarixinin bir çox qaranlıq məqamlarını işıqlandırır. Belə ki, indiki İraq Respublikası ərazisində yerləşmiş **Babilistana** köçürülənlərin indi də orada yaşadığını nəzərə alsaq bir çox suallara cavab vermiş olarıq:

1) İndi **İraq**da yaşayan **türk-Azərbaycan** soyundan olan **türkmanlar** vaxtilə **Midiya** dövləti ərazisində yaşayan əsas **yerli xalq** sayılmalıdır;

2) Əgər **Midiya**dan **Babilistana** köçürülərək orada məskunlaşanların törəmələri **türk** əsillidirlərsə, deməli qədim **Azərbaycan** ərazisində yaşayan **türklər** hələ eramızdan çox-çox əvvəl indiki **Azərbaycan Respublikasının** ərazisində yaşamışlar.

3) **Azəri türklərinin Azərbaycan**a gəlişini XI-XII əsrə bağlayanlar səhv iddia ilə çıxış edirlər...

Böyük yunan tarixçi-alimi **Heredot** məşhur “**Tarix**”ində **asma bağların Assuriya** şahının xanımı **Şamurmat** (yunan tələfuzündə — **Semiramida**) xatunun şərəfinə ucaldıldığını iddia etsə də, sonralar tapılan dəqiq dəlillərlə sübut olunmuşdur ki, bu memarlıq-mədəniyyət abidəsi məhz **Midiya** şahzadəsinin adına yaradılıb. Əslində isə o dövrün dünyagörüş və həyat tərzinə uyğun olaraq **Babilistan** şahı **II Navuxodonosor**un çoxlu hərəmi vardı. Bağlar salınandan sonra əcnəbi səyyahlar onu səhvən **Assuriya** şahının xanımı **Şamurmat**, yunan tələfuzündə uyğun — **Semiramida bağları** adlandırıdılar ki, indiyə qədər də bu adla tanınır.

Babilistan şahı o vaxtlar yer üzünün cənnəti sayılan **Midiyanın** yaşıl təpələrinin kiçildilmiş formasını qədim vadinin — **Dəclə** və **Fərat** çayları arasındakı geniş torpaqların mərkəzində yaratdı. **Midiya** gözəlinin sığınacağı kimi düşünülmüş bu bağların salınmasında qədim şahlığın bütün resurslarından — insan qüvvəsindən, alim biliyindən, bağban təcrübəsindən, xəzinə qızılılarından, inşaatçı möcüzəsindən istifadə olundu. Yazılanlara görə, bu sənət incisi bütün tarixdə böyük məhəbbətin şərəfinə ucaldılmış ilk **Sevgi Abidəsi** — dərin **eşqin simvolu** idi.

Tarixdən o da məlumdur ki, **Midiya** şahzadəsi o bağlarda az yaşamışdır. Onunla bağlı rəvayətlərin böyük əksəriyyəti isə həqiqətdən çox-çox uzaqdır.

Babilistanın ən tanınmış inşaatçılarından saldığı bu məşhur bağlar dörd yarusdan ibarət idi. Qalıqları İraq ərazisində indi də qorunub saxlanılan bu sənət abidəsinin yaruslarının təğləri iyirmi beş metr hündürlükdə olan sütunlara söykənmişdir. Yarusların meydançalarına yastı daşlar düzülmüş, asfalt qatışıqlı, qurğuşun təbəqəli bir qat qamış döşənmişdir ki, aşağı yaruslara su keçməsin. Pillə-pillə qalxan yaruslar əlvan və qiymətli daşlardan hörülmüş gözəl pilləkənlərlə birləşir, gözoxşayan bir mənzərə yaradırdı.

Yuxarıda böyük torpaq təbəqəsi salınmışdı: **Fərat** çayının lilli münbit torpağı o qədər çox idi ki, **Şərqi**n hər yerindən gətirilmiş gül-çiçək kolları, meyvə və dekorativ ağaclar normal bitsin.

Babilistan şahı **II Navuxodonosor** böyük eşqinə nəhəng abidə qoya bilmişdi — bunu indiyə qədər bütün dünya təsdiqləyir. **Babilin** yüz metr hündürlüyündə olan divarları üzərində yaşıl və gözəl bir ağaclıq, asma bağ yaradıldı. Yuxarı yarusda yaşıllıqların içində gizlənən **Midiya** gözəli süni şəlalələrin şırıltısına — su pıçılıtısına qulaq asa-asa dərin fikrə qərq olurdu...

Makedoniyalı İskəndərin ölümündən sonra özünəvurğun fəth tərəfindən yaradılmış imperiya dağıldı, **Babil şəhəri** daha qədim dünyanın paytaxtı kimi qəbul edilmədi. Daşqınlar **Babilistan** şahı **II Navuxodonosorun** şah əsərini — **Sevgi Abidəsini** dağıtdı və beləliklə, qədim dünyanın ikinci möcüzəsi yalnız tarixçilərin əsərlərində, nəsillərin yaddaşında və sevənlərin qəlbində yaşadı...

“Qobustan” dərgisi, 2005

Əsrlərin, nəsillərin bayramı: Novruz

Mart ayı girər-girməz Azərbaycanda və qonşu ölkələrin əksəriyyətində qədim Şərq bayramına — **Novruz** adlanan yeni ili qarşılama mərasiminə ciddi hazırlıq başlanır. Xalqımızın ən qədim bayramlarından sayılır **Novruz**. Bizim milli həyat,məişət adət-ənənələr və inancların kökləri ulu qaynaqlara bağlıdır. Doğrudur, bir sıra insanlar **Novruz** bayramının yaranmasını tarixi-dini olaylarla əlaqələndirməyə çalışır. **Novruz** bayramının yaranması, ayrı-ayrı görüş və etiqatlarla əlaqəsi, onun ***Zərdüştlik —Avesta***, yaxud ***İslam — müsəlman*** mədəniyyəti qaynaqları ilə bağlılığı əsrlər boyu tarixçi alimləri, etnoqrafları, kulturoloqları, folklorşünasları düşündürmüş, çox böyük mübahisələrə səbəb olmuşdur. Fikrimizcə, Azərbaycan xalqının təşəkkül tapdığı vaxtda yaranmış,özündə ona qədər və sonra formalaşmış bütün dünyagörüşləri birləşdirməklə bu günə gəlib çatmış və millətimiz yaşadığca, böyük sevincə qarşılanacaq **Novruz** bayramı Şərq əhəmiyyətli, lakin milli hadisə kimi qəbul olunmalıdır.

Sərhədləri, əsrləri, nəsilləri aşaraq millətlərin və xalqların dünyəvi bayramına çevrildikcə, əksər Şərq toplularının nümayəndələri **Novruzu** öz məişəti ilə, adət-ənənələri ilə bağlamağa çalışmışdır. Məhz buna görə də bu ümumi bayram barədə Şərq dünyasında müxtəlif mülahizələr,adət-ənənələr, mərasimlər, əfsanələr, rəvayətlər yaranmışdı. Türksöylü və farsdilli xalqlar **Novruza** özlərinin milli bədii ornamentlərini qatmış, onu özünəməxsus ümumxalq şənliyinə çevirmişlər.

“**Novruz**” sözü qədim Avesta — azəri dilində “təzə gün”,“yeni ruzi”deməkdir. Bu mənada **Novruz** bayramının ruzi, məhsul, nemət ilə bağlılığına şübhə ola bilməz. Şərq xalqları, xüsusən də azərbaycanlılar **Novruzu** yeni ilin başlanğıcı hesab edərək, onu bolluq, bərəkətvə firavanlığın əzəli kimi rəmzləşdiriblər. İnsanlar hər il mart ayının ikinci yarısında bu gözəl bayramı baharın gəlişi kimi təmtəraqla qarşılayıblar və indi də bu ənənə davam etdirilir. Əsrlər boyu nəsillər tərəfindən unudulmayan, heç vaxt köhnəlməyən,yaddaşlarda yaşaya-yasaya, bu günümüze qədər gəlib yetincə cilalanmış və daha da gözəlləşmiş **Novruz** ta qədimlərdən ulu əcdadlarımızın əski bayramlarından olmuş, insana həyat verən dörd ünsürün — **Suyun, Odun,Yelin (Havanın),Torpağın** isinməsi,“dirilməsi” istəyi ilə bağlıdır.

Xalqımızın ən əski inanclarına görə, elə-obaya fayda verməyən hər bir şey “ölü” hesab olunurdu. Qışda torpağın nemətlərdən məhrum olması — məhsul verməsinə “dayandırması”, onun “donması” insanın ən zəruri həyati tələbatından məhrum olması kimi başa düşülürdü. Yay-payız mövsümündə əldə edilən azuqə ehtiyatı tükəndikcə, insanda torpağı oyatmaq, əkib-becərmək istəyi artırdı. Torpaq isə “dirilmirdi”,oyanmırdı. Tarlaların,bağ-bağçaların, yerin oyanmasından ötrü isə su, hərarət (istilik, od,Günəş) və yel (hava) gərək idi. Məhz bu arzu-istək ilə bağlı xalqımız lap qədimdən həmin dörd ünsürlə əlaqədar özünün zəngin adət-ənənə, etiqad və ayinlərini yaratmışdır. Təzə ilin başlanmasına dörd həftə qalmış bu ayin və etiqadların icra olunmasına başlanırdı.

İlaxır çərşənbələr

Novruza qədərki hər bir çərşənbə təbiətin bir ünsürü ilə əlaqələndirilirdi. Əcdadlarımızın ilkin təsəvvürlərində **İlaxır çərşənbələr** və ya ilin axır çərşənbələri yaranıb müqəddəsləşmişdi. Qədim inamlara görə, hər birində təbiətin dörd ünsüründən biri “dirilmiş” bu çərşənbələrlə bağlı xalq böyük el şənliyi və mərasimlər düzəldirdi və indiyə qədər də bu mərasimlər ümumxalq şənliyi kimi qeyd olunur.

Ayrı-ayrılıqda “**Su çərşənbəsi**”, “**Od çərşənbəsi**”, “**Yel çərşənbəsi**” və “**Torpaq çərşənbəsi**” adlandırılan “**İlaxır çərşənbələr**” insanları məhsul bolluğu yaratmağa, birlik və firavanlığa, halalığa, dostluğun, qardaşlığın sarsılmaz gücünün qüdrətinə inanmağa çağırırdı.

İlaxır çərşənbələrdə əsrlər ötdükcə insanın bircəyşayışı və xoşbəxtliyi üçün xüsusi, son dərəcə əsas olan dünyagörüşlər yaradılırdı. Bu dünyagörüşlər isə adamları çox pis və zərərli niyyətlərdən, şər əməllərdən — oğurluqdan, riyakarlıqdan, əxlaqsızlıqdan, təkəbbürlülükdən, paxıllıqdan, başqasının var-dövlətinə göz dikməkdən çəkindirir, onları halal zəhmətə çağırır, insanlarda əməyə, torpağa dərin məhəbbət aşılayırdı. **Novruz** ayın və etiqadlarında ədalətə, mərhəmətə, rəhmə, sevgiyə böyük ehtiram var.

İlaxır çərşənbələrin hər birində əzizlənən müqəddəs ünsürlərin il boyu insanın köməyinə gəldiyi barədə inam bu gün də qalır. Bu çərşənbələrin hər biri əcdadlarımızın əziz etiqadları, duyğuları ilə bağlıdır: onları öz dünənimiz, keçmişimiz kimi bilməyə, əməl etməyə hamımız borcluyuq.

Etnoqrafik qeydlərə nəzər salanda, **İlaxır çərşənbələr** barədə maraqlı məlumatlarla rastlaşırıq. Onların bəziləri ilə oxucularımızı da tanış edirik.

Su çərşənbəsi

Boz ayın dörd müqəddəs çərşənbəsinin birincisi “**Əzəl çərşənbə**” kimi tanınırdı. Xalq arasında ona təzə “doğulan”, yeni gələn, “**Əvvəl çərşənbə**”, “**Su çərşənbəsi**”, “**Gül çərşənbəsi**” də deyirlər. Qədim inamlara görə, **Əzəl çərşənbədə** təzə ilin gəlişi münasibətilə ən əvvəl su təzələnir. Elə buna görə də bu çərşənbə su ilə, suyun təmizlənməsi ilə əlaqələndirilir. **Əzəl çərşənbə** suya tapınma inamı ilə başladığına görə, bütün insanlar hələ gün doğmamışdan çay, arx, bulaq, yaxud çeşmə üstünə getməli, axar suda əl-üzünü yumalı, bir-birinin üzünə su çiləməli, su üstündə atdanmalı, yaralıların, xəstələrin üstünə su səpməlidirlər ki, il boyu sağlam olsunlar. Çünki **Əzəl çərşənbənin** səhər tezdən köpüklənən ağ suyu bütün dərdlərin dərmanı hesab olunur. Bu vaxt buğdadan səməni qoymaq da lazımdır.

Su fəli: *Su çərşənbəsində səhər tezdən gedib axar sudan — bulaqdan, çaydan, arxdan “lal su” gətirirlər: suyu evə gətirənə qədər heç kimlə bir kəlmə də kəsmək olmaz. Onu bir neçə piyaləyə töküüb saxlayırlar. Axşam qızlar yığışırlar, hərə öz baxtına üzüyünü saçına sürtüb həmin piyalədəki suya salırlar. Üzük piyalənin divarına toxunub cingildəyir. Üzük neçə dəfə cingildəsə, deməli, sahibi olan qız həmin sayda ildən sonra gəlin köçəcək...*

Od çərşənbəsi

İlaxır çərşənbələrdən ikincisi olan bu çərşənbəyə bəzən “**Üsgü çərşənbə**”, “**Üsgü axşamı**”, yaxud da əzizləmə mənasında “**Addı çərşənbə**” də deyilir. **Od çərşənbəsi** əski inamlara bağlı olub Günəşə, oda, odu qoruyub saxlamaq inamına tapınma ilə əlaqədar yaranıb. **Zərdüştlük**dən çox-çox əvvəllər də insanlar inanırdılar ki, odu, Günəşi əzizləsələr, oxşasalar təbiət tez isinər, adamlara xoşbəxtlik gətirər.

Bu çərşənbədə oda sitayiş edilir, onun şərəfinə şənliklər təşkil olunurdu. Günəş istisini arzulayan ulu babalarımız **Od çərşənbəsində** səhər tezdən Günəşə qurban aparardılar. Böyük bir tonqal qalayıb günəşin çıxmasını gözləyər, odun şərəfinə nəğmələr söyləyərdilər. Səhər gün doğanda qurbanın — kəhər atın başını kəsərdilər ki, adamlara, elə-obaya xoşbəxtlik, səadət gəlsin.

İnanclar: *Ocaq yananda səslənirsə, demək, kimsə sənə sözünü danışır.*

Ocağa yanaşanda salam ver, baş ay.

Ocağın tüstüsü üstünə gəlsə sevgilin gözəl olar.

Gün doğanda doğulan uşaq göyçək, pəhləvan olar.

Çıraq yandıranın çırağı sönməz olar.

Yel çərşənbəsi

El içində **Yel çərşənbəsini** “*küləyi oyadan*”, “*yelli*”, “*Heydər*” çərşənbəsi də adlandırırlar. Etdiqada görə, bu çərşənbədə oyanan yel və külək ərzi gəzir, oyanmış suyu, odu hərəkətə gətirir. **Yel çərşənbəsində** əsən isti və soyuq küləklər yazın gəlişindən xəbər verir. Gün ərzində bir neçə dəfə dəyişən külək yelin özünün təzələnməsi kimi qəbul edilir. O, lazım gələndə, insanları əzizləyir, onlara kömək edir, qəzəblənəndə isə adamları cəzalandırır. Odur ki, külək və yelin şərəfinə **üçüncü çərşənbədə** böyük mərasim keçirirlər.

Yel əsər, toz qoparar,

Ağacdən qoz qoparar.

Yellə gələn bəlanı,

Yel özü də aparar.

Torpaq çərşənbəsi

Novruz bayramı ərəfəsindəki çərşənbələrin sonuncusu hesab olunan və xalq arasında “**İlaxır çərşənbə**”, “**Yer çərşənbəsi**”, “**Torpaq çərşənbəsi**”, “**Çərşənbə-suri**” kimi də tanınır. Bu çərşənbədə yer oyanır, torpaqda su, istilik və hava normallaşır, beləliklə, əkinə başlamaq olur.

Axır çərşənbə **İlaxır çərşənbələrin** mərasim, ayin, etiqad, oyun və şənliklərlə ən zəngin olanıdır. Bu vaxt əvvəlki çərşənbələrdə icra olunan bütün ayin və mərasimlər daha şən, böyük xalq şənlikləri kimi təkrar qeyd olunur. Mərasim səhər tezdən suya tapınma ayini ilə başlayır. İnsanlar su kənarına gedir, su üstünə atdınır, dərini, arzusunu axar suya deyir və ondan imdad diləyirlər. Bütün günü davam edən mərasim axşam şənlikləri ilə daha da gurlaşır. Bu axşam üzərlik yandırılır, tonqallar alovlanır, tonqallar üstündən tullanır, bacalardan torbalar sallanır, qurşaq atılır, qulaq falları qurulur. Subaylar qonşu evlərin qapısının arxasındı gizlənərək ilk eşitdikləri sözə uyğun təzə ildə onları gözləyən hadisələri öncədən bilməyə çalışırlar. Bəzi bölgələrdə axır çərşənbədə süfrəyə ət və toyuq əvəzinə ancaq balıq verirlər.

Əlbəttə, bütün çərşənbələrdə əsasən yeniyetmə və gənclərdən ibarət xüsusi musiqiçilər dəstəsi axşam qaranlıq düşəndən sonra ev-ev, oba-oba gəzər, çalıb-oxuyarlar. Bəxşiş, hədiyyə yığmaq, qurşaq atmaq indi də dəbdən düşməyib...

Səməni halvası: *Axır çərşənbədə birinci çərşənbədə qoyulan buğdadan göyərmiş səməni təknədə döyülür, suyu çıxarılır və ondan səməni həlimi ilə səməni halvası bişirilir. Bir çox yerlərdə səməni həlimi çərşənbə günü yeddi qapıya paylanılır. Səməni suyundan bişirilən halva isə çox dadlı və xeyirli hesab edilir. Bunların hər ikisi Axır çərşənbənin ən əziz yeməkləri sayılır...*

Şərq, yəni Hicri-şəmsi təqvimində yeni ilin başladığı gün yazda — gecə ilə gündüzün bərabər olduğu günə düşür. Bayram Hicri-Şəmsi təqvimi ilə fərvərdin ayının ilk gününə, Qriqorian — indi ölkəmizdə qəbul edilən müasir təqvimə görə martın 21-22, nadir hallarda isə martın 23-ə təsadüf edir. İnsanlar bayrama çox ciddi şəkildə hazırlanırlar. Yaşayış yerləri, həyə-t-baca, küçələr silinib-süpürülür, yeni pal-paltar alınır, bayram şirniyyatı bişirilir, qovğa qovrulur. Bayram günlərində dünyasını dəyişmiş qohum-əqrabaların qəbirləri üstünə gedib ruhları yad edilir, məzarlarının başında Yasin oxutdurulur. Kəsənlər barışır, qohum-qonşu bir-birilərinin evlərinə getməklə əlaqələrini daha da möhkəmləndirirlər. Xüsusilə xəstələr və qocalara diqqət, uşaqlara qayğı artırılır. Bayram axşamı ailənin bütün üzvləri bir süfrə başına toplaşmalıdır. Süfrədəki insanların sayına görə şam yandırılır və bu zaman hər kəs ürəyində niyyət tutur. Şamı söndürmək günah hesab olunur. Ərinmiş şamın qalıqlarına əsasən niyyət yozulur. Bayramın səhəri səhər tezdən kişi ilə rastlaşmaq yaxşı əlamət sayılır. Əgər rastlaşdığın kişi “yüz il yaşa” desə, deməli, qarşıdakı ildə işlər lap yaxşı olacaq. Əgər qohumluq əlaqələri təzəcə yaradılıbsa, oğlan tərəfi qız evinə **Novruz xonçası** və qurbanlıq qoç aparmalıdır. Bizim günlərdə bayram adət-ənənələrinə bir qədər fərqli riayət olunsada, əsasən dəyişməz qalıb. Bölgələrimizdə kiçik fərqləri çıxmaq şərtilə **Novruz bayramına** baxış eynidir. Bayramın əsas simvolları bunlardır: səməni, rəngə salınmış yumurta, müxtəlif şirniyyatlar, tonqallar, kosa və keçəl, qurşaq atmaq və b.

Bəzi vaxtlar **Novruz** şie müsəlmanlarının Məhərrəmlik ayındakı Aşura matəm mərasiminə təsadüf edəndə keçirilən bayram tədbirlərində müəyyən dəyişikliklər edilir.

Tonqal başında: Şər qarışanda hər həyətdə,yaxud məhəllədə tonqallar yandırılır və tonqal başına toplaşanların hamısı növbə ilə üç dəfə alovun üstündən tullanırlar. Bəzi bölgələrimizdə bayram tonqallarının sayı bir,bəzilərinə üç,bir çoxlarında isə yeddiyə çatır. Böyükər ailənin yaşca kiçik üzvlərini qucaqlarına alıb tonqalın üstündə tullanırlar. Bu, bütün azar-bezardan, bədbəxtliklərdən, fəlakətlərdən xilas olmaq, özlərini və yaxın adamlarını ərzində yol verilmiş günahlardan qurtulmaq niyyəti ilə edilir...

“Sara Xatun” dərgisi, 2003

VI Bölüm

Düşüncə mədəniyyəti

Mübahisələrdən yaranan həqiqətlər

Ədəbiyyat sahəsində Beynəlxalq Nobel mükafatı laureatları

1. Avropanın qiyamçı bədii söz sənətkarı: Joze Saramaqo

2. Günter Qrass: cəmiyyətə meydan oxuyan yazar

3. Yüzüncü Nobel mükafatının sahibi: V.S.Naypol

4. Kulturoloji polemika: çağdaş ədəbi proses.

“Böyük ədəbiyyat bütün "oyun"ların fəvqündə durur...”

Avropanın qiyamçı bədii söz sənətkarı:

Joze Saramaço

Dünyada bir çox elitar kultur ödülləri var: onların sırasında Beynəlxalq Nobel mükafatı ilə yanaşı, YUNESKO-nun mükafatları, həmçinin Fransa Ədəbiyyat Akademiyasının "Qonkur"u, İngiltərənin "Buker"i, Amerika Kino Sənəti Akademiyasının "Oskar"ı seçilir və planetin əksər ədəbi-mədəni ictimaiyyəti tərəfindən qəbul edilir. XX əsrin sonunun - 1998-ci ilin Nobel mükafatçısının üsyankar ədəbiyyat adamı kimi ad çıxarması, eyni zamanda sənətkarın Avropadan olması dünyanın aparıcı ədəbi-mədəni elitası, yazılı və elektron KİV nümayəndələri arasında söz-söhbətə rəvac vermişdir ki, bu yazımızda o məsələlərə toxunmaq istəyirik.

Çağdaş dövrün tanınmış nasirlərindən sayılan portuqaliyalı Joze Saramaço 1998-ci ilin ədəbiyyat üzrə Beynəlxalq Nobel mükafatına layiq görüləndə vətəninə çox-uzaqlarda - Kanar adalarının birində - Lansarotda yaşayırdı. Qərribə təzaddır, eləmi? İlk baxışdan sivil Avropa ölkəsi sayılan Portuqaliyada bu vaxt nə müharibə gedirdi, nə də diktatura rejimi hökm sürürdü. Amma, demə, avropalıların da öz xüsusi problemləri varmış...

Gündəlik həyat yaşantılarını fəlsəfi süzgəcdən keçirib öz əsərlərində işıqlandıran xoşlayan tanınmış nasir J.Saramaço 1922-ci ildə Portuqaliyanın əyalətində - Azinyaqada, savadsız çoban ailəsində anadan olub. XX əsrin birinci yarısında çalxalanan Avropanın böhranlı olayları bu çoban oğlunu orta məktəb təhsilini yarımçıq saxlayıb - erkən yaşlarında, çörək pulu qazanmaq üçün işləməyə məcbur edir. Ailəsi ilə birlikdə paytaxta - Lissabona köçəndən sonra da işləməyə məcbur olan Joze, həyatın bütün çətinliklərinə baxmayaraq, yavaş-yavaş içindəki bir nurun əsirinə çevrilir. "Söz" deyilən o nur bu cılız gənci oxumağa, gizli-gizli bədii ədəbiyyatla məşğul olmağa vadar edir. 19 yaşından etibarən şəxsi kitabxanasını yaratmaq üçün öz zəhməti hesabına ədəbiyyat əldə etmək istəyən Joze ilk kitabını mexanik kimi işləyəndə, elə ilk məvacibindən almışdı...

Müstəqil olaraq bir yazar kimi yazmağa 25 yaşından sonra girişdi. Girişdi, özü də ciddi-cəhdlə: kənd həyatından bəhs edən "Günahlı torpaq" romanını çap etdirdi. Lakin bundan sonra qələmini bir kənara qoydu: "Hələ ki, deməyə bir sözüm yox," - ovaxtkı yazmamaq qərarına beləcə aydınlıq gətirmişdi. Çox-çox sonralar, Nobel mükafatı alanda isə yazıçı səmimiyyətlə boynuna aldı: "Xatırlatmaq istəyirəm ki, əgər 60 yaşında ölsəydim, bir yazıçı kimi tanınmazdım".

Doğrudan da nə qədər qərribə görünsə belə, tədqiqatçılar bildirirlər ki, bir sənətkar olaraq J.Saramaço məhz altıncı yaşından sonra püxtələşməyə başlayıb: ədibin yaradıcılığının ən məhsuldar dövrü həyatının yeddinci onilliyinə təsadüf edir. Məhz bu dövrdə onun yazıb çap etdirdiyi kitabları nəinki kiçik Portuqaliya və qonşu İspaniyada, eyni zamanda dünyanın bir çox ölkələrində ədəbi hadisə kimi dəyərləndirilirdi.

1982-ci ildən bu yana ədibin yazdığı "**Monastr memorialı**", "**Rikardo Reysin ölüm ili**", "**Lissabon müharibəsinin tarixçəsi**" kimi romanları, həmçinin "**Daş sal**" adlı esselər kitabı işıq üzü görəndən sonra qoca Avropa "yeni ədəbiyyat" axtarışı ilə nə okeanın o tayındakı şimalı-cənublu Amerikaya, nə də keçmiş SSRİ respublikaları da daxil olan sosialist düşərgəsinə tərəf boylanmağa həvəs göstərdi...

U.Eko, O.Pas, V.Nabokov, X.L.Borxes və başqa söz ustaları kimi **J.Saramaço** da son illər Avropa və dünya ədəbiyyatında dəbdə olan "intellektual", yaxud modernist ədəbiyyat nümunələri yaratmağa səy göstərir, çox zaman buna nail olurdu. Yaradıcılığının məhz bu cəhəti də onun başını çox ağrıtdı: belə ki, 1990-cı ilin əvvəllərində nasir özünün ən güclü əsərlərindən birini - **"İnsanın "İngili"** adlı romanını oxucuların ixtiyarına verdi.

Qeyd etmək yerinə düşər ki, bu illərdə Portuqaliyada mühafizəkar sağ mərkəzçi hökumət hakimiyyətdə idi. Yeni romanında xristian dünyasında geniş vüsət tapan və get-gedə güclənməkdə olan katolik fundamentalizmini pisləyən J.Saramaço "siyasi bekarçılıq"dan darıxan mövcud mühafizəkar hökumətin "qəzəbinə" tuş gəldi. Məhz buna görə də 1991-ci ildə mənəvi azadlığının tapdalanmasıyla heç cür razılaşmayan ədib, özünə qarşı olan mənasız hücumlara etiraz əlaməti olaraq, vətənini, Portuqaliyanı birdəfəlik tərk edib sakit Lansarotaya - Kanar adalarının birinə köçməyi qərara alır. Və günü bu gün də ona həmişə sadıq qalan xanımı - ispan jurnalisti Pilar del Pioyla birgə orada yaşayır. Maraqlısı isə odur ki, həyat yoldaşı eyni zamanda J.Saramaçonun əsərlərini ispancaya çevirən ən yaxşı mütərcimlərdən biri sayılır...

Yaşadığımız dövrün olayları o qədər sürətlə dəyişir ki, sabah nələr olacağını proqnozlaşdırmaq çox çətindir. Lakin haqq-ədalət gözü tutulmuş dağ çeşməsinə oxşayır: ondakı su nə vaxtsa başqa bir yerdə özünə yol tapıb üzə çıxır. 1996-cı ildə gələcək Nobel mükafatı laureatına milli söz sənətinin klassiki Kamoensin adını daşıyan Portuqaliyanın ən yüksək ədəbiyyat mükafatı verildi. Amma hər yerdə portuqal olması ilə fəxr edən yazıçı rəsmi Lissabonun bu dəvət jestinə müsbət cavab vermədi və jurnalistlərə bildirdiyinə görə, bu günə kimi də Lansarotdan geri qayıtmaq fikri yoxdur.

J.Saramaço öz kiçik vətəninə sərhədlərini aşmaq dərəcəsinə qədər yüksələn yaradıcı şəxsiyyət kimi artıq bütün dünyaya məşhur olan universal yazıçı şöhrətini əsərləri ilə sübut etmişdir. Yazıcının son illərdə qələmə aldığı və ciddi ədəbiyyat həvəskarları arasında xüsusi marağa səbəb olmuş **"Korluq haqqında esse"**, **"Lansarota gündəliyi"** kitabları, xüsusilə nasirin uğurlu sənət işi sayılan "Bütün adlar" romanı deyilənlərə əyani sübutdur. "Mağara" adlı növbəti əsəri üzərində işləyən nasirdən oxucuların yeni şədevr gözləməyə haqqı var. Nobel mükafatına namizədliyi göstərilmiş qələmdaşları - baxmayaraq ki, onların bəziləri siyasi, etik və sadəcə, şəxsi məsələlərə görə bir-birilərlə intriqa aparır - J.Saramaçonu bu yüksək mükafatı alması münasibətilə səmim-qəlbədən təbrik etdilər. İlk öncə portuqaldilli ədəbiyyatın patriarxı sayılan braziliyalı Jorji Amadu - əsas namizəd kimi məhz onun adı birincilər sırasında hallandırılırdı - böyük sənət yarışının qalibinə yeni-yeni uğurlar arzuladı.

Stokholmdakı İsveç Ədəbiyyat Akademiyasının və Nobel Mükafatları Komitəsinin bu qərarını Portuqaliyanın indiki və keçmiş prezidentləri - Jorji Sampayü ilə Mariu Soares də böyük razılıqla qarşıladılar. Baxmayaraq ki, vətəninə hələ də çoxları yazıcının İspaniya ərazisinə köçdüyünə görə bağışlaya bilmirlər.

İsveç Ədəbiyyat Akademiyasının bu qərarı əslində bütün dünyada milyonlarla insanın danışdığı və bəşəriyyətin istifadə etdiyi böyük dillərdən biri hesab olunan portuqalca yaranan əsərlərin ümumdünya söz sənətində öz yerini möhkəmləndirdiyini göstərir. Qərribəsi isə budur: vaxtilə Moskva B.Pasternak və A.Soljenitsına Nobel mükafatı verilən zaman necə etiraz etdisə, Vatikanın rəsmi şəxsləri də eyni ciddiyyətlə kilsənin etirazını bildirdilər. Vatikanın rəsmi qəzeti sayılan **"Ossevatore Ramano"** təkrar-təkrar yazmaqdan usanmadı

ki, Beynəlxalq Nobel Mükafatları Komitəsinin qərarı "ideoloji səbəb"ə görə qəbul edilib və 1998-ci ilin mükafatı "islahedilməz kommunist"ə verilib.

Yazıçı özü rəsmi kilsənin bu etirazına o dəqiqə münasibət bildirib: *"Mənim rəsmi kilsəyə nisbətən, dindarlara çox böyük hörmətim var. Ona görə də qoy Vatikan öz işi ilə məşğul olsun, bizim dünyəvi məsələlərimizə qarışmasın və yaxşı olar ki, göylərə dua göndərsin"*.

Yazıçının dünyagörüşündəki bəzi qəribəliklər jurnalistlərin marağına səbəb olub. Müsahibələrin birində J.Saramaço vurğulamaqdan çəkinməyib: *"Əgər Nobel mükafatı ilə kommunist ideyalarını seçmək məcburiyyətində qalsaydım, tərəddüd etmədən ikincini seçərdim"*. *"Nobel mükafatı laureatının kommunist olması ona yalnız şərəf gətirir, - İspaniyada çıxan "Mundo" qəzeti yazır, - çünki Saramaçonun kommunizminin QULAQ və Lubyanka (keçmiş SSRİ-dəki siyasi və mənəvi dustaqların saxlanıldığı yerlər nəzərdə tutulur - A.X.) ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. Bu kommunizm bəşər nəslindən olan ən məzlum adamların maraqlarını müdafiə edən insani kommunizmdir"*.

J.Saramaço özü isə belə fikirləşir ki, insanların insan kimi yaşaması üçün mübarizə aparmağa dəyər. Beləliklə, Nobel mükafatları tarixinin daha bir səhifəsi qapandı və ədəbi-mədəni elita qarşından gələn 1999-cu ilin payızını səbirsizliklə gözləməyə başladı.

Günter Qrass:

cəmiyyətə meydan oxuyan yazar

Ötən əsrin son illərində iqtisadi yüksəliş və siyasi sabitlikdən sonra, elmi-mədəni dəyərlərin həmişə yüksək tutulduğu Avropanın mədəniyyət tarixində yeni-yeni səhifələr açılırdı. Artıq neçənci dəfədir ki, müxtəlif sahələr üzrə verilən Beynəlxalq Nobel mükafatının sahibi avropalılar olur. Ədəbiyyat sahəsində də belədir: maraqlısı budur ki, bu dəfə də ədəbi aləmdə "çılğınlığı" ilə seçilən şəxs laureat adına layiq görülür. Əlbəttə, "intellektual" namizəd hesab edilən italiyalı Umberto Eko, yaxud ciddi nasir kimi qəbul olunan qırğız Çingiz Aytmatov və onlar kimi bir çox dəyərli sənətkarların içindən alman yazarı **Günter Qrass**ın seçilməsi İsveç ədəbiyyat akademiklərinin ədəbi-mədəni zövqündən asılıdır. Lakin bu seçimin obyektivliyindən şübhələnməyə də dəyməz.

Mükafatın məhz məşhur alman yazıçısı **Günter Qrassa** verilməsinin səbəbi tam açıqlanmasa da, biz şəxsi mülahizələrimizi obyektiv və subyektiv amillər şəklində sistemləşdirməyə çalışacağıq. 1998-ci ilin "Nobel"çisi portuqaliyalı Joze Saramaço *"İnsanın İncili"* romanından sonra (əsər ilk dəfə 1991-ci ildə işıq üzü görüb; Moskvanın "Vaqrus" nəşriyyatı isə 1999-cu ildə A.Boqdanovskinin portuqalcadan ruscaya tərcüməsini kitab şəklində buraxıb) protestant - yevangelist baxışlarına görə ölkəsindən didərgin düşmüş "mənəvi qiyamçı" hesab edilir.

Ədəbiyyat sahəsində 1999-cu ilin Nobel mükafatının sahibi olan **Günter Qrass** isə Avropa yazarları arasında "siyasi çılğın" adlandırılır. Nədənsə Avropa "üsyancı yazarları" qiymətləndirməyə başlayıb: amma kütləvi iğtişaşlar törədənlər deyil, mənəvi dəyişikliklərə çalışanlar fərqləndirilir. Obyektiv amillərdən digəri isə siyasətlə bağlıdır: Avropada sol demokratların hakimiyyətə gəlməsi, deyəsən, söz sənətinə də öz təsirini göstərməyə başlayıb. G.Qrass siyasi baxışlarına görə sol əqidəli intellektuallardan hesab edilir və hətta Almaniya Sosial-Demokrat Partiyasının fəallarından, "sosializm" ideyasının qızğın tərəfdarlarından olub.

Səbəblərdən başqa birisi isə mükafat haqqındakı mətbuat açıqlamasında göstərilib: *"Alman ədəbiyyatı" qarşısındakı xidmətlərinə və hekayə janrının inkişafındakı əməyinə görə*. *"Ciddi ədəbiyyat romandan başlayır,"* - deyə düşünən oxucu kütləsinə və romançı nasirlərə bu fakt məntiqli cavab olsa da, əslində, Avropa və dünya söz sənətində son zamanlar zəifləyən hekayə - novella ənənələrinin dirçəlməsinə xidmət edəcək "stimullaşdırıcı" addımdır...

10 il öncə - 1989-cu ildə Almaniya Federativ Respublikası ilə Almaniya Demokratik Respublikasının birləşməsindən möhkəmlənən vahid Almaniya dövlətinə yubiley münasibətilə bundan da yaxşı hədiyyəmi olacaqdı? Onu da qeyd edək ki, 1901-ci ildən bu yana on bir alman yazarına Nobel mükafatı verilib. Obyektiv səbəblərin sonuncularından biri də, zənnimcə, Avropadan başqa hər yerdə dahi yazar axtaran, iqtisadi, siyasi, hərbi, mədəni və daha hansısa maraqlara görə Nobel mükafatlarını sağa-sola səpələyən (İkinci Dünya müharibəsində kütləvi qırğına məruz qalan yəhudilərə görə yəhudi yazarlarına, aparteidə qarşı mübarizə aparan zənci mənşəli, yaxud Afrikadan olan şairə, sovet siyasi sistemini qamçılayan rus nasirinə verilmiş ödülləri xatırlatmaq yerinə düşərdi), bununla da avropalı

qələm sahiblərini incik salan Beynəlxalq Nobel Mükafatları Komitəsi özünün son qərarlarıyla sanki barışıq jestini göstərmək əzmi ilə çıxış etdi. Subyektiv səbəblərə keçək.

Obyektiv amillərə nisbətən, əslində, subyektiv səbəb daha önəmli, əhəmiyyətli və əsasdır. Mükafatın verilməsində əsas səbəb çoxsaylı obyektiv şərtlər deyil, məhz yeganə subyektiv amildir: Günter Qrassın çoxillik və ağırzəhmətli bədii yaradıcılığı...

Azərbaycan oxucusuna çağdaş dünya və Avropa ədəbiyyatının bir çox maraqlı nümayəndələri kimi, **Günter Qrassın** adı da az tanışdır. Odur ki, onun həyat və yaradıcılığına qiyabi ekskursiya etmək, fikrimizcə, oxucularımız üçün heç də maraqsız olmaz.

Ciddi bədii ədəbiyyat həvəskarlarına onu da bildirək ki, G.Qrassın hələ 1985-ci ildə Moskvanın "Raduqa" nəşriyyatının "Çağdaş nəsrin ustaları" seriyasından roman və povestlərindən ibarət nəsr kitabı çapdan çıxıb. Son illər isə qonşu Rusiyada yazıçının 10-dan artıq kitabı işıq üzü görüb...

1927-ci ildə keçmiş Dantsiq (Polşa Respublikasının ərazisində yerləşən indiki Qdansk) şəhərində anadan olmuş, 1944-cü ildə Hitler ordusu sıralarına çağırılmış, 1945-ci ildə amerikalılara əsir düşmüş gələcəyin nəhəng yazıçısı və qızgın antifaşisti əvvəlcə fəhlə işləmiş, 1948-1949-cü illərdə Düsseldorf Sənət Akademiyasında, 1953-cü ildə isə Qərbi Berlinin Tətbiqi Sənət İnstitutunda ali təhsil almışdır. Günter Qrass bütün həyatı boyu eyni zamanda qrafika və heykəltəraşlıqla da məşğul olmuşdur ki, bu da onun bir qədər kobud, bir qədər də plastikliyi ilə seçilən nəsrinin poetikasında öz əksini tapmışdır. Gələcəyin tanınmış nasirinin imzası ilk dəfə "Aktsente" dərgisinin səhifələrində görünmüşdür. Dərginin bir neçə sayında G.Qrassın ilkin yaradıcılıq məhsullarından sayılan şeirlərindən və hekayələrindən nümunələr verilmişdir.

Bədii yaradıcılığa olan sonsuz həvəsi isə gənc yazıçını ozamankı Qərbi Almaniyada ədəbi mühitinə ayrılmaz atributlarına çevrilmiş müxtəlif ədəbi qruplara qoşulmağa vadar edir. Müharibənin dəhşətləri içində zamanın acı həqiqətlərini - qlobal münaqişələrin mənasızlığını dərk edən, eyni zamanda İkinci Cahan savaşının, hər şeydən öncə, alman xalqının özünü sağalmaz bəlalara saldığını anlayan G.Qrass qatı anti-faşistə çevrilir və əqidə cəhətdən yaxın olan sənətkarları özündə birləşdirən **"47-lər qrupu"**na daxil olur. Hər bir cavan yazar kimi o da bu ədəbi qrupun tədbirlərində eksperimental əsərlərini - şeir və "absurd" pyeslərini oxuyur, bəzən tənqid olunur, çox zaman isə tərifiylənərək göylərə qaldırılırdı. Amma 1959-cu ilə qədər, yəni **"Tənəkə təbil"** romanını çap edənə kimi onun adı ancaq məhdud ədəbi dairələrdə hallanırdı. Lakin bu romandan sonra Almaniyada Federativ Respublikası ədəbiyyatında yeni və ciddi bir ədəbi simanın parlacağı mədəni ictimaiyyətə bəlli oldu.

Onun hər yeni əsəri ədəbi aləmdə az qala sensasiyaya səbəb olurdu. Qroteskin ən effektiv, hətta oxucuları şok vəziyyətinə sala biləcək formalarından bacarıqla istifadə edən yazıçını ilk baxışdan əsərlərində xarici emosiyalara çox əhəmiyyət verdiyinə görə tənqid edənlər çox olsa da, daha sonralar, artıq Qrass ədəbiyyat tarixində öz fərdi yaradıcılığı ilə əhəmiyyətli yer tutanda aydınlaşdı ki, qrotesk yazıçının, sadəcə, istifadə etdiyi "stil qəlibi" deyil. Qrass ancaq bu tərzdə düşünməyi və yazmağı bacarır. Məhz beləcə, on illər boyunca Qərbi Almaniyada **"Tənəkə təbil"** romanı ətrafında qızgın mübahisə və müzakirələr getdi: mötəbər ədəbi dairələr yazıçını müxtəlif mükafatlara namizəd göstərir, fəqət daha "mötəbər" rəsmi orqanlar isə o ödülləri G.Qrassa verməkdən imtina edirdilər. Çünki G.Qrass almanların öz

başına bəla olan faşist, yaxud revanşist ideologiyası və əxlaqını lağa, məsxərəyə qoymaqla, hər yeni əsərində insansevərliyini nümayiş etdirirdi.

Yazıçı ürəkağrısı ilə başına gətirilənlərdən incisə də, bircə məsələni dəqiq bilirdi: zaman, tarix hər şeyi yerinə qoyur. Bu, 1965-ci ildə faşist əqidəli millətçi gənclərin Düsseldorfda təmtəraqlı surətdə bir çox müterəqqi yazarların əsərləri ilə yanaşı, *"Tənəkə təbil"* romanını kitab tonqalında yandıranda da belə idi, 1969-cu ildə Münhen əyalət məhkəməsi G.Qrassı *"katolik kilsəni təhqir edən"* adlandıran millətçi-nasist düşüncəli ədəbi tənqidçi Kurt Sixelə bəraət qazandıranda da. Fəqət bu da dəqiqdir ki, ötən əsrin 60-cı illərindən bəri özünün mənəvi dəyərləri və mədəni böhranı ilə birlikdə Qərbi Almaniya ədəbiyyatı tarixini Günter Qrassın yaradıcılığı olmadan, sadəcə, təsəvvür etmək mümkün deyil.

1959-1963-cü illərdə yaratdığı və özünün *"Dantsiq trilogiyası"* (*"Tənəkə təbil"*, *"İt həyatı"* romanları, *"Pişiklər-siçanlar"* povesti) adlandırdığı əsərlərində, daha sonrakı *"Yerli narkozun altında"*, *"Kambala"* romanlarında, *"İbizlərin gündəliyindən"*, *"Başdan doğulanlar"*, *"Başdan doğuluruq, yaxud almanlar ölürlər"* kitablarında toplanan yarı bədii, yarı publisistik nümunələrdə, bir çox hekayə və məqalələrində, ən dəbdə olan "Mənim yüzilliyim" əsərində də görünür ki, G.Qrass hər şeyə istehza edə-edə çoxları əvəzinə içində ağlayır.

O, sözün hər mənasında əsl insansevərdir. Yazıçı bunu həm yaradıcılığında, həm həyatında, həm də ictimai fəaliyyətində sübut edir. Sol intellektual olaraq o, müharibəyə qarşı nümayişlər təşkil edənlərin ön sıralarında durur, irqi ayrı-seçkiliyə qarşı mübarizə aparır, hətta razılaşmayanda sosial-demokratlara qarşı "qiyam" qaldırır, yaxud 1989-cu ildə türk yazıçısı Yaşar Kamala Sülh Mükafatı təqdim edilən zaman çəkinmədən bildirdi ki, mühacirlərə qarşı orta əsrlərə xas qanunlar qəbul edən ölkənin vətəndaşı olmaqdan utanır...

Lakin böyük sənətkar bir yazıçı kimi onun ünvanına söylənilən tənqidlərlə heç cür barışa bilmir. 1994-cü ildə tanınmış almandilli ədəbiyyat tənqidçisi sayılan Mark Rayxel-Ranitski *"Frankfurter algemayne"* dərgisində ədibə ibrət olsun deyər, Günter Qrassa ünvanladığı yetərincə tutarlı və kəskin bir məqalə dərc edir və ədəbi ictimaiyyətin yadına salmağa çalışır ki, tutarlı ədəbi tənqid yazıçılara deyil, ədəbiyyatsevər oxuculara lazımdır...

Budur, növbəti Nobel mükafatının sahibi barədə geniş məlumat verdik. 1999-2000-ci illərdəki Avropanın aparıcı Kütləvi İnformasiya Vasitələrində gedən materiallardan isə belə nəticə çıxarmaq mümkündür ki, gec də olsa, ədalət zəfər çaldı.

Fərqi yoxdur, Günter Qrass özünün ən yaxşı əsərini artıq yazmış olsa belə, bir yazıçı kimi onun hal-hazırda da Avropanın tanınmış söz ustası olmasına heç kim şübhə edə bilməz...

P.S. Günter Qrassın ən sonuncu sənətkar etirazı isə ABŞ-ın 2003-cü ildə İraqda müharibəsinə qarşı nümayişkarana çıxışları oldu...

"Ədalət" qəzeti, 2003

Yüzüncü Nobel mükafatının sahibi: V.S.Naypol

2005-ci il dekabrın 10-da Beynəlxalq Nobel mükafatları tarixinin yubiley - yüzüncü təqdimat mərasimi oldu. Düz bir əsr bundan öncə, 1901-ci ildə - Alfred Bernard Nobelin vəfatından dörd il sonra, yəni 1905-ci ildə ilk dəfə Nobel mükafatı verilib. Yeri gəlmişkən, indiyə qədər ən çox - 242 dəfə Amerika Birləşmiş Ştatlarının vətəndaşlarına Nobel mükafatları təqdim olunub. Nobel mükafatları alanların arasında İngiltərə, Almaniya Federativ Respublikası, Fransa, İsveçrə, İsveç və Rusiya vətəndaşları çoxluq təşkil edir.

Nobel mükafatçıları arasında ədəbiyyatçılar - bədii söz adamları həmişə seçiliblər. Bəlkə də buna görədir ki, hər dəfə bu böyük mükafata layiq görülən söz sənəti sahiblərinin ətrafında müxtəlif söz-söhbətlər yaranır. Bu dəfə də belə oldu: əslən Hindistandan olan, hazırda Böyük Britaniya vətəndaşı sayılan Vidiadxar Suracprasad Naypolun adı 2001-ci ildə qaliblər arasında açıqlanan kimi Stokholm ədəbiyyat akademiklərinin bu seçiminə siyasi rəng verənlərin sayı birə-on artdı.

Qeyd edək ki, Trinidadda doğulmuş, sonralar missionerlərin təhriki ilə xristianlığı qəbul etmiş köhnə "şərqli" Vidiadxar Naypolun sonuncu kitabı - *"İnamdan yuxarı"* adlı yol qeydləri İslam "fundamentalizmi"nə həsr olunub. Hələ vaxtilə Salman Rüşdinin mürtəce və İslam mədəniyyətinə böhtanlarla dolu *"Şeytan ayələri"* adlı romanına Nobel ödəlünü sıraya bilməyənlər əllərinə düşmüş imkandan - beynəlxalq ictimai-siyasi şəraitdən tez-bazar istifadə etdilər.

ABŞ-dakı bütün dünyanı sarsıtmış və sirri hələ on illərlə açılmayacaq məlum 11 sentyabr beynəlxalq terror aktları, həmçinin, Əfqanıstanda cərəyan edən hadisələr ədəbiyyat akademiklərinə əla fürsət verib. Baxmayaraq ki, onlar öz seçimini belə əsaslandırırlar: *"...Mahir hekayətçilik incəliyinə və oxucuları əsarətçi mədəniyyətin (rejimin) varlığı haqqında düşünməyə vadar edən qərəzsiz əsərlərinə görə..."*

Nobel mükafatının ədəbiyyat sahəsində 2002-ci ildəki sahibi Vidiadxar Suracprasad Naypol ədəbiyyatçılar arasında özünün qapalı həyat tərzilə seçilən yaradıcı şəxslərdəndir. İsveç Ədəbiyyat Akademiyasının rəhbəri Xoras Enqdal şad xəbəri yazıçıya çatdırmaq üçün onun evinə dəfələrlə zəng etməli olduğunu jurnalistlərə bildirəndə, mətbuat nümayəndələri heç də təəccüblənmədilər. Axı V.Naypoldan müsahibə almaq da həddindən artıq müşkül məsələdir.

69 yaşlı laureat Trinidad şəhərində dünyaya göz açıb. Keçən əsrin əvvəlində ali təhsil almaqdan ötrü Avropaya yollanıb: ingilis dilini, həmçinin Böyük Britaniya ədəbiyyatını dərinlən öyrənmək üçün Oksford Universitetinə daxil olub.

"Yarımhəyat", "Görünmənin sirri", "Hindistan: ilkin sivilizasiya", "Zülmət bölgəsi" adlı maraqla oxunan 26 bədii və sənədli kitabların müəllifi özünün əksər əsərlərində İslam dininə qarşı kəskin müxalifətdə olduğunu vurğulayır. İngiltərədə məskunlaşmış mühacirlərin ağır həyatının neqativ təsvirlərini qələmə almağı da unutmayan sənətkar "müsəlman fundamentalizmi"ni pisləməyi daha çox xoşlayır. Xarici mətbuat orqanlarının yaydığı məlumatlara görə, bu günlərdə Londondakı mühazirələrin birində yazıçı İslamın "boğucu effektini" pisləmiş və onu müstəmləkəylə müqayisə etmişdir. Belə çıxır ki, bu cür baxışlarına görə Nobel mükafatını məhz ona "bağışlamışlar"...

Bütün bunlara baxmayaraq, ədəbiyyat tənqidçiləri onun ədəbi istedadını yüksək qiymətləndirirlər. **"O, ölkəmizin ən yaxşı nasiridir, bəlkə də yaxşılarından da yaxşısıdır. Onun əsərləri hərtərəfli təsir gücünə malikdir, özünəməxsus fərdi üslubu isə parlaqdır"**, - tanınmış ingilis ədəbiyyatşünası A.Bayatt yazıçı haqqında fikirlərini beləcə açıqlayıb.

Londondan 100 km aralıda yerləşən Selsberi şəhərciyində yaşayan, vegetarian kimi tanınan, hər səhər bir saat idmanla məşğul olan yazıçı sərt, daha çox kobud adam imicini qazanıb. Hətta onu irqçilikdə suçlayanlar da var. Nobel mükafatı laureatı Derek Uolkott müsahibələrində Lord Vidianı (İngiltərədə yazıçını belə adlandırırlar) beləcə xarakterizə edib:

"O, bir sayılı ingilis yazıçısı olsa da, əsərləri müsəlmanlara və zənginlərə qarşı antipatiya ilə doludur"...

Böyük Britaniya hökumətini "mədəni vandalizmdə" günahlandıran Naypol mövcud iqtidarı kəskin tənqid atəşinə tutur. **"İndi burada kasıbların küçə mədəniyyəti çiçəklənir. İqtidar rəsmilərinin əsl iyrənc ritorika ilə məşğul olduğunu gördüyümə görə, İngiltərədəki 50 illik həyatımda ilk dəfə mən depressiya keçirirəm..."** - deyər böyük yazıçı bəyan edib. Bütün bu sadaladığımız cəhətlərə baxmayaraq, **Kiplinq, Qolsuorsi, Çörçill** kimi ingiltərəli Nobelçilərin sırasına qatılmış V.Naypola Londonun **"Deyli teleqraf"** qəzetində vurğulanan fikirləri şamil etmək mümkündür:

"Ser Vidiaya və onun siyasi baxışlarına münasibətləri kənara qoyub, onun çağdaş dünyanın uzaqgörən böyük sənətkarı olduğunu qəbul etmək lazımdır"...

"Ədəbiyyat qəzeti", 2001

“...Böyük ədəbiyyat bütün "oyun"ların fəvqündə durur...”

Son illər çağdaş milli ədəbi həyatımızda çox maraqlı, eyni zamanda mürəkkəb proseslər gedir. Zəngin və mürəkkəb hadisələrlə qarşılaşan çağdaş ədəbiyyatımızın mövcud durumu ilə bağlı problemləri müxtəlif formada və ədəbi janrlarda - məqalə, tənqidi və publisistik yazılar, müsahibələr, sənət söhbətləri, dəyirmi masa, həmçinin ictimai müzakirələrin mətnləri şəklində oxuculara - ədəbi ictimaiyyətin nümayəndələrinə silsilə materiallar təqdim etməkdə məqsədim ədəbi prosesi canlandırmaq, milli söz sənətinin inkişafına təkan vermək, estetik irsimizi zənginləşdirməkdir. Bu baxımdan "Ədəbiyyat qəzeti"nin 25 may 2005-ci il tarixli, 21-ci (3460) sayında işıq üzü görmüş materialı - "Ulduz" dərgisinin baş redaktoru, nasir-dramaturq Elçin Hüseynbəyli ilə yazıçı-kulturoloq Aydın Xanın ədəbiyyatla bağlı, milli bədii söz sənətimizdə gedən proseslərə aid fikirlərini özündə birləşdirən ədəbi söhbətin mətninin Azərbaycan oxucuları üçün maraqlı olacağını düşünüb, onu ilk kitabıma daxil etməyi qərara aldım...

Aydın Xan (Əbilov): - Elçin, aramızdakı yaş fərqi nə varmadan, təklif edirəm ki, söhbətimiz səmimi və hər cür komplekslərdən uzaq olsun. Əslində, ədəbiyyatla bağlı söhbətlərdə - estetik və kulturoloji polemikalarda yaş deyil, baş, başqa sözlə, nəsil, şəxsiyyət, vəzifə yox, intellekt - istedad və peşəkarlıq prinsiplərinin qabardılmasının tərəfdarı olsam da, bir məsələdə əənənəyə riayət etmək istəyirəm. Zəmanənin, bəlkə də XXI əsrdə başını itirmiş, get-gedə biganələşməkdə olan cəmiyyətin geniş təbəqələrinin elitar düşüncəyə - sənətə soyuq münasibəti nəticəsində son 10-15 ildə milli ədəbiyyat məkanına qədəm qoymuş yeni ədəbi nəslin üzə görünən nümayəndələrini tanımaması, hər şey bir yana dursun, Elçin Hüseynbəyli, Aydın Xan və ya istənilən cavan yazarın qələm məhsullarının geniş ictimaiyyət tərəfindən oxunmaması hamımıza, sözün hər mənasında, mənfi, mən deyərdim, milli yaradıcı enerjiyə dağıdıcı təsir göstərir.

Razılaşaq ki, ədəbiyyat, ümumiyyətlə, mədəniyyət son dövrlərdə dünyada üçüncü sıradan ikinci sıraya keçib. Əgər əvvəllər birinci yerdə siyasət, sonra iqtisadiyyat, üçüncü sırada mədəniyyət gəlirdisə, indi tanınmış Qərb kulturoloqları, filoloqları və filosofları belə fikirdədirlər ki, qloballaşan dünyada bu sıralanmada maraqlı bir yerdəyişmə prosesi gedir. Eyni zamanda, belə bir fikir də dolaşır: inkişafın bu sürəti intellektual-yaradıcı sahəni lap önə çıxaracaq.

İntellektual-kulturoloji sahələrin həm formatı, həm daşdığı missiya, həm də sərhədlər tanımayan məzmununa görə mədəniyyətə, həmçinin digər əqli yaradıcılıq sahələrinə - elmə, təhsilə, incəsənətə, ədəbiyyata və bir-biri ilə sıx bağlı olan başqa sahələrə beynəlxalq diqqəti də yada salsaq, çox maraqlı bir sivilizasiya çağının şahidləri olduğumuzu anlayacağıq. Azərbaycanımız dünyanın sivil ölkələri sırasında yavaş-yavaş öz layiqli yerini tutmaqdadır. Bu ağır prosesdə mədəniyyət və ədəbiyyatın rolu böyükdür.

Son illərdə respublikamızda mədəniyyətin, ədəbiyyatın sürətlə inkişafı, Azərbaycanın qonşu ölkələrlə münasibətləri, ölkə daxilində cərəyan edən proseslər, xarici əlaqələrimiz bir daha sübut edir ki, mədəniyyətimiz və ədəbiyyatımız öz əvvəlki mövqeyini, rolunu, bir qədər də dəqiqləşdirsək, missiyasını durmadan genişləndirir. Bu Azərbaycanda da belədir, yaxın və uzaq ölkələrdə də, dünyada da. Mən qonşu Türkiyədə baş verən bir hadisəni yada salmaq istəyirəm. Türk Dünyasının böyük yazarı sayılan Orxan Pamukun bu yaxınlarda ölkə kənarında - Avropanın müxtəlif mətbuat orqanlarına verdiyi müsahibəsi həm Türkiyədə, həm də dünyada, lap elə bizim Azərbaycanda da böyük əks-səda doğurdu. Türkiyənin ədəbi-mədəni ictimaiyyəti ilə yanaşı siyasətçiləri, ictimai xadimləri, elm adamları Orxan Pamukun mövqeyinə, yəni Osmanlı imperiyası zamanı türk-erməni münasibəti ilə bağlı fikrinə çox sərt cavab verdilər. İnternetdən belə bir informasiyalar da yayıldı ki, dünya şöhrətli yazarı hətta məhkəməyə vermək istəyirlər...

Bu baxımdan Azərbaycanda da oxşar hadisələr baş verir. Lakin bəzən bizdə dünyada baş verən o cür proseslərin, belə demək mümkünsə, "astar üzü" baş verir. Daha aydın izah etsək, əgər Orxan Pamuk Avropanın bir neçə aparıcı dilinə çevrilmiş kitabının satışını yüksəltmək, eyni zamanda ədəbiyyat sahəsində Nobel ödəli almaq üçün bir türk yazarı olaraq Qərbi mövqeli fikri dilinə gətirirsə, bizdə mənası olmayan, mahiyyəti anlaşılmayan işlər görülür: daha çox şou-biznesə bənzəyən postmodern ədəbi-mədəni texnologiyayı Azərbaycanda tətbiq etmək istəyənlər ortaya çıxır. Amma bu "qara piarvari" hərəkatın mahiyyətinə varanda, aydın görürsən ki, az bir məna kəsb edən hadisədir. Ədəbi nəsilər arasındakı uçurum, atalar - oğullar, ənənəçilər - yenilikçilər mübarizəsi, realizm tərəfdarları - postmodernistlər qarşıdurması kimi mənasız problemləri şişirdərək ortaya atanlar heç özləri də bilmirlər ki, nəyə nail olmaq istəyirlər. Bu zaman istər yaşlı, istər orta, istərsə də yeni nəslin nümayəndələri haqsız tənqid və təhqirlərə məruz qalırlar. Məni ən çox düşündürən odur ki, bizdə hələ də qədim dünyanın indiyə qədər gəlib cətan ədalətsiz prinsipi əsas götürülür: "Bizimlə olmayan bizim düşmənimizdir"...

Elçin Hüseynbəyli: - Aydın, sən doğrudan da çox geniş məsələlərə toxundun. Sənin qoyduğun mövzuların içində çoxsaylı suallar, problemlər var. Sən çox uzaqdan başladın, odur ki, qarşılıqlı olaraq mən də bir sıra məsələlərə öz şəxsi münasibətimi bildirmək istəyirəm. Öncə o məsələyə toxunmaq istəyirəm ki, ədəbiyyat son dövrlərdə ön plana keçib. Mənə elə gəlir ki, hər şeydə bir qanunauyğunluq var: yəni bəşəriyyət özünü ədəbiyyatla tanıdır. İlkin dövrlərdə ədəbi nümunələr kimi dini əsərlər çıxış edirdisə, sonralar dünyəvi kitablar meydana gəlməyə başladı.

Məhz ədəbiyyat zaman-zaman öz missiyasını, öz rolunu getdikcə incəsənətin başqa sahələrinə verməyə, paylamağa başladı. Düzdür, sonradan ədəbi cərəyanlar rəssamlıqdan bəhrələndi, amma düşünürəm ki, ədəbiyyat özünün bir çox funksiyalarını yaradıcı sənətin digər növlərinə bağışladı. Son iyirmi ildə bütün dünyada gedən mürəkkəb proseslər göstərir ki, elektron KİV və İnternet ön plana, irəli keçdi. Ancaq mən o fikirlə razıyam ki, ciddi ədəbi nümunələrə, intellektual əsərlərə - ümumən elmi, ədəbi-bədii, fəlsəfi, siyasi və başqa ədəbiyyat məhsullarına maraq get-gedə artır. İntellektuallıq da məhz qeyd etdiyim ədəbiyyat sahələrinin səviyyəsi ilə ölçülür. Son sosioloji sorğuları nəzərə alsaq, bir sıra dövlətlərdə - Almaniya, Böyük Britaniya, Fransa, Rusiya kimi mütaliə mədəniyyəti yüksək olan ölkələrdə səviyyəli oxucuların sayı artmaqdadır.

Son 10-15 ildə ölkəmizdə və beynəlxalq aləmdə baş verən hadisələr dünya, eyni zamanda Azərbaycan ədəbiyyatını orta plana keçirdi. Ancaq indinin özündə - həm bizim öz

kitablarımızın nəşr və yayımının genişlənməsi, həm də baş redaktoru olduğum "Ulduz" dərgisinin satışının artması onu sübut edir ki, bütün dünyada olduğu kimi, Azərbaycanda da ədəbiyyata maraq çoxalır. İnternetə olan maraq, mənə elə gəlir ki, çox funksional, texniki bir yön olacaq. Çünki insanın öz ilkinliyinə qayıdışı məsələsi indi daha da aktuallaşıb. Bu, əvvəl-axır öz yerini tutmalıdır. Mən inanıram ki, ədəbiyyat bir müddətdən sonra yenə də ön plana keçəcək, öz elitarlığını qoruyub saxlayacaq. O fikirlərlə razı deyiləm ki, guya zaman-zaman ədəbiyyat çox şey itirib. Ədəbiyyatı, kitabı əvəz edən çətin tapılar. Sözsüz ki, yeni texnologiyalar, kompüter və İnternet həyatımıza çox sürətlə daxil olur, amma onlar formal dəyişikliklərdir, əsas isə mahiyyət, mənə, fəlsəfi tərəfidir...

Sən dünya ədəbiyyatının milli söz sənətimizə təsiri məsələsinə toxundun. Bu problem hər zaman çox böyük mübahisələrə, polemikalara səbəb olub. Məlum məsələdir ki, tarixən Şərq ədəbiyyatı Qərb mədəniyyətinə, söz sənətinə çox böyük təsir edib. İlk ədəbi abidələrdən tutmuş ta orta əsrlərə kimi bu proses çox güclü olub, daha sonralar isə əksinə, Qərb düşüncə tərzini Şərq estetikasına hücumla keçib. Belə desək, daha düzgün olar: çağdaşlığa meyli olan, yeniliyi tez qəbul edən Qərb mühafizəkar Şərqi həmişə üstələyir.

Bəzən bizim insanlar deyəndə ki, Qərb Şərqdən üstündür, bir sıra məsələləri unudurlar. Əslində isə mədəniyyətin qorunub saxlanması və inkişafı baxımından Şərq, sivilizasiyanın səviyyəsi məsələsində isə Qərb irəlidədir. Sivilizasiyanın imkanlarından istifadə edən Qərb çox qabaqdadır. Şərqi təsiri ilə formalaşan Qərb ədəbiyyatının indiki durumu diqtədici imkanları ilə bizlərə, o cümlədən bütün dünyaya təsir edir. Qərb öz ədəbi-mədəni mühitini, estetik dəyərlərini, sənət cərəyanlarını yaradaraq irəli keçmişdir. Bu mənada mən ədəbi-mədəni təsiri qəbul edən adamam. Həmin təsirdən yararlanıb inkişaf etmək, yeni ədəbi dəyərlər yaratmaq gözəl olardı.

Qərb dəyərlərinin avtomatik olaraq Azərbaycan müstəvisinə keçirilməsi, zənnimcə, yazıçıya, hər hansı bir sənət adamına başucalıq gətirə bilməz. Qərbdən gələn dəyərləri öz milli-mənəvi dəyərlərimizə çökdürməklə, müqayisə aparıb yaxşısını götürməklə, böyük əsərlər meydana qoymaq olar. Qərbin qarşısına Şərq təfəkkürünün məhsulu olan ədəbiyyatla, dəyərli sənət əsəri ilə çıxmaq vacibdir...

Bayaq adını çəkdiyini türkiyəli məşhur yazar Orxan Pamuk öz yaradıcılığında bu cəhətə xüsusi önəm verib. Qərb oxucusunun qarşısına Şərq düşüncə tərzinin məhsulu ilə çıxıb. Əsərlərinə elə yeniliklər edir, bəzən isə tarixi elə ustalıqla saxtalaşdırır ki, həm Şərq, həm də Qərb oxucusu üçün maraqlı olacaq ədəbi-bədii nümunələr ortaya qoysun...

Azərbaycan ədəbiyyatına gələndə isə, bizdə məsələ bir qədər qəlizdir. Bizdən bir az yaşlı və əksinə, daha cavan yazarlar var ki, yazmaqdan çox danışmaq, aranı qatmaqla məşğuldurlar. Məsələn, bunlar, deyək, "60-cılar" ədəbi nəslin yaradıcılığını təftiş etməklə məşğuldurlar və düşünürlər ki, yaşlılar bizim böyük ədəbiyyata gəlməyimizin qarşısını alırlar, geniş mənada tanınmağımıza mane olurlar.

Mən heç kimi müdafiə etmədən öz şəxsi fikrimi bildirmək istəyirəm: "60-cılar" o dövrdə yeni bir ədəbi nəsil kimi milli söz sənətimizdə böyük yeniliklər etdilsə, ciddi ədəbi nümunələr ortaya qoydularsa, bu onların birgə uğurlarından irəli gəldi. Lakin "90-cılar", yaxud "2000-cilər" isə ayrı-ayrı fərdlər, müxtəlif üslublar şəklində ortaya çıxdılar. "60-cılar" ictimai-siyasi doqmalardan uzaq bir ədəbiyyat ortaya qoydular. Onlar əsl sənət nümunələri

yaradaraq, insanı əsas obyekt kimi göstərdilər. Düşünürəm ki, biz yeni ədəbi nəsil bu gün o xətti davam etdirməliyik.

Zənnimcə, keçmişinə xor baxan adam, yəni özünə qədərkiləri bilərəkdən, ya qeyri-şüurlu, fərqi yox, ləkələyən yaradıcı şəxs inkişaf edə bilməz, böyük ədəbiyyat yarada bilməz. Ən azı düşünməlidir ki, belə aqibət onu da gözləyə bilər. Fikirləşirəm ki, bir sıra dəyərlər kimi, dəyərli milli intellektuallarımızı da qorunmalıyıq. Çünki onların milli düşüncə və mədəniyyət tarixindəki rolu əvəzsizdir.

Yaponiyada qəbul edilmiş normaya görə, bir sıra insanlar xalqın, dövlətin mədəni sərvəti, milli dəyəri sayılır. Bizim cavan nəslin qaragüruhçu hissəsini heç bir əsəri yoxdur, ən yaxşı halda ədəbi imitasiya ilə məşğuldurlar - elə düşünürlər ki, yazı yazmadan da məşhurlaşmaq olar. Özündən əvvəlkilərin təsiri ilə bir neçə zəif hekayə yazan - özüm qəsdən adını çəkmirəm ki, reklam olunacaq - elə fikirləşir ki, artıq klassikdir, dahidir.

Aydın Xan (Əbilov): - ...Deyim ki, mən, bütün sahələrdə olduğu kimi, düşüncədə və ədəbiyyatda tolerantlığın qızğın tərəfdarıyam...

Elçin Hüseynbəyli: - ..."Postmodernistəm" deyənlərin yaradıcılığına nəzər salaq. Bəziləri hər hansı bir erotik səhnəni ədəbiyyata gətirir, əsərinin üstündə yazırlar: "postmodern", - guya yenilik ediblər. Yəni bu qədər absurd məsələlərlə rastlaşırıq. Mən bir neçə dəfə demişəm və yenə də təkrar etməyə məcburam ki, postmodernizm - hər bir dövrdən sonra yaranan, tamamlanan və yenidən təkrarlanan bir cərəyandır, özü də prinsipsiz deyildir. Yəni postmodernizmin özünün konkret prinsipləri, məxsusi cəhətləri vardır.

Burada söhbət bu ədəbi sənət cərəyanının müəyyənləşdirilmiş estetikasından, prinsiplərindən, quruluşundan gedir. Məsələn, çağdaş postmodern düşüncədə bir sıra cəhətlər qabardılır: tarixə yeni baxış, tarixdə baş verən hadisələrə fərqli baxış, əsərin dekonstruksiyası və başqa. Maraqlıdır, qanunların geriye tətbiqi mümkün deyil, ancaq istənilən bədii əsərin geri oxunması prinsipi mövcuddur. Bu barədə saatlarla danışmaq olar. Mən ədəbiyyatşünas deyiləm, lakin onu bildirməliyəm ki, bizim ədəbiyyatda "ucundan tutub ucuzluğa getmək" məsələsi çox ciddi problemə çevrilib...

Ədəbi təsirlər probleminə münasibətimi bayaq böyük mənada izah etməyə çalışdım. Yenə də qeyd edirəm ki, bu tamamilə təbii bir prosesdir. Dünya və Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə diqqətlə nəzər salanda görürük ki, qarşılıqlı bəhrələnmələr, ədəbi-mədəni təsirlər həmişə güclü olub. Böyük Məhəmməd Füzuli "Leyli və Məcnun" poemasının mövzunu Nizamidən götürüb: hələ onu demirəm ki, müxtəlif tədqiqatlara görə o mövzunun kökü gedib çıxır ərəblərin şifahi xalq ədəbiyyatına.

Aydın Xan (Əbilov): - Elçin, oxuduğum məlumata görə, Şərq ədəbiyyatı tarixində 120-dən çox sanballı "Leyli və Məcnun" poeması var...

Elçin Hüseynbəyli: - Nizamidən sonra Füzuli, Nəvai və başqaları bu mövzuda orijinal əsərlər yazdılar: çünki mövzunu özlərinin istədikləri kimi qələmə aldılar. Uzağa getməyək, lap elə yaxın ədəbiyyat tariximizə müraciət edək. Mirzə Cəlil kimi ustad yazar rus nasiri Qoqolun təsiri ilə "Qurbanəli bəy" novellasını, "Ölülər" tragikomediyasını yazıb. Burada qəbahətli bir şey görmürəm. Yaxud, Borxesin bir hekayəsinin təsirindən Braziliyanın dünyaşöhrətli yazarı Paulo Koelo "Kımyagər" romanını qələmə alıb: süjeti oradan götürüb...

Aydın Xan (Əbilov): - Biz ədəbiyyat tarixindən minlərlə misallar çəkə bilərik. Amma mən bir faktı xatırlatmaqla bu məsələyə nöqtə qoymağı təklif edirəm: dünyaşöhrətli Kolumbiya yazarı Qabriel Qarsia Markesin "Yüz ilin tənhalığı" romanı Avropanın aparıcı dillərinə, o cümlədən rusçaya tərcümə edildikdən sonra müəllifinə şan-şöhrət gətirməklə yanaşı, müəyyən söz-söhbətlərə də səbəb oldu. Jurnalistlər Markesə belə bir sual ünvanladılar: "Bu roman rus nasiri Mixail Bulqakovun "Ustad və Marqarita" əsərinin təsiri ilə yazılmayıb ki?!"

Nobel mükafatı laureatı olan yazıçı cavabında jurnalistə bildirib ki, "Yüz ilin tənhalığı" romanı işıq üzü görəndən - ingilis dilinə çevrilərək ABŞ-da nəşr olunandan sonra, təsadüfən Bulqakovun həmin əsəri əlinə düşüb. Lakin ustad sənətkar onu da boynuna alıb ki: "Bu, heç də o demək deyil ki, mən Bulqakovdan təsirlənməmişəm. Ola bilsin ki, bu təsirlənmə dolayısı olub. Məsələn, hansısa Qərb yazıçısı o əsəri oxuyub, romandan təsirlənib və bu bəhrələnmə qələmə aldığı yazılarda özünü göstərib. Mən də sonuncunun yazıları vasitəsilə Bulqakovdan təsirlənmişəm..."

Elçin Hüseynbəyli: - Belə nümunələr çoxdur. Deyilənlərə görə, Çingiz Aytmatovun özü Bulqakovdan təsirlənib: mərhum Yusif Səmədoğlu da öz növbəsində, "Qətl günü" romanında bu yazarlardan müsbət mənada təsirlənib. Yəni belə misalları çox artırmaq olar. Bəzi insanlar onların adlarını qəsdən hallandırdığımızı düşünərlər deyə, siyahını artırmaq istəmirəm. Mən çəkinmədən deyirəm: Azərbaycan ədəbiyyatından bəhrələnsəm də, dünya söz sənətindən təsirləndiyim bir neçə xarici yazıçı var. Bunlar amerikalı Cerom Selincer, rusiyalı Andrey Platonov, avropalılarından Samuel Bekket və Marsel Prustdur. Bu bədii söz ustaları mənim təfəkkürümdə, ədəbi düşüncəmdə dərin iz buraxan yazıçılardır.

Milli ədəbiyyat nümayəndələrindən Anar, Elçin, Əkrəm Əylisli, Mövlud Süleymanlı kimi yazarların əsərlərini hamı kimi, mən də həvəslə, sevə-sevə oxumuşam. Eyni zamanda, Mirzə Cəlil kimi klassik bədii nəsr ustalarının yaradıcılığından müəyyən mənada təsirlənmələr var. Bircə cəhəti qeyd etmək yerinə düşər: bizim yazarların əsərlərini kiçik yaşlarımda, xarici ədəbiyyatı isə yetkin vaxtımda mütaliə etmişəm. Ola bilsin ki, məhz buna görə də mənim yaradıcılığında dünya ədəbiyyatından gələn təsirlər daha qabarıq seziilir.

Aydın Xan (Əbilov): - Elçin, bəlkə bunu "təsirlənmə" yox, başqa bir sözlə ifadə edərk. Qoy belə çıxmasın ki, ingilis Şekspir "Romeo və Cülyetta" faciəsinin mövzunu azərbaycanlı Füzulidən, yaxud Nizamidən götürüb. Axı hər ikisi demək olar ki, eyni dövrün ədəbi məhsuludur, oxşar mövzular, motivlər əsasında yazılıb. İndi biz birbaşa deməliyik ki, Şekspir Füzulidən və ya əksinə, Füzuli Şekspirdən təsirlənib? Zaman, məkan, baxımından qarşılıqlı ədəbi-mədəni əlaqələrin yoxluğu ilə əlaqədar belə faktlar üzərində "oynamağa" ehtiyac varmı? Məncə, hələ tərcümə, kütləvi informasiya vasitələrinin olmaması, beynəlxalq münasibətlərin qapalılığını da buraya əlavə etmək olar. Təsirlənmək əvəzinə, bəlkə bəhrələnmək, yaxud oxşar paralellik anlamı daha düzgündür?!

Elçin Hüseynbəyli: - Bilirsən, bəhrələnmək bir qədər "kimdənsə götürmək" mənasını verə bilər, yaxud yararlanmaq anlamına aparıb çıxara bilər. Amma filoloji elmdə - ədəbi tənqiddə reminissensiya deyilən bir anlayış var, yəni təsirlənmə, şüuraltı təsirlənmə. Mənim hekayələrimi oxuyan bəzi dostlarıma deyəndə ki, bu yazılara bayaq adını çəkdiyim yazarların təsiri var, onlar təəccüblənirlər. Deyirlər ki, bu yazılarda heç bir təsir izi yoxdur. Mənsə qayıdıb onlara deyirəm ki, onu siz bilmədəniz də, özüm yaxşı bilirəm...

Birbaşa təsirləndiyim yazarların imzasını gizlətməyi xoşlamıram. Mənim "Oyun" hekayəm belə başlayır: "Xulio Kortasar (*"Klassikayla oyun" romanının müəllifi, Argentina yazıçısı - A.X.*) da bu cür oyunları sevirdi"... Düzdür, bu hekayəm tamam ayrı mövzudadır. Sadəcə olaraq klassikaya hörmətimi o cür ifadə edirəm. Yaxud Samuel Bekket mənim "Üç nöqtə" hekayəmdə yad olunur. "İki nəfər üçün oyun" pyesimdə isə beş nəfər yazıçının adını çəkmişəm: Ryunoske Akutagava, Xaruki Murakami, Xulio Kortasar, Mojek, bir də özüm - Qaraçuxa Elçin Hüseynbəyli. İndiyə qədər bəşəriyyəti düşündürən qadın və kişi arasındakı sevgi problemləri bu yazarların əksər əsərlərinin mövzudur. O əsərlərdə qərribə bir intriqə var ki, mən bilərəkdən onlardan istifadə edirəm. Lakin bu əsərdə təsvir olunanlar mənim düşüncəmin məhsuludur, o yazarların adını göstərməyə də bilərdim.

Aydın Xan (Əbilov): - Ədəbi ictimaiyyətimizi maraqlandıran bir məsələyə aydınlıq gətirməyini xahiş edirəm. Bu yaxınlarda "Sənət qəzeti"ndə belə bir informasiya yayıldı ki, Elçin Hüseynbəylinin "YeniSi" - Mədəniyyət və Ədəbiyyat Təzahürləri Mərkəzinin eyniadlı İnternet saytında yerləşdirilmiş "Balıq adam" romanın oradan götürüb. Layihənin həməlaqələndiricisi sayılan Tehran Əlişanoğlu səni çağdaş yapon ədəbiyyatının dünyaşöhrətli nümayəndəsindən - Xaruki Murakamidən "plagiatlıq" etməkdə suçladı.

Maraqlıdır: "YeniSi"də birləşən tənqidçi Tehran Əlişanoğlu və yazıçı Məqsəd Nurun öz yaradıcılıqlarında başdan-ayağa dünya, o cümlədən rus modern, indi isə postmodern ədəbiyyatından geninə-uzununa "bəhrələnmələrinə" rəğmən, başqa bir qələm sahibini plagiatlıqda günahlandırmaq hansı məntiqə əsaslanır?!

Ölkəmizdə kitab nəşri, yayımı və satışının zəif olduğu bir vaxtda, mütaliənin get-gedə azaldığı bir şəraitdə az-çox məhsuldarlığı ilə seçilən, artıq özünün sabit oxucusunu tapmış bir istedadlı cavan nasirə hücumu şəxsən mən milli söz ədəbiyyatına vurulmuş zərbə hesab edirəm. Sənin opponentlərinə "Ulduz" dərgisindəki çox kəskin cavabın da ədəbi ictimaiyyətimiz arasında birmənalı qarşılanmadı...

Elçin Hüseynbəyli: - "Balıq adam" romanında Yaponiyanın tanınmış nasiri Xaruki Murakamidən təsirlənməni əsərin başlanğıcında qeyd etmişəm: "Onu qoyun ovuna göndəriblər, mənə balıq..." Amma məsələ ondadır ki, mənim "Balıq adam" romanım ilə Murakaminin "Qoyun ovu" romanının mahiyyətə bir-birinə heç bir dəxli yoxdur. Maraq üçün onu da deyim ki, bu əsəri yazmamışdan öncə mən daim bir yuxu görürdüm. Yuxuda bir balığı tutub elə hey dartırdım. Onu dartdıqca, o balıq məndən aralanırdı. Sonda isə gördüm ki, mən balıq əvəzinə göyü yerə dartıram. Bir müdrik adam mənə dedi ki, sənin iddian balıqdır, yəni yaxşı mənada, Allahlıq fikrinə düşmüşsən, tanınmış bir yazıçı olmaq istəyirsən. O istək isə balıq formasında özünü bürüzə verib. Sonra miflik balıq haqqında bu romanı yazdım. Səviyyəsi yüksək olan tənqidçi, yaxud yüksək zövqə malik oxucu hər iki əsəri diqqətlə oxusa, görəcək ki, onların bir-birinə dəxli yoxdur.

Aydın Xan (Əbilov): - Bəlkə Murakaminin dünyanın əksər aparıcı dillərinə çevrilmiş həmin əsərini - "Qoyun ovu" romanını azərbaycancaya çevirəsən və oxuculara təqdim edəsən.

Elçin Hüseynbəyli: - "Ulduz" dərgisinin fevral sayındakı yazımda bu təkliflə Tehran Mustafaiyə (Əlişanoğlu) müraciət etmişəm. Məndə olan məlumata görə, həmin əsər artıq ana dilimizə çevrilir. Tehran Mustafaiyə - "YeniSi"-nin əlaqələndiricisinə təklif etdim ki, hər iki əsərin tam mətnini İnternet saytında versin. "Ulduz"da buna imkanımız yoxdur.

"Qoyun ovu" romanının ruscaya olan tərcüməsini hamı oxuya bilər. Onsuz da dünya ədəbiyyatını əsasən rus dilində oxuyuruq. Məhz bundan sonra iddia etmək olar ki, Elçin Hüseynbəyli plagiatlıq edib, yoxsa kimlərsə mənim yaradıcılıq uğurlarıma qısqançlıqla yanaşırlar.

Bilirsən, bu qərəzin kökü haradan gəlir?! Tehran Mustafayinin mənə qarşı qərəzinin tarixçəsi bir neçə il bundan əvvəl başlanıb. Mən "Eqo" Yaradıcılıq Ordenini yaradan vaxt keçirtdiyimiz toplantılardan birində məlum oldu ki, iki alim "Koroğlu" eposunun 1834-cü ildə Parisdə nəşr olunmuş fransızcaya tərcüməsini azərbaycancaya çevirib çap etmək istəyir. Mərhum şair Akif Səməd məlumat verdi ki, o tərcümə ilə mən də tanışam - bizim milli qəhrəmanımız olan Koroğlunu çox mənfə obrazda təsvir ediblər. Biz o tərcümənin işıq üzü görməsinə mane olmaq istədik, Akif Səmədin mövqeyini müdafiə etdik və "Eqo" Yaradıcılıq Ordeni adından bəyanat da verdik.

O zaman Tehran Mustafayı buna görə öz etirazını bildirəndə, mən söylədim ki, biz milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunmasının tərəfdarıyıq. Tehran isə nümayişkaranə şəkildə bildirdi ki, əgər millət məsələsinin "Eqo"ya dəxli varsa, mən bu qurumun sıralarında qala bilmərəm. Düzü, onun namizədliyini yazıçı Rafiq Tağı irəli sürmüşdü. Bir-iki iclasımızda da iştirak etmişdi. Sonra bu şəxs başladı bütün yazılarında məni tənqid etməyə, təhqir və böhtan atmağa. Onların çoxu indi də məndə durur.

Ədəbi səviyyəsi və zövqü olan hər kəs bu ittihamın arxasında hansı məkrli niyyətin, qərəzli mövqeyin olduğunu o saat hiss edə bilər. Mən o yazarlardan deyiləm ki, ağ və qara piarla, reklam və anti-reklamla məşhurlaşım. Daha çox əsərlərimlə, yaradıcılıq uğurlarımla tanınmışam və bundan sonra da belə olacaq... Sözün düzü, mən onları məhkəməyə vermək istəyirdim. Lakin "YeniSi"-nin həmtəsisçisi Məqsəd Nur məndən xahiş etdi ki, belə addım atmayım. Tehran Mustafayinin əvəzinə məndən üzr istəyən dostum Məqsəd Nura görə hər şeyi bağışladım.

Aydın Xan (Əbilov): - İstəməzdim ki, bizim söhbətimizin kiməsə qarşı olduğunu düşünsünlər. Şəxsən mən, Elçin Hüseynbəyli ilə Tehran Əlişanoğlu münasibətlərinə qiymət vermək fikrində deyiləm. Çağdaş ədəbiyyatımızda baş verən qərribə proseslər bizi, yəni milli ədəbiyyat məkanında addımlayan yaradıcı insanları düşündürməlidir. Bir də görürsən ki, heç bir ciddi əsər oxumayan, dünya və milli ədəbi prosesdən, çağdaş söz sənətinin əsas istiqamətlərindən xəbərsiz olanın biri haradansa eşitdiyi fikri, kimdənsə öyrəndiyi sözü öz düşüncəsinə, səviyyəsinə uyğun, daha kəskin desəm, məqsədinə müvafiq hala salır, mətbuata çıxarır, ictimai fikrə təsir etməyə çalışır. Allaha şükür, nəyimiz olmasa da, qəzet-dərgilərin keyfiyyət yox, kəmiyyət məsələsində çox-çox uzaqlara gedib çıxmışdır.

Dedi-qodu, sensasiya uğrunda savaşa çıxan mətbuat orqanlarımız da o cür səviyyəsiz insanların "bənzərsiz" fikirlərinə gen-bol yer ayırır. Daha fikirləşməyirlər ki, səhifə-səhifə yer ayırdıqları bu "yazı" qəhrəmanları kimlərsə təhqir edir, yaxud kimlərsə böhtan atır. Bir tərəfdən ədəbi-mədəni dəyərlərdə böyük bir aşınmanın şahidi oluruq, digər tərəfdən də oxuyanlar, xüsusən də ədəbi zövqü formalaşmamış, lazımi intellektual-estetik səviyyəyə çatmamış yeni nəsil mütaliəçiləri elə düşünürlər ki, doğrudan da belədir: bütün dünyada ciddiliyə arxa çeviriblər, klassikanı təkzib edirlər, elitər sənət pop-artın - kütləvi mədəniyyətin caynağında, son nəfəs üstündə can verir, milli-mənəvi dəyərlər lazımsızdır və s. və i.ə. Heç bir ədəbi - kulturoloji əhəmiyyət kəsb etməyən, şou-bizneslə bağlı olan, estetik düşüncənin məhsulundan çox, qara piar aksiyasının bir formasından yararlanaraq, adına yazar

deyilən bəzi cavanlar gündəlikdə qalmaq üçün ağllarına nə gəldi, çıxarırlar qəzet səhifələrinə. Onlar üçün fərqi yoxdur nə deyirlər, nə yazırlar, tək gündəmdə qalsınlar, üzde olsunlar, haqqında danışsınlar.

Onlardan biri yazır ki, Ermənistan prezidenti Robert Köçəryanla Azərbaycanın tanınmış yazıçısını yanaşı qoyub təklif etsələr ki, onlardan birini cəzalandır, fikirləşmədən azərbaycanlı yazıçısını seçər və ülgüc ilə onun ətinə doğrayaram... Bax, bizim söhbətimiz bu cür hallara qarşıdır. Maraqlıdır: bizdə bu cür cavanlara qarşı çıxış etməyə sanki qorxurlar. Biz unuduruq ki, qloballaşan, simasızlaşan, dəyərsizləşən dünyada abıra qısılmağın özü mədəniyyətsizlikdir. İnsanlar açıq cəmiyyət dövründə öz mövqeyini gizlətməməlidirlər. Sizin fikriniz yanlış ola bilər, amma ictimai düşüncədə onun yeri mütləq olmalıdır.

Cəmiyyət açıq debatlara, polemikalara getmək istəyir, amma qəribədir ki, ayrı-ayrı fərdlər, özü də yaradıcı intellektuallar sanki buna həvəs göstərmirlər. Odur ki, zamanımız gün-gündən zülmətlərə qərq olur...

Ədəbiyyat müstəvisinə keçəndə çağdaş ədəbi prosesdə də susqunluğu xoşlayanlar, "dəymə mənə, dəyməyim sənə" prinsipi ilə susmağı qızıl sayanlar çoxdur. Yazarları söyürlərsə, qoy Yazıçılar Birliyi cavab versin, Füzulini, Mirzə Cəlili, Səməd Vurğunu təhqir edirlərsə, gərək Anar onları müdafiə etsin. Milli-mənəvi dəyərləri yerlə-yeksan edirlərsə, yenə Yazıçılar Birliyi, onun katibliyi, ədəbi orqanları sinəsini qabağa verməlidirlər. Amma unuduruq ki, Azərbaycan, milli-mənəvi dəyərlər, ədəbi irs hamımızdır...

İndi çox qərribə vaxtlarda yaşayırıq. Kimin kimdən xoşu gəlmirsə, onun fiziki keyfiyyətlərindən tutmuş, ta yaradıcılıq nümunələrinə kimi, istənilən fərdi, məxsusi faktı, cəhəti istədiyi formada mətbuata ötürür - hətta böhtan və təhqir etməkdən belə çəkinmir. Və bu da bütün milli-bəşəri, mənəvi-ədəbi dəyərlərin aşınmasına aparıb çıxarır. Onsuz da bizi hər tərəfdən vururlar. Ən maraqlısı odur ki, indi özünü müxalifət sayan ədəbi gənclərin çoxu, filoloji bilgilər bir yana dursun, heç ali təhsil belə almayıblar. Buna baxmayaraq, həm ədəbiyyatda, həm mətbuatda, həm də ədəbi-mədəni prosesdə at oynatmaq sevdasına düşənlərin sayı get-gedə artır. Bu prosesin qarşısını almaq üçün müəyyən bir təsir mexanizmini tapmağın, məncə, vaxtı çoxdan çatıb. Yazılı kultəvi informasiya vasitələrindəki problemlərin həlli ilə əlaqədar Mətbuat Şurasının gördüyü işləri, məsələn reket jurnalistikası ilə bağlı atdığı addımları yada salaq. Ədəbi prosesimizdə baş alan bu özbaşınalığın, savadsızlığın, böhtançılığın qarşısını alan bir Ədəbiyyat Şurasına ehtiyac görmürsən ki?!

Elçin Hüseynbəyli: - Mətbuat Şurasının yaranması bir çox zərurətlərdən irəli gəlirdi. Təkcə reket jurnalistikası, yaxud etik normaların pozulması deyil, digər problemlər də - yeni media əlaqələrinin formalaşdırılması, milli mətbuat ənənələrinin yaranması və başqa amillər - Mətbuat Şurasının meydana gəlməsinə təkan verdi. Ədəbiyyatımızda sabit, köklü ənənələr olub və indi də yaşadırlar.

Aydın Xan (Əbilov): - Bağışla, sözünü kəsirəm: jurnalist reketçiliyi deyilir, amma elə gənclər də var ki, ədəbi-mənəvi reketçiliklə məşğul olurlar. Yaxud, elə dırnaqarası yazıçılar da var ki, öz əsərlərini oxuculara sırıyırlar, güc-bəla ilə satdırırlar.

Elçin Hüseynbəyli: - Belə problemlər də mövcuddur. Amma necə deyərlər, hərə öz tərbiyəsinə uyğun hərəkət edir. Məsələn, mətbuatda kimlərsə şantaj etmək mümkündür. Ancaq ədəbiyyatda neçə şantaj etmək olar? Gedib kiminsə haqqında böyük bir əsər, deyə, roman yazmayacaqsan ki? Sözümün canı nədədir?! Ədəbiyyata nisbətən mətbuat daha

dinamik sahədir. Son zamanlar ədəbi prosesə qoşulmaq istəyənlərin əksəriyyəti, böyük mənada, əsl sənət əsərləri yaradan deyillər. Amma qəbul etmək lazımdır ki, son vaxtlar sırf bədii ədəbiyyatla məşğul olan yaradıcı şəxslər də az deyildir. Onlar heç bir dedi-qodu ilə məşğul olmadan kənara çəkiliblər, öz əsərlərini - roman, hekayə, şeir, pyes yazırlar. Onların mənasız işlərlə məşğul olmağa, sadəcə, vaxtları yoxdur.

Bu yaxınlarda Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin katibliyində belə bir məsələ müzakirə olundu ki, bəlkə qurumun nəzdində mötəbər yazarlardan və istedadlı gənclərdən ibarət etika komissiyası yaradılsın.

Aydın Xan (Əbilov): - Deyirsən, köhnə inzibati metodlara əl atmaq?..

Elçin Hüseynbəyli: - Yox, niyə ki?! Məsələn, Yazıçılar Birliyinin üzvü olub, təşkilatın digər nümayəndələri haqqında təhqiredici böhtanlar atanların, onların şərəf və ləyaqətini aşağılayan yazı müəlliflərinin fəaliyyətini araşdıran, əxlaq dəyərlərinin pozulduğunu yoxlayan bir etika komissiyasına böyük ehtiyac var. Biz qələmdaşlarıq: bir-birimiz haqqında hədyanlar yağdırırıqsa, nə qədər səmimiyyet? Boynumuza alaq: aramızda psixi problemləri olan, yaxud, əyyaşlıq və məişət düşkünü olanlar da çoxdur və onların işi qalıb Allaha. Bu adamlar ortaya ciddi əsər qoyan yaşdırlarını, hətta "60-cılar"ı, yaxud "70-cilər"i, "80-cilər"i də özlərinə rəqib sayırlar. Guya adı çəkilənlər onların şöhrətlərini oğurlayıblar.

Çağdaş ədəbiyyatda - ədəbiyyatşünaslıqda belə bir termin yoxdur, bu, bəlkə də mənə məxsusdur - "Versaci sindromu" yaşanır. Bilirsən də, dünyaşöhrətli kütüyər-modelyer Versaci dəb aləmində məşhur olandan sonra vaxtilə dostluq etdiyi şəxs ona qəsd edir. Dostuna elə gəlirdi ki, Versaci ona məxsus şöhrəti oğurlayıb. Bax, bu insanlar da belə düşünürlər. Onlara elə gəlir ki, Elçin Hüseynbəyli, yaxud ondan əvvəl, daha sonra ədəbiyyata gəlmiş, müəyyən ciddi bədii əsərlər ortaya qoymuş yazarlar onların şöhrətlərini əllərindən alırlar. Halbuki, Anar, Elçin, Vəqif Səmədoğlu, Ramiz Rövşən, Kamal Abdulla, Çingiz Əlioğlu, Afaq Məsud, Çingiz Abdullayev, lap elə indi məhsuldar bədii yaradıcılıqla məşğul olan cavan yazarlar öz işlərini görürlər. Boş-boş danışmırlar, əsərləri ilə özlərini, imzalarını gündəmə gətirirlər. O cür pozucu təfəkkürlü, dili qüsurlu nadan insanlara qarşı biz hamılıqla öz sözüümüzü deməliyik.

Eyni zamanda bugününümüzü, keçmişimizi, milli-mənəvi dəyərlərimizi qurmalıyıq ki, gələcəyi ləyaqətlə qarşılayaq. Bu gün ən çox hücum kimə qarşı olur. Əlbəttə ki, Anara və onun ətrafında olanlara. Ondən başqa Səməd Vurğuna, Rəsul Rzaya qarşı zaman-zaman mənasız hücumlar baş verir. Bu hücumların arxasında hansı niyyətlərin gizləndiyinə nəzər salaq.

Azərbaycan ədəbiyyatının son dövründə bir neçə, belə deyək də, ölkəmizin milli dəyəri, sərvəti sayıla biləcək şəxs kimi az sayda qələm sahibi var. Milli bədii söz sənəti tariximizdə yüzlərlə, minlərlə qələm sahibi olsa da, milli-mənəvi dəyər səviyyəsinə qalxan çox az şair və yazıçı tanıyıırıq. Bu gün elələrindən biri də xalq yazıçısı Anardır. Belə istedadlı şəxsiyyətlərə qarşı müəyyən qrup insanlar hücumlar təşkil edirlər. Özü də bunu ardıcıl şəkildə aparırlar. Bir çoxlarımız isə, çox təəssüflər olsun ki, bu çirkli oyunları sakitcə qəbul edirik...

Aydın Xan (Əbilov): - Sözüün düzü, bu hücumlar intellektual - estetik baxımdan olsa, qəbul ediləndir. Anarın, Elçinin, Kamal Abdullanın, Elçin Hüseynbəylinin elə əsəri ola bilər ki, bir qrup oxucu tərəfindən qəbul edilir, əksinə, digərləri tərəfindən tənqid olunur. Hansısa yazıçının əsərini bəyənməyə bilərsən, buna haqqın çatır, bir də ki, zövq məsələsində

mübahisə yersizdir. Lakin kimlərinə şəxsiyyətinə, nüfuzuna, şərəfinə xələl gətirə biləcək çıxışlar etməyə heç kəsin haqqı yoxdur. Əgər bu sənin şəkərsən, get siyasətlə məşğul ol, millət vəkili seçil, nə bilim, şou-biznesə giriş - hər halda, köklü ənənələrə malik bir toplumun milli-mənəvi dəyərlərinə hücum etməyə heç kimin haqqı çatmır.

Mən oxşar hadisələrin baş verdiyi qonşu Rusiyanın ədəbi-mədəni həyatındakı olayları xatırlatmaq istəyirəm. Azərbaycan ədəbi-mədəni məkanına rəğmən, qonşu Rusiyanın kulturoloji məkanı çox genişdir - 200 milyondan artıq rusdilli insanları birləşdirir. Belə nəhəng ədəbiyyat məkanında qurşaqdan aşağı zərbələr endirməyə həm imkan böyükdür, həm yer çoxdur, həm də çox vacibdir ki, mədəniyyət - sənət dəniz kimi çalxalansın, canlı, dinamik inkişaf etsin.

Orada Vladimir Sorokin, Viktor Pelevin kimi postmodernistlərin istənilən ədəbi oyundan çıxmağa imkanları var. Yaxud 60 milyonluq Türkiyədə də müxtəlif sənət-estetik eksperimentlərə getmək mümkündür. Lakin tarixi torpaqları əlindən alınmış, 3 hissəyə - Quzey, Güney və Qərbi Azərbaycana bölünmüş, çox kövrək, hələ də formalaşmamış ədəbi-kulturoloji mühitə malik bir məkanda hər şeyi dağıtmağa nə həcat var?!

Biz hələ yeni heç nə yaratmamış, tarixə - köhnəyə arxa çeviririk. Axı Azərbaycan Amerika, Avropa, lap elə Rusiya, Türkiyə kimi inkişaf etməyib ki, namərdcəsinə endirilən qurşaqdan aşağı zərbələrə tab gətirə bilsin. Bizim sabit, yüksək səviyyəli ədəbi mühitimiz yoxdur, Azərbaycan oxucusunun lazımi ədəbi-bədii zövqü formalaşmayıb ki, istənilən yad estetik-sənət cərəyanını həzm edə bilsin, özünü külləşdirdsin. Xüsusi mentalitetə malik, fərqli mədəni, ədəbi dəyərlərə sahib olan Azərbaycan oxucusu istənilən yeniliyə can atsa da, dağıdıcı dalğalara hazır deyil. Kababa, plova öyrəşmiş azərbaycanlı bu qədim yeməyi nə rus kaşasına, nə də Avropa kolbasasına dəyişmədi. Amma indi bizə deyirlər ki, xərçəng ətinin, tıbağa şorbasının dadına baxın. Əlbəttə, mən fikirlərimi bir qədər poetik ifadə etdim. Belə davam etsə, qloballaşmanın mənəşəsində boğulan Azərbaycan insanının - millətin axırına çıxacağıq, belə davam etsək. Tibbdə xərçəng xəstəliyi deyilən bir yara var, ya xoşxassəli, ya da bədxassəli olur. Bax, xalqımızın başına oyunlar açan hansısa xarici qüvvələrə züymə tutan, özünü yazar hesab edən bəzilərinin hərəkətləri millətə xərçəng xəstəliyinə oxşar sağalmaz yaralar vurur. Bilmirəm, bunlar nə etdiklərini anlayırlarmı?!

Mən milləti bir kosmos kimi təsəvvür edirəm: istənilən zərbə - istər yuxarıya dəysin, istərsə də qurşaqdan aşağı endirilsin - o kosmosun dağılması, sonu bəlli olmayan xaosa çevrilməsi ilə nəticələnir. Dünya mədəniyyətində və ədəbiyyatında gedən bu proseslərin arxa planında müəyyən geosiyasi niyyətlər, iri dövlətlərin xüsusi orqanlarının uzunmüddətli proqramları gizlənir. Sabiq SSRİ-ni dağıtmaqdan ötrü Qərb ölkələri və ABŞ hansı planlar qurmuşdu? İlk əvvəl millətin ziyalılarını və ictimai xadimlərini gözədən salmaq lazımdır. Sonra millətin köklü dəyərlərini məhv etmək, intellektuallarını mənəviyyatsızlığa uyğunlaşdırmaq lazımdır və s. Bu baxımdan indi Azərbaycanda gedən proseslərdə bir oxşarlıq görünür və buna çox ehtiyatla yanaşmaq lazımdır. Əlbəttə, belə çıxmasın ki, mən müxtəlif fikirliliyə qarşıyam, yaxud ədəbiyyat sahəsində fərqli düşüncəyə “yox” deyirəm. Xeyr! Amma bunu sırf fərqli əsərlərdə, yeni üslublu bədii nümunələrdə görmək istərdim. Əgər sən yazı yazmırsansa, hansı haqla başqa qələm sahiblərini plagiatlıqda ittiham edə bilərsən?! Yaxud sən intellektual potensialın, estetik səviyyənin imkan vermirsə, necə deyə bilərsən ki, filankəs yaxşı yazır, bir başqası zəif yazıçıdır? Özü də bu yanlış fikirlərinə ictimai don geyindirib, onları cəmiyyətə sırmaq istəyirsən...

Ən maraqlısı odur ki, ictimaiyyət də bu cür sayıqlamalara öyrəşir, hər cür təhqiri, böhtanı adi hadisə kimi qəbul etməyə başlayır. Mən hələ onu demirəm ki, cəmiyyət bir qədər də biganələşir, daxilindəki parçalanma və dağılma prosesinin qarşısını almağa çalışmır... Düzü, cəmiyyətimizi də qınamağa haqqımız azdır. Biz köhnə sistemi dağıtmışıq, təzəsini hələ yaratmaqdayıq. Bu, əslində, ədəbiyyata da daxil olan məsələdir. Hər sahədə inqilabi dəyişiklik tələb edən cəmiyyət, həmişə dəyərlərə söykənən, yeniliyi tədricən içində eridən milli söz sənətindən çevriliş gözləyirdi. Elektron Kütləvi İnformasiya Vasitələrindəki şoulardan zövqləri korlanmış oxucular sanki ənənəyə biganələşiblər...

Elçin Hüseynbəyli: - Doğrudan da milli-mənəvi dəyərlərimizin belə kövrək vaxtında ədəbiyyata bir tərbiyəsizlik gətirmək yolverilməzdir. Bəzi insanlar keçmişimizə həqarətlə baxırlar. Sən Rusiyanı misal gətirirsən, axı orada heç vaxt böyük-kiçiklik olmayıb. Bu saat Yaponiya, Almaniya, Fransa qloballaşmaya qarşı çıxış edir. Məgər bizə mədəniyyətsizləşmə, dinsizləşmə, dilsizləşmə, sərhədsizləşmə, absurd anarxiya mütləqmi lazımdır?! Biz "ura" - deyərək, qucağımızı qloballaşmaya açmaq istəyirik, ancaq unuduruq ki, onun ən pis cəhətlərini götürürük... Sən düz buyurdun ki, bir qrup insanlar heç bir savadı olmasa da, bizə dərs keçmək xülyasına düşüblər. Onlar mədəni və ədəbi diləncilərdir. Kimlərdənsə pul qopartmaq üçün onları söyürlər, təhqir və tənqid edirlər.

Aydın Xan (Əbilov): - Başqa sözlə, "ədəbi reketçilik"lə məşğuldurlar?!

Elçin Hüseynbəyli: - Çox qəribədir ki, əsl ədəbiyyat adamlarının arasında da onlardan çəkinənlər çoxdur. Onları yedizdirirlər, içizdirirlər ki, təki mənimlə işi olmasın. Biz də gör necə əxlaq sahibləri ilə üz-üzə qalmalı oluruq. Bu cür insanlar Azərbaycan xalqının XXI əsrdə yetişdirdiyi Anar kimi son dərəcə istedadlı, ləyaqətli, nüfuzlu bir yazıçını, ictimai və mədəniyyət xadimini gözdən salmağa çalışırlar. Amma, necə dəyərlər, xalqın gözü tərəzidir. Xalq Anarı da yaxşı tanıyır, ona böhtan atanları da... Mən hələ onu demirəm ki, Anar ilk növbədə Azərbaycan cəmiyyətinin inandığı, həmişə üz tutduğu böyük ağsaqqalımızdır... Yadıma öz atam düşdü. O, dünyasını dəyişəndən sonra mən həmişə üz tutmağa imkanım olduğu böyük bir dəyəri itirdiyimi hiss etdim...

Hərdən fikirləşirəm ki, yaşlı nəsil də gedəndən sonra biz nə qədər cılızlaşacağıq. Bu millət kimlərin əlində qalacaq?!

Aydın Xan (Əbilov): - Amerika filmləri ilə böyümüş bir qrup insan Azərbaycanın əsrlərin imtahanından keçmiş milli-mənəvi dəyərlərinə arxa çevirir. Mən onlara bircə faktı xatırlatmaq istəyirəm. Yaponiya və Avropada xüsusi tədqiqat institutları var ki, bəşəriyyətin ən qədim və saf genlərini qanında daşıyan millətləri tədqiq edirlər. Bu cür xalqlar sırasında azərbaycanlılar birincilər sırasındadır. O tədqiqat institutlarının böyük elmi əməkdaşları, alimləri Azərbaycana gəlirlər və bizim indi bəyənmədiyimiz, lağa qoyduğumuz Məmməd həsən əminin, Tükəzban xalanın genini araşdırırlar. Araşdırırlar ki, kosmosdan gəlmiş, Allah tərəfindən yaradılmış, yaxud evolyusiya nəticəsində - fərqi yox - formalaşmış insanın bioloji, fizioloji, psixoloji, mədəni, intellektual kökünü, fərqli cəhətlərini öyrənsinlər...

Biz isə özümüzü bəyənmirik. Bütün dinləri qəbul etmiş, Şərq ilə Qərbin mərkəzində duran Azərbaycan sivilizasiya tarixini milli-mənəvi dəyərlərində gizlədir. Zərdüştliyi, xristianlığı, İslam dəyərlərini, Türk sivilizasiyasını, İran mədəniyyətini, Qafqaz və Rusiya təsirlərini, Avropa qayda-qanunlarını, sosializm ideyalarını, bir sözlə, müxtəlif dünyagörüşləri

öz içində ərıtmiş bir millətə necə arxa çevirmək olar?! Bütün bunları ciddi dəyərlər sisteminə çevirmiş toplumun çağdaş sivilizasiyanın ön sıralarında özünəlayiq yerini möhkəmləndirməliyik. Qoy bizim yaşatdığımız dəyərlər qloballığın müqayisə obyektinə, beynəlxalq kulturoloji standartlara çevrilsin...

Elçin Hüseynbəyli: - Söhbət indi baş verən hadisələrin doğurduğu əxlaqi-mənəvi problemlərdən gedir. Biz özümüzdən sonra gələnlərə hansı əxlaqı qoyub gedəcəyik?

Aydın Xan (Əbilov): - Mən bir məsələyə də toxunmaq istəyirəm. Bəzən bizdə sivilizasiya tarixi, yaxud gedişatı ilə mədəniyyət tarixini - gedişatını qarışdırırlar. Məsələn, vaxtilə erotik əsərlər normal qəbul edilmirdi. Amma indi nəinki erotik, hətta pornoqrafik əsərləri belə sakitcə qarşılayır və bunu sivilizasiyanın inkişafı ilə bağlayırlar. Hətta Nobel, Qonkur, Buker kimi müxtəlif beynəlxalq ədəbiyyat mükafatlarına layiq görülmüş yazıçıların əsərlərində də hər cür açıq-saçıqlığa rast gəlinir. Qonşu Rusiyada, Yaponiyada, Qərb ölkələrində alternativ ədəbiyyat əsərlərini normal qarşılasalar da, ədəbi prosesin səviyyəsi klassik janr və üslublarda yaradılmış bədii nümunələrə görə ölçülür.

Bizdə, belə deyək də, ənənəçilər sayılan yaşlı nəsil, özünü postmodernistlər adlandıran yenilikçilərin yaradıcılığına soyuqqanlıqla yanaşsalar da, ikincilər heç bir ədəbi-bədii tolerantlığı yaxın belə buraxmaq istəmirlər. Razılaşaq ki, ədəbiyyat məkanı böyükdür: burada hər cür sənət istiqamətinə, eksperimentçiliyə, üslubi-estetik oyunlara yer var. Meydanı kimlənsə əlindən zorla ala bilməzlər. Bayaq biz mətbuatla ədəbiyyatı müqayisə etdik. Mətbuat daha çox kütləvi, gündəlik informasiyanı, ədəbiyyat isə elitar-ədəbi informasiyanı əhatə edir. Mətbuatda və elektron KİV-də gedən proseslərə ədəbiyyat meydanında yer yoxdur. Milli söz sənəti, əslində, millətin, xalqın genetik yaddaşı əks olunmuş elitar informasiya məkanıdır. Biz onu eləcə də qorunmalıyıq...

Elçin Hüseynbəyli: - Eyni zamanda, unutmmaq olmaz ki, genetikanı, milli yaddaşı inkişaf etdirən ədəbiyyat onu gələcək nəsillərə, başqa millətlərə ötürür.

Aydın Xan (Əbilov): - Elədir, ədəbiyyat - milli ruhu özündə ehtiva edən bir kulturoloji hadisədir. Və bu hadisə müxtəlif istiqamətlərdə inkişaf edə bilər. Keçən əsrin 60-cı illərində yeni bir ədəbi nəsil Azərbaycan ədəbiyyatına qədəm qoydu və milli söz sənətinin gedişatını, yönünü dəyişdi, ədəbi prosesi təzələdi. Dünya ədəbiyyatına baxanda, orada da oxşar proseslər gedib. Bizdən fərqli olaraq, dünyada o proseslərə modernizm, postmodernizm, intellektualizm və başqa adlar veriblər...

Elçin Hüseynbəyli: - Amma indi hadisələr tamam başqa bir istiqamətdə inkişaf edir. Virtuallığa üz tutmuş qlobal dünyada kollektiv deyil, fərdi sənət hadisələri baş verir. Diqqətlə fikir versək, görərik ki, son vaxtlar ədəbiyyat aləmində parıldayan imzalar hansısa "izm" cərəyanının nümayəndəsi yox, məhz fərdi yaradıcılıq üslubuna malik sənətkarlardır: Umberto Eko, Xaruki Murakami, Milorad Paviç, Orxan Pamuk və başqaları.

Aydın Xan (Əbilov): - Bizdə isə bunu başa düşmək istəmərlər ki, indi yalnız fərdi yaradıcılıq ədəbiyyat hadisəsi kimi qiymətləndirilir. Təəssüf ki, çox zaman bizdə ədəbi mətnlə informativ mətni qarışdırırlar. Jurnalistikadan ədəbiyyata böyük bir axın var ki, bu da ədəbi gedişatımıza əngəllər yaradır. Buna etiraz edəni isə postmodernizmin düşməni elan edirlər...

Elçin Hüseynbəyli: - Genetik yaddaş və çağdaşlıq postmodernizmin aparıcı xətlərindən biridir. İndi bütün dünyada deyirlər ki, postmodernizm artıq keçmişdə qaldı, artıq başqa bir mərhələ başlayıb. Bizdə isə bunu anlamaq istəmirlər. Postmodernizmdən yapışb durmamalıyıq. Dünyanın yeni çağırışlarına cavab verməliyik. Dünya mədəniyyətinin, ədəbiyyatının ən yeni tələblərinə cavab verməliyik. Ona uyğun əsərlər yaratmalıyıq.

Aydın Xan (Əbilov): - Nə deyirəm ki, təki arzularımız gerçəkləşsin...

Müəllif haqqında açıqlama

Aydın Xan

(Aydın Əhməd oğlu Əbilov)

14 may 1971-ci ildə, Lənkəran rayonunun Aşağı Nüvədi qəsəbəsində müəllim ailəsində dünyaya göz açıb. 12 saylı Bakı şəhəri Texniki Peşə Məktəbini fərqlənmə diplomu ilə bitirib. 1989-1991-ci illərdə Rusiya Federasiyasının Kostrama şəhərində həqiqi əsgəri xidmətdə olub. 1992-ci ildə Bakı Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsinin hazırlığına daxil olub, sonra əyani şöbəsində oxuyub. Fakültə Həmkarlar İttifaqının sədri, BDU Həmkarlar İttifaqının İH-nin üzvü, Tələbə Elmi Şurasının sədri, həmçinin «İntibah» Gənclər Təşkilatının təsisçisi olub. Tələbə ikən «Gənclər “Pen-klubu” adlı ictimai Birlik yaradıb və onun sədri seçilib.

1997-ci ildə göndərişlə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun ədəbiyyat nəzəriyyəsi şöbəsinin əyani aspiranturasına qəbul olunub, elə oradaca yarımştat kiçik elmi işçi kimi çalışıb. Eyni zamanda «Ədəbiyyat qəzeti» redaksiyasında xüsusi müxbir kimi iş götürülüb və hazırda burada ədəbi tənqid-publisistika şöbəsinin müdürüdür.

1998-ci ildə yaradılmış və sonradan AR Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən dövlət qeydiyyatına alınmış Yeni Yazarlar və Sənətçilər Qurumunun təsisçisi və rəhbəri olub, hazırda təşkilatın sədridir.

1999-cu ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatıyla Azərbaycanın üçüncü sektorun inkişafıyla bağlı layihənin eksperti kimi çalışıb, Milli QHT Forumunun yaranarlardan və təsisçilərindəndir, hazırda sıralarında 500-dən çox ictimai təşkilatı birləşdirən Milli QHT Forumun İdarə Heyətinin üzvüdür. Azərbaycan Jurnalistlərin Həmkarlar İttifaqının həmtəsisçisi və sədr müavini olub.

Müxtəlif vaxtlarda «Avanqard», «Şəhriyar», «Etimad», «Gəncliyin səsi» qəzetlərinin, «Yeni Dalğa», «Sara Xatun» dərgilərinin redaktor, təsisçi və baş redaktoru, «Xəzərçi» İnternet buraxılışının rəhbəri vəzifələrini yerinə yetirib, bəzilərinin indi də rəhbəridir.

1996-cı ildən dövrü mətbuatda ədəbi-bədii, elmi-kütləvi, analitik-kulturoloji, tərcümə və publisistik yazılarıyla çıxış edir.

Yazıçı-kulturoloq, tənqidçi-publisist, tərcüməçi və ədəbiyyatşünas kimi onun Azərbaycan Respublikasının və xarici ölkələrin aparıcı dövrü mətbuat orqanlarının, elmi jurnallarının səhifələrində, İnternetdəki müxtəlif elektron informasiya resurslarında 2000-dən artıq elmi-kütləvi, ədəbi-bədii, tənqidi-publisistik, analitik-kulturoloji və tərcümə yazıları işıq üzə görüb.

«Virtualizm: yeni kulturoloji cərəyan», «Virtual Azərbaycana doğru», «Texnomodernizm: yeni alternativ ədəbiyyat axtarışında», «Azərbaycanda yaradıcı qurumları: yeni cəmiyyət quruculuğu», «Mədəniyyət: millətlərarası dialoq forması» və b. elmi-kütləvi yazıları, həmçinin müxtəlif yazılı və elektron KİV-ki, İnternetdəki ekspert çıxışları, müsahibələri ictimai düşüncədə ciddi polemikalara səbəb olmuş, diskussiya mövzusunə çevrilib.

AYB-nin hesabına «Yeni ədəbi nəsil: axtarışlar, problemlər» və «Ədəbi həyat: qurultaydan qurultaya» adlı kitabları, həmçinin Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin maliyyə dəstəyi ilə «Kulturoloji - alternativ düşüncələr» (2006), Azərbaycan Respublikası Gənclər və İdman Nazirliyinin maliyyə yardımıyla “Dünyanın kulturoloji dərk” (2008) adlı monoqrafik-analitik əsərlərdən ibarət iki sanballı kitabı nəşr olunub.

Hazırda «Ruhu - Milli Varlığımız, Məzarı - And Yerimiz» adlı kitabı nəşrə hazırlanır. Daha üç kitabı nəşrini gözləyir. «Ədəbi-bədii publisistika: poetikası və tipologiyası» mövzusunda dissertasiya yazıb. Əsərləri rus, türk, fars, ingilis, fransız, alman, gürcü və başqa dillərə tərcümə edilərək xaricdə nəşr olunub.

<http://www.kitabxana.net>, <http://www.firuza.net>, <http://www.artyazar.azeriblog.com>,
<http://www.prezidentimiz.azeriblog.com>, <http://www.ictimai.azeriblog.com> ,
<http://www.xariciadebiyyat.azeriblog.com>, <http://www.antologiya.azeriblog.com>

kimi azərbaysandilli İnternet resursların - maraqlı saytların, Virtual Kitabxanaların yaradıcısı və yazarıdır.

Hazırda Yeni Yazarlar və Sənətçilər Qurumunun sədri, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin İctima Qurumlarla Əlaqə və Analitik İnformasiya Mərkəzinin rəhbəri, <http://www.kitabxana.net> – Milli Virtual Kitabxananın yaradıcısı və rəhbəri, AYB elektron kitabxananın rəhbəri, Azərbaycan Respublikası Prezidenti Yananda QHT-lərə Dəstək Surasının eksperti, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin Gənclər Şurasının sədr müavini, AR Gənclər Təşkilatları Milli Şurasının Büro və Məclis üzvü, Milli QHT Forumunun İdarə Heyətinin üzvü, MDB-nə daxil olan ölkələrin hər il keçirilən Beynəlxalq Kitab Sənəti Müsabiqəsinin Azərbaycan Respublikası üzrə Milli Müsabiqə Komissiyasının məsul katibi vəzifələrini yerinə yetirir. Eyni zamanda bir çox ictimai təşkilatların idarə heyətlərinin üzvü kimi ölkəmizin üçüncü sektorunun inkişafında xüsusi xidmətləri ilə fərqlənir. 2007-ci ildən “Xəzər” Universitetində ədəbiyyat müəllimi işləyir.

Bir çox xarici ölkədə (Türkiyə, Rusiya, Gürcüstan, Ukrayna, Moldova və b.), o cümlədən Azərbaycanda keçirilən çoxsaylı mötəbər beynəlxalq və elmi konfransların iştirakçısı, eləcə də məruzəçisi olub.

Azərbaycanın, Rusiyanın, Türkiyənin, İranın, İraqın diplomları və mükafatlarına, habelə müxtəlif vaxtlarda «İlin Gənc yazarı», «İlin Jurnalisti», «İlin İctimai fəalı», «İlin Tənqidçisi», “Media açarı” kimi fəxri adlara, mükafatlara layiq görülüb.

Azərbaycan Respublikası Gənclər və İdman Nazirliyinin, Azərbaycan Respublikası Müəllif Hüquqları Agentliyinin, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin, Azərbaycan Respublikası Gənclər Təşkilatları Milli Şurasının, Milli QHT Forumunun və başqa qurumların Fəxri fərmanları ilə təltif edilib.

2000-ci ildə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə keçirilən deputat seçkilərində fəal iştirak edib. Ölkə daxilində və xaricdə keçirilən müxtəlif seçkilərdə müstəqil müşahidəçi və xarici beynəlxalq təşkilatların eksperti kimi iştirak edib.

2003-cü ildə «Prezident seçkiləri - 2003» Gənclərin Seçki Qrupunun təsisçilərindən və rəhbərlərindən olub. 2006-cı ildə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisin - 74 sayılı Lənkəran

Kənd Seçki Dairəsindən - seçkilərində deputatlığa namizəd kimi fəal iştirak edib. Özünün yaratdığı «Müstəqil Gənclər» Seçki Bloku, həmçinin «İctimai Liderlər» Seçki Bloku, «Yeni Parlament» Seçki Bloku, AR Gənclər Təşkilatları Milli Şurası, Azərbaycan Yazıçılar Birliyi, Yeni Yazarlar və Sənətçilər Qurumu kimi neçə-neçə ictimai-siyasi təşkilatlar onun Milli Məclisə namizədliyini dəstəkləmişlər.

Ailəlidir, iki oğul atasıdır.

e-mail: aydinxan@mail.ru , xanaydin@gmail.com

İnternet saytları: <http://www.kitabxana.net>, <http://www.firuz.net>,
<http://www.artyazar.azeriblog.com>, <http://www.prezidentimiz.azeriblog.com>,
<http://www.ictimai.azeriblog.com> ,
<http://www.xarici-debiyyat.azeriblog.com>, <http://www.antologiya.azeriblog.com>

KİTABIN İÇİNDƏKİLƏR

I Bölüm

Çağdaş ədəbi-bədii düşüncə:

qurultaylararası milli ədəbi təhqid	5
Bədii fantastika: Azərbaycan ədəbiyyatının gizli qatı	40
Təhqidçi-alim ömrünün yetmiş çaları	95

II Bölüm

“İdeal”a doğru aparan yol... ..	104
Tarixin söz formatını yaradan intellektual sənətkar	111
Milli yaradıcı intellektuallığın Anar zirvəsi	124
"Atlantlar": ədəbi inci, poetik-sənət nümunəsi	137
Yaralı milli mənəviyyatımızın balladası	147
Lirik bədii nəsr: yazıçı ürəyinin çırpıntıları... ..	156
"Düylənmiş yumruq": zamanın nəbzinə uyğun yeni mənzum dram	168

III Bölüm

Virtualizm: çağdaş global düşüncənin modern poetikası... ..	178
Kulturoloji innovasiya: Virtual Azərbaycana doğru	186
Yazı öldü... Yaşasın mətn!	191
Kulturoloji böhran: qaçqın və məcburi	

köçkün kitab ocaqlarımız	195
Mənəvi ekologiya	201
Postaltımışncılar: ədəbiyyata yeni qayıdış, yoxsa... ..	206
Milli bədii nəsrimizdə publisistik çalarlar	210
“Bi-Bi-Si” radiosunun Azərbaycan bölməsi: səsli milli bədii nəsr antologiyası	216

IV Bölüm

Milli mədəniyyət tariximizin çağdaş - Heydər Əliyev mərhələsi	224
Dissidentlik hərəkatı: XX əsr Azərbaycanında olubmu?!	242
Mədəniyyətlərarası əlaqələr: cəmiyyətin demokratik inkişafının vasitəsi kimi	247
Ədəbiyyat qayğıları	253
Azərbaycan ədəbiyyatının təbliği	257
Ədəbi gedişat: necə varsa, eləcə... ..	262

V Bölüm

Qədim Dünyanın Azərbaycanla bağlı yeddi möcüzəsindən biri	268
Əsrlərin, nəsillərin bayramı: Novruz	277

VI Bölüm

Avropanın qiyamçı bədii söz sənətkarı: Joze Saramaço	285
---	-----

Günter Grass: cəmiyyətə meydan

oxuyan yazar 289

Yüzüncü Nobel mükafatının

sahibi: V.S.Naypol 294

Kulturoloji polemika: çağdaş

ədəbi proses. "Böyük ədəbiyyat

bütün "oyun"ların fəvqündə durur..." 297

Müəllif haqqında açıqlama 319

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
MƏDƏNİYYƏT VƏ TURİZM NAZİRLİYİ

AYDIN XAN (Əbilov)

Kulturoloji - alternativ düşüncələr

Bakı - 2006

Kompyuter dizaynı: *Tural Rzayev*

Kompyuter yığıcısı: *Südəbə Fərhadqızı*

Korrektoru: *İqrar Məmmədli*

Yığılmağa verilmişdir: 29.11.2006

Çapa imzalanmışdır: 11.12.2006

Ofset kağızı. Format 60X84 ¹/₁₆

Şərti çap vərəqi 20,3. Tirajı 500 nüsxə

Kitabın üz qabığındakı şəkillər:

1. *Qobustandakı qayaüstü rəsm*
2. *Rusiyanın Sank-Peterburq şəhərində saxlanılan (DKK, Dorn 459, V.10), 1537-1538-ci illərə aid miniatür: Hilali, “Şah və Dərviş” - “Mədrəsədə”*
3. Post-art

Kitab “**E.L.**” Nəşriyyat və Poliqrafiya Şirkəti MMC-nin

mətbəəsində ofset üsulu ilə çap edilmişdir.

Ünvan: Bakı şəhəri, Dərnəgül qəsəbəsi 3105-ci məhəllə.

Tel: 462-83-03; 413-54-42.

Direktor: **C.Ə.Bağirov**

Əlavə:

Mətnə sədaqət və tənqid mədəniyyəti

Bəsti Əlibəyli

Yazıçı, tənqidçi–kulturoloq Aydın Xan Əbilovun "Kulturoloji alternativ düşüncələr" kitabı "Elm" nəşriyyatında çapdan çıxıb. Kitab gənc yazarlar içində və ədəbi mühitdə fəal, passionar enerjisiylə seçilən Aydın Xanın çağdaş Azərbaycan mədəniyyəti, ədəbiyyatı və filologiyasına yenilikçi baxışlar məcmusudur. Altı bölümdə təqdim edilən və analitik tənqid, məruzə, məqalə, icmal–portret, resenziya, ədəbi söhbət kimi müxtəlif janrları əhatə edən yazıları iki əsas xətt birləşdirir. Bunlardan birincisi yazarın təhlilə cəlb etdiyi predmet və problemlərə yeni texnologiyalarla, qloballaşan dünyanın kulturoloji prinsipləriylə yanaşmaq cəhdidir, ikincisi təhlil mədəniyyətidir. Filoloji düşüncəmizə 90–cı illərin sonlarında gələn Aydın Xan bir ədəbiyyat tədqiqatçısı olaraq Şərqlə Qərb estetikasını birləşdirməyin təşəbbüsçüsüdür. Qısaca desək, qlobalistdir. Lakin onun qlobalistliyi qara inkar səviyyəsində deyil. Kökdən, ənənələrdən, qaynaqlardan tamamilə imtina deyil. Dünya mədəni fikrinə inteqrasiya etməklə milli özünüifadə formalarını inkişaf etdirmək, ümumi insanlığa xidmət edən bəşəri dəyərlərin mənimsənilməsi, ən başlıcası, döqmalardan uzaq yanaşma tənqidçinin əsas təhlil prinsipləridir.

"Çağdaş ədəbi–bədi düşüncə: qurultaylararası milli ədəbi tənqid", "Bədii fantastika: Azərbaycan ədəbiyyatının gizli qatı", "İdeala doğru aparan yol", "Milli yaradıcı intellektuallığın Anar zirvəsi", "Atlantlar: ədəbi inci, poetik sənət nümunəsi", "Yaralı milli mənaəviyyatımızın balladası", "Tarixin söz formatını yaradan intellektual sənətkar", "Virtualizm: çağdaş qlobal düşüncənin modern estetikası"... "Kulturoloji alternativ düşüncələr"də yer alan və yalnız bir qisminin adını qeyd etdiyimiz bu yazılar çağdaş

milli ədəbiyyatın əsas istiqamətlərini – tənqidi də, nəsr, poeziya və dramaturgiyanı da əhatə edir. Əlbəttə, mövzu etibarilə. Fundamental yanaşma baxımından isə ilk növbədə "Çağdaş ədəbi-bədii düşüncə: qurultaylararası milli ədəbi tənqid" məqaləsi diqqəti cəlb edir.

Azərbaycan yazıçılarının on birinci qurultayı ərəfəsində məruzə qismində qələmə alınmış bu yazı müasir ədəbi tənqidin durumunu əks etdirən və az-az rastlanan geniş panoram yazılardandır. Ədəbiyyatı öz arxasınca aparmaq, yönəltmək və oxucu ilə yazıçı arasında körpü yaratmaq vəzifəsi daşıyan tənqidin aradabir dönüb özünə baxması nöqtəyi-nəzərindən Aydın Xanın bu panoramı çox təqdirəlayiqdir. İki qurultay arasındakı dövrdə müxtəlif mətbuat orqanlarında yayımlanmış çoxsaylı tənqidi yazıları, nəşr olunan kitabları – elmi-nəzəri ədəbiyyatı, monoqrafiyaları bir araya toplamaq və onların məğzini çatdırmaq ciddi zəhmət tələb edir. Xəsislik etmədən demək olar ki, müəyyən mənada bu yazı çağdaş milli tənqidin informasiya bankı hesab edilə bilər. Çünki burada peşəkar ədəbi tənqidçilərin və hər hansı formada ədəbiyyata münasibət bildirən əksər yazarların adları, onların ictimai fikrə təqdim edilən yazıları sadalanmaqla yanaşı, tənqidin ənənəvi, ideoloji, kulturoloji, poetik-fəlsəfi və texnoloji istiqamətləri yönündə də xeyli informasiya toplanıb. Amma bu tənqidçini həm tərifdir, həm də tənqid. Çünki tənqidin dəyəri yalnız informasiyanın çoxluğunda deyil, həm də informasiyanın şərhində, təhlilindədir.

Təəssüf ki, Aydın Xanın "...Qurultaylararası milli ədəbi tənqid" panoramı böyük əhəmiyyətinə baxmayaraq, müəyyən hallarda vizual görüntüləri əks etdirir. Bəzənsə müəllifin diqqəti tənqidin texnoloji tərəfinə və tənqidçiləri lüzumsuz təsnifatlandırmaya yönəlir. Məsələn, onun mövcud tənqidi peşəkar ədəbi tənqid, ədəbi-nəzəri və ya modern tənqid, yazıçı tənqidi, ədəbi publisistika, qadın ədəbi tənqidi, ədəbi jurnalistika, modern və ya postmodernist tənqid kimi təsnifatlandırmasıyla razılaşmaq çətindir. Xüsusən qadın ədəbi tənqidi və ədəbi publisistika bölgüsündə hörmətli həmkarım yanılır. Ədəbiyyatla mətbuatın bu ortaq janrının bədii, siyasi və satirik publisistika olmaqla üç qolu mövcuddur. Yəni, publisistika nəzəriyyəsində "ədəbi publisistika" anlayışı yoxdur. "Qadın tənqidi" ifadəsi barəsində də eyni sözləri demək olar. Peşəkar tənqidçilərimiz sırasında yenilikçi baxışları ilə fərqlənən Aydın Xan bəzən bu mövqeyini axıracan qorumayıb ənənəvi sovet təsnifatına uyur. "Qadın ədəbiyyatı", "kişi ədəbiyyatı" bölgüsü sovet ədəbiyyatşünaslığının uydurması olduğu kimi, "qadın tənqidi" də uydurmadır. Birdəfəlik bilməliyik ki, təfəkkürün, zəkanın cinsiyyəti yoxdur. Gəlin görək dünya ədəbiyyatına "Ovod" kimi bir şedevr, Artur kimi nəhəng bir xarakter bəxş etmiş Emilya Voyniçin, rus ədəbiyyatı üzərindəki mənəvi çarşabı atmış Marina Svetayevanın, yaxud, Azərbaycan nasiri Afaq Məsudun qadın ədəbiyyatına nə qədər

dəxli var. Ədəbiyyat var və onu yaradanlar var. Tənqid var və onu yaradanlar var. Yaranan ədəbiyyatın və ya tənqidin xarakterinə– lirizminə və codluğuna, zəifliyinə və gücünə gəldikdə bunlar yazarın sosial statusundan yox, idrak və intellekt səviyyəsindən asılıdır. Aydın Xan belə kiçik və lüzumsuz məsələlərdənsə diqqəti tənqidimizin fundamental problemlərinə, bu sahədəki boşluqlara yönəltməyi, daha düzgün olardı.

Aydın Xan tənqidçi kimi səciyyələndirən əsas xüsusiyyətlərdən biri onun mətni, yazıçını və onun izlədiyi ideyaları bütöv görə bilməsidir. Bu görüşün onun mürəkkəb yaradıcılıq psixologiyasına, çoxşaxəli yaradıcılığa malik yazıçılar, məna–məzmunca çoxqatlı əsərlər barəsində yığcam icmal–portretlər yaratmasına imkan verir.

Xalq yazıçıları Anarın və Elçinin yaradıcılığı əsasında qələmə aldığı "Milli yaradıcı intellektuallığın Anar zirvəsi", "Tarixin söz formatını yaradan intellektual sənətkar" və yaxud, əsrimizin ən mürəkkəb və böyük yazıçılarından olan İsa Muğannaya həsr etdiyi "İdeala doğru aparan yol" yazıları təhlilə çəkilən yazıçıların ümumi dühasını, bədii–estetik konsepsiyalarını əhatə edən dolğun ədəbi portret–icmallardır.

Öndə qeyd etdik ki, Aydın Xan qlobalistdir. Bu onun mətnə texnoloji yanaşmasında daha çox özünü büruzə verir. "Virtualizm: çağdaş qlobal düşüncənin modern poetikası", "Kulturoloji innovasiya: virtual Azərbaycana doğru" adlı yazılarında izlədiyi hədəflər də əsasən mədəni texnologiyalarla bağlıdır. Elektron əsrdə yaşadığımızı nəzərə alsaq, Aydın Xanın diqqəti virtual–elektron mətnlərə, yeni bilgi texnologiyasına cəlb etməsinə haqq qazandırmalıyıq. Amma bu sivilizasiyaya, terminlərə aludəçilik səviyyəsində olduqda ifrat təsir bağışlayır. Məsələn, "Milli yaradıcı intellektuallığın Anar zirvəsi" portret–icmalında belə bir cümlə var: "Planetar düşüncənin dəbdə olduğu bir zamanda – qloballaşan dünyamızın ədəbi–mədəni həyatında kulturoloji fəallıq göstərən istedadlı, intellektual sənət adamlarını kultürtrager adlandırırlar". Sual olunur; doğma Azərbaycan türkcəmizdə "mədəniyyət xadimi" ifadəsi olduğu və dilimizə də asan yatdığı halda almancadan alınan mürəkkəb, qaba səslənişli "kultürtrager" sözünü işlətməyə hacət varmı? Tənqidçinin bir vəzifəsi ədəbiyyatın inkişafına impuls verməkdirsə, ikinci vəzifəsi milli dili, milli özünüifadəni qorumaqdır.

. Elə bilirəm ki, mən özüm də daxil olmaqla çağdaş tənqidçilər milli dil təəssübkeşliyini Yaşar Qarayevdən, Tofiq Hacıyevdən, Aydın Məmmədovdan, Nadir Cəbbarlıdan, Kamil Vəli Nərimanoğludan əxz etməliyik.

"Kulturoloji alternativ düşüncələr" kitabına birbaşa dəxli olmasa da, Aydın Xanın şəxsində nəzəri çəkən bir neçə işıqlı məqam barədə də danışmaq istərdim. Həmin məqamlardan birincisi budur ki, Aydın yalnız öz imzasına deyil, ümumi tənqidimizin

mənafeyinə işləyə bilən tənqidçidir. Çağdaş ədəbiyyatımızın, tənqidimizin mənzərəsini canlandıran və Yazıçılar Birliyinin xətti ilə çap olunan "Yeni ədəbi nəsil: axtarışlar, problemlər" və "Ədəbi həyat: qurultaydan qurultaya" adlı kitab–topluları məhz onun təşkilatçılıq və tərtibatıyla işıq üzü görüb. İkincisi, əksəri orta nəslə mənsub olan peşəkar tənqidçilər içində gəncliyi təmsil edən Aydın Xan ziyalılığı, hamını etiraf etmək mədəniyyəti, həmkarlarına qısqanc yanaşması, tolerantlığı ilə seçilir.

"...Mən bizim ədəbiyyatımızda və ədəbi prosesimizdəki "Vaysman xəstəliyi"nin əsas sindromunu sənətə və sənətkara qiymət vermək məqsədilə əlinə qələm alan fərdlərin gizli natamamlıq kompleksində görürəm... Başqalarına səcdə etmək də, milli ədəbiyyatı başqa ədəbiyyatların xeyrinə, həmin ədəbiyyatlarla kor–koranə müqayisə etmək də... fikrimcə, məhz bu kompleksin nəticəsidir". Xalq yazıçısı, tənqidçi–ədəbiyyatşünas Elçinin "Ədəbiyyatımızın Vaysman xəstəliyi" adlı problematik yazısında xüsusi ağrıya qeyd etdiyi bu natamamlıq kompleksi təəssüf ki, tənqidimizdə də müşahidə olunmaqdadır.

Amma şükür ki, Aydın Xan bu kompleksdən uzaqdır. O, öz eqosu naminə bədii mətni və yazıçını əzmir, milli ədəbiyyatda yazı adına nə varsa hamısını ucdantutma dünya ədəbiyyatına müncər etməyə, "plagiat" axtarmağa çalışmır. Müraciət etdiyi əsərin, yazarın qüsurlarını da, məziyyətlərini də nəzakətlə, ən başlıcası isə məkrsiz və mətnə sədaqət prinsipiylə təhlilə çəkir. Yəni, o öz uydurmalarından, mətndə görmək istədiklərindən yox, real mətndən çıxış edir. Tənqidçinin iddialarına, intellekt nümayişinə deyil, ədəbiyyata xidmət edən gerçək tənqid də məhz bu cür yanaşmalarda yaranır.

Bəsti Əlibəyli

<http://www.525ci.com/aze/2007/02/24/get=9820>

